

9022

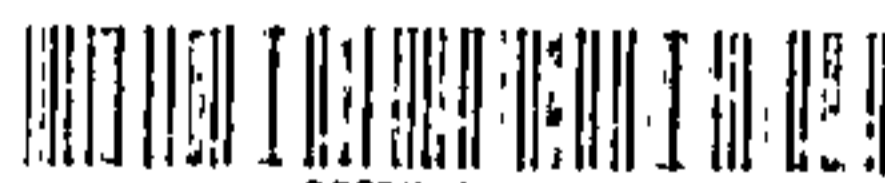
म. ग्रं. सं. ठाणें

विषय

इतिहास

सं. क्र.

२७६

REFBK-0003133

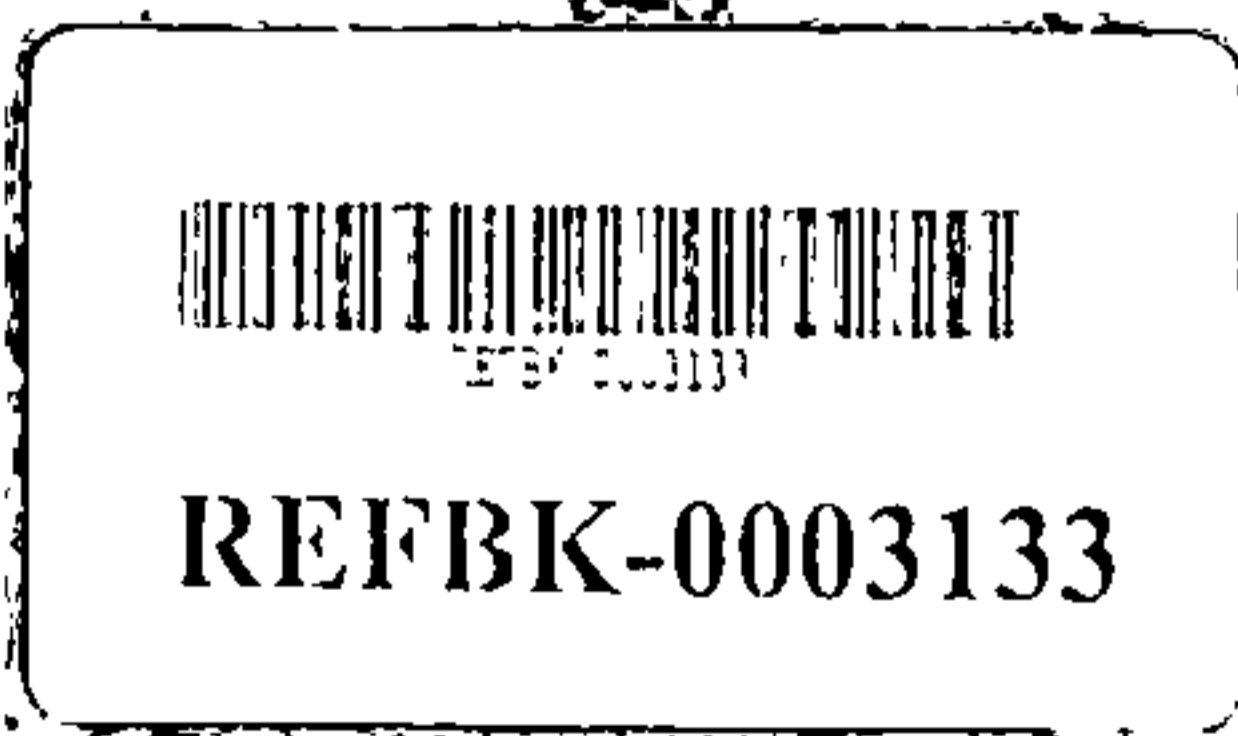
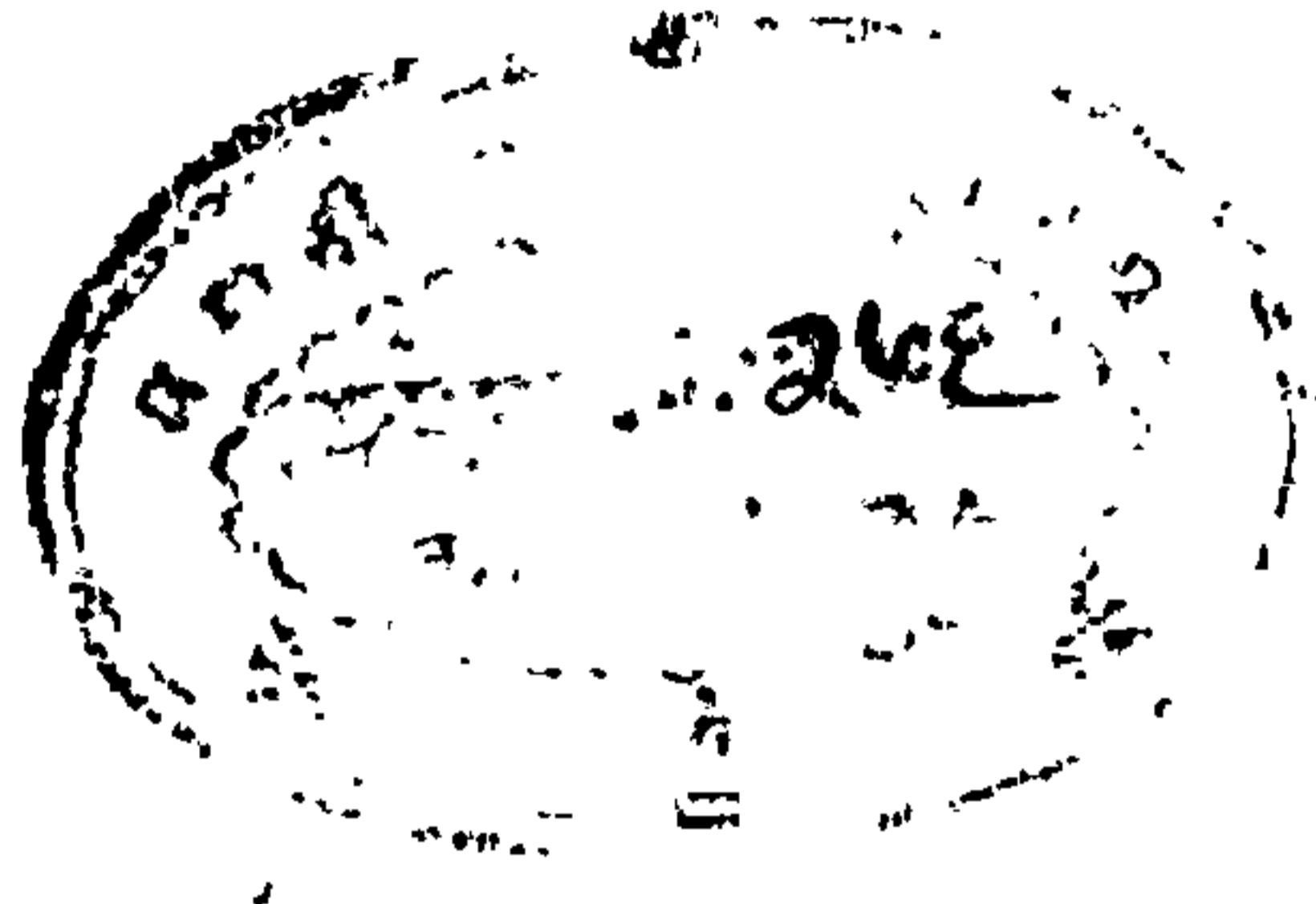
REFBK-0003133

ग्रं. सं. ठाणे

इतिहास

१११

परिचय

धर्मानन्द कोसंबी.

बौद्धसंघाचा परिचय

लेखक—

धर्मानन्द कोसंबी

प्रथमावृत्ति

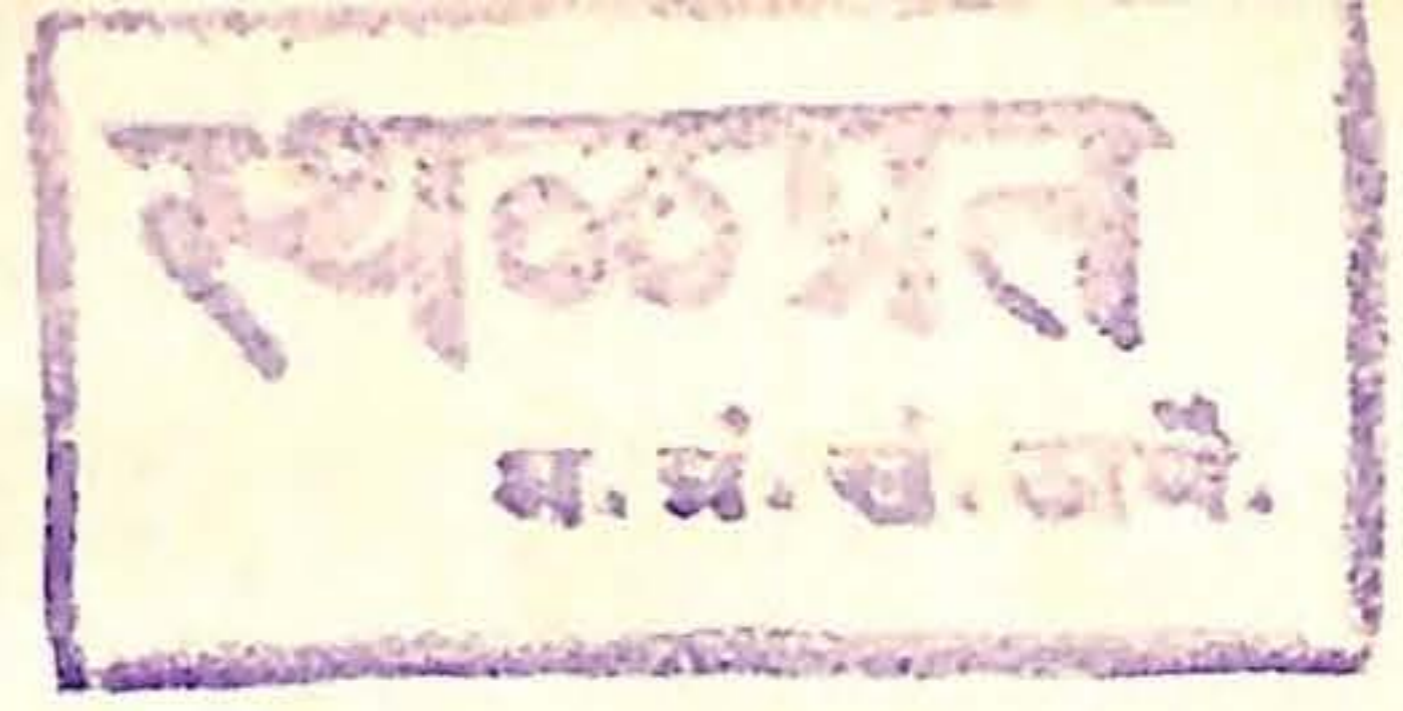
प्रती १०००]

सन १९२६

[किंमत १। रुपया.

मुद्रक व प्रकाशक
मंगेश नारायण कुळकर्णी,
कर्नाटक प्रेस, ३१८ ए, ठाकुरद्वार, मुंबई.

श्री. दत्तात्रय बाळकृष्ण कालेलकर

यांस

हैं पुस्तक प्रेमपूर्वक

अर्पण

केलें आहे.

ध. को.

अनुक्रमणिका.

भाग १ ला.

प्रस्तावना	१-६
विधायक नियम	७-५१
शिष्यांचीं कर्तव्ये ...	७
उपाध्यायाचीं कर्तव्ये ...	१२
आचार्यांची व अन्तेवासिकांचीं कर्तव्ये ...	१३
भिक्षुप्रव्रज्या ...	१३
श्रामणेरप्रव्रज्या ...	२०
उपोसथ ...	२१
वर्षावास (चातुर्मास्य) ...	२४
प्रवारणा ...	२४
धहाणा ...	२६
औषध ...	३१
कठिन... ...	३२
चीवर... ...	३३
संघसामग्री ...	३७
तर्जनीयकर्म (धाक घालणे) ...	४३
नियशःकर्म (वेडगळगणा जाहीर करणे) ...	४४
प्रव्राजनीयकर्म (हांकून लावणे) ...	४४
प्रतिस्मारणीयकर्म... ...	४५
उत्क्षेपणीयकर्म ...	४६
परिवासकर्म ...	४६
मानत्त ...	४७
मूलायपटिकस्सना... ...	४७
अब्भान ...	४७
अग्निशाला आणि चंक्रम ...	४७
बुद्धोपदेश चालू भाषेत लिहावा ...	४८

विहारांत येणाऱ्या, राहणाऱ्या व विहारांतून जाणाऱ्या भिक्षूंचें कर्तव्य	४८
भिक्षुणी-प्रव्रज्या	५०

भाग २ रा.

प्रतिबंधक नियम	५२-१४२
चार पाराजिका	५२
तेरा संघादिशेष	६१
दोन अनियत आपत्ति	७२
निस्सग्गिय पाचिच्चिय	७३
व्याण्णव पाचिच्चिय	९३
चार पाटिदेसनिय... .. .	१३३
पंचाहत्तर सेखिय	१३५

भाग तिसरा.

महाश्रावकांचा परिचय	१४३-२५६
१. अज्ञात कौण्डिन्य	१४५
२-३. सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान	१४६
४. महाकाश्यप	१५०
५. अनुरुद्ध	१५४
६. कालिगोधेचा पुत्र भद्दिय... .. .	१५६
७. लकुण्टक (ठेंगणा) भद्दिय	१५७
८. पिंडोल भारद्वाज	१५८
९. पुण्ण मन्तानिपुत्त	१६२
१०. महाकात्यायन... .. .	१६५
११-१२. चूलपंधक आणि महापंधक	१६९
१३. सुभूति	१७२
१४. खदिरवनिय रेवत	१७३
१५. कांक्षारेवत	१७६
१६. सोण कोळिविस	१७९
१७. सोण कुटिकर्ण	१७६
१८. सीवलि	१७७
१९. वक्कलि	१७८

२०. राहुल	...	...	...	...	...	१८०
२१. राष्ट्रपाल	...	...	...	...	...	१८३
२२. कुण्डधान	...	...	...	...	...	१८७
२३. वंगीस	...	...	...	...	...	१८९
२४. उपसेन वंगतपुत्र	...	...	...	...	...	१९०
२५. दम्ब मल्लपुत्र	...	...	...	...	...	१९१
२६. पिलिंदवच्छ	...	...	...	...	...	१९२
२७. बाहिय दारुचीरिय	...	...	...	...	...	१९२
२८. कुमार काश्यप	...	...	...	...	...	१९४
२९. महाकोटित	...	...	...	...	...	१९५
३०. आनंद	...	...	...	...	...	१९५
३१. उरुवेल काश्यप	...	...	...	...	...	१९६
३२. कालुदायी	...	...	...	...	...	१९७
३३. वक्कुल	...	...	...	...	...	१९८
३४. सोमित	...	...	...	...	...	२००
३५. उपालि	...	...	...	...	...	२००
३६. नंदक	...	...	...	...	...	२००
३७. नंद	...	...	...	...	...	२०१
३८. महाकप्पिन	...	...	...	...	...	२०३
३९. सागत	...	...	...	...	...	२०४
४०. राध	...	...	...	...	...	२०४
४१. मोघराज	...	...	...	...	...	२०४

भिक्षुणी—

४२. महाप्रजापती गोतमी	...	...	...	...	...	२०५
४३. खेमा (क्षेमा)	...	...	...	...	...	२०६
४४. उप्पलवण्णा	...	...	...	...	...	२०८
४५. पटाचारा	...	...	...	...	...	२०९
४६. धम्मदिन्ना	...	...	...	...	...	२११
४७. नंदा	...	...	...	...	...	२१२
४८. सोणा	...	...	...	...	...	२१३

४९. सकुला	...	...	...	...	...	२१३
५०. भद्रा कुंडलकेसा	...	...	...	...	...	२१४
५१. भद्रा कापिलानी	...	...	...	...	...	२१७
५२. भद्रा कच्चाना	...	...	...	...	...	२१८
५३. किसान गोतमी	...	...	...	...	...	२१९
५४. सिगाल माता	...	...	...	...	...	२२०

उपासक—

५५-५६. तपुस्स आणि भल्लिक	...	...	...	...	...	२२१
५७. अनाथ पिंडिक	...	...	...	...	...	२२२
५८. चित्र (चित्त) गृहपति	...	...	...	...	...	२२३
५९. हत्थक आळवक	...	...	...	...	...	२२५
६०. महानाम शाक्य	...	...	...	...	...	२२८
६१. उगग गृहपति वैशालिक	...	...	...	...	...	२२८
६२. उगगत गृहपति हस्तिग्रामक	...	...	...	...	...	२३१
६३. शूर अंबट्ट	...	...	...	...	...	२३२
६४. जीवक कौमारभृत्य	...	...	...	...	...	२३३
६५. नकुलपिता गृहपति	...	...	...	...	...	२३३

उपासिका—

६६. सुजाता सेनानी दुहिता	...	...	...	...	...	२३६
६७. विशाखा मिगारमाता	...	...	...	...	...	२३७
६८-६९. खुज्जुत्तरा आणि सामावती	...	...	...	...	...	२३७
७०. उत्तरा नंदमाता	...	...	...	...	...	२४५
७१. सुप्पघासा कोलियदुहिता	...	...	...	...	...	२४९
७२. सुप्पीया उपासिका	...	...	...	...	...	२५०
७३. कातियानी	...	...	...	...	...	२५१
७४. नकुलमाता गृहपत्नी	...	...	...	...	...	२५२
७५. काळी उपासिका कुररघरिका	...	...	...	...	...	२५२

अंत्यज भिक्षू—

७६. सोपाक	...	...	...	...	...	२५३
७७. सुनीत	...	...	...	...	...	२५४

प्रस्तावना

माझे मित्र श्री० काका कालेलकर यांस नवजीवनांत काहीं लेख लिहिल्या-
बद्दल व त्या प्रकरणीं जामीन न दिल्याबद्दल ता. २० फेब्रुआरी १९२३ रोजीं
एका वर्षाच्या साध्या कैदेची शिक्षा झाली. सावरमतीच्या तुरुंगांत जाण्यापूर्वीं
आपणासाठीं कोठूनीं तरौ विनयग्रंथाचें इंग्रजी भाषान्तर मिळवून देण्यास त्यांनीं
मला सांगितलें. Sacred Books of the East मध्ये छापलेलें हें भाषान्तर
सध्या उपलब्ध नाहीं, आणि सार्वजनिक लायब्रऱ्यां खेरीज करून दुसऱ्या कोठेंहि
मला तें मिळेना. तेथ्हां केवळ श्री० काकांचसाठीं नव्हे तर सर्वसामान्य वाच-
कांसाठीं विनयग्रंथाचें सार तयार करावें ही कल्पना माझ्या मनांत आली, व गुज-
राथ पुरातत्त्व मंदिराच्या प्रबंधक समितीला ती पसंत पडल्यामुळें हें काम मीं
ताबडतोव हातीं घेतलें. केवळ विनयाचें सार देण्यापेक्षां बुद्धसमकालीन श्रावक-
संघांतील व्यक्तींचीं संक्षिप्त चरित्रें दिल्यास हा ग्रंथ विशेष लोकप्रिय होईल
असें वाटून त्यांचाहि तिसऱ्या भागांत संग्रह केला; व या ग्रंथाला 'विनय ग्रंथाचा
परिचय' असें नांव न देतां 'बौद्धसंघाचा परिचय' हें नांव दिलें.

विनयग्रंथाचे, पाराजिका, पाचित्तियादि, महावग्ग, चुल्लवग्ग आणि परिवार असे
पांच विभाग आहेत. त्यांपैकीं पहिल्या दोन विभागांत या पुस्तकाच्या दुसऱ्या भा-
गांत दिलेले नियम, त्यांची पूर्वपीठिका, व त्यांवर टीका आहे. महावग्ग आणि चुल्लवग्ग
यांत उपसम्पदा कशी द्यावी, आचार्यांचीं व शिष्यांचीं कर्तव्यें इत्यादिक गोष्टींचें विस्तृ-
त वर्णन असून प्रसंगोपात्त बारीकसारीक नियमहि आले आहेत. परिवारांमध्ये पारा-
जिकादिक नियमांची संक्षेपानें यादी व विनयाची गुरुपरंपरा यांचें वर्णन आहे. या
पांचांतहि पहिल्या दोन विभागांत आलेले भिक्षूंचे आणि भिक्षुणींचे नियम फार
प्राचीन असावे असें त्यांच्या भाषेवरून सिद्ध होतें. त्या नियमांची आणि विनय-
ग्रंथाची भाषा भिन्न आहे, किंवाहुना विनयग्रंथ हा त्या नियमांवर एक मोठी विस्तृत
टीकाच म्हटली असतां अतिशयोक्ति होणार नाहीं.

आतां हे नियम कधीं अस्तित्वांत आले, व त्यांना सध्याचें स्वरूप कोणत्या
काळीं मिळालें याचा नीट उलगडा होणें कठीण आहे. यांपैकीं काहीं महत्त्वाचे नि-
यम स्वतः बुद्ध भगवंतानें भिक्षुसंघासाठीं घालून दिले असावेत; आणि मागाहून
प्रसंगोपात्त भिक्षुसंघानें त्यांत फरक केला असावा. उदाहरणार्थ दुपारीं वारा वाज-

ल्यानंतर भिक्षूला अन्नग्रहण करण्याची मनाई हा नियम घ्या, याची पूर्वपीठिका मज्झिम निकायांतील कीटागिरिसुत्तांत [नं. ७०] सांपडते, ती अशी:—

एके वेळीं भगवान काशिराष्ट्रांत मोठ्या भिक्षुसंघासहवर्तमान उपदेश करीत फिरत होता. तेथें भगवान् भिक्षूंना उद्देशून म्हणाला, “भिक्षुहो, मीं रात्रीचें जेवण सोडलें आहे. यायोगें माझ्या शरीरांत व्याधि कमी झाली आहे, जाड्य कमी झालें आहे, अंगीं वळ आलें आहे, आणि चित्ताला स्वास्थ्य मिळत आहे. भिक्षु हो, तुम्हीहि याप्रमाणें वागा. तुम्हीं जर रात्रीचें जेवण सोडलें, तर तुमच्या शरीरांत व्याधि कमी होईल, जाड्य कमी होईल, अंगीं वळ येईल आणि तुमच्या चित्ताला स्वास्थ्य येईल.” “ठीक भदन्त,” असें त्या भिक्षूंनीं भगवंताला उत्तर दिलें.

त्यानंतर भगवान् प्रवास करीत करीत कीटागिरि नांवाच्या शहराला आला. तेथें अस्सजि [अश्वजित्] आणि पुनव्वसुक [पुनर्वसुक] नांवाचे दोन भिक्षू रहात होते. कांहीं भिक्षू त्यांजपाशीं जाऊन त्यांना म्हणाले ‘भगवान् रात्रीं जेवित नाहीं व भिक्षुसंघानेंहि रात्रीचें जेवण सोडलें आहे. तुम्हीं याप्रमाणें रात्रीचें जेवण सोडलें तर तुम्हांलाहि वरें वाटेल.’ त्यावर अस्सजि आणि पुनव्वसुक म्हणाले, “वन्धुहो, आम्हीं संध्याकाळीं जेवतो, सकाळीं जेवतो, दुपारीं जेवतो आणि दोन प्रहर उलटून गेल्यावरहि जेवतो. येणेंकरून आमच्या शरीरांत व्याधि कमी होते, जडता कमी होते, अंगीं वळ येतें आणि आमच्या चित्ताला स्वास्थ्य वाटतें. तर मग हातचें सोडून पळत्याच्या पाठीमागें आम्हीं कां लागावें ?”

ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां त्यानें त्या दोघांला बोलावून आणून चौकशी केली इत्यादि.

यावरून असें दिसून येतें कीं भगवंतानें आरंभीं रात्रिभोजनाचा तेवढा निषेध केला असावा. आणि संघांतील बहुतेक भिक्षूंना ही गोष्ट पसंत पडल्यामुळें हा नियम सर्वसंमत झाला असावा. लटुकिकोपमसुत्तांत [मज्झिमनिकाय नं. ६६] उदायी भगवंताला म्हणतो, “ भदंत, एकान्तांत असतांना माझ्या मनांत असा विचार आला कीं, भगवंतानें पुष्कळशा दुःखकारक गोष्टी आम्हांपासून दूर केल्या, आणि पुष्कळशा सुखकारक गोष्टी आम्हांला प्राप्त करून दिल्या... भदन्त, आम्ही

पूर्वी संध्याकाळीं, सकाळीं, दुपारीं आणि दुपार होऊन गेल्यावरहि जेवीत होती. अशी एक वेळ होती कीं भगवंतानें भिक्षूला दिवसा अवेळीं जेवण्याची मनाई केली. त्यावेळीं मला फार वाईट वाटलें. श्रद्धालु गृहस्थ दिवसा विकाळीं आम्हांला खाण्यापिण्याचे जिनस देतात, त्यांचीहि भगवान् मनाई करीत आहे हें मला आवडलें नाहीं. परंतु भगवंतावर असलेल्या प्रेमासुळें, भगवंताच्या गौरवानें, लज्जा आणि लोकौपवादभय जाणून दिवसा विकाळीं खाणें आम्हीं सोडून दिलें. पण आम्ही सकाळीं व संध्याकाळीं जेवीत होती. त्यानंतर भगवंतानें रात्रीं भलत्याच वेळीं खाण्याची मनाई केली. तेव्हांहि मला वाईट वाटलें. या दोन जेवणांत जें उत्तम जेवण तेंहि आम्हांस भगवान् सोडावयास सांगतो हें मला आवडलें नाहीं... परंतु भगवंतावर असलेल्या प्रेमानें, भगवंताच्या गौरवानें, आणि लज्जा व लोकापवादभय जाणून आम्हीं रात्रीं अवेळीं जेवण्याचेंहि सोडून दिलें. हा नियम करण्यापूर्वीं भिक्षू अंधेऱ्या रात्रीं भिक्षाटन करीत असतां गटारांत किंवा घाणीच्या डबक्यांत पडत असत, कांद्यांत शिरत, निजलेल्या गायीवर पडत, चोरी करून येणाऱ्या किंवा चोरी करण्यास जाणाऱ्या चोरांच्या तावडींत सांपडत... मींहि एके वेळीं असाच भिक्षाटन करण्यास गेलों होतो. तेथें एक स्त्री आपल्या घराच्या वाहेरच्या वाजूस भांडीं घांशीत होती. मला पाहून 'हें भूत आहे, हें पिशाच आहे', असें ती मोठ्यानें ओरडली. तेव्हां मी तिला म्हणालों, 'भगिनी, मी पिशाच नाहीं, मीं भिक्षु आहे, व येथें भिक्षेसाठीं उभा राहिलों आहे.' ती म्हणाली 'अरे भिक्षू, तुझी आत्या मरो, माता मरो, कसायाच्या तीक्ष्ण सुरीनें तुजें पोट कापून काढलेलें चांगलें. पण अशा अंधेऱ्या रात्रीं तुला हें भिक्षाटन करणें चांगलें नाहीं.' भदन्त, या गोष्टीची जेव्हां मला आठवण होते, तेव्हां भगवंतानें पुष्कळशा दुःखकारक गोष्टी आम्हांपासून दूर केल्या व पुष्कळशा सुखकारक गोष्टी आम्हांला प्राप्त करून दिल्या असें मला वाटतें."

या गोष्टीवरून असें दिसून येतें कीं, प्रथमतः भगवंतानें भलत्याच वेळीं खाण्याचा निषेध केला. तरी रात्रीच्या जेवणाचा निषेध केला नाहीं. नंतर सकाळीं वारा वाजण्यापूर्वीं एकदां व सायंकाळीं सूर्यास्तापूर्वीं एकदां अशीं दोनच जेवणें जेवण्याचा नियम केला असावा. भगवान स्वतः सकाळचें एकच जेवण जेवीत होता, व भिक्षूंनाहि तसें करण्यास उपदेश करीत असे, याचा उल्लेख ककचूपमसुत्तांत [मज्झिम० नं. २१] आला आहे. परंतु सध्याचा प्रघात असा आहे कीं, अरु-

णोदयापासून मध्याहकाळापर्यंत भिक्षूने वाटेल तितक्या वेळां खावें. वारा वाजल्यापासून दुसऱ्या दिवशीं अरुणोदयापर्यंत विकाल समजला जातो. सप्तदशवर्गीय भिक्षू वारा वाजल्यानंतर खाण्याचे पदार्थ खात त्यामुळे हा नियम करावा लागला असें विनयग्रंथांत सांगितलें आहे. परंतु विनयाचा आणि सुत्तपिटकांतील वर दिलेल्या उताऱ्यांचा स्पष्ट विरोध दिसून येतो. आणि विनयाच्या अशा प्रकारच्या कथा मागाहून रचल्या गेल्या असाव्या हें उघड होतें.

वज्जिपुत्तक नांवाचा एक भिक्षु होता. तो भगवंतापाशीं आला आणि म्हणालाः—“ हीं दीडशें शिक्षापदें [नियम] दर पंधरवड्याला म्हटलीं जातात. तीं शिकणें मला शक्य नाहीं.” भगवान् म्हणालाः—“ तूं अधिशीलशिक्षा, अधिचित्तशिक्षा आणि अधिप्रज्ञाशिक्षा या तीन शिक्षा [नियम] शिकशील काय ? ” वज्जिपुत्तक म्हणालाः—“ या तीन शिक्षा शिकणें मला शक्य आहे.” भगवान् म्हणालाः—“ जर तूं या तीन शिक्षा शिकशील तर तुझा राग, द्वेष आणि मोह नष्ट होईल, आणि तुझ्या हातून पापकर्म घडणार नाहीं.”

या सुत्तांत दीडशें शिक्षापदांचाच उल्लेख आला आहे. त्यावर मनोरथपूरणीकाराचें—बुद्धघोषाचार्याचें—म्हणणें असें कीं, त्या वेळीं भगवंतानें दीडशेंच नियम केले होते; बाकी मागाहून केले. परंतु या स्पष्टीकरणाची कांहीं जरूर दिसत नाहीं. दोन अनियत यांनां स्वतंत्र नियम म्हणतां येत नाहीं. व ७५ सेखिय पाळले नाहींत तर पाचित्तियासारखी आपत्ति होत नाहीं. तेव्हां ते वजा जातां बाकी दीडशेंच नियम राहतात, व अंगुत्तरनिकाय लिहिला गेला त्या वेळीं एवढ्याच नियमांस पातिमोक्ख म्हणत असत. त्या काळानंतर आणि बुद्धघोषाच्या काळापूर्वी मूळच्या पातिमोक्खांत ७५ सेखियांची भर पडली, एवढेंच नव्हे तर त्या दीडशें नियमांच्या पायावर विनयग्रंथाची अवाढव्य इमारत उभारली गेली. अर्थात् या

१ या तीन शिक्षांची सविस्तर माहिती बुद्ध, धर्म आणि संघ या पुस्तकांतील दुसऱ्या व्याख्यानांत धर्म या सदराखालीं दिली आहे. वरील सुत्त अंगुत्तरनिकायाच्या तिकनिपाताच्या दुसऱ्या पण्णासकाच्या चवथ्या वग्गांतील चवथें आहे. Pali Text Society च्या एडिशनमध्ये यासुत्ताचा नंबर ८३ दिला आहे तो चुकीचा आहे. ८१ आणि ८२ या दोन सुत्तांचा समावेश एका ८१ व्या सुत्तांतच केला गेल्यामुळे असा घोंटाळा झाला आहे.

नियमाच्या पूर्वपीठिका विनय ग्रंथांत वर्णिल्या आहेत त्या सर्वथैव ऐतिहासिक आहेत असें धरून चालतां कामा नये. पाराजिकासारख्या नियमांच्या पूर्वपीठिका आचार्यपरंपरेनें चालत आल्या असणें शक्य आहे, परंतु इतर नियमांच्या पूर्वपीठिका विनयग्रंथ लिहिला गेला त्या वेळीं लेखकाला किंवा लेखकांनां माहीत नसाव्या व त्यांनीं त्या नवीनच रचल्या असाव्या.

सरासरी ख्रिस्ती शतकाच्या आरंभापासून बौद्धवाङ्मयाची विलक्षण क्रांति झाल्याचें दिसून येतें. मूळच्या सुत्तांत पुष्कळशीं सुत्तें आनंदानें, सारिपुत्तानें अथवा अशाच दुसऱ्या प्रसिद्ध महाश्रावकांनीं उपदेशिलेलीं आढळतात. परंतु ३० सनानंतरच्या ग्रंथांतून सर्व प्रकरणांचा संबंध खुद्द बुद्धाशीं लावण्याचा प्रयत्न दिसून येतो. उदाहरणार्थ जातकाच्या गोष्टी घ्या. प्रत्येक गोष्ट बुद्धानेंच सांगितली व ती त्याच्या पूर्वजन्मींची होती असें वर्णन जातक अट्टकथेंत सांपडतें. अभिधर्माचीं सात प्रकरणेहि बुद्ध भगवंतानेंच उपदेशिलीं असें सिद्ध करण्याचा कट्टकथाकारानें विलक्षण प्रयत्न केला आहे. या सर्व गोष्टींचा विचार केला असतां विनयग्रंथ सर्व अट्टकथांचा पूर्वगामी आहे अशी माझी समजूत झाली आहे, आणि त्यांतील गोष्टींचा इतिहासाच्या कामीं उपयोग करतांनां मोठी सावधगिरी ठेविली पाहिजे, असें मला वाटतें.

येथें असा प्रश्न उपस्थित होईल कीं, जर या गोष्टीचें ऐतिहासिक महत्त्व नाहीं तर त्यांचा या ग्रंथांत संग्रह कशाला केला ? याचें उत्तर हें कीं, पूर्वपीठिकांशिवाय पुष्कळशा नियमांचें स्पष्टीकरण होणें कठीण आहे. कांहीं नियमांच्या पूर्वपीठिका देऊन कांहींच्या दिल्या नसत्या तर तेंहि योग्य झालें नसतें. म्हणून सेखिय खेरीज करून बाकी सर्व नियमांच्या संक्षेपानें पूर्वपीठिका दिल्या आहेत. वाचकांनीं त्या पूर्वपीठिकांनां ऐतिहासिक महत्त्व न देतां केवळ नियम समजावून घेण्याकडेच त्यांचा उपयोग करावा. सरासरी ३० सनाच्या आरंभाला बौद्धसंघाची घटना कशी होती, त्या संघांत कोणत्या वस्तूला महत्त्व देण्यांत येत होतें व संघशक्ति वाढविण्याचा कसा प्रयत्न करण्यांत येत होता हें समजण्यापुरताच पहिल्या दोन भागांचा उपयोग वाचकांस होणार आहे. तिसऱ्या भागांत जीं महाश्रावकांचीं चरित्रें दिलीं आहेत त्यांत दंतकथांची बरीच भेसळ आहे, तथापि बुद्ध भगवंताच्या हयातींत भिक्षु आणि गृहस्थ कशा प्रकारें रहात असत याची, चांगली कल्पना या चरित्रांवरून होईल. जेथें शक्य होतें तेथें मूळ सुत्तांचा आधार घेऊन तद्वारा

या त्या व्यक्तीचें चरित्र वर्णन करण्याचा प्रयत्न केला आहे. कार्ळी, वेरुळ वगैरे लेण्यांत व सांची वगैरे स्तूपांच्या आसपास सांपडणाऱ्या बौद्धसंघांतील व्यक्तींचीं कोरीव चित्रें जाणण्याला व त्या चित्रकलेचा अर्थ समजण्याला, आणि फाह्यान, ह्युएन्त्सांग वगैरे चिनी प्रवाशांचीं प्रवासवर्णन वाचतांनां या भागाची वाचकांला चांगली मदत होईल अशी मी आशा वाळगतों.

बौद्धसंघाचा परिचय

भाग १ ला

विधायक नियम

शिष्याचीं कर्तव्ये

१. बुद्धगयेच्या आसपासच्या प्रदेशाला अडीच हजार वर्षांपूर्वी उरुवेला म्हणत असत, व सध्याच्या लीलंजन नदीला नेरंजरा नदी म्हणत असत. ह्या प्रदेशांत व ह्या नदीच्या कांठीं शाक्यमुनि गातमानें सहा वर्षे खडतर तपश्चर्या करून आपला देह झिजविला; व शेवटीं बोधिवृक्षाखालीं वसून जगताचा उद्धार करणाऱ्या धर्ममार्गाचें ज्ञान मिळविलें. वैशाख शु॥ पौर्णिमेच्या दिवशीं त्याला हा ज्ञानलाभ झाला; व त्यानंतर काशीला जाऊन आषाढ शु॥ पौर्णिमेच्या दिवशीं आपल्या पूर्वीच्या पांच साथ्यांना त्यानें ह्या नवीन धर्ममार्गाचा उपदेश केला. म्हणजे प्रथमतः बौद्धसंघाची स्थापना ह्याच दिवशीं झाली असें म्हणण्यास हरकत नाही. त्यावेळीं बुद्धभगवान् आपल्या शिष्याला, ' एहि भिक्षु ' (भिक्षु, इकडे ये) असें म्हणे, व तोच त्याचा प्रव्रज्याविधि होत असे.

२. त्या चातुर्मास्यांत बुद्धाला आणखी ५५ शिष्य मिळाले व चातुर्मास्याच्या शेवटीं जेव्हां त्यांस निरनिराळ्या ठिकाणीं धर्मोपदेश करण्यास पाठविण्यांत आले तेव्हां—

बुद्धं सरणं गच्छामि
धम्मं सरणं गच्छामि
संघं सरणं गच्छामि

ह्या तीन शरण-गमनानीं प्रव्रज्या देण्यास बुद्धानें भिक्षूस परवानगी दिली. परंतु तो स्वतः ' एहि भिक्षु ' ह्याच वाक्यानें प्रव्रज्या देत असे.

३. त्या चातुर्मास्यानंतर बुद्ध पुन्हां उरुवेल्लेला आला; व तेथें त्यानें उरुवेल काश्यपादिक तिघां वंधूनां व त्याच्या शिष्यांना आपले अनुयायी केले. त्यांना घेऊन तो राजगृहाला आला. तेथें संजय परिव्राजकाचे अग्रशिष्य सारिपुत्त व मोग्गल्लान आपल्या २५० सहाध्यायांसह बुद्धाचे अनुयायी झाले. त्यायोगें संघाचा विस्तार बराच झाला; व तरुण भिक्षूंचेर देखरेख नसल्यामुळे ते अव्यवस्थितपणें वागूं लागले. म्हणजे सकाळीं गांवांत भिक्षेला जात असतां ते आपलीं चीवरें व्यवस्थितपणें वापरीत नसत; लोक जेवीतखात वगैरे असतांना त्यांच्यापुढें आपलें पात्र करीत; लोकांना सांगून आपणासाठीं वरण भात वगैरे तयार करवीत; जेवतांना मोठ्यामोठ्यानें बोलत असत. हें पाहून लोकांत त्यांची निंदा होऊं लागली. ह्या श्रमण लोकांत अशी अव्यवस्था कां, व ब्राह्मणासारखे हे लोक जेवण्याचे वेळीं मोठमोठ्यानें बोलतात हें कसें, असें लोक म्हणत.

४. हें वर्तमान भिक्षूंनीं बुद्धाला कळविलें तेव्हां त्यानें त्या तरुण भिक्षूंचा निषेध केला. चैनीची, हांवरेपणाची, असंतोषाची, गप्पागोष्टींची व आळसाची निंदा करून अनेक रितीनें साधेपणाची, निरपेक्षतेची, संतोषाची, उत्साहाची त्यानें स्तुती केली; व तो भिक्षूंना म्हणाला:—मिधुहो, आजपासून उपाध्याय स्वीकारण्याची मी परवानगी देतो. उपाध्यायानें आपल्या शिष्यांवर पुत्राप्रमाणें प्रेम करावें, व शिष्यानें उपाध्यायाला पित्याप्रमाणें समजावें. ह्याप्रमाणें परस्परांविषयीं आदर ठेवल्यानें माझ्या ह्या धर्मविनयांत या दोघांची उत्तम अभिवृद्धि होईल. उपाध्यायाचा स्वीकार ह्याप्रमाणें करावा:—उत्तरासंग एका खांद्यावर करून त्याला नमस्कार करावा, व उकिडव्यानें वसून हात जोडून म्हणावें कीं, भन्ते, माझे उपाध्याय व्हा, भन्ते, माझे उपाध्याय व्हा, भन्ते माझे उपाध्याय व्हा. “ ठीक आहे, वरें आहे ” किंवा अशाच दुसऱ्या कोणत्यातरी कायिक किंवा वाचसिक संज्ञेनें त्यानें आपल्या विनंतीचा स्वीकार केला म्हणजे तो आपला उपाध्याय झाला असें समजावें.

५. शिष्यानें उपाध्यायावरोवर चांगल्या रितीन वागावें. उपाध्यायाविषयीं त्याचीं कर्तव्ये आहेत तीं अशीं:—

१ नेसण्याच्या चीवराला अंतरवासत्र, पांघुरण्याच्या चीवराला उत्तरासंग व थंडीसाठीं वापरण्याच्या चीवराला संघाटी म्हणतात.

सकाळीं लवकर उठून, वाहणा काढून [उघड्या पायांनीं] आपलें उत्तरासंग एका खांद्यावर करून उपाध्यायाला दंतकाष्ठ द्यावें; तोंड धुवावयाला पाणी द्यावें व त्याच्यासाठीं आसन मांडावें. जर पेज असेल तर त्याचें पात्र धुवून त्यांतून ती त्याच्यापुढें करावी. पेज पिऊन झाल्यावर आंचवण्यास पाणी द्यावें व पात्र धुवून व्यवस्थितपणें ठेवावें. उपाध्याय उठल्यावर आसन काढून ठेवावें. तो प्रदेश अस्वच्छ झाला असल्यास झाडून काढावा.

६. उपाध्यायाची [भिक्षेसाठीं] गांवांत जाण्याची इच्छा असल्यास गांवांत जाण्याच्या वेळीं नेसण्याचें चीवर द्यावें; व पूर्वीं नेसलेलें चीवर सोडून ठेवल्यावर तें घ्यावें. कमरपट्टा द्यावा. संघाटी आणि उत्तरासंग हीं दोन्हीं चीवरें एकमेकांशीं मिळवून द्यावीं; आणि पात्र धुवून द्यावें. उपाध्यायाला साथी पाहिजे असल्यास आपण व्यवस्थितपणें चीवर नेसून कायबंधन बांधून नीट रितीनें शरीर आच्छादन करून आपलें भिक्षापात्र धुवून घेऊन उपाध्यायाच्या मागोमाग जावें. उपाध्यायापासून फार दूर किंवा फार जवळ राहूं नये. आपल्या पात्रांत जें लोक घालतील तेवढ्याचा स्वीकार करावा. उपाध्याय वोलत असतां मध्येच आपण वोलूं नये; परंतु नियमाचा भंग होण्यासारखें कांहीं वोलत असला, तर त्याचें नम्रपणें निवारण करावें.

७. गांवांतून परत येतांना आपण पूर्वीं येऊन उपाध्यायाचें आसन तयार करावें. पाय धुण्यासाठीं पाणी व पाट तयार ठेवावा. पुढें जाऊन त्याचें पात्र व संघाटी घ्यावी. विहारांत नेसण्याचें चीवर द्यावें; व नेसलेलें चीवर सोडून ठेवल्यावर घ्यावें. जर तें घामानें भिजलेलें असेल तर थोडा वेळ उन्हांत टाकावें. पण तें तेथेंच ठेवूं नये. तें गोळा करावें, व गोळा करतांना फाटूं नये अशा वेतानें करावें. कायबंधन [कमरपट्टा] चीवराच्या घडीवर ठेवावें. जर पात्रांत भिक्षा शिल्लक असेल व उपाध्यायाची जेवण्याची इच्छा असेल तर ती, पाणी देऊन, उपाध्यायासमोर ठेवावी. पिण्याचें पाणी पाहिजे असल्यास विचारावें. जेवल्यानंतर पाणी देऊन त्याच्याकडून पात्र घेऊन तें चांगलें धुवून कांहीं वेळ उन्हांत ठेवावें. पण तें तेथेंच राहूं देऊं नये. पात्र आणि चीवरें व्यवस्थितपणें ठेवण्यांत यावीं. मंचकाच्या खालीं किंवा चौरंगाच्या खालीं जागा साफ करून तेथें पात्र ठेवावें. परंतु तें नुस्त्या जमिनीवर ठेवूं नये. चीवर ठेवण्याची दांडी किंवा दोरी साफ करून तिच्यावर चीवरांची घडी व्यवस्थितपणें ठेवावी. उपाध्याय उठल्यावर

आसन, पाय धुण्याचें पाणी, पाट वगैरे सर्व पदार्थ जागच्याजागीं व्यवस्थितपणें ठेवावे. तो प्रदेश स्वच्छ नसल्यास झाडून काढावा.

८. जर उपाध्यायाला स्नान करावयाचें असेल, तर स्नानाची तजवीज करावी; थंड पाणी पाहिजे असल्यास थंड द्यावें, ऊन पाहिजे असल्यास ऊन द्यावें. उपाध्याय अग्निशाळेंत जाऊं इच्छीत असल्यास उटणें तयार करून द्यावें; शक्य असल्यास आपणहि अग्निशाळेंत प्रवेश करावा. प्रवेश करतांना तोंडाला माती लावून व शरीर नीट आच्छादून प्रवेश करावा. वृद्ध भिक्षूंना चिकटून वसूं नये. नवीन भिक्षूंना आसनांवरून उठवूं नये. तेथून बाहेर निघतांना वसण्याचा पाट घेऊन व शरीर नीट आच्छादून निघावें. पाण्याच्या ठिकाणींहि उपाध्यायाचें काम करावें. प्रथमतः आपण वर निघून आंग पुसून व कोरडें चीवर नेसून उपाध्यायाचें आंग पुसावें. त्याला कोरडें चीवर द्यावें; संघाटी द्यावी. अग्निशाळेंतील पाट घेऊन प्रथमतः विहारांत यावें, व उपाध्यायाचें आसन मांडावें. पाय धुण्याचें पाणी व पाट ठेवावा. उपाध्यायाला पिण्याचे पाणी पाहिजे असल्यास विचारावें. जर उपाध्यायाकडून पाट घ्यावयाचा असेल तर घ्यावा. त्याला प्रश्न विचारावयाचे असतील तर विचारावे.

९. ज्या विहारांत उपाध्याय रहात असेल तो मलीन झाला असल्यास, शक्य असेल तर, साफ करावा. विहार साफ करीत असतां प्रथम पात्रें आणि चीवरें बाहेर काढून एका वाजूला ठेवावीं. सतरंज्या अंथरुणें वगैरे बाहेर काढावीं. तक्के व उशा बाहेर काढून एका वाजूस ठेवाव्या. खाट बाहेर काढतांना दरवाजाला आदळूं न देतां व्यवस्थितपणें बाहेर काढावी व एका वाजूला ठेवावी. त्याचप्रमाणें चौरंग बाहेर काढून एका वाजूला ठेवावा. खाटेचे प्रतिपादक बाहेर काढून ठेवावे. पिकदाणी व वसण्याचें आसन बाहेर काढून एका वाजूला ठेवावें. आस्तरण जसें घातलें असेल तसें नीट पाहून मग बाहेर काढून ठेवावें. जर विहारांत कोळ्याचीं जाळीं झालीं असतील तर प्रथम छताची वाजू साफ करावी. मग खिडक्या, दरवाजे व कोंपरे झाडावे. गेरूनें रंगविलेल्या भिंती घाणेरड्या झाल्या असतील तर फडकें पाण्यांत भिजवून पिळावें व त्यानें त्या पुसून

१ अग्निशाळा म्हणजे उष्णतेच्या योगें अंगांतून घाम काढण्यासाठीं तयार केलेली खोली. विशेष माहिती ह्याच भागाच्या ८२ व्या कलमांत पहावी.

२ खाटेचे खूर ठेवण्याचे ठोकळे किंवा दगड.

काढाव्या. काढ्या गिलाव्यानें तयार केलेली जमीन ह्याप्रमाणेंच ओल्या फडक्यानें पुसून काढावी. साधी जमीन असेल तर धूळ उडूं नये म्हणून पाणी शिंपून झाडून काढावी. कचरा काढून एका बाजूला टाकावा.

सतरंज्या, खाट, चौरंग, उशा, पिकादाणी वगैरे सर्व पदार्थ उन्हांत वाळवून साफसूक करून यथायोग्य स्थानीं ठेवावे. त्याचप्रमाणें पात्रें व चीवरें यथायोग्य स्थानीं ठेवावीं.

१०. पूर्वेकडून हवेनें धूळ उडत असल्यास पूर्वेकडील खिडक्या बंद कराव्या. पश्चिमेकडून उडत असल्यास पश्चिमेकडील, उत्तरेकडून उडत असल्यास उत्तरेकडील, व दक्षिणेकडून धूळ उडत असल्यास दक्षिणेकडील खिडक्या बंद कराव्या. थंडीच्या दिवसांत खिडक्या दिवसा उघडाव्या व रात्रीं बंद कराव्या; आणि उन्हाळ्यांत दिवसा बंद कराव्या व रात्रीं उघडाव्या. राहण्याची खोली, वसण्याची कोठडी, एकत्र जमण्याचा दिवाणखाना, अग्निशाळा व पायखाना साफ नसतील तर ह्या सर्व जागा साफ कराव्या. पिण्याचें पाणी नसेल तर तें भरून ठेवावें. पाय धुण्याचें पाणी नसेल तर तेंहि आणून ठेवावें, पायखान्यांत ठेवलेल्या वरणींत पाणी नसेल तर तेंहि भरून ठेवावें.

११. उपाध्यायाला अनभिरति उत्पन्न झाली असल्यास शिष्यानें दुसऱ्यांकडून ती शमविण्याचा प्रयत्न करावा; किंवा धर्मोपदेश करावा, उपाध्यायाला शंका उद्भवली असल्यास शिष्यानें ती दूर करावी, करवावी किंवा धर्मोपदेश करावा. उपाध्यायाला मिथ्यादृष्टि उद्भवली असल्यास शिष्यानें ती सोडवावी, दुसऱ्यांकडून सोडवावी किंवा धर्मोपदेश करावा.

१२. उपाध्यायाच्या हातून संघादिशेष नांवाचा अपराध घडला असल्यास आणि परिव्रांस देण्यास योग्य असल्यास शिष्यानें संघाकडून उपाध्यायाला परिव्रांस मिळेल अशी खटपट करावी. उपाध्याय पूर्वस्थितींत येण्यास योग्य असल्यास संघ त्याला पूर्वस्थितींत आणील अशी खटपट करावी. मानत्त किंवा अब्भांन

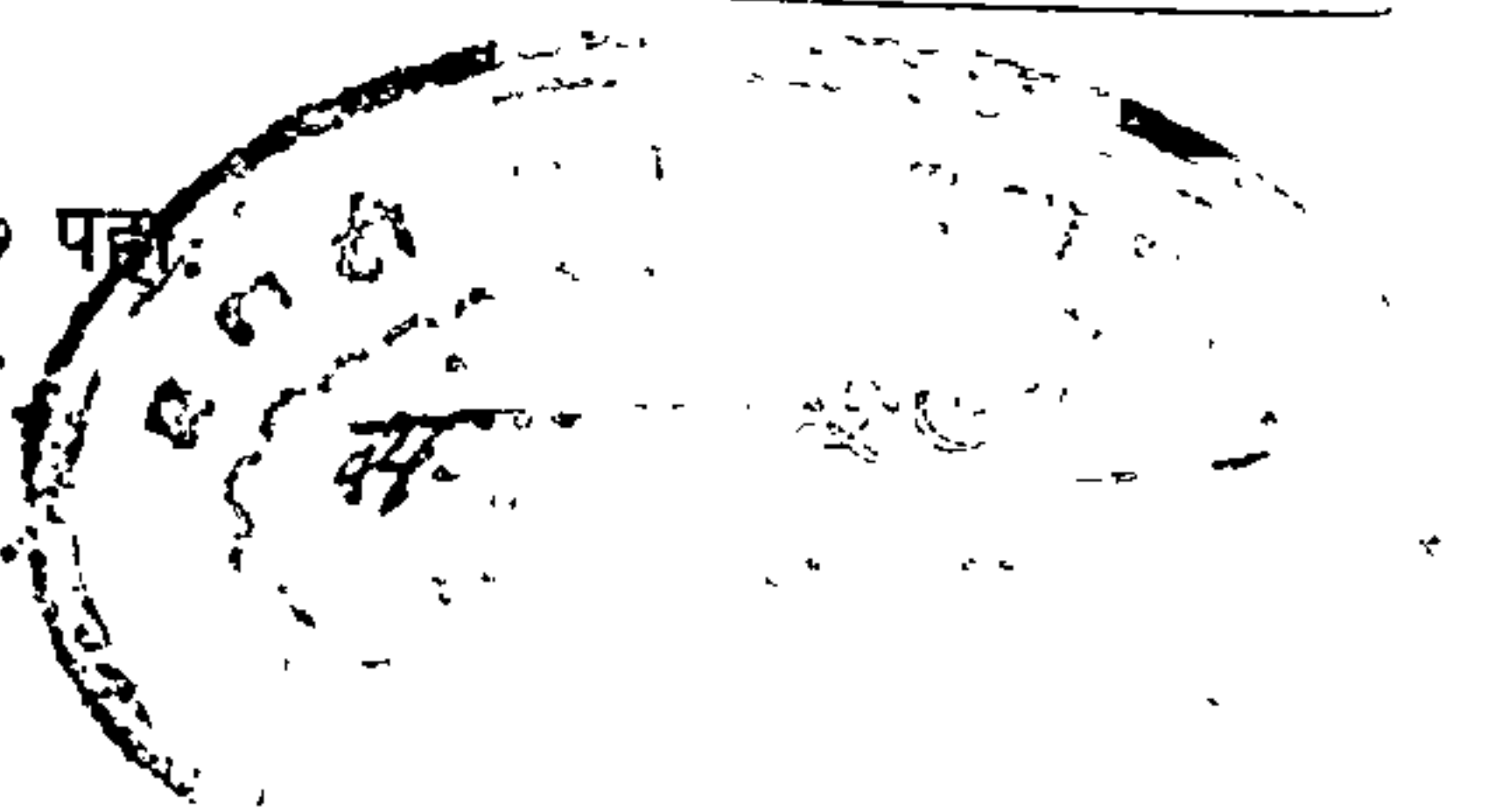
१ धर्माचरणांत असंतोष.

२ भाग २ रा, कलम ५ ते १७ पहा.

३ भाग १ ला, कलम ७८ पहा.

४ भाग १ ला, कलम ७९ पहा.

५ भाग ४ ला, कलम ८१ पहा.

देण्यास योग्य असल्यास संघ मानत किंवा अज्मान देईल अशाविषयीं खटपट करावी.

१३. संघानें उपाध्यायाला तर्जनीयकर्म, नियशःकर्म, प्रव्राजनीयकर्म, प्रतिस्मरणीयकर्म किंवा उत्क्षेपणीयकर्म करण्याचा विचार केला असल्यास तें होऊं न देण्याविषयीं, किंवा थोडक्या दंडानें उपाध्यायाला क्षमा करण्यांत येईल अशा-विषयीं खटपट करावी. जर ह्यापैकीं एकादें कर्म केलें असेल तर उपाध्याय नम्रपणें वागेल व संघ त्याला क्षमा करील अशाविषयीं खटपट करावी.

१४. उपाध्यायाचें चीवर धुवावयाचें असल्यास शिष्यानें धुवावें किंवा दुस-कडून धुवून घेण्याचा प्रयत्न करावा. जर उपाध्यायाचें चीवर वनवावयाचें असेल तर शिष्यानें वनवावें किंवा दुसऱ्याकडून वनवून घेण्याचा प्रयत्न करावा. उपाध्यायासाठीं रजन तयार करावयाचें असेल तर तयार करावें किंवा दुसऱ्यांकडून तयार करवून घ्यावें; चीवर रंगवावयाचें असल्यास रंगवावें किंवा दुसऱ्यांकडून रंगवून घ्यावें. चीवर रंगवितांना व्यवस्थितपणें रंगवावें.

१५. उपाध्यायाला विचारल्यावांचून एकाद्याला पात्र देऊं नये, किंवा दुसऱ्याचें पात्र आपण घेऊं नये; दुसऱ्याला चीवर देऊं नये किंवा दुसऱ्याचें चीवर आपण घेऊं नये; दुसऱ्याला पदार्थ देऊं नये व दुसऱ्याचा पदार्थ आपण घेऊं नये; दुसऱ्याची हजामत आपण करूं नये व दुसऱ्याकडून आपली हजामत करवून घेऊं नये; दुसऱ्याचें काम करूं नये व दुसऱ्याकडून आपलें काम करवून घेऊं नये; दुसऱ्याची व्यवस्था पाहूं नये व दुसऱ्यास आपली व्यवस्था पहाण्यास लावूं नये; दुसऱ्याचा साथीदार होऊं नये व दुसऱ्यास आपला साथीदार करूं नये; दुसऱ्याची भिक्षा घेऊं नये व दुसऱ्यास आपली भिक्षा देऊं नये. उपाध्यायाला विचारल्यावाचून गांवांत, स्मशानांत किंवा प्रवासाला जाऊं नये. उपाध्याय आजारी असल्यास मरेपर्यंत किंवा आजारांतून उठेपर्यंत त्याची सेवा करावी.

उपाध्यायाचीं कर्तव्ये

१६. उपाध्यायानें शिष्याबरोबर नीट रितीनें वागावें. शिष्याविषयीं त्याचीं कर्तव्ये आहेत तीं अशीं:-

१ भाग १ला, कलम ७२, पासूत ७६ पर्यंत पहा.

२ भिक्षु परस्परांची हजामत करतात.

उपाध्यायानें शिष्यांला पाठ पढवून, धार्मिक प्रश्नांचीं उत्तरें देऊन, उपदेश करून व रीतरिवाज शिकवून मदत करावी, व त्याच्यावर अनुग्रह करावा. उपाध्यायाजवळ जर पात्र असेल व शिष्याजवळ तें नसेल तर त्यानें तें शिष्याला द्यावें, किंवा त्याला दुसरीकडून पात्र मिळवून देण्याची खटपट करावी. शिष्याजवळ चीवर व व भिक्षूंना लागणाऱ्या इतर वस्तू नसतील, तर उपाध्यायानें ह्याचप्रमाणें वागावें. शिष्य जर आजारी असेल तर, शिष्याचीं कलम ५ पासून १० पर्यंत जीं कर्तव्यें सांगितलीं तींच उपाध्यायाचीं आहेत असें समजून त्याप्रमाणें वागावें. ११, १२ व १३ व्या कलमांत जीं शिष्याचीं कर्तव्यें सांगितलीं तीं तशा तशा प्रसंगीं शिष्या विषयीं गुरूनें पाळोवीं.

१७. शिष्याचें चीवर धुवावयाचें असल्यास तें कसें धुवावें हें उपाध्यायानें त्याला दाखवावें, किंवा दुसरे कोणीतरी त्याला मदत करतील अशी खटपट करावी. चीवर वनवावयाचें असल्यास, रजन तयार करावयाचें असल्यास आणि चीवर रंगवावयाचें असल्यास, उपाध्यायानें त्याचप्रमाणें वागावें. शिष्य जर आजारी असेल तर तो मरेपर्यंत किंवा वरा होईपर्यंत उपाध्यायानें त्याची शुश्रूषा करावी.

आचार्यांचीं व अन्तेवासिकांचीं कर्तव्यें

१६. त्याकाळीं उपाध्याय प्रवासास गेले असतां, भिक्षुभाव सोडून गृहस्थ झाले असतां किंवा मरण पावले असतां तरुण भिक्षु अव्यवस्थितपणें वागूं लागले. तेव्हां ह्याविषयीं चौकशी करून भिक्षूंना उद्देशून बुद्ध म्हणाला, “ भिक्षुहो, आचार्य करण्यास मी तुम्हांस परवानगी देतो. आचार्य अन्तेवासिकावर पुत्रप्रेम ठेवील, व अन्तेवासिक आचार्याला पित्याप्रमाणें मान देईल. ह्याप्रमाणें परस्परांविषयीं आदरानें वागून ह्या धर्मविनयांत त्यांची अभिवृद्धि होईल. ” आचार्य ग्रहण करण्याचा विधि चौथ्या कलमांत सांगितल्याप्रमाणें समजावा. आचार्यांचीं व अन्तेवासिकांचीं कर्तव्यें अनुक्रमें उपाध्यायाच्या व शिष्याच्या कर्तव्याप्रमाणेंच आहेत असें समजावें.

१९. पुढें निरनिराळ्या प्रसंगीं बुद्धानें असे नियम केले कीं, उपाध्याय व आचार्य निदान दहा वर्षे तरी संघांत भिक्षु होऊन राहिले असले पाहिजेत, व शिष्यांना व अन्तेवासिकांना संभाळण्याचें त्यांस सामर्थ्य असावयास पाहिजे.

भिक्षुप्रव्रज्या

२०. त्याकाळीं एक ब्राह्मण भिक्षूजवळ जाऊन प्रव्रज्या मागूं लागला. पण

भिक्षूंनीं त्याला ती दिली नाही. त्या योगें तो अत्यंत दुर्बल झाला . बुद्ध भगवंतानें तें पाहून भिक्षूस त्याचें कारण विचारिलें व त्यांनीं तें सांगितलें. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “ ह्याचा अधिकार कोणाला आठवतो काय ? ” त्यावर सारिपुत्त म्हणाला, “ भन्ते, याचा अधिकार मला आठवतो, एकदां मी राजगृह नगरांत भिक्षेला गेलों असतां ह्यानें मला एक पळीभर भिक्षा दिली होती. ” ह्या कृतज्ञतेवद्दल बुद्धानें सारिपुत्ताची स्तुती केली, व सारिपुत्तालाच त्या ब्राह्मणाला प्रब्रज्या द्यावयाला सांगितलें.

२१. पण जेव्हां ब्राह्मणाला कोणत्या प्रकारची प्रब्रज्या द्यावी असा सारिपुत्तानें प्रश्न केला तेव्हां ह्या प्रकरणीं भिक्षूंना बोलावून बुद्ध म्हणाला:—जी तीन शरणगमनांनीं उपसंपदा देण्याची परवानगी दिली ती मी आजपासून रद्द करतो, व विज्ञप्ति आणि त्रिवार उल्लेख करून उपसंपदा देण्याची परवानगी देतो. ती अशी:—

जो हुशार आणि योग्य भिक्षु असेल त्यानें संघाला विज्ञप्ति करावी ‘ भदंत संघ, मी काय बोलतो त्याजकडे लक्ष द्या. हा अमुक नांवाचा मनुष्य अमुक नांवाच्या उपाध्यायाकडून उपसंपदेसाठीं पुढें करण्यांत येत आहे. जर संघाला योग्य वाटत असेल तर अमुक नांवाच्या उपाध्यायाच्या हाताखालीं त्याला उपसंपदा द्यावी. ’ ही विज्ञप्ति झाली. पुन्हा त्यानें म्हणावें कीं, ‘ भदन्त संघ, मी काय बोलतो तें ऐका, हा अमुक मनुष्य अमुकाकडून उपसंपदेसाठीं पुढें करण्यांत येत आहे. त्याला त्या उपाध्यायाच्या हाताखालीं संघ उपसंपदा देत आहे. ज्या आमच्या बांधवाला ही गोष्ट पसंत असेल त्यानें मुकाट्यानें रहावें, व ज्याला पसंत नसेल त्यानें तसें बोलावें. ’ दुसऱ्यांदा व तिसऱ्यांदा हाच मजकूर त्या भिक्षूनें पुन्हा उच्चारवा, व कोणी हरकत घेत नसल्यास म्हणावें कीं, ‘ ह्या अमुक मनुष्याला अमुक उपाध्यायाच्या हाताखालीं संघानें उपसंपदा दिली आहे. संघाला ही गोष्ट पसंत आहे म्हणून संघ उगा आहे. तेव्हां ही गोष्ट ठरली असें मी गृहीत धरून चालतो. ’

२२. त्या काळीं कोणी एक भिक्षु उपसंपदेचा विधि झाल्यावर शिस्तीविरुद्ध वागूं लागला. तेव्हां ‘ तसें वागणें योग्य नाही ’ असें भिक्षूंनीं त्याला सांगितलें. तो म्हणाला; “ मला उपसंपदा द्या असें मी तुम्हाला कधीं सांगितलें होतें ? ” ही गोष्ट

बुद्ध भगवंताला समजली. तेव्हां तो भिक्षूंना म्हणाला, “ मागणी केल्याशिवाय कोणत्याहि माणसाला उपसंपदा देऊं नये. ” मागणी करण्याचा विधि असा:—

त्या उमेदवारानें संघापाशीं येऊन, उत्तरासंग एका खांद्यावर करून उकिडव्यानें वसून हात जोडून म्हणावें, ‘भदंत संघाजवळ उपसंपदेची मी याचना करतो. अनुकंपा करून संघानें माझा उद्धार करावा.’ दुसऱ्यांदा व तिसऱ्यांदा त्यानें असेंच बोलावें. मग हुशार आणि समर्थ भिक्षूनें संघाला विज्ञप्ति करावी, ‘ भदंत संघ, मी काय बोलतो ह्याजकडे लक्ष द्या. भदंत संघ, हा अमुक मनुष्य अमुक उपाध्यायाकडून उपसंपदेसाठीं पुढें करण्यांत येत आहे. तो त्या उपाध्यायाच्या हाताखालीं उपसंपदेची याचना करीत आहे. संघाला जर योग्य वाटत असेल तर त्याला संघानें त्या उपाध्यायाच्या हाताखालीं उपसंपदा द्यावी. ’ मग वर सांगितल्या प्रमाणें त्रिवार उपसंपदेचा मायना म्हणून, कोणी हरकत घेतली नाही म्हणजे तो गृहस्थ भिक्षु झाला असें समजावें.

२३. त्याकाळीं राजगृहांत भिक्षूंना आमंत्रणपरंपरा होती. तेव्हां एका ब्राह्मणाच्या मनांत असा विचार आला कीं, हे शाक्यपुत्रीय श्रमण मोठ्या चैनीनें राहतात; चांगलें जेवण जेवून चांगल्या विहारांत राहतात; ह्यांच्या संघांत मला प्रव्रज्या मिळाली तर वरें. त्यानें भिक्षूजवळ प्रव्रज्येची याचना केली, व भिक्षूंनीं त्याला प्रव्रज्या दिली. तो भिक्षु झाल्यावर आमंत्रण-परंपरा संपली. भिक्षूंनीं त्याला आपल्यावरोवर भिक्षाचर्येसाठीं बोलाविलें. तेव्हां तो म्हणाला, “ मी भिक्षाचर्येसाठीं भिक्षु झालों नाहीं. मला जर जेवायला द्याल तर राहीन, न द्याल तर चालता होईन. ” “ तूं केवळ पोटासाठीं भिक्षु झालास काय ? ” असें भिक्षूंनीं विचारल्यावर त्यानें होय असें उत्तर दिलें. ही गोष्ट भगवंताला समजली तेव्हां त्या ब्राह्मणाची निंदा करून तो म्हणाला, “ हे मोघपुरुषा, अशा ह्या उत्तम धर्मविनयांत केवळ पोटासाठीं प्रव्रज्या घेतोस हें कसें ? ” नंतर भगवान् भिक्षूंना म्हणाला, “प्रव्रज्या दिल्यावर भिक्षूंचे चार आश्रय सांगावे. (१) भिक्षाचर्येवर अवलंबून तुझी प्रव्रज्या, त्यासाठीं जन्मभर तूं उत्साह करावा. संघामंत्रणादिक आमंत्रणें मिळालीं तर तो विशेष लाभ आहे असें समज. (२) रस्त्यांतील चिंध्या गोळा करून केलेल्या चीवरावर तुझी प्रव्रज्या, त्यासाठीं जन्मभर उत्साह वाळग. कार्पासादिकांचीं चीवरें मिळालीं तर तो विशेष लाभ समज. (३) झाडाखालच्या शयनासनावर अवलंबून तुझी प्रव्रज्या. तेथें राहण्यासाठीं जन्मभर तूं उत्साह करावा. विहारादिक

मिळाले तर तो विशेष लाभ समज. (४) गोमूत्राच्या औषधावर तुझी प्रव्रज्या त्याविषयीं जन्मभर तूं उत्साह वाळगावा. तूप, लोणी इत्यादि पदार्थ औषधासाठीं मिळाले तर तो विशेष लाभ समज.”

२४. नंतर उपसंपदेसंबंधानें कांहीं नियम करण्यांत आले ते असेः—हे चार आश्रय प्रव्रज्येपूर्वीं न सांगतां, प्रव्रज्या दिल्याबरोबर सांगण्यांत यावे. उपसंपदेच्या वेळीं कमींत कमी दहा मिश्रु हजर असले पाहिजेत. उपाध्याय कमींत कमी दहा वर्षे संघांत मिश्रु होऊन राहिला असला पाहिजे व समर्थ असला पाहिजे.

२५. त्या काळीं दुसऱ्या पंथाचा एक परिव्राजक संघांत आला व आपल्या उपाध्यायाला वादांत हरवून पुन्हां पूर्वीच्या पंथांत गेला; व कांहीं कालानें परत येऊन उपसंपदा मागू लागला. अशा प्रकारच्या माणसाला उपसंपदा देण्याची भगवंतानें मनाई केली; व भगवान् भिक्षूंना म्हणाला, “ दुसरा कोणी इतर पंथांतून ह्या संघांत येण्याची इच्छा करीत असेल तर त्याला चार महिने परिवास द्यावा [उमेदवार म्हणून ठेवावें.]” तो परिवास असाः—प्रथम त्याचें क्षौर करावें व काषाय वस्त्रें नेसावयास द्यावीं. एका खांद्यावर उत्तरासंग करावयास लावून, भिक्षूंना नमस्कार करण्यास लावावा; व हात जोडवून, उकिडव्यानें वसावयास लावून खालील वचनें त्रिवार उच्चारवयास सांगावींः—

बुद्धं सरणं गच्छामि । धम्मं सरणं गच्छामि । संघं सरणं गच्छामि ।

नंतर त्यानें असें म्हणावें, ‘ भदंत, मी अमुक नांवाचा दुसऱ्या पंथांतून आलेला ह्या संघांत उपसंपदेची इच्छा करीत आहे. त्या मला भदन्त संघानें चार महिने परिवास द्यावा. ’ अशी त्रिवार याचना करावी. मग हुशार आणि समर्थ भिक्षूनें संघाला विज्ञप्ति करावी, ‘ भदंत संघानें माझ्या बोलण्याकडे लक्ष द्यावें, हा अमुक दुसऱ्या पंथांतून आलेला, ह्या संघांत उपसंपदेची इच्छा करीत आहे. तो चार महिने परिवास मागत आहे. जर संघाला योग्य वाटत असेल तर संघानें त्याला चार महिने परिवास द्यावा. ’ ही विज्ञप्ति झाली. नंतर त्याला परिवास दिल्याबद्दल त्या भिक्षूनें त्रिवार जाहीर करावें, व कोणीं हरकत घेतली नाही म्हणजे त्याला परिवास दिला असें समजावें.

२६. चार महिने तो नीट रितीनें वागला तर संघानें त्याला पूर्वी सांगितल्याप्रमाणें उपसंपदा द्यावी. जर त्याच्याजवळ चीवर नसेल तर तें उपाध्यायानें द्यावें.

जशिल श्रावक हे कर्मावादी आहेत. तेव्हां त्यांस परिवास न देतां उपसंपदा द्यावी. शाक्य कुळान्त ~~जामलेला~~ मनुष्य दुसऱ्या पंथांतून संघांत घेण्याची इच्छा करीत असला तर त्यालाहि परिवास न देतां उपसंपदा द्यावी.

२७. त्या काळीं मगध देशांत कुष्ठ, गंड, किलास, क्षय आणि अपस्मार हे पांच रोग फैलावले. लोक जीवक कौमारभृत्याकडे जाऊन औषध मागत असत. परंतु त्याला सवड नसे. तो म्हणे, “ मला विंविसार राजाच्या प्रकृतीची काळजी घ्यावी लागते, त्याच्या अंतःपुरांतील स्त्रियांना औषध द्यावें लागतें, व बुद्धाच्या भिक्षुसंघाचीहि काळजी घ्यावी लागते. तेव्हां इतरांची चिकित्सा करण्यास मला सवड नाही.” तेव्हां आपणाला औषध मिळावें ह्या उद्देशानें रोगी लोक बौद्धसंघांत शिरूं लागले. त्यामुळें भिक्षूंना अत्यंत मेहनत पडत असे; व जीवक कौमारभृत्यालाहि ह्या नवीन रोगी भिक्षूंची काळजी घेतां घेतां आपलीं कामें करण्यास वेळ मिळत नसे. तसाच एक रोगी मनुष्य संघांत शिरला; व जीवकानें त्याला पूर्वस्थितीवर आणल्यानंतर तो संघ सोडून चालता झाला. एके दिवशीं जीवकानें ‘ पूर्वी तू संघांत होतास कीं नाहीं ’ असा प्रश्न त्या मनुष्याला केला. तेव्हां त्यानें होय असें उत्तर दिलें. ‘ संघ सोडण्याचें कारण काय ? ’ असें विचारलें असतां तो म्हणाला, “मला तुमच्याकडून औषध मिळावें व माझा रोग बरा व्हावा ह्याच हेतूनें मी संघांत प्रवेश केला; व रोग बरा झाल्याबरोबर संघाला सोडून निघालों.” हें त्या मनुष्याचें कृत्य जीवकाला आवडलें नाहीं. बुद्धाजवळ जाऊन ‘ अशा रोग्यांना संघांत घेण्यांत येऊं नये ’ अशी त्यानें विनंती केली. बुद्धानें त्याला धर्मोपदेश केल्यावर तो बुद्धाला वंदन करून निघून गेला. तेव्हां बुद्ध भिक्षूंना म्हणाला, “ आजपासून अशा रोग्यांना संघांत घेण्याची मी मनाईं करतो.”

२८. त्या काळीं विंविसार राजाच्या राज्याच्या सरहद्दीवर वंड चाललें होतें. तेव्हां विंविसार राजानें तें मोडण्यास आपल्या सेनानायक महामात्रांना आज्ञा केली. त्यांनीं लढाईची तयारी चालविली; परंतु कित्येक प्रसिद्ध शिपायांच्या मनांत असा विचार आला कीं, ह्या लढाईच्या नादीं लागून आम्ही पुष्कळ पाप पैदा करतो; ह्यांतून मुक्त होऊन कल्याणाचा मार्ग आम्हांस कसा मिळेल ? शाक्यपुत्रीयं श्रामण पंथांत शिरल्यानें आपण युद्धांतून सुटूं असें वाटून त्यांनीं संघांत प्रवेश केला. इकडे महामात्रांनीं त्यांचा शोध चालविला असतां ते बौद्ध भिक्षु झाले

१ कर्माप्रमाणें फळ मिळतें असें समजणारे, म्हणजे नास्तिक नव्हत.

२ बौद्ध.

आहेत असें आढळून आलें; व त्यांनीं ती तक्रार विंबिसार राजाजवळ नेली. विंबिसार राजा न्यायाधिशांना [बोहारिकांना] बोलावून म्हणाला, “सैन्यांतील योद्ध्याला जो प्रव्रज्या देईल त्याला कोणता दंड करावयास पाहिजे?” न्यायाधिश म्हणाले, “राजयोद्ध्याचा जो उपाध्याय होईल त्याचें डोकें कापावें; संघांत जाहीर करणाऱ्याची जीभ तोडावी; व हजर असलेल्या भिक्षूंच्या अर्ध्या वरगळ्या मोडाव्या. तेव्हां विंबिसार भगवान् बुद्धाकडे जाऊन त्याला वंदन करून म्हणाला, “भदंत असे पुष्कळ राजे आहेत कीं, ज्यांची भगवंतावर श्रद्धा नाही; व ते थोडक्यासाठीं भिक्षूंना त्रास देण्यास तयार असतात. तेव्हां भिक्षूंनीं राजयोद्ध्याला प्रव्रज्या देऊं नये हें वरें.” बुद्धानें विंबिसार राजाला धर्मोपदेश केल्यावर बुद्धाला नमस्कार करून तो निघून गेला. नंतर बुद्ध भिक्षूंना म्हणाला, “आजपासून राजयोद्ध्याला प्रव्रज्या देऊं नये.”

२९. आणखीहि निरनिराळ्या प्रसंगीं निरनिराळ्या तऱ्हेच्या माणसांना संघांत येण्याची बुद्धानें मनाई केली. त्याचा सारांश असाः—कोणत्याहि प्रकारच्या चोराला संघांत घेतां कामा नये. कर्जदाराला संघांत घेतां कामा नये. दासाला जोपर्यंत तो दास्यांत आहे तोपर्यंत संघांत घेतां कामा नये. ज्याच्या वयाला वीस वर्षे पुरीं झालीं नाहीत अशा तरुणाला संघांत घेतां कामा नये. जो संघाच्या परवानगीवांचून आपण होऊनच संघांत शिरला असेल त्याला संघांतून हाकून द्यावें व पुन्हां संघांत घेऊं नये. जो भिक्षु झाला असतां भिक्षुवेषानेंच इतर परिव्राजक पंथांत जाईल त्याला पुन्हां संघांत घेऊं नये. आई, बाप, आणि अर्हन्त ह्यांचा वध करणारा, भिक्षुणींवर जुलूम करणारा, संघभेदासाठीं प्रयत्न करणारा व बुद्धाला जखम करणारा, ह्यांना संघांत घेऊं नये; व चुकून घेण्यांत आलें असल्यास त्यांना संघाबाहेर घालवून द्यावें. नपुंसकाला संघांत घेऊं नये, व घेतलें असल्यास संघाबाहेर घालून द्यावें. उपाध्याय असल्यावांचून उपसंपदा देऊं नये. तो उपाध्य योग्य असावा.

३०. उपसंपदा देण्यापूर्वी उमेदवाराला एका वाजूला नेऊन संघानें परवानगी दिलेल्या भिक्षूनें संघापुढें त्याला कोणकोणत्या गोष्टी विचारण्यांत येणार आहेत हें समजावून सांगावें. नंतर त्या उमेदवाराला संघासमोर आणून हे प्रश्न विचारण्यांत यावेः—

कुष्ठ, गंड, किलास, क्षय व अपस्मार हे रोग तुला नाहींत ना ? तूं मनुष्य आहेस ना ? तूं पुरुष आहेस ना ? स्वतंत्र आहेस ना ? (दास नाहींस ना ?) ऋणमुक्त आहेसना ? आईवापांनीं तुला परवानगी दिली आहे ना ? तुला वीस वर्षे पुरीं झालीं आहेत ना ? तुझे नांव काय ? तुझ्या उपाध्यायाचें नांव काय ? ह्या प्रश्नांचीं त्यानें यथायोग्य उत्तरे दिल्यावर पद्धतीप्रमाणें विज्ञप्ति करून व त्रिवार संघांत जाहीर करून, कोणी हरकत घेतली नाहीं तर त्याला संघांत उपसंपदा मिळाली असें समजावें.

३१. नंतर पावलें घालून सावली मोजावी. कोणता ऋतु व दिवसाचा कोणता भाग हें त्यास सांगवें. २३ व्या कलमांत सांगितलेले चार आश्रय त्यास सांगावे. तदनंतर त्याला चार अकार्य गोष्टी सांगाव्याः—(१) संघांत प्रवेश केलेल्या भिक्षूनें पशूशीं देखील मैथुन-व्यवहार करतां कामा नये. जो भिक्षु मैथुन-व्यवहार करील तो अश्रमण होईल, अशाक्यपुत्रीय होईल. जसा डोकें कापलेला मनुष्य नुसत्या धडानें जगूं शकत नाहीं, तसा मैथुन-व्यवहार केलेला भिक्षु श्रमण राहूं शकत नाहीं, शाक्यपुत्रीय होऊं शकत नाहीं. म्हणून ही गोष्ट तूं आमरण करतां कामा नये. (२) संघांत प्रवेश केलेल्या भिक्षूनें गवताच्या काडीचीहि चोरी करतां कामा नये. जो भिक्षु पावलीच्या किंवा त्यापेक्षां जास्त किंमतीचा पदार्थ चोरतो तो अश्रमण होतो, अशाक्यपुत्रीय होतो. पिकलेलें पान खालीं पडलें असतां पुन्हां जसें हिरवें होणें शक्य नाहीं तसा हा भिक्षु श्रमण राहणें शक्य नाहीं, शाक्यपुत्रीय राहणें शक्य नाहीं. म्हणून ही गोष्ट तूं आमरण करतां कामा नये, (३) संघांत प्रवेश केलेल्या भिक्षूनें जाणूनवुजून किड्यामुंगीसारख्या प्राण्यालाहि मारतां कामा नये. जो भिक्षु जाणूनवुजून—गर्भावस्थेंतील देखील—मनुष्यप्राण्याला ठार मारील तो अश्रमण होईल, अशाक्यपुत्रीय होईल. द्विधा झालेली शिला जशी पुन्हां सांधतां येत नाहीं तसा हा भिक्षु श्रमण राहूं शकत नाहीं, शाक्यपुत्रीय राहूं शकत नाहीं. म्हणून ही गोष्ट तूं आमरण करतां कामा नये. (४) संघांत प्रवेश केलेल्या भिक्षूनें आपणांस एकांत आवडतो एवढी देखील वढाई मारूं नये. जो भिक्षु असदिच्छेनें आपणांस प्राप्त झाली नसलेली समाधि प्राप्त झाली आहे असें लोकांस सांगतो, आपणांस प्राप्त झाला नसलेला मार्ग किंवा फळ प्राप्त झालें आहे असें सांगतो, तो अश्रमण होतो, अशाक्यपुत्रीय होतो. डोकें कापलेला ताडवृक्ष जसा पुनरपि

१ पावलांनीं सावली मोजून वेळ समजण्याची पद्धति होती.

वाढूं शकत नाहीं तसा हा भिक्षु श्रमण राहूं शकत नाहीं, शाक्यपुत्रीय राहूं शकत नाहीं. म्हणून ही गोष्ट तूं आमरण करतां कामा नये.

श्रामणेरप्रव्रज्या

३२. भगवान् वराच काळ राजगृहांत राहून कपिलवस्तूला आला, तेथें तों निग्रोधारामांत रहात असे. एके दिवशीं भगवान् शुद्धोदनाच्या घराच्या वाजूनें भिक्षेला गेला. राहुलाची आई त्याला पाहून राहुल कुमाराला म्हणाली, “ वा राहुला, हा तुझा पिता आहे. त्याजवळ जाऊन आपलें दाय्याच माग.” तेव्हां राहुल बुद्धापुढें जाऊन उभा राहिला आणि म्हणाला, “ हे श्रमणा, तुझी सावली सुखकर आहे.” भगवान् आसनावरून उठून चालता झाला, व राहुल “ मला दाय्याच द्या, दाय्याच द्या” असें म्हणून मागोमाग गेला. विहारांत गेल्यावर राहुलाला दाय्याच द्यावयाच्या उद्देशानें सारिपुत्राला बोलावून भगवन्तानें त्याला प्रव्रज्या देण्यास सांगितलें.

३३. राहुलकुमाराला आपण कशाप्रकारें प्रव्रज्या द्यावी अशी सारिपुत्रानें पृच्छा केली, तेव्हां भगवान ह्या प्रकरणीं भिक्षूंना गोळा करून म्हणाला, “ भिक्षुहो, तीन शरणगमनांनीं श्रामणेरप्रव्रज्या देण्यांत यावी. ती अशीः—प्रथम त्या मुलाचें क्षौर करावें. त्याला कापायवस्त्रें नेसवावीं, व भिक्षूंच्या पायां पडावयास लावून उकिडव्यानें हात जोडून वसवावें व हीं वचनें त्रिवार उच्चारवयास लावावीं—

बुद्धं सरणं गच्छामि

धम्मं सरणं गच्छामि

संघं सरणं गच्छामि

ह्या तीन वचनांनीं श्रामणेराला प्रव्रज्या द्यावी.” ह्याप्रमाणें सारिपुत्रानें राहुलकुमाराला प्रव्रज्या दिली.

३४. तेव्हां शुद्धोदन शाक्य भगवंताजवळ येऊन म्हणाला, “ मी भगवंताजवळ एक वर मागतों.” बुद्ध म्हणाला, “ तथागत वर देत नसतात.” शु०—“जो वर योग्य असून अनवद्य आहे तो भगवान् देईल कीं नाहीं ?” भ०—“ असें असेल तर बोला.” शु०—“भगवंतानें प्रव्रज्या घेतली तेव्हां मला अत्यंत दुःख झालें. त्यानंतर नंद भिक्षु झाला, त्या वेळीं झालें; व आतां राहुल श्रामणेर झाला तेव्हां तर विचारूं नये. पुत्रप्रेम असें आहे कीं, तें कातडी, मांस, स्नायु व हाडें ह्यांनाहि भेदून जातें. तेव्हां आजपासून आईवापांनीं परवानगी दिल्याशिवाय कोणालाहि

श्रामणेर किंवा भिक्षु करण्यांत येऊं नये.” शुद्धोदन शाक्य निघून गेल्यावर बुद्ध म्हणाला, “ आजपासून आईवापांनीं परवानगी दिल्यावांचून मुलाला प्रव्रज्या देऊं नये.”

३५. कपिलवस्तूहून बुद्ध श्रावस्तीला आला. तेथें वरेच श्रामणेर गोळा झाले होते. आपणास पाळवयाचे नियम कोणते अशी त्यांस शंका आली; तेव्हां खालील दहा नियम पाळण्यास शिकावें अशी भगवंतानें त्यांस परवानगी दिली (१) प्राणघातापासून विरति. (२) अदत्तादानापासून विरति. (३) अब्रह्मचर्यापासून विरति. (४) असत्य भाषणापासून विरति. (५) मुरापानादिक मादक पदार्थापासून विरति. (६) विकालभोजनापासून विरति. (७) ग्राम्य नृत्य गीत वाद्यांपासून विरति. (८) पुष्पमाला गंधविलेपन भूषणें इत्यादिकांपासून विरति. (९) उंच आणि उंची शय्येपासून विरति. (१०) सोने आणि रुपें ग्रहण करण्यापासून विरति. हे श्रामणेरांनीं पाळण्यायोग्य दहा नियम आहेत. ते पाळण्यास त्यांनीं शिकावें.

३६. त्या काळीं कांहीं श्रामणेर भिक्षूंचा आदर ठेवीत नसत. तेव्हां त्यांना दंड करण्याची बुद्धानें परवानगी दिली. तो दंड असाः—त्यांना आपल्या उठण्यावसण्याच्या खोलींतून वाहेर जाण्यास सांगावें. परंतु विहाराच्या आवारावाहेर घालवून देऊं नये. त्यांना जेवणाखाणाची मनाई करूं नये. जो श्रामणेर प्राणघात, चोरी, अब्रह्मचर्य, असत्य भाषण किंवा मद्यपान करील, अथवा बुद्धाची, धर्माची किंवा संघाची निंदा करील, मिथ्यादृष्टि घेऊन वसेल, किंवा भिक्षुणीशीं अमभ्य व्यवहार करील, त्याला श्रामणेर ठेवूं नये; संघांतून वाहेर करावें.

उपोसथ

३७. त्या काळीं बुद्ध भगवान् राजगृह येथें गृध्रकूट पर्वतावर राहत होता. तेव्हां विंविंसार राजा त्याजपाशीं येऊन वंदन करून एका वाजूला वसला आणि म्हणाला, “ भदंत, मी एकटाच असतांना माझ्या मनांत असा विचार आला कीं, दुसऱ्या पंथांतील परिव्राजक चतुर्दशी, पंचदशी (पौर्णिमा किंवा अमावास्या) आणि अष्टमी ह्या तीन दिवशीं एकत्र जमून धर्मोपदेश करीत असतात. लोक धर्मोपदेश ऐकण्यासाठीं त्यांजकडे येतात व त्यांच्यावर प्रसन्न होतात. तेव्हां आपलेहि भिक्षू दर पंधरवड्याला एकत्र जमले असते तर वरें झालें असतें. ” बुद्धानें विंविंसाराला धर्मोपदेश केल्यावर, बुद्धाला नमस्कार करून तो निघून गेला. तेव्हां भिक्षूंना बोलावून बुद्ध म्हणाला, “ भिक्षुहो, दर पंधरवड्यास चतुर्दशी, पंचदशी आणि

अष्टमी ह्या तीन दिवशीं एकत्र जमण्यास मी तुम्हांस परवानगी देतो. ”

३८. त्या काळीं बुद्धानें परवानगी दिली आहे असें ह्मणून भिक्षु ह्या तीन दिवशीं एकत्र जमून मुकाट्यानें वसत असत. लोक धर्मोपदेश ऐकण्याच्या उद्देशानें त्यांजकडे येत. परंतु ते मुकाट्यानें वसलेले पाहून लोकांना आश्चर्य वाटे, व ते त्यांस दोष लावीत. ही गोष्ट बुद्दाला समजली, तेव्हां तो भिक्षूंना म्हणाला “भिक्षुहो, दर पंधरवड्यांत चतुर्दशी, पंचदशी आणि अष्टमी ह्या तीन दिवशीं एकत्र जमून लोकांना धर्मोपदेश करण्यास मी परवानगी देतो. ”

३९. त्यानंतर बुद्धाच्या मनांत असा विचार आला कीं, जे मी भिक्षूंना नियम घालून दिले आहेत ते प्रातिमोक्षाच्या रूपानें त्यांनीं उपोसथाच्या दिवशीं ह्मणावे म्हणजे हेंच त्यांचें उपोसथकर्म होईल. तेव्हां ह्या प्रकरणीं भिक्षूंना बोलावून त्यानें आपला विचार कळविला; व तो ह्मणाला, “ भिक्षुहो, आजपासून प्रातिमोक्ष ह्मणण्याची मी तुम्हांला परवानगी देतो. ” तो ह्मणण्याचा विधि असा:—

समर्थ भिक्षूनें संघास विज्ञप्ति करावी. ‘भदंत संघ, माझ्या बोलण्याकडे लक्ष द्या. आज पंचदशीचा उपोसथ आहे. जर संघाला योग्य वाटत असेल तर संघानें उपोसथ करावा, प्रातिमोक्ष म्हणावा. संघाचें पूर्वकृत्य कोणतें? बंधुहो, तुम्हीं आपत्तींपासून परिशुद्ध आहांत कीं काय तें सांगा; म्हणजे मी प्रातिमोक्ष म्हणतो. तो आम्हीं सर्वांनीं लक्ष देऊन चांगल्या रितीनें ऐकावा. (प्रातिमोक्षापैकीं) ज्याच्या हातून जी आपत्ति (दोष) घडली असेल ती त्यानें सांगावी; आपत्ति नसेल तर मुकाट्यानें राहावें. मुकाट्यानें राहिल्यानें, बांधवहो, तुम्ही परिशुद्ध आहांत असें मी समजेन. अशा सभेंत तीनदा जाहीर करणें म्हणजे प्रत्येकाला अलग अलग विचारून खुलासा करून घेण्यासारखें आहे. तीनदां जाहीर केलें असतां जो भिक्षु आठवण असलेली आपत्ति उघडपणें सांगणार नाही, त्याजवर जाणूनबुजून खोटें बोलण्याचा आरोप येईल. जाणूनबुजून खोटें बोलणें (धर्म मार्गांत) अंतरायकारक आहे असें भगवंतानें सांगितलें आहे. ह्मणून जो भिक्षु परिशुद्ध होण्याची इच्छा करतो, त्यानें आठवत असलेली आपत्ति संघांत उघड करून सांगावी. कारण असें केलें तर त्याला सुख होईल.’ असें बोलून त्या भिक्षूनें प्रातिमोक्ष ह्मणावा.

१ दुसऱ्या भागांत सांगितलेल्या प्रतिबंधक नियमांच्या संग्रहाला प्रातिमोक्ष म्हणतात

४०. भगवंतानें प्रातिमोक्ष ह्यणण्यास परवानगी दिली आहे असें ह्यणून भिक्षु दररोज प्रातिमोक्ष म्हणूं लागले. तसें करण्याची भगवंतानें मनाई केली; व पंधरव-ज्याला, चतुर्दशी किंवा पंचदशी ह्या दोहोंपैकीं कोणत्यातरी दिवशीं एकदां प्राति-मोक्ष ह्यणण्याची परवानगी दिली. कांहीं भिक्षु आपापल्या मंडळांत प्रातिमोक्ष ह्यणूं लागले. पण तसें न करतां सर्वांनीं एकत्र जमून उपोसथ करावा असा बुद्धानें नियम केला. पण 'सर्वांनीं' ह्याचा अर्थ काय हें भिक्षूंना समजेना. तेव्हां बुद्धानें 'एका ठिकाणीं राहणारे सर्व भिक्षु' असा त्याचा अर्थ केला. पुढें एका ठिकाणीं राहणारे कोण ह्याविषयींहि शंका येऊं लागली. ह्यणजे एका गांवांत कांहीं भिक्षु असत तर त्यांच्या जवळच्या गांवांतहि कांहीं असत. तेव्हां एका ठिकाणीं याची मर्यादा कोठपर्यंत न्यावी हें समजेना. भगवंताला ही गोष्ट सांगण्यांत आली तेव्हां तो ह्यणाला, " भिक्षुहो, सीमा ठरविण्याची मी परवानगी देतो. ती अशी:—

पर्वत, पाषाण, अरण्य, वृक्ष, रस्ता, वारूळ, नदी आणि उदक ह्यांच्या योगानें एका ठिकाणच्या सीमा ठरवाव्या. नंतर समर्थ भिक्षूनें संघाला विज्ञप्ति करावी. 'अशा अशा चिन्हानें सीमा ठरविण्यांत आली आहे. जर संघास योग्य वाटत असेल तर ह्या सीमेच्या आंत राहणाऱ्या भिक्षूंनीं एकत्र उपोसथ करावा असें संघानें ठरवावें.' ही विज्ञप्ति झाली. नंतर ही गोष्ट त्यानें त्रिवार संघांत जाहीर करावी; व कोणी हर-कत घेतली नाही ह्यणजे ती सीमा संघास पसंत पडली असें समजावें. सीमा तीन योजनांपेक्षां विस्तीर्ण असतां कामा नये; व ती नदीच्या पारहि असूं नये. "

४१. त्या काळीं भिक्षु एका सीमेंत आळीपाळीनें निरनिराळ्या विहारांत प्राति-मोक्ष म्हणत असत. पण जे इतर ठिकाणाहून भिक्षु येत त्यांना उपोसथ कोठें होणार आहे हें समजण्यास मारामार पडे. म्हणून संघाच्या अनुमतीनें कोणती तरी एक जागा मुक्रर करून तेथें प्रातिमोक्ष म्हणावा असा भगवंतानें नियम केला. उपोसथाची जागा आकुंचित असल्यास तिच्यावाहेर वसून जरी प्रातिमोक्ष ऐकला तरी त्यांत दोष नाही. उपोसथाचा दिवस कोणता हें भिक्षूंनीं आगाऊ समजावून घ्यावें. जो वृद्ध पुढारी भिक्षु असेल त्यानें आगाऊ दिवस सांगावा. त्या स्थविरानें तरुण भिक्षूंकडून उपोसथागार साफ करून घ्यावें; आसनें मांडावयास लावावीं; दिवा लावण्यास सांगावें; पिण्याचें पाणी व पाय धुण्याचें पाणी तयार ठेववावें. जेथें भिक्षुणी वसली असेल तेथें प्रातिमोक्ष म्हणण्यांत येऊं नये.

वर्षावास (चातुर्मास्य)

४२. बुद्ध भगवान् राजगृह येथील वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं भगवंतानें वर्षाकाळांत भिक्षूंनीं एका ठिकाणीं रहावें असा नियम केला नव्हता. भिक्षु हिंवाळ्यांतहि, उन्हाळ्यांतहि आणि पावसाळ्यांतहि धर्मोपदेश करीत फिरत असत. पण त्यांच्या त्या कृत्यांवर लोक टीका करूं लागले. पावसाळ्यांत इकडे तिकडे हिंझून हे भिक्षु ओलें गवत तुडवतात, व त्यायोगें पुष्कळ वारीकसारीक प्राण्यांचा नाश होतो असें ते ह्मणूं लागले. ही गोष्ट भगवंताला समजली तेव्हां भिक्षूंनीं वर्षाकाळीं एकाच ठिकाणीं रहावें असा त्यानें नियम केला. कोणत्या दिवशीं वर्षावासाला सुरवात व्हावी अशी भिक्षूंना शंका आली. तेव्हां भगवंतानें, आषाढी पौर्णिमेच्या दिवशीं पहिल्या वर्षावासाला व आषाढी पौर्णिमेनंतर एका महिन्यानें दुसऱ्या वर्षावासाला सुरवात व्हावी असा नियम केला. वर्षावासाला सुरवात झाल्यानंतर भिक्षूनें तीन महिने एका ठिकाणीं राहिलें पाहिजे. पण त्याला कांहीं अपवाद आहेत ते असेः—एखादा श्रद्धापूर्ण उपासक किंवा उपासिका कांहीं दानधर्म करीत असली तर सात दिवसांच्या मुदतीनें त्याच्या किंवा तिच्या आमंत्रणावरून तिकडे जावें. भिक्षु, भिक्षुणी, आईवाप वगैरे आजारी असतील तर सात दिवसांच्या मुदतीनें त्यांस भेटावयास जावें.

प्रवारणा

४३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथ पिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं कांहीं भिक्षु कोसल राष्ट्रांत एका आवासांत वर्षावासासाठीं राहिले. आपण वादविवाद उपस्थित झाल्यावांचून एकमतानें वर्षावास कसा घालवूं व आपणांस भिक्षेची पंचाईत कशी पडणार नाहीं ह्यासंबंधानें ते विचार करूं लागले. शेवटीं त्यांनीं असा नियम केला कीं, ह्या वर्षाकाळांत कोणी कोणाशीं संभाषण करूं नये. जो भिक्षाटण करून प्रथम विहारांत येईल त्यानें आसनें मांडावीं; पाय धुण्याचें पाणी व पाट ठेवावा; उरलेलें अन्न काढून ठेवण्याचें ताट धुवून ठेवावें; पिण्याचें आंचवण्याचें पाणी तयार ठेवावें. जो सर्वांच्या शेवटीं भिक्षाटण करून येईल त्यानें शिल्लक राहिलेल्या अन्नापैकीं अन्न पाहिजे तर घ्यावें, नको असल्यास जेथें हिरवें गवत नसेल तेथें किंवा पाण्याच्या प्रवाहांत तें टाकावें. त्यानें आसनें गोळा करावीं, पाय धुण्याचें पाणी, पाट वगैरे काढून वाजून ठेवावे; शिल्लक राहिलेलें अन्न ठेवण्याचें ताट धुवून ठेवावें; पिण्याचें पाणी व आंचवण्याचें

याणी पूर्वीच्या जागीं ठेवावें; व जेवण्याची जागा झाडून साफ करावी. जो पिण्याच्या पाण्याचा, वापरण्याच्या पाण्याचा किंवा पायखान्यांतील पाण्याचा घडा रिकामा पाहील, त्यानें तो भरून ठेवावा. तो एकट्याला उचलतां येणें शक्य नसल्यास दुसऱ्याला खुणेनें बोलावून मदत करावयास लावावी; परंतु शब्द उच्चारूं नये. ह्याप्रमाणें आपण वादविवाद केल्यावांचून एकीनें राहूं व आपणांस भिक्षेची कमतरता पडणार नाहीं, असें त्यांस वाटलें.

४४. वर्षाकाल संपल्यावर बुद्ध भगवंताच्या दर्शनास जाण्याची भिक्षूंची वहिवाट असे. त्याप्रमाणें हे भिक्षुहि श्रावस्ती येथें भगवंताच्या दर्शनाला आले. आपल्या भेटिला आलेल्या भिक्षूंना कुशलसमाचार विचारावा असा बुद्ध भगवंताचा परिपाठ होता. म्हणून तो भिक्षूंना म्हणाला, “ भिक्षुहो, तुमचें कसें काय चाललें आहे ? तुम्ही सामग्रीनें, प्रेमानें व विवाद केल्यावांचून वर्षाकाल सुखानें घालविला ना ? जेवणाखाणाचा तुम्हांला त्रास पडला नाहीं ना ? ” त्या भिक्षूंनीं, ‘ आपण मोठ्या आनंदानें वर्षाकाल घालविला ’ असें उत्तर दिलें. पण तथागतांची चाल अशी आहे कीं, जाणत असतां हि ते प्रश्न विचारितात, जाणत असतां हि विचारीत नाहींत, काळवेळ पाहून विचारतात, काळवेळ पाहून विचारीत नाहींत, लाभदायक प्रश्न विचारतात, हानिकारक प्रश्न विचारीत नाहींत; कांकीं, हानिकारक गोष्टींपासून तथागत फार दूर रहातात. ते दोन कारणासाठीं प्रश्न विचारतात. धर्मोपदेश करण्याच्या उद्देशानें किंवा श्रावकांना नवीन नियम घालून देण्याच्या उद्देशानें. म्हणून भगवान् त्या भिक्षूंना म्हणाला, “ तुम्हीं सामग्रीनें आणि आनंदानें वर्षाकाल कसा घालविला तें सांगा. ”

४५. त्या भिक्षूंनीं, आपण परस्पराशीं न बोलण्याचा नियम करून कसे वागलों हें सर्व भगवंताला सांगितलें. तेव्हां भगवान् सर्व भिक्षूंना उद्देशून म्हणाला, “ हे निरुपयोगी मनुष्य मोठ्या दुःखानें वर्षाकाल घालवून, आपण सुखानें वर्षाकाल घालविला असें सांगत आहेत. पशूंसारखे राहून, आपण सुखानें राहिलों असें सांगत आहेत. मेंढरांसारखें राहून, आपण सुखानें राहिलों असें सांगत आहेत. प्रमत्तभावानें राहून आपण सुखानें राहिलों असें सांगत आहेत. ह्या निरुपयोगी मनुष्यांनीं इतर पंथांच्या परिव्राजकांप्रमाणें मूकव्रत धारण करावें हें कसें ? भिक्षुहो, अन्य परिव्राजकांप्रमाणें मूकव्रत धारण करण्यांत येऊं नये. वर्षाकाल संपल्यावर घाहिलेल्या, ऐकलेल्या किंवा परिशुद्धित दोषांची प्रवारणा करावी. तीच तुम्हांला योग्य होईल; व ती येणेंप्रमाणें:—समर्थ भिक्षूनें संघाला विज्ञप्ति करावी, ‘ भदंत

संघानें माझ्या बोलण्याकडे लक्ष द्यावें; आज प्रवारणेचा दिवस आहे; जर संघाला योग्य वाटेल तर संघानें आज प्रवारणा करावी.' नंतर सर्वांत जो वृद्ध भिक्षु असेल त्यानें उत्तरासंग एका खांद्यावर करून उकिडव्यानें वसून म्हणावें कीं, 'आयुष्मान् संघाला माझे जे दोष दिसले असतील, ऐकूं आले असतील किंवा त्यांची शंका आली असेल तर ते दाखवून देण्याची मी विनंती (प्रवारणा) करतो; माझ्यावर अनुकंपा करून संघानें ते दोष मला दाखवावे; मला ते पटल्यास त्यांचें यथायोग्य प्रायश्चित्त करीन.' असें त्यानें त्रिवार म्हणावें. जे भिक्षु तरुण असतील त्यांनीं ' आयुष्मान् संघ ' असें म्हणण्याऐवजीं ' भदंत संघ ' असें म्हणावें. त्या वेळीं कोणी कोणाचे दोष दाखवून दिल्यास, ते त्यानें सरळपणें म्हीकारावे, व संघाची माफी मागावी. ह्याप्रमाणें वर्षाकाळाअखेर संघांत ऐक्य स्थापन करण्यांत यावें. "

वहाणा

४६. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें गृध्रकूट पर्वतावर रहात होता. त्या काळीं विंविसार राजा ८०००० गांवांवर आपली सत्ता चालवीत असे. कांहीं राजकीय कामासाठीं विंविसार राजानें त्या सर्व गांवांच्या ८०००० पुढाऱ्यांना राजगृहाला बोलावून मोठी सभा भरविली होती. सोण कोळिविस नांवाचा एक तरुण श्रेष्ठी त्या काळीं चंपानगरींत रहात होता. तो इतका सुकुमार होता कीं, त्याच्या पायाच्या तळव्याला केस आले होते. राजगृहांत ही मोठी सभा भरली असतां सोणाला पाहण्याची विंविसार राजाला इच्छा झाली; व त्यानें त्याला चंपेहून बोलावून आणिलें. आपल्या राज्याच्या उत्ततीला काय केलें पाहिजे तें सगळें ८०००० पुढाऱ्यांना समजावून देऊन विंविसार राजा म्हणाला, " ऐहिक संपत्ति कशी मिळवावी त्याचा मार्ग मी तुम्हांस दाखविला आहे. आतां तुम्ही बुद्ध भगवंतापाशीं जा. तो तुम्हांस पारमार्थिक संपत्तीचा उपदेश करील. " त्या वेळीं सागत नांवाचा भिक्षु बुद्धाचा ' उपस्थायक ' होता. जेव्हां हे ८०००० गांवांचे पुढारी गृध्रकूट पर्वतावर बुद्धदर्शनाला आले, तेव्हां सागत भिक्षूनें बुद्धाच्या सांगण्याप्रमाणें विहाराच्या सावलींत मोकळ्या जागीं त्यांना वसविण्याची सोय केली; व तेथें बुद्धानें त्यांना उपदेश केला; आणि ते सर्व बुद्धाचे उपासक झाले.

४७. त्या सभेंत सोण कोळिविसहि हेऱ्हा. त्याला असें वाटलें कीं, भगवंताच्या

उपदेशाप्रमाणें गृहस्थाला अत्यंत परिशुद्ध ब्रम्हचर्य पाळणें शक्य नाहीं, तेव्हां आपण भिक्षु व्हावें हें वरें. ते ८०००० गांवांचे पुढारी भगवंताला वंदन करून गेल्यावर सोण भगवंतापाशीं आला, व वंदन करून एका वाजूला बसला, आणि म्हणाला, “हे भगवान्, आपल्या धर्मोपदेशाप्रमाणें मला असें वाटतें कीं, गृहस्थाश्रमांत राहून अत्यंत परिशुद्ध ब्रम्हचर्य पाळणें शक्य नाहीं: तेव्हां आपण मला प्रव्रज्या द्या.” भगवंतानें त्याला प्रव्रज्या दिली, व तो शीत वनांत राहूं लागला. तेथें रात्रीं चंक्रमण करीत असतां त्याच्या पायांतून रक्त निघून सर्व जागा रक्तानें माखली जात असे. तेव्हां त्याच्या मनांत असा विचार आला कीं, भगवंताच्या श्रावकांत जे कोणी अत्यंत उत्साही असतील त्यांपैकीं मी एक आहे; आणि असें असतां माझे चित्त आश्रवांपासून विमुक्त होत नाहीं. माझ्या कुळांत पुष्कळ संपत्ति आहे. मला तिचा उपभोग घेतां येईल, व पुष्कळ दानधर्म करतां येईल. तेव्हां पुन्हां गृहस्थाश्रम स्वीकारून संपत्तीचा उपभोग घ्यावा व दानधर्म करावा हें वरें.

४८. सोणाचा हा विचार भगवंतानें जाणला व गृध्रकूट पर्वतावरून एकदम शीतवनांत येऊन, कांहीं भिक्षूंना बरोबर घेऊन, भिक्षूंचीं वासस्थानें पहात पहात भगवान् सोणाच्या चंक्रमाकडे गेला, व तो चंक्रम रक्तानें माखलेला पाहून भिक्षूंना म्हणाला, ‘असा हा चंक्रम रक्तानें भरलेला कां दिसतो?’ ‘सोण अत्यंत उत्साहानें रात्रीं ह्या चंक्रमावर फिरतो, व त्यामुळें त्याच्या पायांस जखमा होऊन रक्त निघतें व त्यामुळें हा चंक्रम असा दिसतो’ असें भिक्षूंनीं भगवंताला सांगितलें. तेव्हां भगवान् सोणाच्या विहारांत जाऊन तेथें मांडलेल्या आसनावर बसला. सोणहि भगवंताला नमस्कार करून एका वाजूला बसला. तेव्हां भगवान् त्याला म्हणाला, “सोणा, पुन्हां गृहस्थाश्रम स्वीकारून संपत्तीचा उपभोग घ्यावा, व पुण्यकर्म करावीं असा विचार तुझ्या मनांत आला नाहीं काय?” सोणः—होय भदंत. “सोणा, पूर्वीं तूं गृहस्थ असतां वीणा वाजविण्यांत कुशल होतास नव्हे काय?” सोणः—होय भदंत. “पण जेव्हां तूं तारा अतिशय ताणीत होतास तेव्हां तुझ्या वीण्यांतून स्वर बरोबर निघत असे काय? व तुला तो नीट वाजवितां येत असे काय?” सोणः—नाहीं भदंत. “पण सोणा, जेव्हां तुझ्या वीण्याच्या तारा अत्यंत शिथिल होत असत तेव्हां त्यांतून स्वर बरोबर निघत असे काय?”

व तो तुला नीट वाजवितां येत असे काय ?” सोणः—नाहीं भदंत. “पण सोणा, जेव्हां वीण्याच्या तारा अत्यंत ताणल्या जात नसत किंवा अतिशिथिल होत नसत, व समप्रमाणांत असत, तेव्हां तुझ्या वीण्यांतून स्वर वरोवर निघत असत कीं नाहीं, व तुला तो नीट वाजवितां येत असे कीं नाहीं ?” सोणः—होय भदंत. “ह्याचप्रमाणें सोणा, अत्यंत उत्साहानें चित्त भ्रान्त होतें, व उत्साह शिथिल झाला असतां आळसाला कारणीभूत होतो. म्हणून सोणा, तूं वीर्यसमता संपादन कर, इंद्रियसमत्व कसें मिळवावें हें शीक. ” असा उपदेश करून भगवान् गृध्रकूट पर्वतावर गेला.

४९. तदनंतर सोणानें वीर्यसमता संपादन केली; व इंद्रियसमत्व मिळविलें; आणि एकान्तांत राहून अल्पावधींतच तो अर्हन्तपदाला पावला; तेव्हां भगवंताजवळ येऊन नमस्कार करून एका वाजूला वसला व म्हणाला, “ भदंत, जो भिक्षु अर्हन्त झाला असेल त्याला नैष्कर्म्य, एकान्त, मैत्री, बंधनाचा क्षय, तृष्णेचा क्षय व ज्ञान ह्या सहा गोष्टी आवडतात. कोणाचीहि अशी समजूत होणें शक्य आहे कीं, केवळ श्रद्धेमुळे त्याला नैष्कर्म्य आवडतें. पण असें समजतां कामा नये. राग, द्वेष आणि मोह ह्यांचा क्षय करून वीतराग, वीतद्वेष व वीतमोह झाल्यामुळेच त्याला नैष्कर्म्य आवडतें. दुसऱ्या एकाद्याची अशी समजूत होणें शक्य आहे कीं, लाभ, सत्कार व कीर्ति ह्यांच्या आशेनें त्याला एकान्त आवडतो. पण हें असें नव्हे. तो वीतराग, वीतद्वेष व वीतमोह असल्यामुळेच त्याला एकान्त आवडतो. दुसऱ्या एकाद्याची समजूत अशी होणें शक्य आहे कीं, व्रतोपवासांवर विश्वास वसल्यानें त्याला मैत्रीभावना आवडते. पण हें असें समजतां कामा नये. तो वीतराग, वीतद्वेष व वीतमोह असल्यामुळेच त्याला मैत्रीभावना आवडते. बंधनाचा क्षय, तृष्णेचा क्षय व ज्ञानप्राप्ति ह्यांचीहि आवड वीतराग, वीतद्वेष व वीतमोह झाल्यामुळेच त्याला उत्पन्न होते. ह्याप्रमाणें जो चांगल्या रीतीनें मुक्त होतो त्याच्या मनाला रूपशब्दादि पंचेंद्रियांचे विषय व मनोवृत्ति बाधूं शकत नाहीत. त्याचें चित्त स्थिर आणि अप्रकंप्य होतें; आणि अनित्यता त्याला समजते. एखाद्या पर्वतावर चारी दिशांनीं वारा आणि पाऊस येऊन आदळले तरी तो जसा कंप पावत नाहीं, त्याप्रमाणें पंचेंद्रियांच्या विषयांपासून किंवा मनोवृत्तींपासून अर्हन्ताचें चित्त प्रकंपित होत नाहीं. ”

५०. हें सोणाचें भाषण ऐकून भगवान् भिक्षूंना ह्मणाला, “कुलपुत्र अशा रितीनें निर्वाणप्राप्ति प्रकट करीत असतात. मीपणा न दाखवितां सोणानें तात्पर्य सांगितलें. पण दुसरे कांहीं निरूपयोगी मनुष्य जणू काय थट्टामस्करीच करीत आहेत अशा रितीनें निर्वाणप्राप्ति प्रकट करतात. पुढें त्यांना पश्चात्ताप करावा लागतो.” तदनंतर भगवान् सोणाला उद्देशून ह्मणाला, ‘सोणा, तूं सुकुमार आहेस. एका पट्याच्या वाहणा घालण्याची मी तुला परवानगी देतो.’ सोण ह्मणाला, “भदंत, ऐशीं गाडेभर द्रव्य व ज्यांत वेचाळीस हत्तिणी व सात हत्ती आहेत एवढा मोठा लवाजमा सोडून मी भिक्षु झालों. असें असतां लोक मला ह्मणतील कीं, एवढी मोठी धनदौलत सोडून ह्याला आतां एका पट्याच्या वाहणांचा लोभ झाला आहे. पण जर भगवान् सर्व भिक्षुसंघाला वाहणा वापरण्याची परवानगी देईल तर मीहि वापरीन.” तेव्हां ह्या प्रकरणीं भगवंतानें भिक्षूंना बोलावून वाहणा वापरण्याची परवानगी दिली. परंतु त्या वाहणा एका पट्याच्याच असल्या पाहिजेत; व साध्या चामड्याच्या असल्या पाहिजेत. ताडपत्रादिकांच्या वाहणा निषिद्ध होत. आचार्य, उपाध्याय वगैरे उघड्या पायांनीं चंक्रमण करीत असतां, अन्तेवासिकांनीं आणि शिष्यांनीं वाहाणा घालून चंक्रमण करूं नये. ज्याच्या पायाला जखम झाली असेल त्याला हा नियम लागू नाही. कांहीं भिक्षु सकाळीं खडावा घालून फिरत होते. ह्यामुळें इतर भिक्षूंच्या समाधीचा भंग होत असे; ह्मणून भगवंतानें खडावा वापरण्याची मनाई केली. भिक्षेला जातांना वाहणा घालून जातां कामा नये; पण आजारी भिक्षूला हा नियम लागू नाही.

५१. त्या काळीं आयुष्मान महाकात्यायन अवंती राष्ट्रांत कुररघर येथें प्रपात पर्वतावर रहात होता. त्याचा सोण कुटिकर्ण नांवाचा उपासक उपस्थायक होता. तो महाकात्यायनाला म्हणाला, “भदंत, आपल्या धर्मोपदेशानें मला असें वाटतें कीं, गृहस्थाश्रमांत राहून अत्यंत परिशुद्ध ब्रह्मचर्य पालन करणें शक्य नाही. ह्मणून आपण मला प्रव्रज्या द्यावी.” महाकात्यायन ह्मणाला, “आमरण एकटा निजणें व दिवसांतून एकदां खाणें असें हें ब्रह्मचर्य पाळणें फार कठीण आहे. तूं गृहस्थाश्रमांत राहूनच बुद्धधर्माचें पालन कर. उपोसथाच्या दिवशीं एकटा निजणें व एकदां जेवणें हें व्रत पाळ.” सोणानें दोनतीनदां अशीच याचना केली. तेव्हां महाकात्यायनानें त्याला श्रामणेरप्रव्रज्या दिली. परंतु अवंती राष्ट्रांत भिक्षु फार थोडे असल्यामुळें सोणाला उपसंपदा देण्यास दहा भिक्षु मिळेनात. तीन वर्षांनंतर इकडून तिकडून मोठ्या कष्टानें दहा भिक्षु गोळा करून महाकात्यायनानें सोणाला उपसंपदा दिली.

५२. तो वर्षाकाल संपल्यावर सोण महाकात्यायनाला म्हणाला, “ भगवंताची मीं कीर्ति ऐकली आहे खरी, पण त्याला मीं पाहिलें नाहीं. त्याच्या भेटीला जाण्याची मला परवानगी द्या.” तेव्हां महाकात्यायन म्हणाला, “फार चांगलें. तूं भगवंताच्या दर्शनाला जा; व माझ्या तर्फेनेंहे भगवंताला नमस्कार करून सांगः—(१) भद्रंत अवंतीदक्षिणापथांत भिक्षु फार थोडे. तीन वर्षांनंतर मोठ्या कष्टानें दहा भिक्षु गोळा करून मला उपसंपदा देण्यांत आली. तेव्हां ह्या प्रदेशांत ह्याहीपेक्षां कमी भिक्षूंनीं उपसंपदा देण्याची परवानगी द्यावी. (२) अवंतीदक्षिणापथांतील जमीन प्रखर व कांटे फार. तेव्हां ह्या प्रदेशांत चार किंवा जास्ती पट्ट्यांच्या वाहणा वापरण्यास परवानगी द्यावी. (३) ह्या प्रदेशांतील लोक स्नानप्रिय आहेत. तेव्हां नित्यस्नान करण्याची परवानगी द्यावी. (४) येथील लोक वसण्याउठ-प्यास निरनिराळ्या प्रकारचीं चामडीं फार वापरीत असतात. मध्यदेशांत जशा चट्या तशीं इकडे चामडीं. तेव्हां एडकचर्म, अजचर्म व मृगचर्म वापरण्यास परवानगी द्यावी. ”

५३. सोण कुटिकर्ण महाकात्यायनाला वंदन करून आपलें पात्र चीवर घेऊन क्रमशः प्रवास करीत श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत आला, व तेथें भगवंताला नमस्कार करून एका वाजूला वसला. भगवंतानें त्याच्या निज-प्याची सोय आपल्याच विहारांत करविली; व वरीच रात्रपर्यंत मोकळ्या हवेंत चंक्रमण करून विहारांत प्रवेश केला. वराच वेळ चंक्रमण करून सोणहि निजावा-यास गेला. पहांटेला उठून भगवान् सोणाला ह्मणाला, “ कांहीं तरी धर्म बोल. ” सोणानें सुत्तनिपातांतील अट्टक वर्गातील सूत्रें सुरांत म्हटलीं. भगवंतानें त्याचें अभिनंदन केलें. भगवान् त्याला म्हणाला, “ संघांत येऊन तुला किती वर्षे झालीं ? ” एकच वर्षे भद्रंत, ” असें सोणानें उत्तर दिलें. “ इतक्या उशिरां तूं संघांत प्रवेश केलास हें कसें ” असें भगवंतानें विचारिलें असतां तो म्हणाला, “भद्रंत कामोपभोगांत मला दोष दिसून आल्यास पुष्कळ काळ झाला. परंतु गृहस्था-श्रमांत अशा कांहीं अडचणी आणि अशीं कांहीं कामें असतात कीं, मनुष्य बद्ध होऊन राहतो.” तें एकून भगवंतानें उद्गार काढिले ते असेः—“जगांत दोष पाहून आणि निष्प्रपंच धर्म जाणून पवित्र आर्य पापांत रमत नाहीं; बुद्धशासनांत रमतो.”

५४. बुद्ध भगवान् आपणाला उत्तेजन देत आहे, व महाकात्यायनानें मागित-लेल्या मागण्या सांगण्याची हीच वेळ आहे, असें जाणून सोणानें नमस्कार करून

त्या मागण्या बुद्धासमोर ठेविल्या. ह्या प्रकरणीं भिक्षूला गोळा करून भगवान् म्हणाला, “ आजपासून सर्व प्रत्यंतजनपदांत पांच भिक्षूंच्या समुदायाला (त्यांतील एक विनयधर असावा) उपसंपदा देण्याची मी परवानगी देतो. प्रत्यंतजनपद येणेंप्रमाणें:—पूर्वेला कजंगल नांवाचें शहर; त्यानंतर महाशाल आणि त्यानंतर प्रत्यंतजनपद. दक्षिण दिशेला श्वेतकर्णिक नांवाचें शहर; त्यानंतर प्रत्यंतजनपद. पश्चिमेला स्थूण (थूण) नांवाचा ब्राह्मण-ग्राम; नंतर प्रत्यंतजनपद. उत्तरेला उशीरध्वज नांवाचा पर्वत; नंतर प्रत्यंतजनपद. ” त्याचप्रमाणें भगवंतानें महाकात्यायनाच्या इतर मागण्या सर्व प्रत्यंतजनपदांतील भिक्षूंसाठीं मान्य केल्या.

औषध

५५. भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथ पिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं भिक्षूंनां शरदऋतूंत प्रकृति नीट न राहिल्यासुळें अजीर्ण होत असे. म्हणून बुद्धानें तूप, लोणी, तेल, मध, व काकवी हीं पांच औषधे घेण्यास परवानगी दिली. त्यानंतर वेळोवेळीं निरनिराळीं मुळें, पानें व फळें ह्यांचाहि औषधासाठीं उपयोग करण्यास परवानगी दिली. परंतु तूप, तेल वगैरे पदार्थ सात दिवसांपालिकडे जास्त दिवस संग्रहाला ठेवूं नये, असा बुद्धानें नियम केला.

५६. एकदां बुद्ध भगवान् मगध देशांतील अंधकविंद नांवाच्या गांवीं असतां एका ब्राह्मणाच्या मनांतून त्याला व भिक्षुसंघाला दान देण्याची फार हौस होती. परंतु लोकांच्या पाळ्या इतक्या लागल्या होत्या कीं, दोन महिनेपर्यंत त्याला सवडच मिळेना. शेवटीं, यवागू (तांदुळांची पेज) व मधुगोळक नांवाचा पदार्थ तयार करून दिला असतां बुद्ध तो स्वीकारील कीं काय असें त्यानें आनंदाला विचारलें. तेव्हां आनंदानें बुद्धाच्या परवानगीनें ब्राह्मणाला यवागू तयार करण्यास लाविलें. त्या प्रसंगीं बुद्धानें भिक्षूंना सकाळीं यवागू पिण्याची परवानगी दिली; व संघाला यवागू दिल्यावद्दल त्या ब्राह्मणाची फार स्तुति केली. तेव्हांपासून सकाळीं यवागू पिण्याचा परिपाठ पडला.

५७. एका काळीं बुद्ध भगवान् भद्रिय नगरांतून निघून अंगुत्तराप प्रदेशांत प्रवास करीत होता. त्याच्या वरोवर १२५० भिक्षू होते. हें वर्तमान भद्रिय येथील मंडक

१ ह्या चार मागण्यांपैकीं दुसरीचा आणि चवथीचाच ह्या प्रकरणाशीं संबंध आहे. तरी मूळ ग्रंथांतील पांचांपैकीं चार विशेष महत्वाच्या वाटल्यावरून त्या चार येथें दिल्या आहेत.

नांवाच्या सावकाराला समजलें; व त्यानें संघाला लागणारी अन्नसामग्री आपल्या नोकरांकडून गाढ्यांवर लादली, व तो भिक्षुसंघामागोमाग चालला. एका जंगली प्रदेशांत त्यानें बुद्धाला गांठलें, व त्याला संघासह भिक्षा ग्रहण करण्याला आमंत्रण केलें. बुद्धाचें आणि भिक्षूंचें भोजन झाल्यावर मंडक भगवंताला म्हणाला, “भदंत पुष्कळ ठिकाणीं रस्ता जंगली प्रदेशांतून जात असतो. तेथें अन्नपाण्याची मोठी पंचाईत पडते. अशा ठिकाणीं अन्नसामग्री वरोवर घेण्यास आपण भिक्षूला परवानगी द्यावी.” तेव्हां बुद्धानें तांदूळ, मूग, उडीद, मीठ, गूळ, तेल, तूप वगैरे पदार्थ पाथेयासाठीं वरोवर घेण्यास भिक्षूला परवानगी दिली.

५८. क्रमशः प्रवास करीत भगवान् ‘आपण’ नांवाच्या शहरांत आला. तेथें केणिय नांवाचा जटिल रहात होता. त्यानें उत्तम पानक तयार करविलें, व तो बुद्धाच्या दर्शनाला आला, आणि म्हणाला, ‘भो गोतम, ह्या पानकाचा आपण स्वीकार करावा, बुद्धानें तें भिक्षुसंघास देण्यास सांगितलें, व जेव्हां भिक्षु तें घेण्यास संकोच करूं लागले, तेव्हां त्यानें तें पिण्याची त्यांना परवानगी दिली, व धान्याच्या रसाशिवाय इतर कोणत्याहि फळाचा रस, तसाच फुलांचा पानांचा आणि उसाचा रस दुपारीं वारा वाजल्यानंतर पिण्यास हरकत नाही असा नियम केला.

कठिन

५९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं पावा येथील तीस भिक्षु-सर्वच अरण्यवासी, सर्व भिक्षाचर्येवरच निर्वाह करणारे, सर्व चिंध्यांचींच वस्त्रें धारण करणारे, सर्व तीनच चीवरें ठेवणारे—श्रावस्ती येथें भगवंताच्या दर्शनाला येण्यास निघाले. परंतु वर्षाकाल जवळ आल्यामुळें त्यांना वाटेंत साकेत नगराजवळ रहावें लागलें. भगवंताच्या दर्शनाला उत्कंठित होऊन त्यांनीं तो वर्षाकाल घालविला; व आश्विन पौर्णिमेला प्रवारणा करून ते भगवंताच्या दर्शनाला आले. वाटेंत त्यांना पाऊस फार लागला; आणि त्यांचीं चीवरें खराब झालीं. जेव्हां ते भगवंताला भेटले तेव्हां त्याच्या विचारण्यावरून घडलेली सर्व हकीगत त्यांनीं सांगितली. तेव्हां ह्या प्रकरणीं भिक्षूला बोलावून कठिन अंधरण्याची बुद्धानें परवानगी दिली. कठिन ह्यणजे एक चीवर. हें संघाच्या अनुमतीनें विहारांत मांडण्यांत आलें तर तें तेथून काढी-

पर्यंत भिक्षूला तिनांपेक्षां जास्त चीवरें वाळगतां येतात; चिंध्या मिळाल्या नाहीं तर आपल्या दायकांकडून वखें गोळा करून त्यांचीं चीवरें बनवितां येतात. हें कठिन आश्विनी पौर्णिमेला मांडून कार्तिकी पौर्णिमेला उठविलें पाहिजे.

चीवर

६०. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं वैशाली राजधानी अत्यंत समृद्ध होती. तेथें आम्रपालिका नांवाची सुस्वरूप गणिका रहात होती. ती नृत्यगीतवाद्यादिकांत कुशल असे. राजगृहांतील नागरिक कांहीं कारणास्तव वैशालीला आले, व तेथें त्यांनीं त्या गणिकेला पाहिलें; आणि तेथून परत गेल्यावर आपल्याहि राजधानींत अशी गणिका असावी अशी त्यांनीं विविषार राजाला विनंती केली. राजानें अशी कुमारी निवडून तिला गणिका करण्यास नागरिकांना परवानगी दिली, व त्याप्रमाणें त्यांनीं शालवती नांवाच्या कुमारीला गणिका केलें. ती लौकरच नृत्यगीतवाद्यादिकांत अत्यंत कुशल झाली. पुढें कांहीं काळानें गरोदर होऊन तिला मुलगा झाला. पण ही गोष्ट प्रकट न व्हावी ह्या हेतूनें त्या मुलाला तिनें एका सुपांत घालून आपल्या दासीकडून उकिरव्यावर ठेवविलें. तो अभय नांवाच्या राजकुमाराला सांपडला. उकिरव्यावर फेंकून दिला असतांहि जिवंत राहिला म्हणून त्याचें जीवक असें नांव ठेविलें; व राजकुमारानें पाळल्यामुळें त्याला कौमारभृत्य असें म्हणत असत.

६१. कौमारभृत्य वयांत आल्यावर अभय राजकुमाराच्या परवानगीनें तक्षशिलेला जाऊन गुरुगृहीं राहून आयुर्वेदांत अत्यंत प्रवीण झाला. त्याच्या परिक्षेच्या वेळीं आचार्यानें 'तक्षशिलेच्या आसपास तीन योजनें हिंडून जी मुळी औषधी नसेल ती घेऊन ये' असें सांगितलें. जीवक सर्व प्रदेश फिरून रिकाम्या हातानेंच परत आला; व आचार्याला म्हणाला, "औषधी नव्हे अशी एकहि वनस्पती मला आढळली नाही." त्यावरून तो आयुर्वेदांत पारंगत झाला असें पाहून आचार्यानें अल्प वाटखर्ची देऊन त्याला रवाना केलें. वाटेंत जीवकानें औषधानें व शस्त्रक्रियेनें अनेक रोगी वरे केले; व मोठा लौकिक संपादन केला. त्यायोगें राजगृहाला आल्यावर विविषार राजाच्या मुख्य वैद्याचें स्थान त्याला मिळालें.

६२. त्या काळीं अवंती राष्ट्रांत प्रद्योत नांवाचा राजा राज्य करीत होता. तो अत्यंत तापट असल्यामुळें त्याला चंडप्रद्योत म्हणत असत. एकदां त्याला पंडुरोग झाला; व जीवकाची कीर्ति ऐकून त्यानें विविषार राजापाशीं कांहीं दिवसांकरितां

त्याला उज्जयनीस पाठविण्यास मागणी केली. त्याप्रमाणे जीवक उज्जयनीस गेला; व प्रद्योताची प्रकृति तपासून ती अत्यंत प्रखर औषधांवांचून वरी होणार नाही असें त्यानें जाणलें. प्रद्योताची भद्रवतिका नांवाची एक फार जल चालणारी हत्तीण होती. आपणाला जंगलांतून कांहीं औषधी आणावयाच्या आहेत असें सांगून ती हत्तीण जीवकानें आपल्या ताव्यांत घेतली, आणि नंतर प्रद्योताला तयार केलेलें प्रखर औषध पाजिलें; व आपण त्या हत्तिणीवर वसून पळ काढला. चंडप्रद्योताला औषध लागू पडल्याबरोबर जीवकाचा अत्यंत संताप आला. पण जीवक आगाऊच पळाला होता. पुढें राजा चंडप्रद्योत त्या औषधाच्या योगें साफ बरा झाला; व त्यानें जीवकाला मोठ्या आदरानें आपल्या भेटीला बोलाविलें. परंतु जीवक तिकडे गेला नाही; तेव्हां प्रद्योतानें त्याला शिवेयक नांवाच्या वस्त्राची एक जोडी पाठविली.

६३. त्या काळीं भगवंताचें शरीर रोगातुर झालें होतें. जीवकाला हें समजलें, तेव्हां त्यानें विरेचन देऊन भगवंताला साफ वरें केलें; व प्रद्योतानें पाठविलेली वस्त्रांची जोडी घेऊन ती भगवंताला अर्पण केली. ह्या काळपर्यंत भिक्षू चिंध्या गोळा करून त्याचीं चीवरें करीत असत. परंतु ह्या प्रसंगीं जीवकाच्या विनृतीवरून भगवंतानें भिक्षुसंघाला गृहस्थानें दिलेलें वस्त्र घेऊन चीवर करण्यास परवानगी दिली; व पुढें धौम, कार्पास, कौशेय, कंबल, शाण व भंग ह्या जातीचीं वस्त्रें घेऊनहि त्यांचीं चीवरें करण्यास परवानगी दिली. भिक्षूंचीं चीवरें मलीन होत असत. तेव्हां तीं रंगविण्यासाठीं मूळ, सोट, साल, पानें, फुलें व फळें ह्यांजपासून रंग तयार करण्यास बुद्धानें परवानगी दिली; आणि ते पदार्थ शिजविण्यास भांडें व चीवर रंगविण्यास लांकडाची द्रोणी ठेवण्यास परवानगी दिली. संबंध वस्त्र मिळालें तरी तें कापून व पुन्हां एकत्र जोडून चीवर केलें पाहिजे; भिक्षूनें अखंड वस्त्र वापरतां कामा नये, असाहि बुद्धानें नियम केला.

६४. भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या वेळीं विशाखा मिगारमाता ह्या प्रसिद्ध उपासिकेनें आपल्या घरीं बुद्दाला व भिक्षुसंघाला आमंत्रण केलें. दुसऱ्या दिवशीं जेवण्याच्या वेळीं भिक्षुसंघ तयार आहे की काय हें पाहण्यासाठीं आपल्या दासीला तिनें विहारांत पाठविलें. त्यावेळीं भयंकर जोराची पावसाची सर आली होती; व भिक्षु चीवरें विहारांत ठेवून पर्जन्य-स्नानासाठीं आवारांत उभे होते. त्यांना पाहून दासी परत आली, व विशाखेला

म्हणाली, “ आर्ये, विहारांत भिक्षु नसून सर्व आजीवक आहेत. ” पण त्या शाहण्या उपासिकेने भिक्षु पर्जन्यस्नान करीत आहेत हे तेव्हांच ताडले. बुद्ध भगवान् भिक्षुसंघासह आपल्या घरीं आल्यावर सर्वांचा योग्य आदरसत्कार करून तिने त्यांना जेऊं घातले. सर्वांचे जेवण झाल्यावर ती भगवंताला म्हणाली, “ मी आपणांपाशीं आठ वर मागतें. ” भगवान् म्हणाला, “ तथागत कोणाला वर देत नसतात. ” विशाखा म्हणाली, “ पण भदंत, मी जे वर मागणार आहे ते योग्य असून अनवद्य आहेत. ” बुद्धानें तिला बोलण्यास सांगितलें. तेव्हां ती म्हणाली, “ (१) मी यावज्जीव संघाला वर्षाकाळांत लागणाऱ्या पंचांचा पुरवठा करूं इच्छितें. (२) आगंतुक भिक्षूला भिक्षा देऊं इच्छितें. (३) प्रवासास जाणाऱ्या भिक्षूला भिक्षा देऊं इच्छितें. (४) रोगी भिक्षूला भिक्षा देऊं इच्छितें. (५) रोग्यांच्या उपस्थायकाला भिक्षा देऊं इच्छितें. (६) रोग्यांना औषधाचा पुरवठा करूं इच्छितें. (७) संघाला रोज यवागू देऊं इच्छितें. (८) भिक्षुणीसंघाला स्नानाच्या वेळीं वापरण्यासाठीं वस्त्रे देऊं इच्छितें. ” बुद्ध म्हणाला, “ विशाखे, हे वर मागण्याचीं कारणे कोणतीं ? ” विशाखा म्हणाली, “ (१) आज भिक्षु तयार आहेत कीं नाहींत हे पाहण्यासाठीं मी दासीला पाठविलें. ती, आरामांत भिक्षु नसून आजीवक आहेत, असें समजून परत आली. भदंत, नागवेपणा शिष्टाचाराला अनुसरून नाहीं, म्हणून संघाला मी वर्षाकाळांत नेसण्यासाठीं पंचांचा पुरवठा करूं इच्छितें. (२) आगंतुक भिक्षूला शहरांतील रस्त्यांची माहिती नसते व भिक्षाटनाचा त्याला त्रास पडतो. ह्या कारणास्तव मी यावज्जीव आगंतुकाला भिक्षा देऊं इच्छितें. (३) प्रवासास जाणारा भिक्षु भिक्षाटनाला गेला तर वरोवरीच्या मंडळीपासून मार्गें रहातो. त्यामुळे त्याला त्रास होतो; म्हणून अशा भिक्षूला मी यावज्जीव भिक्षा देऊं इच्छितें. (४) आजारी भिक्षूला जर पथ्यकारक अन्न मिळालें नाहीं तर त्याचा आजार वाढतो, किंवा तो मरतो. म्हणून अशा भिक्षूला आजार चरा होईपर्यंत मी अन्न देऊं इच्छितें. (५) आजारी भिक्षूचा जो उपस्थायक असतो त्याला जर भिक्षाटन करावें लागलें तर त्याच्याकडून आजान्याचें उपस्थान नीट होत नाहीं. म्हणून तो जोपर्यंत आजान्याचा उपस्थायक असेल तोपर्यंत त्याला मी भिक्षा देऊं इच्छितें. (६) जर आजारी भिक्षूला योग्य

१ आजीवपंथाचे श्रमण नग्न राहत असता.

२ शुश्रूषकाला.

औषध मिळालें नाहीं, तर त्याचा रोग वाढतो व तो मरतो. म्हणून अशा भिक्षूला मी औषधांचा पुरवठा करूं इच्छितें. (७) अंधकविंद येथें ब्राह्मणानें यवागू दिल्यावर आपण त्याची स्तुती केली होती. म्हणून भिक्षुसंघाला रोज यवागू देऊं इच्छितें. (८) एकदां अचिरवती नदींत भिक्षुणी वायकांच्या न्हावयाच्या जागीं नमस्नान करीत होत्या, तेथेंच स्नानास आलेल्या वेश्या त्यांची थट्टा करूं लागल्या. स्त्रियांचें नमस्त्व शिष्टाचाराला धरून नाहीं. या कारणास्तव मी भिक्षुणीला स्नानाच्या वेळीं वापरण्यासाठीं वस्त्रें देऊं इच्छितें. ” भगवंतानें विशाखेच्या ह्या आठ मागण्या मान्य केल्या, व त्याप्रमाणें भिक्षुसंघाला व भिक्षुणीसंघाला परवानगी दिली.

६५. त्या काळीं कोसल देशांत दोन भिक्षु प्रवास करीत होते. ते एका विहारांत आले. तेथें एक भिक्षु आजारी होता. भगवंतानें आजान्याचें उपस्थान करणें चांगलें, असें म्हटलें आहे म्हणून त्या दोन भिक्षूंनीं त्या आजारी भिक्षूचें उपस्थान केलें. पण तो बरा न होतां मरण पावला. तेव्हां त्याचें शरीरकृत्य करून व त्याचें पात्र व चीवरें घेऊन ते दोघे भिक्षु श्रावस्तीला आले; व भगवंताला त्यांनीं झालेलें वर्तमान सांगितलें. तेव्हां भगवान् भिक्षूला म्हणाला, “मरण पावलेल्या भिक्षूच्या पात्राचा व चीवरांचा मालक संघ होय. तथापि आजान्याला उपस्थायक भिक्षु फार उपयोगी पडतात. म्हणून मृताचे जे उपस्थायक असतील त्यांना मृताच्या मालकीचीं तीन चीवरें व पात्र देण्यास मी संघाला अनुमती देतो. ती देण्याची पद्धती अशी:—आजान्याचा उपस्थायक भिक्षु असेल त्यानें संघाला म्हणावें, ‘भदंत संघ, अमुक नांवाचा भिक्षु मरण पावला. त्याचीं हीं तीन चीवरें व पात्र.’ तेव्हां समर्थ भिक्षूनें संघाला विज्ञप्ति करावी, ‘भदंत संघ माझ्या वोलण्याकडे लक्ष देवो. अमुक नांवाचा भिक्षु मरण पावला. त्याचीं हीं तीन चीवरें व पात्र. जर संघाला योग्य वाटत असेल तर संघ तीं त्याच्या उपस्थायकाला देवो.’ ही विज्ञप्ति झाली. ह्याप्रमाणें त्रिवार जाहीर करून कोणीं हरकत घेतली नाहीं म्हणजे तीं पात्र-चीवरें उपस्थायकांना देण्यांत आलीं असें समजावें. श्रामणेर मरण पावला तर ह्याचप्रमाणें त्याच्या उपस्थायकांना त्याचीं पात्रचीवरें देण्यांत यावीं. ”

१ ह्या प्रकरणांत ह्या मागण्यांपैकीं पहिल्या मागणीचा तेवढा संबंध येतो. परंतु त्या जशा मूलग्रंथांत आहेत तशाच येथें दिल्या आहेत.

संघसामग्री

६६. बुद्ध भगवान् कौशांबी येथें रहात होता. तेथें एका पंडित भिक्षूच्या हातून एक दोष घडला; व त्यानें ती गोष्ट इतर भिक्षूला सांगितली. तो दोष नव्हे असें त्यांचें मत पडलें. तेव्हां आपला कांहीं दोष नव्हता अशी त्या भिक्षूचीहि खात्री झाली. परंतु दुसऱ्या कांहीं भिक्षूंना तो दोष आहे व त्याबद्दल प्रायश्चित्त करणें योग्य आहे असें वाटलें, व त्यांनीं बहुमतानें त्या भिक्षूला बहिष्कृत केलें. ह्याप्रमाणें संघांत दोन तट पडले व भांडणें सुरू झालीं. तेव्हां भगवान् त्या भिक्षूंना म्हणाला, “भिक्षुहो, अशा रितीनें भांडणें करूं नका.” त्यावर एक अन्यायवादी भिक्षु म्हणाला, “भदंत, आपण स्वस्थ रहा. आम्ही आमच्या भांडणाचा विचार करूं.”

भगवान् म्हणाला, “भिक्षुहो, वाराणसींत ब्रह्मदत्त नांवाचा राजा राज्य करीत होता. त्यानें दीर्घीति कोसल राजावर हल्ला करून त्याचा देश पादाक्रांत केला. तेव्हां दीर्घीति कोसल राजा आपल्या राणीला घेऊन गुप्तवेशानें पळाला, व वाराणसीला येऊन राहिला. तेथें त्याची राणी गरोदर झाली. तेव्हां तिला चतुरंगिनी सेना पहाण्याचे डोहाळे झाले. ब्रह्मदत्ताचा पुरोहित दीर्घीतीचा मित्र होता. त्यानें, एका शुभमुहूर्तावर चतुरंगिनी सेना सज्ज केली, तर वाराणशीराजाला फायदा होईल, असें सांगून सेना सज्ज करविली, व कोसल राजाच्या राणीला दाखविली. पुढें त्या राणीला दीर्घायु नांवाचा सुस्वरूप मुलगा झाला. तो वयांत येऊं लागल्यावर कोसल राजाला, आपण कोण आहोंत, हें ब्रह्मदत्ताला समजेल अशी भीति पडली व त्यानें दीर्घायु कुमाराला नगराबाहेर पाठवून दिलें. कोसल राजाच्या न्हाव्यानें ब्रह्मदत्ताची नोकरी पत्करली होती; व त्यानें आपला पूर्वीचा मालक राणीसह वाराणसींत गुप्तवेशानें रहात असल्याची बातमी नव्या मालकाला दिली. ब्रह्मदत्तानें दीर्घीतीला व त्याच्या राणीला पकडलें, व त्यांची धिंड काढून नगराच्या दक्षिणद्वाराबाहेर त्यांचा शिरच्छेद करावा असा हुकूम केला.

“रस्त्यानें त्यांची धिंड चालली असतां दीर्घायु कुमार मागोमाग चालला होता. त्याला पाहून दीर्घीति म्हणाला, ‘वा दीर्घायु, तूं फार लांब किंवा फार जवळ पाहूं नकोस. वैरानें वैर शमत नाही. प्रेमानेंच वैर शमते.’ लोकांना वाटलें कीं, दीर्घीति वेडा झाला असून कांहींतरी बरळत आहे. नंतर दक्षिणद्वारावर नेऊन त्याचा व

संस्कृत, दीर्घीति=दीर्घकाळ दुःख भोगणारा.

त्याच्या राणीचा वध करण्यांत आला; व त्यांच्या शवाचे तुकडे करून चारी दिशांना फेकण्यांत आले, व त्यांच्यावर पहारा ठेवण्यांत आला. तें पाहून दीर्घायु कुमारानें वाराणसींतून दारू नेऊन पहारेकऱ्यांना पाजली, व ते निश्चेष्टित झाल्यावर आईवापांचे शरीरावशेष गोळा करून त्यांना अग्नि दिला. आणि चिता पेटत असतां तिला त्यानें त्रिवार प्रदक्षिणा केली. त्याला ब्रह्मदत्त राजानें आपल्या प्रासादाच्या गच्चीवरून पाहिलें; व कौसल राजाचा हा मनुष्य कोणीतरी नातलग असला पाहिजे अशी त्याची खात्री झाली.

“ दीर्घायु कुमार अरण्यांत जाऊन यथास्थित रडला; व आपलीं आंसवें पुसून राजवाड्याजवळ असलेल्या हस्तिशाळेंत आला. तेथील मुख्य माहुजाच्या अनुमतीनें रात्रीं राहून पहांटेला त्यानें अत्यंत सुस्वर गायन आरंभिलें. ब्रह्मदत्त तें ऐकून फार प्रसन्न झाला; व त्यानें दीर्घायूला बोलावून आणून त्याला आपल्या तैनातीला ठेविलें. थोड्याच अवधींत दीर्घायूचां ब्रह्मदत्ताला करमत नाहीं असें झालें. एके दिवशीं ब्रह्मदत्त दीर्घायूवरुं शिकारीला गेला. दूर अंतरावर गेल्यावर काशीराजा फार थकला, व रथांतून खालीं उतरून दीर्घायूच्या मांडीवर डोकें ठेवून निजला. त्याला ठार मारण्याचा विचार दीर्घायूच्या मनांत आला; पण आपल्या बापाचे शब्द आठवून त्यानें आपलें मन आवरलें. इतक्यांत काशीराजा खडबडून जागा झाला व ह्मणाला, “मुला, मला असें दुष्ट स्वप्न पडलें कीं, कोसल राजाच्या मुलानें माझ्यावर तरवारीचा प्रहार करून मला खालीं पाडलें. त्यामुळे मी खडबडून जागा झालों.” तत्क्षणीं काशीराजाचे केंस पकडून म्यानांतून तलवार बाहेर काढून दीर्घायु म्हणाला, “ महाराज, तोच मी कोसलराजाचा मुलगा दीर्घायु आहे. तुम्हीं आमचें फार फार अकल्याण केलें आहे. आमचें राज्य हरण करून माझ्या आईवापांलाहि तुम्हीं ठार मारलें. तुमचा सूड उगवण्याची ही वेळ आहे.” ब्रह्मदत्त दीर्घायूच्या पायांवर डोकें ठेवून म्हणाला, “ बा दीर्घायू, मला जीवदान दे, मला जीवदान दे. ” दीर्घायु म्हणाला, “ मी तुम्हाला जीवदान देणारा कोण ? तुम्हींच मला जीवदान द्या. ” ब्रह्मदत्त म्हणाला, “ तर मग आपण परस्परांला जीवदान देऊं. ” ते दोघे परस्परांवर प्रेम करण्याची शपथ वाहून वाराणसीला परत आले.

“ तेथें काशीराजानें सभा भरवून अमात्यांला विचारलें कीं, कोसल राजाचा मुलगा दीर्घायु जर आमच्या हातीं आला तर त्याला कोणती शिक्षा करावी ?

निरनिराळ्या तऱ्हेने त्यांचा वध करावा असे सर्वांचे मत पडले. पण ब्रह्मदत्त म्हणाला, “ हा तो दीर्घायु कुमार आहे. आम्हीं परस्परांला जीवदान दिले असल्यामुळे ह्याला कोणतीहि शिक्षा करतां येणे शक्य नाही.” तो दीर्घायुला म्हणाला, “तुझ्या बापाने, ‘तूं फार लांब किंवा फार जवळ पाहूं नकोस, वैराने वैर शमत नाही, प्रेमानेच वैर शमते,’ असे सांगितले त्याचा अर्थ काय ? ” दीर्घायु म्हणाला, “ दूर पाहूं नकोस म्हणजे दुसऱ्यांचे वैर चिरकाळ चित्तांत बाळगूं नकोस. जवळ पाहूं नकोस म्हणजे मैत्री एकदम तोडूं नकोस. बाकी वाक्याचा अर्थ स्पष्टच आहे. मी जर तुह्यांस मारलें असतें तर तुमच्या पक्षाच्या लोकांनी मला मारलें असतें. ह्याप्रमाणे वैराने वैर शमन न होतां वाढलें असतें. पण तें आम्हीं आज प्रेमाने शमविलें आहे. ” हें ऐकून ब्रह्मदत्त राजा संतुष्ट झाला. व आपल्या कन्येचा दीर्घायुवरोवर विवाह करून कोसल देशाचे राज्य त्याला परत दिले. त्याचप्रमाणे त्याच्या बापाची लुटून आणलेली संपत्ति त्याला परत देण्यांत आली.”

ही गोष्ट सांगून बुद्धाने भांडण न करण्याविषयीं भिक्षूंना उपदेश केला. परंतु तो अन्यायवादी भिक्षु पुन्हां ह्याला, “ भद्रंत , आपण स्वस्थ राहा. आम्ही या भांडणाचे काय होते तें पाहून घेऊं ” ह्या लोकांचीं मनें कलुषित झालीं असून यांची समजूत करणे कठीण आहे, असें जाणून बुद्ध भगवान् त्या सभेतून उठून गेला.

६७. कौशाम्बींत भिक्षाटन करून भोजनानंतर पात्र-चीवर घेऊन संघामध्ये राहून बुद्धाने,

(१) सगळेच मोठमोठ्यानें वोलणारे आहेत. ह्यांत आपणाला मूर्ख कोणच समजत नाही. संघांत तट पडत चालले असतां इतरांविषयीं आदर कोणालाच वाटत नाही.

(२) हे निष्काळजी पंडितमानी भिक्षु तोंड उघडून वाटेल तें वोलतात. परंतु आपण वहात चाललों आहों हें ह्यांना समजत नाही.

(३) मला शिव्या दिल्या, मला मारलें, मला जिकलें, माझी वस्तू हरण केली ह्याचा जे सूड उगवूं पहातात त्यांचे वैर शमत पावत नाही.

(४) मला शिव्या दिल्या, मला मारलें, मला जिकलें, माझी वस्तू हरण केली ह्याचा जे सूड उगवूं पहात नाहीत त्यांचे वैर शमन पावते.

(५) वैरानें वैर कधींहि शमत नाहीं; प्रेमानेंच वैर शमते, हा सनातन धर्म होय.

(६) दुसरे जाणत नाहीत पण आम्ही तरी ह्या भांडणापासून विरत होऊं असें जे जाणतात त्यांचीं भांडणें मिटतात.

(७) हाडें मोडणारे, ठार मारणारे, गाई घोडे व पैसा हरण करणारे आणि राष्ट्रें लुटणारे अशा लोकांचाहि संघ बनतो मग तुमचा कां वनूं नये ?

(८) जर आपल्यावरोवर रहाणारा शहाणा आणि सुशील सहाय मिळाला तर विघ्नांची पर्वा न करतां विवेकी मनुष्यानें त्यावरोवर रहावें.

(९) जर आपणावरोवर रहाणारा शहाणा आणि सुशील सहाय मिळत नसला तर राजा जसा जिंकलेलें राज्य सोडून जातो, व जसा नागहत्ती मातंगारण्यांत एकटा रहातो, तसें एकाकी रहावें.

(१०) एकटें रहाणें चांगलें. मूर्खाशीं सहवास चांगला नाही. मातंगारण्यांत जसा नागहत्ती एकटा रहातो तसें एकटें रहावें व पापाचरण करूं नये.

ह्या अर्थाच्या गाथा म्हटल्या, व तो वालकलोनकारग्रामाकडे गेला. तेथें भृगु भिक्षूनें त्याचें स्वागत केलें. नंतर भगवान् प्राचीन वंशदाव नांवाच्या उपवनाकडे गेला.

६८. त्या काळीं प्राचीन वंशदाव उपवनांत अनुरुद्ध, नन्दिय, व किम्बिल हे भिक्षु रहात असत. वनपाळानें भगवंताला तिकडे येतांना पाहिलें, व तो म्हणाला, “ हे श्रमण, ह्या उपवनांत परमार्थ चिंतन करणारे तिघे भिक्षु रहात आहेत. तेथें जाऊन त्यांना तूं उपद्रव करूं नकोस. ” हें वनपाळाचें भाषण ऐकून अनुरुद्ध त्वरेनें तेथें आला, व त्याला म्हणाला, “ वा वनपाळा, भगवंताला प्रतिबंध करूं नकोस. हा आमचा शास्ता येथें आला आहे. ” नंतर अनुरुद्धानें आपल्या इतर साथ्यांस घेऊन भगवंताचें स्वागत केलें. तेव्हां भगवान् अनुरुद्धाला म्हणाला, “ अनुरुद्धा, तुमचें ठीक चाललें आहे ना ? तुम्हांला भिक्षेचा त्रास पडत नाहीना ? ” आपलें सर्व ठीक चाललें आहे असें अनुरुद्धानें उत्तर दिल्यावर ‘तुम्ही एकीनें, आनंदानें, पाण्याच्या आणि दुधाच्या मैत्रीप्रमाणें परस्परांवर प्रेम करून रहातां कीं काय ? ’ असा बुद्धानें प्रश्न केला. त्यालाहि अनुरुद्धानें ‘ होय ’ असें उत्तर दिलें; व ‘ हें कसें ’ असा बुद्धानें प्रश्न केला, तेव्हां अनुरुद्ध म्हणाला, “ भदंत, मला असें वाटतें कीं, असे सव्रह्मचारी मला मिळाले आहेत हें माझे मोठें भाग्य होय. त्यांच्यावरोबर कायावाचामनेंकरून मी प्रेमानें वागतों; आणि असा विचार करतो कीं,

स्वतःचें मन वाजूस ठेवून ह्यांच्याच मनाच्या अनुरोधानें मीं वागावें. आमचे देह जरी भिन्न आहेत तरी चित्त जणू काय एकच आहे. ” नन्दियानें व किम्बिलानेंहि आपला अनुभव अनुरुद्धाप्रमाणेंच सांगितला. तेव्हां बुद्ध म्हणाला, “ अनुरुद्धा, तुम्ही मोठ्या जागृतीनें वागतां ना ? ” अनुरुद्ध म्हणाला, “ होय भदंत, जो आमच्यापैकीं भिक्षाटन करून प्रथम इकडे येतो तो आसनें मांडतो; पाय धुण्याचें पाणी व पाट तयार ठेवतो; जास्त अन्न काढून ठेवण्यासाठीं असलेलें ताट धुवून ठेवतो; पिण्याचें व आंचवण्याचें पाणी तयार ठेवतो. जो सर्वांच्या शेवटीं येतो तो इच्छा असल्यास शिल्लक असलेलें जेवण जेवतो; इच्छा नसल्यास तें गवत नसलेल्या जागीं किंवा पुण्याच्या प्रवाहांत टाकतो; आसनें काढतो; पाय धुण्याचें पाणी व पाट काढून जागच्या जागीं ठेवतो; जास्त अन्न काढून ठेवण्यासाठीं असलेलें ताट धुवून जागच्याजागीं ठेवतो; पिण्याचें पाणी व आंचवण्याचें पाणी काढून ठेवतो, व जेवण्याची जागा साफ करतो. जो पिण्याच्या किंवा वापरण्याच्या पाण्याचा घडा किंवा पायखान्यांतील पाण्याचा घडा रिकामा पहातो तो तो भरून ठेवतो. जर एकाला तो घडा उचलणें शक्य नसेल, तर दुसऱ्याला खुणेनें बोलावून आणून तो आम्ही उचलून नेतो. पण त्यासाठीं हांका मारीत नसतो. पांच पांच दिवसांनीं आम्हीं रात्रीं धर्मचर्चा करीत असतो. ह्याप्रमाणें आम्ही मोठ्या जागृतीनें व उत्साहानें वागतो. ”

६९. भगवंतानें ह्या तिघां भिक्षूंना धर्मोपदेश करून उत्साहित केलें, आनंदित केलें व तो क्रमशः पारिलेख्यक वनांत आला. तेथें तो भद्रशालवृक्षाखालीं रहात असतां त्याच्या मनांत असा विचार आला कीं, कौशाम्बीच्या कलहविवाद करणाऱ्या भिक्षूंच्या सहवासांत राहून मला वराच त्रास सोसावा लागला; पण आतां येथें एकाकी असल्यामुळें मी सुखानें रहातो. त्या वेळीं कोणीएक हस्तिनाग आपल्या यूथाला कंटाळून एकटाच त्या अरण्यांत येऊन राहिला; व तेथें त्यानें आपल्या सोडनें बुद्धाचें स्वागत केलें. तेव्हां बुद्धानें हे उद्गार काढिलेः—“ नांगराच्या इसाडासारखे ज्याचे दांत आहेत अशा हस्तिनागाचें चित्त नागाच्या (पापरहित बुद्धाच्या) चित्ताशीं जुळतें. कांकीं, तोहि वनांत एकाकी रमतो ! ”

१ मूळ गाथा अशी आहेः—

एवं नागस्स नागेन ईसादन्तस्स हत्थिनो

एतेति चित्तं चित्तेन यदेको रमति वने ति ॥

७०. यथाभिरुचि पारिलेख्यक वनांत राहून, भगवान् श्रावस्तीला आला. तेथें तो जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. इकडे कौशाम्बी येथील उपासकांनीं असा विचार केला कीं, हे भांडण करणारे भिक्षु आमच्या नुकसानाला कारण झाले; ह्यांच्या भांडणामुळें भगवान् येथून निघून गेला; तेव्हां नमस्कारादिक करून त्यांचा आम्हीं आदर करतां कामा नये, व घरीं आल्यास ह्यांना भिक्षा देतां कामा नये; असें केलें असतां हे येथून निघून जातील, गृहस्थ होऊन पोट भरतील किंवा माफी मागून भगवंताचें समाधान करतील. ह्यामुळें कौशाम्बी येथील भिक्षूला अन्नाची मारामार पडली. तेव्हां ते ताळ्यावर आले, व भगवंताजवळ जाऊन आपला खटला मिटविण्याचा त्यांनीं विचार केला. भिक्षुणीसंघाची प्रमुख महाप्रजापती गौतमी हिला, हे भांडण करणारे भिक्षु श्रावस्तीला येत आहेत, हें वर्तमान समजलें; व आपण त्यांच्याशीं कसें वागावें असा भगवंताला तिनें प्रश्न केला. भगवान् म्हणाला, “ तं दोन्हीं पक्षांच्या भिक्षूंकडून धर्म श्रवण कर. पण जे धर्मवादी असतील त्यांचेंच म्हणणें ऐक. ” अनाथपिंडिक गृहपति व विशाखा उपासिका ह्यांनींही त्या भिक्षूंनीं कसें वागावें असा भगवंताला प्रश्न केला. तो म्हणाला, “ तुम्हीं दोन्ही वाजूंच्या भिक्षूला दान द्या. सर्वांकडूनच धर्मोपदेश ऐका. पण जे धर्मवादी असतील त्यांचेंच मत ग्रहण करा. ”

ते भिक्षु अनाथपिंडिकाच्या आरामांत आले; तेव्हां सारिपुत्र भगवंताला म्हणाला, “ हे कौशाम्बी येथील भिक्षु येथें आले आहेत. त्यांच्याशीं आम्हीं कसें वर्तावें? ” भगवान् म्हणाला, “ त्यांना रहाण्यास निराळी जागा तयार करून दे, व सर्वांना समानत्वानें खाण्यापिण्याला मिळेल अशी व्यवस्था कर. ”

७१. ज्या भिक्षूला बहिष्कार घालण्यांत आला होता त्याला आपला दोष दिसून आला, व आपल्याला केलेला दंड योग्य होता असें दिसून आलें. त्याच्या पक्षाच्या भिक्षूंनीं हें वर्तमान भगवंताला कळविलें. तेव्हां त्यानें त्या भिक्षूला आपल्या दोषाचें प्रायश्चित्त करण्यास सांगितलें. त्याप्रमाणें त्यानें तें केलें. नंतर त्याच्या पक्षाचे भिक्षु बहिष्कार घालणाऱ्या भिक्षूंना म्हणाले, “ ज्या दोषासाठीं तुम्हीं ह्या भिक्षूला बहिष्कार घातला त्याचें त्यानें प्रायश्चित्त केलें आहे. तेव्हां आतां आपण संघसामग्री करूं. ” बुद्धाला ही गोष्ट कळविली तेव्हां तो म्हणाला, “ अशा प्रसंगीं संघसामग्री करावी ती अशी:—सर्वांनीं एकत्र जमावें. आजारी भिक्षु असला तरी

त्यानें देखील यावें. नंतर समर्थ भिक्षूनें संघाला विज्ञप्ति करावी, ' भदंत संघ माझ्या वोलण्याकडे लक्ष देवो. ज्या गोष्टीसाठीं संघांत तंट्या उपस्थित झाला, ती गोष्ट हा भिक्षु कवूल करतो; व आपल्या दोषाचें त्यानें प्रायश्चित्त केलें आहे. जर संघाला योग्य वाटत असेल तर हें प्रकरण मिटवून संघानें संघसामग्री करावी.' ही विज्ञप्ति झाली. त्यानंतर त्रिवार जाहीर करून कोणी हरकत घेतली नाही म्हणजे संघसामग्री झाली असें समजावें. "

उपालीनें ' संघसामग्री किती प्रकारची असते ' असा प्रश्न केला असतां भगवान् म्हणाला, "संघसामग्री अर्थवियुक्त व अर्थयुक्त अशी दोन प्रकारची असते. ज्या गोष्टीसाठीं तंट्या झालेला असतो त्या गोष्टीचें मूळ कारण शोधून न काढतां जी सामग्री करण्यांत येते ती अर्थवियुक्त होय. पण ज्या गोष्टीसाठीं तंट्या झालेला असतो त्या गोष्टीचें मूळ कारण शोधून काढून जी सामग्री करण्यांत येते ती अर्थयुक्त समजावी."

तर्जनीय कर्म (धाक घालणें)

७३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं पण्डुक व लोहितक हे दोघे भिक्षु स्वतः संघांत तंट्या उपस्थित करीत असत; व दुसऱ्या भिक्षूंनाहि तंट्या उपस्थित करण्यास मदत करीत. भगवंताला हें वर्तमान समजलें; तेव्हां ह्या प्रकरणीं भिक्षूला बोलावून तो ह्मणाला, " भिक्षुहो, पण्डुक आणि लोहितक भिक्षूला संघानें तर्जनीय कर्म करावें; तें असें:— त्या दोघांलाहि बोलावून आणून त्यांच्या आपत्तींची (दोषांची) त्यांना आठवण द्यावी; आणि आपत्ति लागू करून समर्थ भिक्षूनें संघाला विज्ञप्ति करावी, ' भदंत संघ, माझ्या वोलण्याकडे लक्ष देवो. पण्डुक व लोहितक हे भिक्षु स्वतः तंट्या उपस्थित करणारे असून दुसऱ्याला तंट्या उपस्थित करण्यास मदत करतात. जर संघाला योग्य वाटत असेल तर संघानें त्यांना तर्जनीय कर्म करावें.' ही विज्ञप्ति झाली. नंतर त्रिवार जाहीर करून कोणी हरकत घेतली नाही म्हणजे संघाकडून तर्जनीय कर्म करण्यांत आलें असें समजावें.

" तर्जनीय कर्म करण्यांत आलेले भिक्षू जर नीट रितीनें वागूं लागले तर संघानें त्या भिक्षूला माफी करावी; तीहि पद्धतीप्रमाणें पहिल्यानें विज्ञप्ति करून व नंतर त्रिवार जाहीर करून कोणी हरकत घेतली नाही म्हणजे करावी."

नियशः कर्म^१ (वेडगळपणा जाहीर करणें)

७३. त्या काळीं आयुष्मान् सेव्यसक भिक्षु पुष्कळच आपत्ति करीत असे; गृह-स्थावरोवर फार संघटन ठेवीत असे. त्याला परिवास देण्यांत, पूर्वस्थितीवर आणण्यांत, मानत्त देण्यांत व अब्मान कर्म करण्यांत भिक्षूंचा फार काळ जात असे. हें वर्तमान भगवंताला समजलें, तेव्हां तो म्हणाला, “संघानें अशा भिक्षूला नियशःकर्म करावें, म्हणजे दुसऱ्या कोणत्याहि भिक्षूच्या आश्रयावांचून त्यानें एकाकी राहूं नये. येथेंहि विज्ञप्ति करणें व त्रिवार जाहीर करणें पूर्वीप्रमाणेंच समजावें.

“तो भिक्षू चांगल्या रितीनें वागूं लागला व चांगल्या भिक्षूंच्या सहवासांत राहूं लागला म्हणजे संघानें त्याला माफी करावी (विज्ञप्ति व जाहीर करणें पूर्वीप्रमाणेंच).”

प्रव्राजनीय कर्म (हांकून लावणें)

७४. त्या काळीं अस्सजि (अश्वजित्) व पुनब्बसुक (पुनर्वसुक) हे दोघे भिक्षु कीटागिरि येथें रहात होते. ते आरामांत फुलझाडें लावून त्यांच्या माला वगैरे करून स्त्रियांना किंवा कुमारींना देत असत. आपण नृत्य करीत, गात व वाजवीत असत; व इतरांना नाचावयास, गावयास व वाजवावयास लावीत; नाना तऱ्हेचे खेळ खेळत असत; व दुसरेहि पुष्कळ असभ्य प्रकार करीत. एक भिक्षु वर्षाकाळानंतर काशी देशांतून श्रावस्तीला येत असतां कीटागिरि येथें येऊन गांवांत भिक्षेला गेला. त्याची शांत चर्या पाहून तेथील लोक म्हणाले, “हा असला बावळट, मंद, दांभिक कुठला भिक्षु? असल्या भिक्षूला भिक्षा कोण देतो? आमचे अस्सजि आणि पुनब्बसुक कसे सुस्वभावी, सरळ, मोकळ्या मनानें चालणारे व बोलणारे,—त्यांनाच भिक्षा देणें योग्य होय.” त्या गांवांत एक उपासक असे. त्यानें ह्या नवीन आलेल्या भिक्षूला, कांहीं भिक्षा मिळाली कीं काय असा प्रश्न केला, व त्याला भिक्षा मुळींच मिळाली नाही असें समजल्यावर आपल्या घरीं नेऊन जेऊं घातलें. तो भिक्षु श्रावस्तीस जात आहे हें वर्तमान ऐकून तो उपासक त्याला म्हणाला, “भदंत, भगवंताला माझा शिरसाष्टांग नमस्कार सांगा आणि म्हणा कीं, अस्सजि आणि पुनब्बसुक ह्यांनीं असभ्याचार करून आमच्या गांवाची पुष्कळ हानि केली आहे. तेव्हां भगवंतानें येथें चांगले भिक्षु पाठवावे.” त्या

१ मूळ पाली शब्द ‘नियसकम्म’ असा आहे. पण ओल्डेनबर्ग (Oldenberg) ह्यांनीं ‘निस्सयकम्म’ असा पाठ सर्वत्र स्वीकारला आहे. ही त्यांची चूक असावी असें मला वाटतें.

भिक्षूनें ही गोष्ट कबूल° केलीं; व श्रावस्तोला जाऊन भगवंताला हें सर्व वर्तमान सांगितलें. तेव्हां भगवान् सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान ह्यांना म्हणाला, “ तुम्हीं दोघेहि जाऊन त्या दोघां भिक्षूंना कीटागिरीहून हांकून लावा. ” सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान म्हणाले, “ पण भदंत, ते दोघे भिक्षु मोठे तापट आणि कर्कश आहेत. ” भगवान् म्हणाला, “ तर तुम्हीं पुष्कळ भिक्षु वरोवर घेऊन जा, व ह्याप्रमाणें प्रव्राजनीय कर्म करा:—अस्सजि व पुनब्बसुक ह्या दोघांनाहि त्यांच्या आपत्तींची आठवण द्यावी; व समर्थ भिक्षूनें संघाला विज्ञप्ति करावी: हे भिक्षु पापाचारी आहेत व उपासकांची बेअब्रू करणारे आहेत. जर संघाला योग्य वाटत असेल तर संघानें ह्यांना प्रव्राजनीय कर्म करावें. ह्या भिक्षूंनीं कीटागिरि येथें राहतां कामा नये. ही विज्ञप्ति झाली. नंतर कोणी हरकत घेतली नाही म्हणजे प्रव्राजनीय कर्म केलें असें समजावें. ”

“ जो भिक्षु प्रव्राजनीय कर्म केलें असतां त्या ठिकाणाहून निघून जाऊन नीट रितीनें वागेल त्याला संघानें योग्य वाटल्यास माफी करावी (विज्ञप्ति वगैरे पूर्वीप्रमाणें). ”

प्रतिस्मारणीय कर्म (क्षमा मागावयास लावणें)

७५. त्या काळीं सुधर्म नांवाचा भिक्षु मक्षिकाषंड येथें रहात होता. चित्रगृहपति त्याच्याच मार्फत इतर भिक्षूंना आमंत्रण करीत असे. एके वेळीं सारिपुत्त महामोग्गल्लान वगैरे प्रसिद्ध भिक्षु मक्षिकाषंडाला आले. चित्रगृहपतीनें सुधर्म भिक्षूला विचारल्यावांचून त्यांना आपल्या घरीं भिक्षा ग्रहण करण्यास आमंत्रण केलें; व नंतर सुधर्म भिक्षूलाहि आमंत्रण दिलें. पण आपणास कळविल्यावांचून इतरांस आमंत्रण दिल्यावद्दल रागावून त्यानें तें स्वीकारलें नाही. दुसऱ्या दिवशीं जेवण्याचे वेळीं सुधर्म भिक्षु चित्रगृहपतीच्या घरीं गेला; व त्याच्या पूर्वजांवरून त्याला लागू पडेल असें वर्मीं बोलला. बुद्धोपदेश सांगण्याचें सोडून वर्मीं शब्द बोलल्यावद्दल चित्रगृहपतीनें सुधर्म भिक्षूला दोष दिला. पुढें सुधर्म भिक्षु श्रावस्तोला आला, व त्यानें घडलेली गोष्ट भगवंताला सांगितली. भगवंतानें वर्मीं शब्द बोलल्यावद्दल सुधर्माला दोषी ठरविलें; व चित्राची त्याला माफी मागावयास सांगितली. ह्या प्रकरणीं भगवान् भिक्षूला म्हणाला, “ जो भिक्षु गृहस्थांच्या हानीसाठीं खटपट करतो, विघ्न उत्पन्न होण्यासाठीं खटपट करतो, त्या गांवांतून त्यांनीं निघून जावें अशी खटपट करतो, गृहस्थांना शिवीगाळ देतो व त्यांच्यामध्ये भांडणें लावतो अशा भिक्षूला संघानें त्या गृहस्थांची माफी मागावयास लावावें. ”

त्याप्रमाणें संघानें विज्ञप्ति करून व त्रिवार जाहीर करून सुधर्म भिक्षूनें चित्राची माफी मागावी असा ठराव केला. पण सुधर्म चित्राकडे जाण्यास लाजू लागला. तेव्हां अशा प्रसंगीं संघानें दुसरा एक भिक्षु साथीदार घावा अशी भगवंतानें अनुज्ञा दिली. “ ज्या गृहस्थाचा अपराध केला असेल त्याची क्षमा मागितली म्हणजे व हा भिक्षु नीट रितीनें वागूं लागला म्हणजे संघानें त्याला माफी करावी. ”

उत्क्षेपनीय कर्म (वहिष्कार)

७६. बुद्ध भगवान् कौशाम्बी येथें घोपितारामांत रहात होता. त्या काळीं छत्र भिक्षु आपत्ति करून प्रायश्चित्त करूं इच्छीत नव्हता. अशा प्रकरणीं भिक्षूला वहिष्कार घालण्यांत यावा अशी भगवंतानें संघाला अनुज्ञा केली. “ जर तो भिक्षु व्यवस्थितपणें वागत असला, आपले दोष कबूल करून त्यांचें प्रायश्चित्त करीत असला, तर संघानें त्याच्यावरचा वहिष्कार काढून घ्यावा. ”

७७. भगवान् बुद्ध श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं अरिष्ट नांवाच्या भिक्षूला अशी दृष्टि उद्भवली होती कीं, बुद्धाच्या उपदेशाप्रमाणें विचार केला असतां जे अंतरायकर धर्म सांगितले ते अंतरायाला कारण होत नाहींत. ही गोष्ट भिक्षूंना समजली तेव्हां ते त्याला म्हणाले, “ हे अरिष्ट, तूं भगवंताच्या उपदेशाचा उलटा अर्थ करूं नकोस. विषयसुखांत दुःख फार व दोष मोठा असें भगवंतानें वारंवार सांगितलें आहे. असें असतां विषयोपभोग धर्ममार्गांत अंतरायकर नाहींत असें तूं कसें म्हणतोस ? ” भिक्षूंनीं पुष्कळ प्रयत्न केला, पण अरिष्ट आपली दृष्टि सोडण्यास तयार नव्हता. तेव्हां भगवंतानें त्याला बोलावून ही खोटी दृष्टि सोडण्यास सांगितलें, तरी तो ऐकेना. नंतर भगवंतानें अशा प्रकरणीं जो भिक्षु खोटी दृष्टि स्वीकारून उपदेश केला असतांही ती सोडणार नाहीं त्याला वहिष्कार घालण्याची संघाला अनुज्ञा दिली. “ तो भिक्षु नीट रितीनें वागून ती दृष्टि सोडीत असला तर त्याजवरचा वहिष्कार संघानें काढून घ्यावा. ”

परिवास कर्म

७८. “ ज्या भिक्षूच्या हातून संघादिशेष नांवाची आपत्ति घडली असेल त्याला संघानें परिवास द्यावा. ही आपत्ति एकच असून एक दिवस लपवून ठेविली असेल तर एकच दिवसाचा परिवास द्यावा; दोन दिवस लपवून ठेवली असेल तर दोन दिवसांचा; व पुष्कळ दिवस लपवून ठेवली असेल तर संघानें परिवासाची मर्यादा

ठरवावी. पुष्कळ संघादिशेष आपत्ति घडल्या असतील व पुष्कळ दिवस लपवून ठेवल्या असतील तर परिवासाची मर्यादा संघानेच ठरवावी. ज्याला परिवास दिला असेल त्या भिक्षूने तितके दिवस निदान अरुणोदयाच्या वेळीं विहारांत रहातां कामा नये. अरुणोदयापूर्वी उठून विहारापासून दूर अंतरावर जाऊन राहिलें पाहिजे, व सकाळीं परत येऊन, आपण परिवासाची एक रात्र घालविल्याची वातमी भिक्षूंना दिली पाहिजे. ”

मानत्त (संघाचा संतोष)

७९. अशा रितीने परिवास संपल्यानंतर त्या भिक्षूने आपण परिवास पूर्ण केल्याची वातमी संघाला दिली पाहिजे. मग संघ त्याला सह रात्रीचें मानत्त देतो- म्हणजे त्या भिक्षूने संघाला संतुष्ट करण्यासाठीं परिवासाच्या रात्रीप्रमाणें आणखी सहा रात्री (निदान अरुणोदयाच्या वेळीं) विहाराबाहेर काढल्या पाहिजेत.

मूलायपटिकस्सना (पूर्वस्थितीवर आणणें)

८०. ज्या भिक्षूला परिवास किंवा मानत्त दिलें असेल त्याकडून त्या स्थितींत असतांना जर संघादिशेष आपत्ति घडली तर संघानें त्याला पूर्वस्थितीवर आणावें. म्हणजे परिवासाच्या आणि मानत्ताच्या ज्या रात्री त्यानें विहाराबाहेर घालविल्या त्या सर्व फुकट जातात, व पुन्हां त्याला परिवास सुरू करावा लागतो, व तो संपल्यावर पुन्हां संघाकडून मानत्त घ्यावें लागतें.

अव्भान (संघांत परत घेणें)

८१. त्या भिक्षूने परिवास आणि मानत्त पूर्ण केल्यावर जेथें वीस भिक्षूंचा संघ असेल तेथें जाऊन त्या संघासमोर आपण परिवास आणि मानत्त पूर्ण केल्याचें संघाला सांगावें; व संघानें नियमाप्रमाणें विज्ञप्ति करून त्रिवार जाहीर करून त्याला पुन्हां संघांत घ्यावें. ह्याला अव्भान कर्म म्हणतात.

अग्निशाला आणि चंक्रम

८२. त्या काळीं वैशाली येथें भिक्षूला उत्तम अन्नाची आमंत्रणपरंपरा होती. चांगलीं जेवणें जेवल्यानें भिक्षूला शरीरवाधा होत असे. जीवक कौमारभृत्य कांहीं कारणास्तव वैशालीला गेला होता. तेथें त्यानें भिक्षूंची ही दशा पाहिली, व भिक्षूला अग्निशाळा आणि चंक्रम करण्याची परवानगी द्यावी अशी भगवंताला विनंती केली. त्याप्रमाणें भगवंतानें चंक्रम व अग्निशाळा करण्याची अनुज्ञा दिली.

“ चंक्रम जमिनीपेक्षां थोडा उंच असावा. त्याच्यांत विषमता नसावी. पाहिजे असल्यास चंक्रमावर छप्पर घालावें, जेणेकरून उन्हांत किंवा पावसांत चंक्रमण करण्यास सुलभ पडेल. ”

“ अग्निशाळेचा चौथरा जमिनीपेक्षां उंच असावा. जमिनीला लांकडाची तक्तपोशी किंवा दगडांची किंवा विटांची फरसवंदी करावी. जर अग्निशाळा लहान असेल तर अग्निकुंड एका वाजूला करावें, व मोठी असेल तर मध्यभागीं करावें. धूर जाण्यास वर धुराडें बांधावें. आंत एक पाण्याची कुंडी व कालवून तयार केलेल्या मातीचें भांडें ठेवावें. माती स्वच्छ नसेल तर सुवासिक पदार्थांनीं ती सुगंधित करावी. भिक्षूनें आपला पाट घेऊन अग्निशाळेंत जावें, व तोंडाला आगीचा त्रास होऊं नये म्हणून त्या मातीनें आपलें तोंड चोपडावें; व वाडग्यांत पाणी घेऊन वारंवार अंगास लावावें. अग्निशाळेंतून बाहेर आल्यावर स्नान करून अंग स्वच्छ करावें. ”

बुद्धोपदेश चालू भाषेंत लिहावा

८३. यमेल्लु व तेकुल ह्या नांवाचे ब्राह्मण जातीचे विद्वान् भाऊ भिक्षु झाले होते. ते एकदा भगवंताला वंदन करून म्हणाले, “सध्यां निरनिराळे भिक्षु आपापल्या भाषेंतून बुद्धोपदेश लोकांना सांगतात. तेव्हां आम्हांला तो वैदिक भाषेंत तयार करण्यास परवानगी द्या. ” त्यावद्दल भगवंतानें त्यांना दोष दिला; व तो भिक्षूंना म्हणाला, “ बुद्धोपदेशाचें वैदिक भाषेंत भाषांतर कहां नये, पण आपापल्या भाषेंतून बुद्धोपदेश शिकण्यास मी परवानगी देतो. ”

विहारांत येणाऱ्या, राहणाऱ्या व विहारांतून जाणाऱ्या भिक्षूंचें कर्तव्य

८४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं आरामांत येणारे भिक्षु (आगंतुक) अव्यवस्थितपणें वागत असत. तेव्हां त्यांना भगवंतानें नियम घालून दिले ते असेः—

आगंतुक भिक्षूनें आरामांत शिरतेवेळीं वहाणा काढून त्या हातांत घ्याव्या. छत्री खालीं करावी. डोक्यावरून चीवर असल्यास खांद्यावर आणावें. आणि सावकाशपणें आरामांत प्रवेश करावा. आंत गेल्यावर भिक्षूंची एकत्र जमण्याची जागा कोठें आहे तें पहावें. तेथें जाऊन आपलें भिक्षापात्र व चीवर एका वाजूला ठेवावें,

व योग्य आसन पाहून त्यावर वसावें. पिण्याचें व वापरण्याचें पाणी कोठें असतें हें त्या भिक्षूस विचारावें. पाणी प्यावयाचें असल्यास प्यावें व वापरण्याच्या पाण्यानें पाय धुवावे. पाय धूत असतां एका हातानें पाणी घेऊन दुसऱ्या हातानें पाय चोळावे. वहाणा पुसण्याचें फडकें कोठें आहे हें विचारून घेऊन त्यानें वहाणा पुसाव्या. पहिल्यानें कोरळ्या फडक्यानें पुसून मग त्या ओल्या फडक्यानें पुसाव्या. तेथला रहिवासी भिक्षु आपणाहून वडील असेल तर त्याला नमस्कार करावा; कमी वयाचा असेल तर त्याचा नमस्कार घ्यावा. आपली रहाण्याची जागा कोणती व तेथें कोणी रहात होता किंवा नाही हें विचारावें. भिक्षेला जाण्याची जागा कोणती व न जाण्याची कोणती, संघाला मदत करणारीं घरें कोणतीं हें समजावून घ्यावें. पायखाना व लघवीची जागा कोणती, व हातांत घेण्याची काठी कोणती हें विचारावें. आरामांत येण्याजाण्याच्या व संघकृत्यें करण्याच्या वेळा कोणत्या हें विचारून घ्यावें.

विहारांत भिक्षु नसतील तर दार ठोठावून थोडा वेळ बाहेर उभें रहावें. मग कडी काहून आंत जावें. तो विहार अस्वच्छ असेल तर शक्य असल्यास साफ करावा. कलम ९ ते ११ पर्यंत सांगितलेले नियम पाळण्यांत यावे.

८५. त्या काळीं आरामांत रहाणारे भिक्षु आगंतुक भिक्षुंशीं नीट रीतीनें वागत नसत. तेव्हां त्यांना भगवंतानें नियम घालून दिले ते असेः—

आगंतुक भिक्षु वडील असेल तर त्याला पाहिल्याबरोबर आवासिक भिक्षूनें आसन तयार करावें. पाय धुण्याचें पाणी व पाट ठेवावा. पुढें जाऊन त्याचें पात्र व चीवर घ्यावें. पिण्याचें पाणी पाहिजे असल्यास विचारावें. शक्य असल्यास (वर सांगितल्याप्रमाणें) त्याच्या वाहणा पुसाव्या; व पुसण्याचें फडकें धुवून घालावें. आगंतुक भिक्षूला नमस्कार करावा. रहाण्याची जागा दाखवावी. तेथें कोणी रहात होता कीं नाही तें सांगावें. भिक्षेला कोठें जावयाचें व कोठें जावयाचें नाही, व संघाला मदत करणारीं घरें कोणतीं हें सांगावें. शौचकूप, लघवीची जागा, वापरण्याची काठी वगैरे दाखवावी. येण्याजाण्याच्या वगैरे संघानें नियमित केलेल्या वेळा सांगाव्या. जर आगंतुक भिक्षु कमी वर्षांचा असेल तर आवासिकानें आसनावर वसूनच 'अमूक ठिकाणीं पात्र ठेव, अमूक ठिकाणीं चीवर ठेव, ह्या आसनावर बस' वगैरे सर्व सांगावें. आगंतुक भिक्षूनें त्याला नमस्कार करावा.

८६. त्या काळीं आरामांतून जाणारे भिक्षु (गमिक) नीट रीतीनें वागत नसत. त्यांना भगवंतानें नियम घालून दिले ते असेः—

गमिक भिक्षूनें आपल्या रहाण्याच्या जागीं लांकडी आणि मातीचीं भांडीं जागच्या जागीं व्यवस्थितपणें ठेवावीं; व दारें आणि खिडक्या बंद करून इतर भिक्षूला सांगून जावें. जर कोणी भिक्षू नसेल तर श्रामणेराला सांगावें. श्रामणेरहि नसेल तर आरामाची काळजी घेण्यासाठीं ठेवलेल्या मनुष्यास सांगावें. कोणीच नसेल तर चार दगडांवर खाट ठेवून व त्यावर चौरंग वगैरे ठेवून लांकडाचीं व मातीचीं भांडीं जागच्याजागीं ठेवावीं, व खिडक्या आणि दारें बंद करून निघून जावें. विहारांत पावसाचें पाणी गळत असल्यास, तें स्थान शक्य असल्यास शाकारावें, किंवा दुसऱ्याकडून शाकारून घेण्याचा प्रयत्न करावा. परंतु शाकारणें शक्य नसल्यास जेथें गळत नसेल तेथें खाट, चौरंग वगैरे ठेवावीं. पण जर सर्वच विहारांत गळत असेल, तर शक्य असल्यास खाट वगैरे गांवांत न्यावीं, किंवा इतरांकडून पोहोंचविण्याचा प्रयत्न करावा. तसें करणें शक्य नसल्यास मोकळ्या जागीं खाट वगैरे खालीं दगड ठेवून वर मांडावी. कां कीं, तेवढ्यानें निदान त्यांचे खूर वगैरे भाग शावूत रहातील.

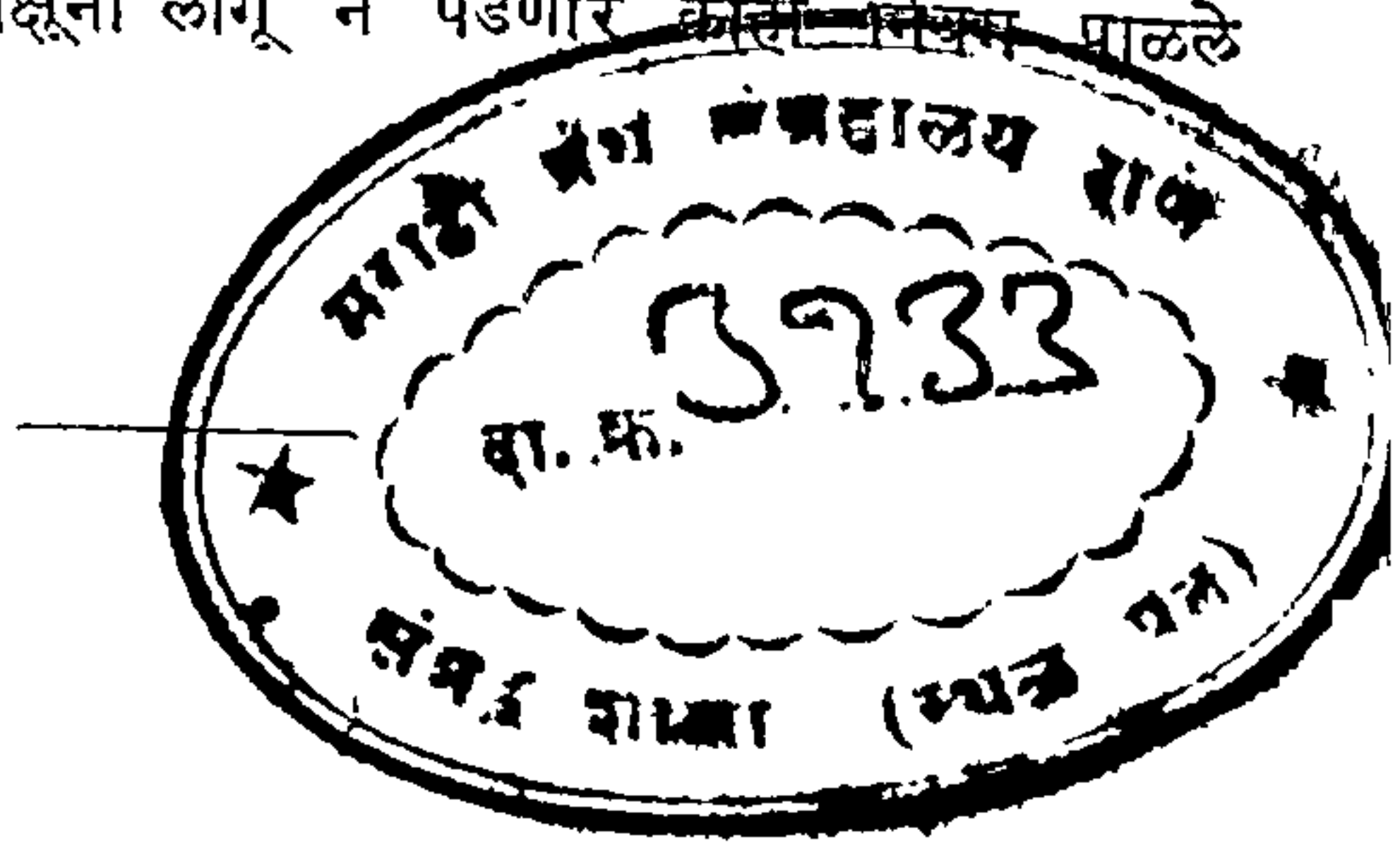
भिक्षुणी-प्रव्रज्या

८७. बुद्ध भगवान् कपिलवस्तु येथें निग्रोधारामांत रहात होता. तेथें महाप्रजापती गौतमी भगवंताजवळ येऊन म्हणाली, “भदंत, वायकांना आपल्या धर्मपंथांत प्रव्रज्या घेण्यास परवानगी द्या.” बुद्धानें ती गोष्ट तीनदां नाकारली, व तो तेथून वैशाली येथें आला. मागाहून महाप्रजापती गौतमी आपलें केशवपन करून व आणखी वऱ्याच शाक्य स्त्रियांना बरोबर घेऊन वैशालीला आली. प्रवासानें तिचे पाय मुजले होते, व अंग धुळीनें माखलें होतें; ती उदासीन दिसत होती. अशा स्थितींत आनंदानें तिला पाहिलें, व उदासीनतेचें कारण विचारलें. स्त्रियांना प्रव्रज्या घेण्याची भगवान् परवानगी देत नाहीं म्हणून मी उदासीन आहे, असें गौतमीनें सांगितलें. तेव्हां तिला तेथेंच रहाण्यास सांगून, स्त्रियांस प्रव्रज्या घेण्यास परवानगी द्यावी अशी विनंती करण्यासाठीं आनंद भगवंताजवळ गेला, पण भगवंतानें ही गोष्ट नाकारली. तेव्हां आनंद म्हणाला, “भदंत, तथागतानें निवेदिलेल्या धर्मपंथांत प्रव्रज्या घेऊन एकाद्या स्त्रीला स्रोतआपत्तिफल, सकृदागामिफल, अनागामिफल किंवा अर्हत्फल प्राप्त करून घेणें शक्य आहे कीं नाहीं. ?” भगवंतानें, “होय” असें उत्तर दिलें. आनंद म्हणाला, “असें जर आहे तर ज्या मावशीनें, भगवंताला आईच्या अभावीं दूध पाजून लहानाचें मोठें केलें तिच्या विनंतीवरून भगवंतानें स्त्रियांना प्रव्रज्या द्यावी.”

भगवान् म्हणाला, “ जर महाप्रजापती गौतमी आठ जवावदारीच्या गोष्टी (अट्टु गरुधम्मा) पत्करण्यास कवूल असेल तर स्त्रियांना प्रव्रज्या घेण्यास मी परवानगी देतो. (१) मिश्रुणी संघांत कितीही वर्षे राहिलेली असो; तिने लहान मोठ्या सर्व मिश्रूंना नमस्कार केला पाहिजे. (२) ज्या गांवीं मिश्रु नसतील त्या गांवीं मिश्रुणीनें रहातां कामा नये. (३) दर पंधरवड्यास उपोसथ कोणत्या दिवशीं व उपदेश ऐकण्यास कधीं यावं, ह्या दोन गोष्टी मिश्रुणीनें मिश्रुसंघाला विचाराव्या. (४) वर्षाकाळानंतर मिश्रुणीनें दोन्ही संघांची (मिश्रुसंघाची व मिश्रुणीसंघाची) प्रवारणा केली पाहिजे. (५) जिच्याकडून संघादिशेष आपत्ति झडली असेल त्या मिश्रुणीनें दोन्ही संघांकडून पंधरा दिवसांचें मानत्त घेतलें पाहिजे. (६) दोन वर्षे जी शिकली असेल अशा श्रामणेरीला दोन्ही संघांकडून उपसंपदा मिळाली पाहिजे. (७) कोणत्याहि कारणास्तव मिश्रुणीनें मिश्रूला शिवीगाळ देतां कामा नये. (८) आजपासून मिश्रुणीनें मिश्रूला उपदेश करतां कामा नये; मिश्रूनें मिश्रुणीला करावा. ”

आनंदानें त्या आठ गोष्टी महाप्रजापती गौतमीला कळविल्या, व तिला त्या पसंत पडल्या. तीच तिची उपसंपदा झाली असें भगवंतानें सांगितलें. तेव्हांपासून मिश्रुणीसंघाची स्थापना झाली. मिश्रुणीसंघांत प्रवेश करण्याचे नियम बहुतेक मिश्रुसंघाच्या नियमांप्रमाणेंच आहेत. उपसंपदेच्या वेळीं मिश्रूला ‘ तूं पुरुष आहेस ना ? ’ असें विचारण्यांत येतें, तेथें मिश्रुणीला, ‘ तूं स्त्री आहेस ना ? ’ असें विचारण्यांत येतें; व जेथें मिश्रूला ‘ तुझा उपाध्याय कोण ? ’ असें विचारण्यांत येतें तेथें मिश्रुणीला ‘ तुझी प्रवर्तिनी कोण ? ’ असें विचारण्यांत येतें. एखाद्या स्त्रीला मार्गांत अडथळे असल्याकारणानें संघापाशीं येऊन उपसंपदा घेतां येत नसली, तर तिला एखाद्या मिश्रुणीमार्फत उपसंपदा देण्याचा संघाला अधिकार आहे. मिश्रुणीनें अरण्यांत राहातां कामा नये, वगैरे मिश्रूंना लागू न पडणारे कांहीं नियम पाळले पाहिजेत.

भाग दुसरा.

प्रतिबंधक नियम.

चार पाराजिका

१. बुद्ध भगवान् वैरंजा येथें पांचशें भिक्षूंच्या मोठ्या संघासह नळेसुपिचुमंदं वृक्षाखालीं रहात होता. त्याची कीर्ति ऐकून वैरंज ब्राह्मण तेथें आला, व कुशल प्रश्नादिक विचारून त्याला म्हणाला, “भो गौतम, तुम्ही वृद्ध ब्राह्मणांना नमस्कार वगैरे करून मान देत नसतां असें मी ऐकतां. हें तुमचें वर्तन मला योग्य वाटत नाहीं.” बुद्ध म्हणाला, “इहलोकीं ज्याला नमस्कार करून तथागतानें मान द्यावा असा मनुष्य मला आढळत नाहीं.” थोडा संवाद झाल्यावर आपल्या वडीलपणावद्दल बुद्धानें एक उपमा सांगितली, ती अशी—“एकाद्या कोंवडीनें दहा वारा अंडीं घातलीं असलीं व त्यांतून पिलें निघालीं; त्यांत जें प्रथमतः आपल्या प्रयत्नानें अंड्यांतून वाहेर निघेल त्याला ज्येष्ठ म्हणतां येईल कीं नाहीं ?” ब्राह्मणानें ‘होय’ असें उत्तर दिल्यावर बुद्ध म्हणाला, “अविद्येच्या अंडकोशांत गुरफटून गेलेल्या लोकांतून मी प्रथमतः वाहेर निघालों आहे. आणि म्हणूनच मी ज्येष्ठ आहे.” बुद्धाच्या ह्या संवादानें वैरंज ब्राह्मण प्रसन्न झाला व वर्षाकाळ वैरंजा येथें घालविण्यास त्यानें बुद्धाला विनंति केली.

त्या काळीं वैरंजा येथें दुष्काळ पडला होता. उत्तर देशांतून घोड्यांचा व्यापार करणारे पांचशें घोडे घेऊन वर्षाकाळासाठीं वैरंजा येथें राहिले होते. त्यांनीं आपल्या कंपूंत भिक्षूंना प्रत्येकीं अर्धाशेर उकडून सडलेले जवस देण्याचा नियम केला होता. भिक्षु ते जवस आणून उखळांत कुटून खात असत. भगवंतासाठीं जे जवस मिळत ते पाठ्यावर वाटून आनंद भगवंताला देत असे. भगवंतानें मुसळाचा शब्द ऐकून आनंदाला विचारलें कीं, हें काय आहे ? आनंदानें भिक्षु जवस कुटून खात असतात असें सांगितलें. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “आनंद, शावास ! तुम्ही सत्पुरुष आहां; पण पुढें असे भिक्षु होणार आहेत कीं, ते उत्तम अन्नाचीहि पर्वा करणार नाहीत.”

एके दिवशीं आयुष्मान् सारिपुत्त बुद्धाजवळ आला आणि हात जोडून म्हणाला, “भदन्त आतां भिक्षुना प्रतिबंधक नियम घालून देण्याची वेळ आली आहे. त्यायोगे ब्रह्मचर्य चिरस्थायी होईल.” बुद्ध म्हणाला, “सारिपुत्रा, तूं दम धर. प्रतिबंधक नियम करण्याचा समय कोणता हें तथागतालाच माहीत आहे. संघांत पापधर्म जांपर्यंत शिरले नाहीत तोंपर्यंत तथागत तन्निवारक नियम करीत नाही. संघस्थापनेला बराच काळ लोटल्यावांचून, संघाचा विस्तार मोठा झाल्यावांचून, संघाचा लाभ मोठा झाल्यावांचून, संघांत पांडित्याचा प्रसार झाल्यावांचून, त्यांत पापधर्माचा प्रवेश होत नसतो. सध्यां संघ पापधर्मापासून मुक्त आहे, व शुद्ध आहे.”

तो वर्षाकाळ संपल्यावर भगवान् आनंदाला म्हणाला, “हे आनंद, तथागतांची अशी बहिवाट आहे कीं, वर्षाकाळासाठीं ज्यानें आमंत्रण दिलें त्यांना भेटल्यावांचून दुसरीकडे जावयाचें नाही. तेव्हां चल, आपण वेरंज ब्राह्मणाला भेटावयाला जाऊं.” ते दोघे वेरंज ब्राह्मणाच्या घरीं गेले. भगवंताला आमंत्रण करून सर्व वर्षाकाळभर त्याची चौकशी केली नाही ह्याबद्दल वेरंज ब्राह्मणाला पश्चात्ताप झाला. त्यानें भगवंताला भिक्षुसंघासह निमंत्रण करून उत्तम भोजन दिलें. तेथून भगवान् अनुक्रमें सोरेय्य, संकस्स, कण्णकुज्ज येथून पयागपतिट्टान येथें गंगानदी उतरून वाराणसीला आला; व तेथें कांहीं काळ राहून वैशालीला आला.

वैशाली जवळच कलंदक नांवाचा गांव होता. तेथें सुदिन्न नांवाचा श्रेष्ठिपुत्र रहात असे. कांहीं कारणास्तव आपल्या मित्रांवरोवर तो वैशालीला आला; व तेथें एका सभेंत बुद्धाचा धर्म ऐकून त्याला प्रपंचाविषयीं विरक्ति उत्पन्न झाली. पण आईवापांच्या परवानगीशिवाय त्याला भिक्षु होतां येत नाही असें बुद्धानें सांगितलें. तेव्हां घरीं जाऊन सुदिन्नानें आईवापांची परवानगी मागितली. पण त्यांनीं ती दिली नाही. सुदिन्न उघड्या जमिनीवर उपाशीं पडून राहिला. जर आपणाला परवानगी मिळाली तरच येथून उठेन, नाहीतर येथेंच मरेन असें तो म्हणाला. अशा रीतीनें त्यानें सात जेवणें टाळलीं. तेव्हां निरुपाय होऊन आईवापांनीं भिक्षु होण्याची त्याला परवानगी दिली, व तो वैशालीला येऊन भिक्षु झाला, आणि मोठ्या उत्साहानें वागूं लागला.

एकदां वज्जिदेशांत दुष्काळ पडला होता. त्या वेळीं सुदिन्न आपल्या गांवीं परत आला. तेथें आपल्या घरीं एक दासी शिलें अन्न बाहेर टाकीत असतां पाहून तो तिला म्हणाला, “जर तें बाहेर टाकावयाचें असेल तर ह्या माझ्या पात्रांतच टाक.” त्या दासीनें त्याला ओळखून त्याच्या आईला हें वर्तमान सांगितलें. इकडे

सुदिन्न एका भिंतीआड वसून तें शिळें अन्न खात होता. तें त्याच्या बापानें पाहिलें, व घरीं न जातां हें शिळें अन्न कां खातोस, असें त्याला विचारलें. सुदिन्नानें त्याच्या घरींच हें अन्न मिळालें असें सांगितलें. तेव्हां बाप त्याला हातीं धरून घरीं घेऊन गेला, व आणखी जेवावयास आग्रह करूं लागला. परंतु जेवण झालें असल्याकारणानें सुदिन्नानें पुन्हा जेवण्याचें नाकारलें. तेव्हां बापानें त्याला दुसऱ्या दिवशीं जेवावयास बोलाविलें.

दुसऱ्या दिवशीं तो घरीं गेला. तेथें त्याच्या आईबापांनीं द्रव्याच्या दोन मोठ्या राशी केल्या होत्या, व त्याच्या बायकोला नटवून सजवून तयार केलें होतें. सुदिन्न तेथें पोहोंचल्यावर त्या राशी उघड्या करून बाध त्याला म्हणाला, “ हें सर्व तुझ्या पूर्वजांचें द्रव्य आहे, त्याचा उपभोग घेऊन तूं येथें सुखानें रहा.” सुदिन्न म्हणाला, “ तुम्हांला वाईट वाटत नसेल तर एक गोष्ट सांगतो.” “ सांग काय तें,” असें पित्यानें उत्तर दिलें. सुदिन्न म्हणाला, “ मोठमोठे गोण तयार करून त्यांत हें द्रव्य भरा, व गंगेच्या मध्यभागीं तें नेऊन पाण्यांत टाका. कां कीं, ह्या द्रव्यापासून तुम्हांला जें भय व जो रक्षण करण्याचा त्रास पडत आहे, तें भय व तो त्रास पडणार नाही.” त्याच्या बापाला अर्थातच हें बोलणें आवडलें नाहीं. त्यानें आपल्या सुनेकडूनहि सुदिन्नाचें मन वळविण्याचा प्रयत्न केला. तेव्हा सुदिन्न म्हणाला, “ मला जर जेवावयास घालावयाचें असेल तर घाला. हा उगाच त्रास कशाला देतां ? ” त्याला चांगलें जेऊं घातल्यानंतर आई म्हणाली, “ बाळ सुदिन्न हें आमचें घराणें फार मोठें आहे. आमच्या कुळांत पुष्कळ धनद्रव्य आहे. तेव्हां निदान आम्हांला एक बीजक (कूळ चालविणारा मुलगा) तरी दे. जर आमच्या कुळांत मुलगा नसला तर सर्व संपत्ति लिच्छवी राजे घेऊन जातील.” सुदिन्नाला ही गोष्ट पसंत पडली; व त्यानें त्रिवार ह्रीसंग केला. त्यायोगें त्याच्या बायकोला मुलगा झाला. त्याचें नांव बीजक असेंच ठेवण्यांत आलें; व सुदिन्नाला बीजक-पिता असें म्हणूं लागले. त्यामुळें सुदिन्नाला फार मनस्ताप झाला. ही गोष्ट भिक्षूंना समजली, तेव्हां त्यांनीं त्याची फार निंदा केली. बुद्ध भगवंताला ही गोष्ट समजली, तेव्हां त्यानेंहि त्याची निंदा केली, व भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

“ जो भिक्षु मैथुन करील तो पाराजिक समजावा. तो भिक्षुसहवासाला योग्य नाही.” हा नियम केल्यानंतर एका भिक्षूनें एका मर्कटीशीं संग केला त्यावरून त्या नियमांत आणखी भर घालावी लागली. शेवटीं पूर्ण नियम करण्यांत आला तो असाः—

जो भिक्षु भिक्षूंचे नियम न सोडतां व आपलें दौर्वल्य आगाऊ कवूल न करतां मनुष्याशीं किंवा पशूशीं मैथुन-ज्यवहार करील तो पाराजिक व सहवासाला अयोग्य जाणावा ॥ १ ॥

२. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें गृध्रकूट पर्वतावर राहात होता. त्या काळीं कांहीं प्रसिद्ध भिक्षु इसिगिली पर्वताच्या पायथ्याशीं गवताच्या झोंपड्यांत वर्षाकाळासाठीं राहिले. धनिय कुंभकारपुत्रहि एक गवताची झोंपडी बांधून तींत वर्षाकाळासाठीं राहिला. वर्षाकाळ संपल्यावर गवताच्या झोंपड्या मोडून गवत व लांकडे जागच्याजागीं ठेवून ते भिक्षु प्रवासाला गेले. पण धनिय वर्षभर तेथेंच राहिला. तो जेव्हां गवतांत भिक्षेसाठीं जात असे तेव्हां लांकडे नेणाऱ्या वायका त्याची झोंपडी मोडून लांकडे व गवत घेऊन जात असत. धनिय पुन्हां आपली झोंपडी बांधी व त्या वायका पुन्हां ती मोडून नेत असत. असा प्रकार तीनदां घडला. धनियाला कुंभाराचें काण येतच असे. तेव्हां लांकडाच्या झोंपडीला कंटाळून त्यानें मातीची झोंपडी बनविली, व लांकडे आणि गवत भरून ती भाजून तयार केली. ती कुटिका फारच सुंदर झाली. इंद्रधनुष्यासारखा तिचा रंग होता; व किंकिणी-शब्दासारखा तिच्यांतून शब्द निघत असे. भगवंताला ही गोष्ट समजली तेव्हां, भिक्षूला अशा रितीनें सर्व मृत्तिकामय झोंपडी बनविणें योग्य नाही असें म्हणून त्यानें भिक्षूकडून ती मोडविली. त्यानंतर धनियाच्या मनांत असा विचार आला कीं, आतां आपण सरकारी वखारींतील अधिकारी मित्राकडे जाऊन लांकडे मागून घ्यावीं, व लांकडांची कुटिका करावी. त्याप्रमाणें त्या अधिकार्याकडे जाऊन त्याला सर्व वृत्त निवेदन करून त्यानें लांकडे मागितलीं; पण तो अधिकारी म्हणाला, “हीं सरकारी लांकडे तशाच जरूरीच्या प्रसंगीं उपयोगासाठीं ठेवलेलीं आहेत. जर राजाकडून देवविण्यांत येतील तर खुशाल घेऊन चला.” धनिय म्हणाला, “राजानें तीं दिलींच आहेत.” त्या अधिकार्यानें असा विचार केला कीं, हे शाक्यपुत्रीय श्रमण धर्मचारी, समचारी, ब्रह्मचारी, सत्यवादी, शीलवंत आणि कल्याणधर्म आहेत; आणि राजाचीहि ह्यांच्यावर मर्जी आहे. तेव्हां राजानें न देतां दिलेलीं आहेत असें हा म्हणणार नाही. तो धनियाला म्हणाला, “असें असेल तर घेऊन जा.” धनियानें त्या लांकडांचे कुटीला लागणारे तुकडे कापून तयार करवून त्यांची कुटिका बनविली.

मगधमहामात्र वस्सकार ब्राह्मण राजगृहातील निरनिराळ्या कामाची देखरेख पहाण्यासाठीं फिरत असतां सरकारी वखारींत आला. तेथील सरकारी लांकडे

राजाकडून धनियाला देण्यांत आलीं हें वर्तमान त्याला समजलें; आणि राजानें असें भलतेंच आचरण केल्यावद्दल त्याला वाईट वाटलें. विंविसार राजाजवळ जाऊन ह्या गोष्टीची त्यानें चौकशी केली. राजानें वखारीवरील अधिकाऱ्याला वांधून आणण्याचा हुकूम फर्माविला. त्याला वांधून नेत असतां वाटेंत धनिय भेटला; आणि म्हणाला, “तुला वांधून नेत आहेत तें कां ?” “भदंत, त्या लांकडासाठीं मला वांधून नेत आहेत” असें त्यानें उत्तर दिलें. धनिय म्हणाला, “तूं पुढें हो; मीहि तुझ्या मागोमाग येतो.” अधिकारी म्हणाला, “राजानें मला ठार करण्यापूर्वीं या म्हणजे झालें !”

धनिय विंविसार राजाच्या वाड्यांत गेला आणि तेथें त्याच्यासाठीं मांडलेल्या आसनावर वसला. विंविसार राजा त्याला नमस्कार करून एका वाजूला वसला आणि म्हणाला, “भदंत, मी तुम्हाला सरकारी लांकडे दिलीं ही खरी गोष्ट आहे का ?” “होय, महाराज ” धनियानें उत्तर दिलें. राजा म्हणाला, “आम्ही राजेलोक म्हणजे अनेक कामांत गुंतलेले असावयाचे. दिलें असतांहि विसर पडणें शक्य आहे. तेव्हां मीं लांकडे कधीं दिलीं ह्याची मला नीट आठवण द्या. ” धनिय म्हणाला, “जेव्हां तुमचा राज्याभिषेक झाला तेव्हां श्रमणब्राह्मणांला तृणकाष्ठोदकहि दिलें आहे, असें म्हटल्याचें तुम्हांस स्मरतें ना ? ” राजा म्हणाला, “होय, मला आठवतें. साधुवृत्ति आणि सज्जन श्रमणब्राह्मण पुष्कळ आहेत. लहान सहान गोष्टींतहि त्यांना शंका उत्पन्न होते. म्हणून त्यांना उद्देशून मी असें बोललों, तें अरण्यांत ज्याला कोणी मालक नाही अशा तृणकाष्ठासंबंधानें. पण तुम्ही एवढ्या वाक्यावर अवलंबून न दिलेलीं लांकडे घेऊन जातां हें कसें ? माझ्यासारख्या राजाला राष्ट्रांत रहाणाऱ्या श्रमणाला किंवा ब्राह्मणाला ठार मारणें, कारागृहांत टाकणें किंवा हद्दपार करणें उचित नाही. तुम्ही आतां येथून जा. केशाच्या अंतरानें तुम्ही सुटलां असें समजा, व पुन्हां असें काम करूं नका.”

ही गोष्ट लोकांना समजली, तेव्हां ते भिक्षूंची निंदा करूं लागले. भिक्षूंना ही गोष्ट समजली तेव्हां ते धनियाला दोष देऊं लागले, व त्यांनीं ती भगवंताला कळविली. भगवंतानेंहि धनियाला दोष दिला व ह्या प्रकरणीं नियम केला तो असाः—

“जो भिक्षु न दिलेली चोरीची वस्तु—जिच्यासाठीं राजेलोक चोराला पकडून तूं चोर आहेस, मूर्ख आहेस, मूढ आहेस, स्तेन आहेस असें म्हणून मारतील, तुहंगांत टाकतील किंवा हद्दपार करतील—घेईल तो देखील पाराजिक होतो, सहवासाला अयोग्य होतो.”

हा नियम केल्यानंतर पडवणीय भिक्षूंनी अरण्यांत एका धोव्याच्या वस्त्रांचें गाठोडें चोरलें; व इतर भिक्षूंनी तुम्हीं असें कां केलें असें विचारलें असतां, भगवंतानें केलेला नियम गांवापुरता आहे, अरण्याला लागू पडत नाहीं, असें ते म्हणूं लागले. तेव्हां पूर्वीच्या नियमांत भगवंतानें फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु गांवांतून किंवा अरण्यांतून न दिलेली चोरीची वस्तु-जिच्यासाठीं राजेलोक चोराला पकडून, तूं चोर आहेस, मूर्ख आहेस, मूढ आहेस स्तेन आहेस असें म्हणून मारतील, तुरंगांत टाकतील किंवा हद्दपार करतील—घेईल तो देखील पाराजिक होतो, सहवासाला अयोग्य होतो. ॥ २ ॥

३. बुद्ध भगवान् वैशाली येथें महावनांत कूटागार शाळेंत रहात होता. त्या काळीं तो शरीराच्या अशुभतेची भावना करण्याविषयीं भिक्षूंना उपदेश करीत असे; शरीराच्या अशुभतेच्या ध्यानाची स्तुति करीत असे. एकदां तो भिक्षूंना म्हणाला, ‘ एक पंधरवडाभर मी एकान्तांत राहूं इच्छितों. ह्या अवधींत भिक्षा घेऊन येणाऱ्या भिक्षूशिवाय दुसऱ्या कोणीहि माझ्याजवळ येतां कामा नये. त्याप्रमाणें भगवान् एकान्तांत राहिला. इकडे भिक्षु भगवंतानें सांगितल्याप्रमाणें अशुभ भावना करूं लागले, व त्यासुळें शरीराचा त्यांना कंटाळा येऊं लागला. त्यांपैकीं कांहींनीं आत्मघात केला; कांहींनीं परस्परांला ठार केलें; कांहीं मिगलंडिक नांवाचा एक श्रमणवेषधारी होता त्याजपाशीं जाऊन म्हणाले “ तूं जर आम्हांला ठार मारशील तर आमचीं पात्रचीवरें तुला देऊं ” मिगलंडिकानें पात्रचीवरांचें वेतन घेऊन त्यांना ठार मारलें; व रक्तानें माखलेली तलवार घेऊन तो वल्गुमुदा नदीवर गेला. तेथें तलवार धूत असतां त्याला मनस्ताप उत्पन्न झाला. मीं हें किती वाईट कृत्य केलें असें त्याला वाटूं लागलें. इतक्यांत एक मारलोकींची देवता तेथें उदकावर प्रगट झाली, व म्हणाली, “ हे सत्पुरुषा, तूं फार चांगलें कृत्य केलेंस. ज्यांना मोक्ष मिळाला नाहीं त्यांना मोक्षाला पाठवून तूं पुष्कळ पुण्य जोडलेंस. ” तें त्या देवतेचें भाषण ऐकून मिगलंडिकाला फार आनंद झाला; व तीक्ष्ण तलवार घेऊन प्रत्येक विहारांत जाऊन तो म्हणूं लागला कीं, ‘ मोक्ष मिळाला नाहीं असा कोण आहे ? मी कोणाला मोक्षाला पाठवूं ? ’ हें त्याचें भाषण ऐकून जे भिक्षू अवीतराग असत त्यांना भय वाटतु असे. पण जे वीतराग असत त्यांना त्याचें कांहींच वाटत नसे. मिगलंडिक दररोज एकपासून साठपर्यंत भिक्षु ठार मारूं लागला.

तो पंधरवडा संपल्यावर भगवान् एकान्तांतून बाहेर आला आणि आनंदाला म्हणाला, “भिक्षुसंघ असा कमी कां दिसतो ?” आनंदानें तें वर्तमान सांगितलें; तेव्हां आनंदाला पाठवून वैशालीच्या आसपास रहाणाऱ्या भिक्षूंना भगवंतानें कूटागार शाळेंत एकत्र केलें आणि तो म्हणाला, “भिक्षुहो, ह्या प्राणायामस्मृतिसमाधीची जर भावना केली तर सुंदर मधुर सुख मिळतें; व उत्पन्न झालेले पापविचार ताबडतोव नष्ट होतात. उन्हाळ्याच्या शेवटीं वाऱ्यानें उडालेली धूळ अकालिक महामेघानें जशी जागच्याजागीं शांत करावी, तशी ही समाधि उत्पन्न झालेल्या पापविचारांना जागच्याजागीं शांत करते. भिक्षुहो, ह्या समाधीच्या भावनेचा प्रकार कसा ? एकादा भिक्षु अरण्यांत झाडाखालीं किंवा एकांतस्थळीं जाऊन देह सरळ ठेवून मोठ्या सावधगिरीनें बसतो, तो सावधानपणें आश्वास घेतो व सावधानपणें प्रश्वास सोडतो. दीर्घ आश्वास घेत असला तर दीर्घ आश्वास घेत आहे असें जाणतो. दीर्घ प्रश्वास सोडीत असला तर दीर्घ प्रश्वास सोडीत आहे असें जाणतो. ऱ्हस्व आश्वास घेत असला तर ऱ्हस्व आश्वास घेत आहे असें जाणतो. ऱ्हस्व प्रश्वास सोडीत असला तर ऱ्हस्व प्रश्वास सोडीत आहे असें जाणतो. सर्व देहाची स्मृति ठेवून आश्वास करण्याचा व प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. कायसंस्कार शांत करून आश्वास करण्याचा व प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. प्रीर्ताचा अनुभव घेऊन आश्वास करण्याचा व प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. सुखाचा अनुभव घेऊन आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्तसंस्कार जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्तसंस्कार शांत करून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्त जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्ताला प्रमुदित करून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्ताचें समाधान करून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्ताला विमुक्त करून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. अनित्यता जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. वैराग्य जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. निरोध जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. त्याग जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. अशा रीतीनें प्राणायामस्मृतिसमाधीची भावना केली असतां, ती उत्पन्न झालेले पापविचार ताबडतोव शमन करिते.”

नंतर भगवंतांनीं ह्या प्रकरणीं भिक्षूंना बोलावून, ते आत्महत्या करतात किंवा मिगलंडिकापाशीं जाऊन आपला वध करण्यास सांगतात ह्याची चौकशी केली; व ह्या गोष्टीचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

“ जा भिक्षु जाणूनवुजून मनुष्याला ठार मारील किंवा त्यासाठीं शस्त्र शोधील, तोही पाराजिक होतो; सहवासाला अयोग्य होतो. ”

त्या काळीं एक उपासक आजारी होता. त्याची बायको अत्यंत देखणी होती. षड्गुणीय भिक्षुंची तिच्यावर पापदृष्टि पडली. त्यांना असें वाटलें कीं हा उपासक मेला तर ही स्त्री आपल्या हस्तगत होईल. ते त्या उपासकाजवळ जाऊन म्हणाले, “ हे उपासका, तूं सज्जन आहेस, तूं पुष्कळ कुशल कर्म केलें आहेस. भयभीतांचें रक्षण केलें आहेस. दुष्ट पापकृत्य केलें नाहीस. आतां तुला ह्या दुःखित जगण्यानें काय करावयाचें ! जगण्यापेक्षां तुला मरणेंच चांगलें. अशा स्थितींत जर तूं मेलास तर स्वर्गांत जन्म पावून खूब चैन भोगशील. ” त्या उपासकाला हें षड्गुणीयांचें बोलणें पटलें: व अपथ्यकारक अन्नपाण्याचें सेवन करून त्यानें प्राणत्याग केला. तेव्हां त्याच्या बायकोनें षड्गुणीयांना फार दोष दिला. ह्यांनीं मरणाची स्तुति करून माझ्या पतीला मारिलें असें ती म्हणूं लागली. तिनें केलेला आरोप ऐकून दुसरे लोकहि भिक्षूला दोष देऊं लागले. भगवंताच्या कानीं जेव्हां ही गोष्ट आली, तेव्हां त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु जाणूनवुजून मनुष्याला ठार मारील किंवा त्यासाठीं शस्त्र शोधील किंवा मरणाची स्तुति करील, मरणाला उत्तेजित करील—हे मनुष्या, तुला ह्या दुःखद जगण्यानें काय करावयाचें, तुला जगण्यापेक्षां मरणें चांगलें, अशा रितीनें अनेक वाजूंनीं मरणाची स्तुति करील, मरणाला उत्तेजित करील—तोही पाराजिक होतो, सहवासाला अयोग्य होतो ॥ ३ ॥

४. बुद्ध भगवान् वैशाली येथें महावनांत कूटागार शाळेंत रहात होता. त्या काळीं कांहीं नामांकित भिक्षू वल्गुमुदा नदीच्या कांठीं वर्षाकाळासाठीं रहात असत. त्या वर्षीं वज्जिराष्ट्रांत दुष्काळ पडला होता. त्यामुळें त्या भिक्षूला आपला निर्वाह कसा करावा ह्याची काळजी पडली. कांहीं म्हणाले, “आपण गृहस्थांच्या कामावर देखरेख करून आपला निर्वाह करूं.” दुसरे म्हणाले, “आपण गृहस्थांचें दूतकर्म करूं; व आपला निर्वाह करूं.” पण तिसरे म्हणाले, “ह्यांत कांहीं फायदा नाही. आपण गृहस्थांपाशीं, अमुक तमुक भिक्षूला प्रथम ध्यान प्राप्त झालें आहे, द्वितीय ध्यान, तृतीय ध्यान, चतुर्थ ध्यान प्राप्त झालें आहे, अमका स्रोत आपन्न आहे, सकृदागामी, अनागामी, अर्हत्, त्रैविद्य, षडभिज्ञ आहे अशी परस्परांची स्तुति

करूं. त्यायोगें ते आम्हांस भिक्षा देतील, व आम्हीं सुखानें आणि सामग्रीनें वर्षा-काळ घालवूं.” ही गोष्ट सर्वानाच पसंत पडली. त्यांनीं गृहस्थांपाशीं परस्परांची स्तुति चालविली; व गृहस्थांचा त्यांच्यावर विश्वास वसून स्वतः हाल कष्ट सोसू-नहि ते त्यांना यथास्थित भिक्षा देऊं लागले. अन्नपानाची ददात नसल्यामुळें ते भिक्षू चांगले लट्ट झाले.

देशांत सर्वत्र दुष्काळ असल्यामुळें बहुधा भिक्षु कृश आणि दुर्बळ दिसत असत. पण बलुमुदा नदीच्या तीरावर रहाणारे भिक्षु जेव्हां भगवंताच्या दर्शनाला आले तेव्हां ते त्याला चांगले लट्ट दिसले. वर्षाकाळ कसा काय घालविला ह्याची भगवंतानें त्यांच्याशीं चौकशी केली. आपण परस्परांची गृहस्थांपाशीं स्तुति करून यथास्थित भिक्षा भिळण्याची सोय कशी केली, हें वर्तमान त्यांनीं भगवंताला सांगितलें. तेव्हां त्यांची निंदा करून सर्व भिक्षूला उद्देशून भगवान् म्हणाला, “ भिक्षुहो, हे पांच चोर इहलोकीं आढळतातः—(१) एखाद्या महाचोराला असें वाटतें कीं, शंभर, हजार लोकांना वरोवर घेऊन ठार मारीत आणि लुटालूट करीत, गांवांतून, शहरांतून आणि राजधानींतून मी कधीं फिरत राहीन ? कांहीं काळानें आपल्या विचारांप्रमाणें शंभर किंवा हजार लोक वरोवर घेऊन गांवांतून, शहरांतून आणि राजधानींतून तो घातपात आणि लुटालूट करीत फिरत असतो. त्याचप्रमाणें एखाद्या पाप-भिक्षूला असें वाटतें कीं मी शंभर किंवा हजार भिक्षूला वरोवर घेऊन लोकांकडून सत्कार आणि पूजा घेत घेत गांवांतून, शहरांतून आणि राजधानींतून कधीं प्रवास करीत राहीन ? कांहीं काळानें तो शंभर किंवा हजार भिक्षूला घेऊन अशा रीतीनें गांवांतून, शहरांतून आणि राजधानींतून प्रवास करीत जातो. हा पहिला महाचोर समजला पाहिजे. (२) दुसरा एक पापभिक्षु तथागतानें उपदेशिलेला धर्म शिकतो, व तो आपणच स्वतः जाणला असें सांगतो. हा दुसरा महाचोर. (३) तिसरा एकदा पापभिक्षु श्रद्धावान् सब्रह्मचारी परिशुद्ध ब्रह्मचर्य पाळीत असतां त्यांच्यावर खोटा आळ आणून त्याला ब्रह्मचर्यापासून भ्रष्ट करूं पहातो. हा तिसरा महाचोर. (४) चवथा एकादा पापभिक्षु, आराम, आरामाची जागा, विहार, विहाराची जागा, मंचक, आसन, उशी, लोखंडाची कढई व इतर भांडीं, कुन्हाड, कुदळ वगैरे आउतें, वावू, गवत, माती, लांकडी किंवा मातीचीं भांडीं इत्यादि सांघिक वस्तू गृहस्थांना देऊन त्यांना लोभवितो. हा चवथा महाचोर. (५) पण जो आपल्या अंगीं नसलेला लोकोत्तर धर्म (ध्यानसमाधि वगैरे) प्रकाशित करतो तो सर्व जगांत अत्यंत मोठा चोर समजला पाहिजे.”

ह्याप्रमाणें भगवंतानें अनेक रितीनें वल्गुमुदा नदीच्या तीरावरून आलेल्या भिक्षुंची निंदा करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असाः—“जो भिक्षु न जाणतां आर्यज्ञानदर्शनाला उपयोगी पडणारा लोकोत्तर धर्म आपणाला प्राप्त झाल्याचें भासवील व पुढें चौकशी केली असतां किंवा केली नसतां दोषी होऊन शुद्ध होण्याच्या इच्छेनें म्हणेल कीं, मी न जाणतांच न पाहतांच खोटें बोललों—तोहि पाराजिक होतो, सहवासाला अयोग्य होतो.”

त्या काळीं कांहीं भिक्षूला आपणाला अर्हत्त्व प्राप्त झाल्याचा भ्रम झाला होता. ती गोष्ट त्यांनीं प्रकाशित केली. परंतु पुढें तो भ्रम होता असें त्यांस आढळून आलें. हें वर्तमान भगवंताला समजलें. तेव्हां त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असाः—

जो भिक्षु न जाणतां आर्यज्ञानदर्शनाला उपयोगी पडणारा लोकोत्तर धर्म आपणाला प्राप्त झाल्याचें भासवील, व पुढें चौकशी केली असतां किंवा केली नसतां दोषी होऊन शुद्ध होण्याच्या इच्छेनें म्हणेल कीं, मी न जाणतांच न पाहतांच खोटें बोललों—जर भ्रम झाला नसेल तर—तोहि पाराजिक होतो, सहवासाला अयोग्य होतो ॥ ४ ॥

तेरा संघादिशेष

५. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनार्थपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं आयुष्मान् सेव्यसक ब्रह्मचर्य आचरण्यांत असंतुष्ट होता; व त्यायोगें अत्यंत कृश आणि कुरूप दिसत होता. त्याला पाहून उदायी म्हणाला, “तूं असा कृश व दुर्वर्ण कां दिसतोस ? तूं ब्रह्मचर्य आचरण्यांत असंतुष्ट आहेस काय ?” सेव्यसकानें होय असें उत्तर दिलें. तेव्हां उदायी म्हणाला, “असें जर आहे तर तूं यथेच्छ भोजन कर, यथेच्छ नीज व यथेच्छ स्नान कर; आणि जेव्हां तुझ्या मनांत कामविकार उत्पन्न होईल तेव्हां हातानें वीर्यपात कर.” सेव्यसक म्हणाला, “पण असें करणें योग्य आहे काय ?” उदायी म्हणाला, “होय, मी देखील असेंच करतो.” तेव्हांपासून सेव्यसक यथेच्छ जेवूं लागला, यथेच्छ निजूं लागला, यथेच्छ स्नान करूं लागला; व जेव्हां जेव्हां कामविकारानें पीडित होत असे तेव्हां हातानें वीर्यपात करूं लागला. त्यायोगें पुन्हां तो धष्टपुष्ट दिसूं लागला. भिक्षुंनीं, तो कोणत्या औषधानें बरा झाला व पूर्वस्थितीवर आला असें त्यास विचारलें.

तेव्हां त्यानें आपण औपधानें वरा झालों नसून 'अशा अशा उपायानें वरा झालों' हें वर्तमान त्यांस सांगितलें. ते म्हणाले, " हे सेव्यसका, ज्या हातानें श्रद्धापूर्वक दिलेलें अन्न तूं जेवतोस, त्याच हातानें वीर्यपात करतोस काय ?" ह्या वावतींत त्यांनीं सेव्यसकाची फार निंदा केली. भगवंतानेंहि त्याची निंदा केली; व भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:— "चेतनायुक्त वीर्यपात संघादिशेष होतो."

त्या काळीं भिक्षु उत्तम जेवणें जेवून निष्काळजीपणें निजत असत; व त्यायोगें स्वप्नांत वीर्यपात होत असे. तेव्हां संघादिशेष आपत्ति हातून घडली अशी त्यांस शंका आली. पण स्वप्नांत घडलेलें कर्म पूर्णपणें चेतनायुक्त म्हणतां येत नाहीं, असें म्हणून भगवंतानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

स्वप्नावस्थेंत झालेल्या वीर्यपातावांचून चेतनायुक्त वीर्यपात संघादिशेष होतो ॥ १ ॥

६. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं उदायी अरण्यांत रहात असे. त्याचा विहार दर्शनीय व सुंदर होता. मध्यें बैठकीची जागा व चारी वाजूला पडवी, आसनें वगैरे व्यवस्थितपणें मांडलेलीं, पिण्याचें पाणी व उपयोगाचें पाणी योग्य ठिकाणीं ठेवलेलें, व 'जागा साफसुफ, अशी तेथें व्यवस्था असे. उदायीचा विहार पहाण्यासाठीं पुष्कळ लोक येत असत. एक ब्राह्मणहि आपल्या वायकोला वरोवर घेऊन उदायीचा विहार पहाण्यासाठीं आला. ब्राह्मण इकडे तिकडे विहार पहाण्यांत गुंतला असतां त्याची वायको मागे राहिली होती. तिला उदायीनें पकडलें. विहार पाहून झाल्यावर ब्राह्मण आनंदीत होऊन म्हणाला, " खरोखर शाक्यपुत्रीय श्रमण धन्य आहेत, जे अशा सुंदर अरण्यांत रहातात. भवान् उदायीहि धन्य आहे, जो अशा ठिकाणीं रहातो. " तेव्हां ती ब्राह्मणी म्हणाली, " हा धन्य कसला ? ह्यानें मला [तुमचा डोळा चुकवून] पकडलें. " तेव्हां त्या ब्राह्मणानें भिक्षूची फार निंदा चालविली. होतां होतां जेव्हां ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां उदायीची निंदा करून त्यानें भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:—

जो कामासक्त भिक्षु विकृतचित्तानें स्त्रीचा हात, वेणी किंवा दुसरा कोणताहि अवयव पकडील, त्याला संघादिशेष होतो. ॥२॥

७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं उदायी अरण्यांत रहात असे. त्याचा सुंदर विहार पहाण्यासाठीं

पुष्कळ वायका तेथें आल्या. त्यांना आपलां विहार दाखवून उदायी त्यांच्याशीं अश्लील भाषण करूं लागला. त्यांत ज्या निर्लज्ज वायका होत्या, त्या उलट उदायीची थट्टा करूं लागल्या. पण ज्या सभ्य होत्या त्या निंदा करूं लागल्या. ही गोष्ट भिक्षूला समजली, व त्यांनीं ती भगवंताला सांगितली. भगवंतानें उदायीची निंदा करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:—

जसा एखादा तरुण तरुणीशीं मैथुनविषयक भाषण करतो, तसा एखादा भिक्षु कामासक्त होऊन विकृत चित्तानें स्त्रीशीं अश्लील भाषण करील, त्याला संघादिशेष होतो ॥ ३ ॥

८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेत वनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं उदायी श्रावस्तीतील पुष्कळ गृहस्थांच्या घरीं जात असे. तेथें एक विधवा स्त्री अत्यंत सुरूप होती. उदायी तिच्या घरीं गेला, व तिला त्यानें चांगला धर्मोपदेश केला. तेव्हां ती म्हणाली, “भदंत, तुम्हांला जें काय लागेल तें मला सांगा. चीवर, भिक्षा वगैरे पदार्थांचा आम्ही तुम्हांस पुरवठा करूं.” उदायी म्हणाला, “भगिनी हे पदार्थ आम्हांला दुर्मिळ नाहींत. आम्हांला जें दुर्मिळ तें तूं दे.” ती:—“तें कोणतें !” उदायी:—“मैथुन.” ती:—“तुम्हांला जरूर आहे काय ?” उदायी:—“होय, भगिनी.” तर मग या असें म्हणून खोलीचें दार उघडून ती आंत शिरली, व साडी खालीं टाकून मंचकावर निजली. उदायीहि तिच्या मागोमाग आंत गेला, व असल्या ह्या दुर्गंधी पदार्थांला कोण स्पर्श करतो असें म्हणून जमिनीवर थुंकला व तेथून निघून गेला. त्यायोगें त्या स्त्रीनें शाक्यपुत्रीयांची फार निंदा चालविली. होतां होतां ही गोष्ट भगवंताला समजली तेव्हा त्यानें उदायीचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:—

जो कामासक्त भिक्षु विकृत चित्तानें स्त्रीपार्शीं आपली सेवा करण्याची स्तुति करील, माझ्यासारख्या शीलवान्, साधु ब्रह्मचाऱ्याची मैथुनविषयानें केलेली सेवा सर्वश्रेष्ठ सेवा म्हणेल, त्याला संघादिशेष होतो ॥ ४ ॥

९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं उदायी श्रावस्तीत पुष्कळ लोकांच्या घरीं जात असे. अविवाहित स्त्री आणि पुरुष त्याला आढळले म्हणजे तो त्यांचीं लग्नें जुळवण्याची खटपट

करी. पूर्वी जिचा नवरा गणक (कारकून) होता अशा एका वाईला एक फार सुंदर मुलगी होती. दुसऱ्या गांवांतून आजीवकांचे श्रावक श्रावस्तीला येऊन त्या गणकीपाशीं आपल्या (घराण्यांतील एका) मुलासाठीं ती मुलगी मागूं लागले. पण त्यांची ओळख नसल्यामुळे गणकीनें मुलगी देण्याचें नाकारलें. श्रावस्ती येथील कांहीं लोकांना ती गोष्ट समजली. तेव्हां ते त्या आजीवक श्रावकांना म्हणाले, “तुम्हीं पूर्वीच जाऊन त्या गणकीपाशीं मुलगी कां मागितलीत ? आय उदायीला सांगितलें असतें, तर त्यानें ती मुलगी तुमच्या मुलाला केव्हांच देवविली असती.” हें ऐकून त्या आजीवक श्रावकांनीं उदायीच्या मार्फत त्या गणकीशीं वोलणें सुरू केलें व त्या मुलीचें लग्न आपल्या मुलाशीं जुळवून आणलें. त्यांनीं त्या मुलीला महिनाभर चांगल्या रितीनें वागविलें, व पुढें दासीप्रमाणें वागवूं लागले. तिनें आपणाला घेऊन जाण्यासाठीं निरोप पाठविला. आईनें तेथें येऊन आपल्या मुलीला नीट रितीनें वागविण्याविषयीं त्यांना विनंति केली, तेव्हां ते म्हणाले, “तूं विचारणारी कोण ? आमचा सगळा ठराव उदायीच्या मार्फत झाला आहे.” हें वर्तमान त्या गणकीनें उदायीला सांगितलें. जेव्हां तो तिकडे येऊन मुलीला नीट वागण्याविषयीं त्यांना उपदेश करूं लागला, तेव्हां ते म्हणाले, “ तूं विचारणारा कोण ? आमचा सर्व कदारमदार गणकीशीं झाला आहे. ” पुन्हां गणकीनें तिकडे जाण्यास उदायीला विनविलें; तेव्हां त्यानें जाण्याचें नाकवूल केलें. अर्थात् ती उदायीची निंदा करूं लागली व शिव्याशाप देऊं लागली. दुसऱ्याहि स्त्रिया—ज्या उदायीनें जमवून आणलेल्या लग्नसंबंधामुळे दुःख भोगित होत्या त्या—उदायीला शिव्याशाप देऊं लागल्या. हें वर्तमान मिशूला व मिशूंकडून भगवंताला समजलें. तेव्हां त्यानें उदायीचा निषेध करून मिशूंना नियम घालून दिला तो असाः—“जो मिशु स्त्रीपुरुषांमध्ये मध्यस्थी करील, लग्नसंबंधांत किंवा जारसंबंधांत स्त्रीला पुरुषाची किंवा पुरुषाला स्त्रीची आवड उत्पन्न करील, त्याला संघादिशेष होतो.”

त्या काळीं कांहीं धूर्त उद्यानांत चैनीसाठीं गेले होते. त्यांनीं एका वेश्येला तेथें बोलाविलें. पण ती तिकडे जाण्यास कवूल होईना. तेव्हां त्यांपैकीं एकजण म्हणाला, “ हें काम उदायी करील. ” एक बुद्धोपासक तेथें होता; तो म्हणाला, “ शाक्यपुत्रीय श्रमण असलीं कामें कधींहि करणार नाहीत. उदायीहि हें काम करावयाचा नाही. ” भवति न भवति होऊन पैज लादली, व एकाला उदायीजवळ पाठविलें. उदायीनें त्या वेश्येचें मन वळवून तिला तेथें पाठविलें. तेव्हां त्या उपासकानें

त्याची फार निंदा केली. त्याच्याकडून मिळूला, व मिळूंकडून भगवंताला ही गोष्ट समजली, तेव्हां उदायीचा निषेध करून त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु स्त्रीपुरुषांमध्ये मध्यस्थी करील, लग्नसंबंधांत किंवा जारसंबंधांत स्त्रीला पुरुषाची किंवा पुरुषाला स्त्रीची आवड उत्पन्न करील, केवळ तावत्कालिक वेश्येशींहि मध्यस्थी करील, त्याला संघादिशेष होतो ॥ ५ ॥

१०. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेणुवनांत रहात होता. त्या काळीं आळवी येथील भिक्षु गृहस्थांशीं याचना करून कोणाच्या मालकीच्या नव्हत अशा आपणांसाठीं प्रमाणावाहेर मोठ्या झोंपड्या बांधीत असत, व त्या पुऱ्या होत नसत. त्यामुळे त्यांना पुष्कळ याचना करावी लागत असे. माणूस द्या, बैल द्या, गाडा द्या, कुऱ्हाड द्या, कुदळ द्या, वेळू द्या, गवत द्या, असें ते लोकांना म्हणत. त्या योगें त्रास पावून भिक्षूंना पाहिलें कीं गृहस्थ इकडे तिकडे पळ काढीत; तोंड दुसऱ्या बाजूला फिरवीत किंवा दार लावून आंत वसत. दुरून गाईला पाहून देखील भिक्षु समजून लोक पळत असत. आयुष्मान् महाकाश्यप राजगृह येथें वर्षाकाळ घालवून प्रवास करीत आळवी येथें आला. तेथें भिक्षाटनासाठीं आळवींत गेला असतां लोक त्याला पाहून तोंड फिरवूं लागले, किंवा पळ काढूं लागले. पूर्वी आळवी सुभिक्ष असे, पण आतां हें कसें झालें, ह्याची जेव्हां महाकाश्यपानें चौकशी केली, तेव्हां त्याला वरील कारण समजून आलें.

वर्षाकाळ संपल्यावर बुद्धभगवान्हि राजगृहाहून आळवीला आला. तेव्हां महाकाश्यपानें घडलेली गोष्ट भगवंताला सांगितली. त्यानें त्या भिक्षूंचा निषेध करून संघाला नियम घालून दिला तो असा:—

गृहस्थापार्शीं याचना करून आपणासाठीं कोणाच्या मालकीची नव्हे अशी कुटी करवूं इच्छिणाऱ्या भिक्षूनें ती प्रमाणांत करवावी. तिचें प्रमाण येणेंप्रमाणें:—लांबी १२ सुगतवितस्ति, व रुंदी सात सुगतवितस्ति. जागा दाखविण्यासाठीं भिक्षूला न्यावें. त्यांनीं अनारंभ आणि सपरिक्रमण अशी जागा दाखवावी. सारंभ आणि अप-

१ एक सुगतवितस्ति म्हणजे दीड हात असें टीकाकाराचें म्हणणें आहे.

रिक्रमण जागेंत गृहस्थाची याचना करून कुटी करविल्ली तर, किंवा जागा दाखविण्यासाठीं भिक्षूंना नेलें नाहीं तर, किंवा प्रमाणाबाहेर कुटी बांधली तर संघादिशेष होतो ॥ ६ ॥

जागा दाखविण्यासाठीं भिक्षु न्यावे ते असे:—कुटी करविणाऱ्या भिक्षूनें जागा साफ करून संघापाशीं येऊन भिक्षूला तिकडे पाठविण्यास याचना करावी. सर्व संघाला जागा पाहणें शक्य असल्यास संघानें जागा पहावी. शक्य नसल्यास जागा पहाण्यासाठीं योग्य भिक्षूची निवड करावी. संघाच्या ठरावाप्रमाणें त्या भिक्षूंनीं ती जागा अनारंभ आणि सपरिक्रमण असेल तर पहावी. नसल्यास, तिकडे कुटी बांधून नकोस असें त्या भिक्षूला सांगावें. जागा योग्य ठरल्यास संघाच्या प्रवानगीनें तेथें कुटी बांधावी.

सारंभ म्हणजे जेथें मुंग्यांचें किंवा वाळवीचें वारूळ असतें; उंदरांचीं, सर्पांचीं, विचवांचीं आणि घोणींचीं विळें असतात; जेथें हत्ती, घोडे, सिंह, वाघ, अस्वल, तरस ह्यांची किंवा इतर प्राण्यांची रहाण्याची जागा असते; जें स्थान शेताजवळ, अपराध्यांला दंड देण्याच्या जागेजवळ, स्मशानाजवळ, उद्यानाजवळ, राजाची जागा, हस्तिशाला, अश्वशाला, कारागार, दारूचें दुकान, कसाईखाना, गल्ली, सभास्थान, घांट ह्यांच्या जवळ असतें तें सारंभ जाणावें.

अपरिक्रमण म्हणजे जेथें गाडा जाऊं शकत नाहीं व जेथें झोंपडीभोंवतीं शाकारणारा मनुष्य शिडी घेऊन जाऊं शकत नाहीं तें.

११. बुद्ध भगवान् कौशाम्बी येथें घोषितारामांत रहात होता. त्या काळीं छन्न भिक्षूच्या उपस्थायक गृहस्थानें त्याच्यासाठीं एक विहार बांधण्याचें ठरविलें. छन्नानें विहाराची जागा साफ करवीत असतां तेथें सर्व लोकांना पूज्य असा एक वृक्ष होता तो तोडविला. त्यायोगें लोक त्याची निंदा करूं लागले. भगवंताला हें वर्तमान समजलें. तेव्हां त्यानें छन्न भिक्षूचा निषेध करून भिक्षूला खालील नियम घालून दिला:—

आपणासाठीं गृहस्थाच्या मालकीचा मोठा विहार बांधविणाऱ्या भिक्षूनें जागा दाखविण्यासाठीं भिक्षु न्यावे. त्यानें अनारंभ व सपरिक्रमण अशी जागा दाखवावी. सारंभ व अपरिक्रमण अशा जागेंत जो भिक्षु मोठा विहार करवील, किंवा जागा दाखविण्यासाठीं भिक्षु नेणार नाहीं त्याला संघादिशेष होतो ॥ ७ ॥

१२. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं दच्च मल्ल-पुत्र भिक्षूनें सात वर्षांचा असतांना अर्हत पद मिळविलें होतें. पुढें वयांत आल्यावर त्याच्या मनांत संघाच्या शयनासनाची व भोजनाची व्यवस्था आपल्या हातीं घेण्याचा विचार आला, तो त्यानें भगवंताला कळविला. भगवंतानें संघाला सांगून ह्या कामीं त्याची नेमणूक करविली. तो त्या त्या भिक्षूंच्या योग्यतेप्रमाणें तेथें तेथें त्यांची निजण्याची सोय करीत असे; व गृहस्थांनीं नियमित भिक्षूंना आमंत्रण केलें असतां अनुक्रमें भिक्षूंना तेथें पाठवीत असे.

त्या काळीं कल्याणभक्तिक नांवाचा गृहस्थ संघाला नित्यदान देत असे. एके दिवशीं विहारांत येऊन, उद्यां आपल्या घरीं कोणते भिक्षु येणार असें त्यानें विचारलें. मेत्तिय व भुम्मजक ह्या दोन भिक्षूंची त्या दिवशीं पाळी होती. त्याप्रमाणें ते येणार आहेत असें दच्चानें उत्तर दिलें. पण हे भिक्षु सज्जन नव्हते. त्यामुळें त्या उपासकाला अत्यंत वाईट वाटलें, व घरीं जाऊन त्यानें आपल्या दासीला सांगितलें कीं, जर ते भिक्षु आले तर त्यांना कोठडींत आसनें मांडून कण्यांचा भात व आंबील वाढ. त्याप्रमाणें दासीनें सर्व केलें. त्यामुळें त्या दोन भिक्षूंना फार राग आला. दच्च मल्लपुत्रानेंच त्या उपासकाला असें करण्यास सांगितलें असावें अशी त्यांची समजूत झाली. आणि मेत्तिया नांवाच्या भिक्षुणीला त्यांनीं दच्च मल्लपुत्रावर तिच्यावर जुलूम केल्याचा आळ आणण्यास शिकविलें. तिनें भगवंताजवळ जाऊन, दच्चानें आपणावर जुलूम केला अशी तक्रार केली. पण पुढें चौकशीअंतीं हा आळ खोटा होता असें दिसून आलें. तेव्हां त्या भिक्षुणीला संघांतून काढून टाकून भगवंतानें भिक्षूला नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु द्वेषबुद्धीनें ब्रह्मचर्यापासून (संघांतून) भ्रष्ट करण्याच्या हेतूनें भिक्षूला पाराजिका आपत्ति लागू करील—पण पुढें चौकशी केली असतां किंवा चौकशी केली नसतां ती गोष्ट निराधार ठरेल व हा दोषी ठरेल—त्याला संघादिशेष होतो ॥ ८ ॥

१३. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं मेत्तिय व भुम्मजक ह्या भिक्षूंनीं गृध्रकूट पर्वतावरून खालीं येतांना एका बकऱ्याचा बकरीशीं झालेला संग पाहिला. त्यांनीं त्या बकऱ्याचें नांव दच्च मल्लपुत्र असें ठेवलें; व बकरीचें मेत्तिया भिक्षुणी ठेवलें; आणि दच्चानें पाराजिक आपत्ति केल्याचें आपण स्वतः पाहिलें असें ते म्हणूं लागले. पुढें चौकशीअंतीं हा सर्व प्रकार उघडकीस आला. तेव्हां भगवंतानें त्यांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु द्वेषबुद्धीने दुसऱ्या एकाद्या गोष्टीचा लेशमात्र वेऊन ह्या ब्रह्मचर्यापासून (संघांतून) भ्रष्ट करण्याच्या हेतूने भिक्षूला पाराजिका आपत्ति लागू करील—पुढे चौकशी केली असतां किंवा चौकशी केली नसतां तें प्रकरण दुसरेंच ठरतें, व त्याचा लेश मात्र येथें लागू केला असें दिसून येतें, आणि भिक्षु दोषी ठरतो—त्याला संघादिशेष होतो ॥ ९ ॥

१४. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं देवदत्त, कोकालिक आणि समुद्रदत्त ह्या भिक्षूंपाशीं जाऊन त्यांना म्हणाला, “चला आपण श्रमण गोतमाच्या संघांत भेद पाडूं ”

कोकालिक म्हणाला, “पण श्रमण गोतम महानुभाव आहे. त्याच्या संघांत भेद कसा पाडतां येईल ?” देवदत्त म्हणाला, “आपण त्याजपाशीं जाऊन ह्या पांच गोष्टींची याचना करूं. म्हणूं कीं, भदंत, आपण अनेक रितीनें संतुष्टीची आणि साधेपणाची स्तुति करीत असतां, आणि ह्या पांच गोष्टी संतुष्टीला आणि साधेपणाला कारणीभूत आहेत. (१) भिक्षूंनीं आजीवन अरण्यांत रहावें. जो गांवाजवळ राहिल त्याला दोषी समजावें. (२) आजीवन भिक्षेवर निर्वाह करावा. आमंत्रण

१ मूळ वाक्य ‘ कोकालिको कोटमारकतिस्सको खण्डदेविया पुत्तो समुद्दत्तो ’ असें आहे. २९ व्या पाचित्तियांत ‘ अय्यो कोकालिको, अय्यो कोटमारकतिस्सको अय्यो खंडदेविया पुत्तो, अय्यो समुद्दत्तो ’ असें वाक्य आढळतें, व त्यावरून हे चार निरनिराळे भिक्षु असावे असा सकृद्दर्शनीं ग्रह होतो. परंतु विचार केला असतां ह्या दुसऱ्या वाक्यांत कांहीं तरी घोटाळा झाला असावा असें वाटतें. कारणः पुढल्या (११ व्या) संघादिशेषांत ‘तस्सेव खो पन भिक्खुस्स भिक्खू होन्ति अनुवत्तका वग्गवादका, एको वा द्वे वा तयो वा ’ हें वाक्य आहे. देवदत्ताचे दोस्त. भिक्षु चार असते, तर येथें ‘ चत्तारो वा ’ असें असावयास पाहिजे. येवढेंच नव्हे साथी चार असले म्हणजे त्यांचा संघ होतो, व मोठ्या संघाला त्या चारांच्या संघाला बहिष्कार घालण्याचा अधिकार रहात नाही. बुद्ध घोषाचार्य म्हणतातः—
“ यस्मा पन तिण्णं उपरि कम्मरहा न होन्ति, न हि संघो संघस्स कम्मं करोति, तस्मा एको वा द्वे वा तयो वा ति वुत्तं.” तात्पर्य येथें कोकालिक कोटमारकतिस्सक हा एक, व खंडदेवीचा पुत्र समुद्रदत्त हा दुसरा असे दोनच देवदत्ताचे साथी होते असें समजणें इष्ट आहे.

स्वीकारील त्याला दोषी ठरवावे. (३) आजीवन चिंध्यांचीच चीवरें पांघरावीं. जो गृहस्थानें दिलेलें चीवर ग्रहण करील त्याला दोषी समजावे. (४) आजीवन झाडाखालीं रहावे. जो छताखालीं राहिल त्याला दोषी ठरवावे. (५) आजीवन मत्स्यमांसाचें ग्रहण करूं नये. जो ग्रहण करील त्याला दोषी समजावे. ह्या पांच गोष्टी श्रमण गोतम कबूल करणार नाही; व आम्ही त्यांच्यायोगें लोकांना आमच्या वाजूकडे वळवूं; व श्रमण गोतमाच्या संघांत फूट पाडूं. कारण लोकांची भक्ति रुक्ष आचरणावर जडते.” त्याप्रमाणें बुद्धाजवळ जाऊन त्यानें ह्या पांच गोष्टी अमलांत आणण्यास परवानगी मागितली. अर्थातच बुद्धानें ती दिली नाही; व त्यामुळें देवदत्तानें संघांत फूट पाडली. तेव्हां बुद्धानें त्याचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु एकीनें वागणाऱ्या संघांत फूट पाडण्याचा प्रयत्न करील, किंवा फूट पडेल अशा रीतीचें प्रकरण उपस्थित करून हट्ट धरून वसेल, त्याला भिक्षूंनीं म्हणावें कीं, आयुष्मान्, एकीनें वागणाऱ्या संघांत फूट पाडण्याचा प्रयत्न करूं नकोस, किंवा फूट पाडण्याजोगें प्रकरण उपस्थित करून हट्ट धरून वसूं नकोस. संघाशीं तुझें ऐक्य असूं दे. कारण एकीनें वागणारा संघ आनंदानें भांडणांवांचून एक ध्येय पुढें ठेवून सुखानें रहातो. असें भिक्षु सांगत असतां जर तो भिक्षु तसाच हट्ट धरील, तर भिक्षूंनीं हट्ट सोडण्यासाठीं त्याची त्रिवार समजूत पाडावी. त्रिवार समजूत पाडली असतां जर हट्ट सोडला तर ठीक आहे, जर सोडला नाही तर त्याला संघादिशेष होतो ॥ १० ॥

१५. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं देवदत्त संघांत फूट पाडण्याचा प्रयत्न करित होता. भिक्षु म्हणाले कीं, देवदत्त अधर्मवादी आहे, अविनयवादी आहे, तो संघांत मेद पाडण्याचा प्रयत्न करतो हें कसे ? हें ऐकून कोकालिक आणि समुद्रदत्त भिक्षु त्यांना म्हणाले, “ तुम्ही असें म्हणूं नका. देवदत्त धर्मवादी आणि विनयवादी आहे. तो आमच्या विचाराप्रमाणें वागतो. आमचें मत त्याला माहित आहे, व त्याप्रमाणें तो बोलतो. आम्हाला तें प्रसंत आहे. ” हें जेव्हां भगवंताला समजलें तेव्हां त्यानें त्यांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

त्याच (संघांत फूट पाडूं पहाणाऱ्या) भिक्षूच्या मताप्रमाणें वागणारे, तंट्या उपस्थित करणारे एक, दोन किंवा तीन भिक्षु म्हणतील कीं, आयुष्मन्त, तुम्ही त्या भिक्षूला कांहीं बोलूं नका. तो धर्मवादी आणि विनयवादी आहे. तो आमच्या विचारानें वागतो. आमचें मत तो जाणतो, व त्याप्रमाणें तो बोलतो. आम्हांला तें पसंत आहे. त्या भिक्षूला इतर भिक्षूंनीं म्हणावें कीं, आयुष्मन्त, तुम्ही असें म्हणूं नका. हा भिक्षु धर्मवादी नाही, विनयवादी नाही. तुम्हांलाहि संघभेदाची आवड होऊं देऊं नका. संघाशीं तुमचें ऐक्य असूं द्या. कारण एकीनें वागणारा संघ आनंदानें भांडणावांचून एक ध्येय पुढें ठेवून सुखानें राहतो. ह्याप्रमाणें म्हटलें असतां ते भिक्षु तसाच हट्ट धरतील तर इतर भिक्षूंनीं हट्ट सोडण्यासाठीं त्यांची त्रिवार समजूत पाडावी. त्रिवार समजूत पाडली असतां हट्ट सोडला तर ठीक आहे; सोडला नाही तर त्यांना संघादिशेष होतो ॥ ११ ॥

१६. बुद्ध भगवान् कौशांबी येथें घोषितारामांत रहात होता. त्या काळीं छन्न भिक्षु नीट वागत नसे. भिक्षु त्याला म्हणत कीं, आयुष्मान् छन्न, तूं अशा रीतीनें वागूं नकोस; असें वागणें योग्य नाही. तो म्हणे, “ तुम्ही मला उपदेश करतां हें कसें ? मीच तुम्हांला उपदेश करणें योग्य आहे. बुद्ध आमचा आहे आणि धर्म आमचा आहे. आमच्या मालकानें धर्म शोधून काढला आहे. जसा सोसाऱ्याचा वारा गवत, काढ्या, पानें, कचरा एकत्र आणतो, किंवा जशी एखादी डोंगरांतून वाहणारी नदी शिंपल्या, शेवाळ वगैरे एकत्र करते, त्याप्रमाणें तुम्हीं अनेक नांवांचे, अनेक गोत्रांचे, अनेक जातींचे, अनेक कुळांचे प्रव्रज्या घेऊन एकत्र झालां आहां, तुम्हीं आम्हांला बोलवें हें कसें ? मीच तुम्हांला बोलणें योग्य आहे.” ह्यासाठीं भिक्षूंनीं छन्नाची निंदा केली; व हें वर्तमान भगवंताला सांगितलें. भगवंतानें त्याचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

भिक्षु स्वाभाविकपणें वाईट बोलणारा असतो. भिक्षूंच्या नियमांसंबंधानें जेव्हां इतर भिक्षु त्याला बहिवादीस अनुसरून बोलतात तेव्हां तो आपणाला अवचनीय (बोलण्याला अयोग्य) करतो; म्हणतो कीं, मला तुम्ही चांगलें किंवा वाईट असें कांहींच बोलूं नका; माझ्याशीं बोलणें सोडून द्या. त्याला भिक्षूंनीं म्हणावें कीं, आयुष्मान्, तूं आपणाला अवचनीय करूं नकोस. आपणाला बच-

नीयच कर. तूंहि भिक्षूला नियमानुसार बोलत जा, व भिक्षुहि तुला नियमानुसार बोलतील. कारण परस्परांना बोलून आणि परस्परांच्या चुकीची दुरुस्ती करून त्या भगवंताच्या संघाची अभिवृद्धि झाली आहे. ह्याप्रमाणे म्हटलें असतां जर तो भिक्षु तसाच हट्ट धरील तर त्याची भिक्षूंनीं त्रिवार हट्ट सोडण्यासाठीं समजूत पाडावी. त्रिवार समजूत पाडली असतां हट्ट सोडला तर ठीक आहे, न सोडला तर त्याला संघादिशेष होतो ॥ १२ ॥

१७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्याकाळीं अस्सजि आणि पुनव्वसुक हे दोघे भिक्षु कीटागिरी येथें रहात होते. ते पहिल्या भागाच्या ७४ व्या कलमांत सांगितल्याप्रमाणें नानाप्रकारचा अनाचार आचरीत असत. त्याच कलमांत सांगितल्याप्रमाणें त्यांना सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान ह्यांजकडून तेथून हांकून लावण्यांत आलें. अशा रितीनें प्रव्राजनीय कर्म केलें असतां ते नीट रितीनें वागत नसत; भिक्षूंची क्षमा न मागतां त्यांना शिवी-गाळ देत असत; म्हणत असत कीं, भिक्षु छंदगामी, द्वेषगामी, मोहगामी आणि भयगामी आहेत. हें ऐकून भिक्षूंनीं त्यांचा निषेध केला, व हें वर्तमान त्यांनीं भगवंताला सांगितलें. तेव्हां भगवंतानें नियम घालून दिला तो असा:—

एकादा भिक्षु एकाद्या गांवाजवळ अगर शहराजवळ रहातो. तो कुटुंबांची श्रद्धा विघडवितो, व वाईट आचरण करतो. त्याचीं पापाचरणें दिसून येतात व ऐकूं येतात. कुटुंबांची श्रद्धा विघडविल्याचें दिसूं येतें व ऐकूं येतें. त्याला भिक्षूंनीं म्हणावें कीं आयुष्मान्, तूं कुलांची श्रद्धा विघडविणारा व पापाचारी आहेस. तुझीं पापाचरणें दिसतात व ऐकूं येतात. तूं कुटुंबांची श्रद्धा विघडविल्याचें दिसतें व ऐकूं येतें. तेव्हां तूं येथून निघून जा. येथें तुला रहातां येत नाहीं. असें भिक्षूंनीं म्हटलें असतां तो म्हणेल कीं, भिक्षु छंदगामी, द्वेषगामी, मोहगामी व भयगामी आहेत. अशा आपत्तीसाठीं एकाद्या ठा हांकून लावतात व एकाद्याला हांकून लावीत नाहींत. त्याला भिक्षूंनीं म्हणावें कीं, आयुष्मान्, तूं असें बोलूं नकोस. भिक्षु छंदगामी, द्वेषगामी, मोहगामी व भयगामी नाहींत. तूं कुलांची श्रद्धा विघडविणारा व पापाचारी आहेस. तुझीं पापाचरणें दिसण्यांत येतात व ऐकण्यांत येतात. तूं कुटुंबांची श्रद्धा विघडविल्याचें दिसतें व ऐकूं

येतें. तेव्हां तूं येथून निघून जा. तुला येथें रहातां येत नाहीं. असें म्हटलें असतां तो जर असाच हट्ट धरील, तर हट्ट सोडण्यासाठीं भिक्षुंनीं त्याची त्रिवार समजूत पाडावी. त्रिवार समजूत पाडली असतां जर हट्ट सोडला तर ठीक आहे; सोडला नाहीं तर संघा-दिशेष होतो ॥ १३ ॥

दोन अनियत आपत्ति

१८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं आयुष्मान् उदायी श्रावस्तीतील पुष्कळ कुटुंबांत जात येत असे; त्याच्या ओळखीची एक तरुण कुमारिका दुसऱ्या एका घरीं विवाह करून दिली होती. एके दिवशीं उदायी तिच्या सासऱ्याच्या घरीं जाऊन एका एकान्त जागीं तिच्याशीं गोष्टी करीत बसला. त्या काळीं विशाखेला निरोगी पुत्र आणि निरोगी नातू पुष्कळ होते. लोक तिला यज्ञांत, मंगलकार्यांत आणि उत्सवांत आमंत्रण करून अग्र भोजनाचा मान देत असत. ती निमंत्रणावरून त्या कुटुंबांत गेली होती. उदायीला एकांतांत त्या तरुण स्त्रीशीं बोलतांना पाहून ती म्हणाली, “भदंत, अशा रितीनें एकान्तांत स्त्रीवरोबर वसणें वरोबर नाहीं. तुम्ही जरी कामविकारापासून मुक्त असलां, तरी पुष्कळ लोकांना तुमची खात्री वाटणार नाहीं.” असें सांगितलें तरी उदायीनें तें ऐकलें नाहीं. तेव्हां विशाखेनें तें वर्तमान भिक्षुंना कळविलें. भिक्षुंनीं त्याची निंदा केली, व तें वर्तमान भगवंताला सांगितलें. त्यानें उदायीचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु स्त्रीवरोबर एकटा स्त्रीसंगाला योग्य अशा प्रतिच्छन्न जागेंत बसेल, व विश्वासू उपासिका त्याला पाहून पाराजिका, संघा-दिशेष किंवा पाचिच्चिय ह्या तिन्हींपैकीं एक आपत्ति लागू करील; जर तो भिक्षु तेथें वसल्याचें कबूल करीत असेल, तर ती विश्वासू उपासिका बोलेल त्याप्रमाणें त्याला पाराजिका, संघादिशेष किंवा पाचिच्चिय आपत्ति लागू करावी. ही आपत्ति अनियत (अनिश्चित) आहे ॥ १ ॥

१९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं भगवंतानें, स्त्रीवरोबर एकान्तांत प्रच्छन्न जागीं वसण्याची मनाई केल्यामुळें उदायी त्याच तरुण स्त्रीवरोबर मोकळ्या जागीं एकटा वसून

संभाषण करीत होता. तेथें विशाखेनें त्याला पाहिलें, व तसें वसणें योग्य नाहीं असें म्हटलें. पण उदायीनें तिच्या म्हणण्याकडे लक्ष्य दिलें नाहीं. तेव्हां तिनें ती गोष्ट भिक्षूंना, व त्यांनीं भगवंताला कळविली. तेव्हां त्यानें त्याचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असाः—

स्त्रीसंगाला योग्य अशी प्रच्छन्न जागा नसते; परंतु स्त्रीवरोवर ग्राम्य भाषण करण्याइतका एकान्त असतो. जो भिक्षु अशा ठिकाणीं स्त्रीवरोवर एकटा वसेल, व विश्वासू उपासिका त्याला पाहून संघादिशेष किंवा पाचित्तिय ह्या दोहोंपैकीं एक आपत्ति लागू करील. जर तो भिक्षु तेथें वसल्याचें कबूल करीत असेल, तर ती विश्वासू उपासिका बोलेल त्याप्रमाणें त्याला संघादिशेष किंवा पाचित्तिय आपत्ति लागू करावी. ही सुद्धां आपत्ति अनियत (अनिश्चित) आहे ॥ २ ॥

निस्सगिय पाचित्तिय

२०. बुद्ध भगवान् वैशाली येथें गोतमक चेतियांत रहात होता. त्या काळीं भगवंतानें भिक्षूला तीन चीवरें वापरण्याची परवानगी दिली होती. षड्वर्गीय भिक्षु तीन चीवरें वापरण्याची परवानगी मिळाली आहे असें म्हणून गांवांत जातांना निराळीं तीन चीवरें, आणि आरामांत निराळीं तीन चीवरें वापरीत; व स्नानाच्या वेळीं निराळींच चीवरें वापरीत. जे भिक्षु साधेपणानें वागणारे होते त्यांनीं त्यांचा निषेध केला; व ही गोष्ट भगवंताला कळविली. त्यानेंही त्यांचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असाः—

“जो भिक्षु अतिरेक (तीन चीवरांपेक्षां अधिक) चीवर ठेवील, त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें.”

त्या काळीं आयुष्मान् आनंदाला एक अतिरेक चीवर मिळालें होतें, व त्याच्या मनांतून तें सारिपुत्ताला द्यावयाचें होतें. पण सारिपुत्त त्यावेळीं साकेत येथें रहात होता. तेव्हां कसें करावें असा आनंदाला प्रश्न पडला; व त्यानें भगवंताला त्याचा खुलासा विचारला. भगवंतानें सारिपुत्त किती दिवसांनीं येणार, हें विचारलें; व आनंदानें, नवव्या किंवा दहाव्या दिवशीं येथें पोहोंचणार असें उत्तर दिलें. तेव्हां भगवंतानें दहा दिवसपर्यंत अतिरेक चीवर ठेवण्याची परवानगी दिली; व वरील नियमांत फेरफार केला तो असाः—

चीवर करून संपल्यावर व कठिन उठवल्यावर भिक्षूने अतिरेक चीवर दहा दिवसपर्यंत ठेवावे. त्यापेक्षां जास्त ठेवील, तर त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ १ ॥

निस्सगिय पाचित्तिय म्हणजे त्या भिक्षूने तें चीवर (किंवा ती वस्तू) संघाच्या, भिक्षूच्या किंवा भिक्षूंच्या हवालीं केलें पाहिजे, व त्यांच्या समोर पाचित्तिय आपत्ति आपल्या हातून झाल्याचें कबूल केलें पाहिजे. ती वस्तू जोंपयत तो आपणाशीं ठेवील तोंपर्यंत केवळ आपत्ति कबूल केल्यानें त्या आपत्तींतून मोकळा होत नाही.

२१. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथ पिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं कांहीं भिक्षु इतर भिक्षूंच्या हवालीं आपली संघाटी करून अंतरवासक व उत्तरासंग ह्या दोनच चीवरांनीं प्रवासाला जात असत. त्यांनीं ठेवून दिलेल्या चीवरांना बुरशी येत असे, व भिक्षु तीं उन्हांत वाळवीत असत. आनंदानें तें पाहिलें व, हीं चीवरें कोणाचीं असा त्यानें त्या भिक्षूंना प्रश्न केला. त्यांनीं आनंदाला ती गोष्ट सांगितली. आनंदानें तिचा निषेध केला, व ती भगवंताला कळविली. ह्या प्रकरणीं भगवंतानेंहि ह्या गोष्टीचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:—

“ चीवर करून संपल्यावर व कठिन उठवल्यावर जर भिक्षु चीवर ठेवून दुसरीकडे जाईल, तर त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें.”

त्या काळीं कैशांबी येथें एक भिक्षु आजारी होता. त्याच्या नातेवाईकांनीं त्याला आपणांकडे बोलाविलें. परंतु तीन चीवरें घेऊन चालत जाण्याची त्याच्यामध्ये ताकद नव्हती. तेव्हां भगवंतानें आजारी भिक्षूला दोनच चीवरें घेऊन संघाच्या अनुमतीनें दुसरीकडे जाण्याची परवानगी दिली; व वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

चीवर तयार करून संपल्यावर, व कठिन उठवल्यावर, जर भिक्षु संघाच्या संमतीशिवाय चीवर ठेवून दुसरीकडे जाईल, तर त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें. ॥ २ ॥

२२. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथ पिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं एका भिक्षूला अकाले चीवरवस्त्र मिळालें होतें. त्याचें चीवर बनवीत असतां तें त्याला पुरेना. म्हणून तो त्याच्या सुरकुत्या काढून लांबहंद करण्यासाठीं तें पाण्यांत भिजवून हातानें दावीत असे. तें पाहून भगवंतानें त्याला प्रश्न केला क्वीं, तूं हें चीवर पुन्हां पुन्हां कां दावतोस ? तो म्हणाला, “ भदंत, मला अकाल चीवरवस्त्र मिळालें. त्याचें मी चीवर बनविलें असतां तें मला पुरत नाही; म्हणून मी असें करतो. ” भगवान् म्हणाला, “ तुला चीवरवस्त्र मिळण्याची आशा आहे काय ? ” त्यानें होय असें उत्तर दिलें. तेव्हां ह्या प्रकरणीं भिक्षूला बोलावून भगवान् म्हणाला, “ अकाल चीवरवस्त्र मिळालें असतां व दुसरें वस्त्र मिळण्याची आशा असतां तें ठेवण्याची मी परवानगी देतो. ”

भगवंताची अशी अनुज्ञा मिळाली आहे म्हणून भिक्षु अकाल चीवरवस्त्र घेऊन त्यांचीं गाठोडीं एक महिन्यापेक्षां जास्त दिवस दांडीला टांगून ठेवीत असत. तें पाहून आनंदानें त्यांचा निषेध केला; व ही गोष्ट भगवंताला कळविली. भगवंतानेंहि त्यांचा निषेध केला, व भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

चीवर तयार करून संपल्यावर, व कठिन उठवल्यावर जर भिक्षूला अकाल चीवरवस्त्र मिळालें तर त्यानें तें घ्यावें, व लवकर चीवर करावें. जर पुरेसा कपडा नसेल तर दुसरें मिळण्याची आशा असल्यास त्यानें तें वस्त्र एक महिन्यापर्यंत ठेवून घ्यावें. दुसरें मिळण्याची आशा असून देखील जर त्यापेक्षां जास्त दिवस ठेवील, तर त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ ३ ॥

२३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं उदायीची पूर्वीची वायको भिक्षुणी झाली होती..... तिला त्यानें आपलें अंतरवासक चीवर धुवावयास दिलें.....भगवंतानें त्याचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु आपली आप्त नव्हे अशा भिक्षुणीला धुण्यासाठीं, रंगविण्यासाठीं किंवा वडविण्यासाठीं जुनें चीवर देईल, तर त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ ४ ॥

१ अकाल चीवर म्हणजे कठिनाच्या महिन्याशिवाय इतर महिन्यांत मिळालेलें वस्त्र.

२४. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं उत्पलवर्णा भिक्षुणी श्रावस्ती येथें रहात असे. सकाळच्या वेळीं श्रावस्तींत भिक्षाटन करून भोजन संपल्यावर ती अंधवनांत जाऊन एका झाडाखालीं विश्रांतीसाठीं बसली. त्या काळीं चोरांनीं एका गाईला मारून मांस घेऊन अंधवनांत प्रवेश केला. त्यांच्या पुढान्यानें उत्पलवर्णेला पाहिलें, आणि असा विचार केला कीं, आपल्या भाऊवंदांनीं हिला पाहिलें असतां, ह्या भिक्षुणीला ते विनाकारण त्रास देतील. म्हणून तो दुसऱ्याच मार्गानें वनांत शिरला. तेथें त्या चोरांनीं तें मांस भाजून तयार केलें; व त्यापैकीं उत्तम मांस त्या पुढान्यानें घेऊन एका द्रोणांत भरून उत्पलवर्णेच्या शेजारीं एका झाडाला टांगलें; व 'जो श्रमण किंवा ब्राह्मण हें मांस पाहील त्यालाच तें दिलें आहे असें समजून त्यानें तें न्यावें,' असें म्हणून तो तेथून निघून गेला. उत्पलवर्णेनें समाधीतून उठत असतां ह्या चोरनायकाचे शब्द ऐकले, व तें मांस घेऊन ती आपल्या उपाश्रयांत गेली. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं तें तयार करून उत्तरासंगांत गाठोंडें वांधून ती अंतरिक्षांतून वेळुवनांत उतरली. त्या समयीं बुद्ध भगवान् भिक्षाचर्येसाठीं गेला होता; व उदायी विहाररक्षक होता. भगवंताला देण्यासाठीं तें मांस तिनें त्याच्या स्वाधीन केलें. तेव्हां उदायी तिला म्हणाला, " भगिनी, भगवंताला तूं मांस दिलेंस. मग मला तेवढें चीवर देना ! " उत्पलवर्णेजवळ भिक्षुणीला लागणारीं अवधीं पांचच चीवरें होतीं. ती म्हणाली, " स्त्रियांना विशेष दान मिळत नसतें; व हें माझे पांचवें चीवर आहे. तें मी तुम्हांला कसें देऊं ? " उदायी म्हणाला, " जसा एकादा मनुष्य हत्ती देऊन त्याच्या पट्ट्याचा लोभ धरतो त्याप्रमाणें भगवंताला मांस देऊन तूं मला अंतरवासक देत नाहीस. " अशा रितीनें तिला त्रस्त करून उदायीनें तिच्याकडून अंतरवासक घेतला. जेव्हां उत्पलवर्णा उपाश्रयांत आली तेव्हां भिक्षुणींना ती गोष्ट समजली; व उदायीवर त्यांनीं टीका केली. त्यांनीं ती गोष्ट भिक्षुंना व भिक्षुंनीं ती भगवंताला सांगितली. भगवंतानें उदायीचा निषेध करून नियम घालून दिला तो असा:—

“ जो भिक्षु अज्ञाति भिक्षुणीच्या हातून चीवर घेईल त्याला निस्सग्गिय पाचित्तिय होतें. ”

त्या काळीं भिक्षु भिक्षुणीकडून दुसऱ्या वस्तूबद्दल चीवर घेऊं इच्छित नसत. भिक्षुणींना तें आवडलें नाहीं; व तीं गोष्ट भिक्षुंनीं भगवंताला सांगितली. तेव्हां ह्या प्रकरणीं भगवान् भिक्षुंना म्हणाला, " भिक्षु, भिक्षुणी, शिकणारी स्त्री, श्रामणेर

आणि श्रामणेरी ह्या पांचांकडून दुसऱ्या वस्तूबद्दल चीवर घेण्यास मी अनुज्ञा देतो.” आणि त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असाः—

जो भिक्षु दुसऱ्या वस्तूची बदली केल्यावांचून अज्ञाति भिक्षुणीच्या हातून चीवर घेतो, त्याला निस्सग्गिय पाचित्तिय होतें ॥ ५ ॥

२५. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथ पिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्र धर्मोपदेश करण्यांत प्रसिद्ध असे. एक श्रेष्ठिपुत्र त्याजपाशीं येऊन नमस्कार करून एका बाजूला बसला. त्याला उपनंदानें धर्मोपदेश केला. तेव्हां तो म्हणाला, “तुम्हांला चीवर, पिंडपात, शयनासन किंवा औषध ह्यांबैकीं जें पाहिजे असेल तें आम्हांला सांगत चला. तें देण्याजोगें सामर्थ्य आम्हांला आहे.” उपनंदानें त्याचें उपवस्त्र मागितलें. श्रेष्ठिपुत्रानें एक दिवस दम धरण्यास विनविलें, तरी उपनंद हट्टच धरून बसला. तेव्हां श्रेष्ठिपुत्रानें आपलें उपरणें त्याला दिलें. वाटेंत लोकांनीं त्याला विचारलें कीं, तूं आज एकच वस्त्र नेसून कां चालला आहेस ? त्यानें घडलेलें वर्तमान त्यांस सांगितलें. तेव्हां ते शाक्यपुत्रियांवर टीका करूं लागले. अनुक्रमें ही गोष्ट भगवंताला समजली. त्यानें उपबंदाचा निषेध करून नियम घालून दिला तो असाः—

“जो भिक्षु अज्ञाति गृहपतीकडे किंवा गृहपत्नीकडे चीवर मागून घेईल त्याला निस्सग्गिय पाचित्तिय होतें.”

त्या काळीं कांहीं भिक्षु साकेत नगराहून श्रावस्तीला जात होते. वाटेंत चोरांनीं त्यांचीं चीवरें हिरावून घेतलीं. तेव्हां ते भिक्षु अज्ञाति गृहपतीकडे किंवा गृहपत्नीकडे चीवर मागणें योग्य नाहीं म्हणून नागवेच श्रावस्तीला आले; व बुद्ध भिक्षूंनां नमस्कार करूं लागले. भिक्षु म्हणाले, “भिक्षूला नमस्कार करणारे हे आजीवक फार चांगले दिसतात.” ते म्हणाले, “आम्हीं आजीवक नसून भिक्षु आहोंत.” भिक्षूंनीं उपालीला ह्या प्रकरणीं चौकशी करण्यास सांगितलें. उपालीनें, ते भिक्षु आहेत अशी खात्री करून घेऊन त्यांना चीवरें द्यावयास लावलीं. ते नागवेच आले हें सज्जन भिक्षूला आवडलें नाहीं. ते म्हणाले, “हे नागवे येतात हें कसें ? ह्यांनीं तृणपर्णानें तरी आपली लज्जा झांकावी कीं नाहीं !” ही गोष्ट भगवंताला कळविली, तेव्हां तो म्हणाला, “भिक्षुहो, ज्याचें चीवर हिरावून घेतलें असेल किंवा नष्ट झालें असेल, त्यानें अज्ञाति गृहपतीकडून किंवा गृहपत्नीकडून चीवर घ्यावें. ज्या आवासांत तो प्रथम

येईल तेथें संवाचें, विहाराचें, विछान्यावर आंथरण्याचें, जमिर्नावर आंथरण्याचें चीवर किंवा विछान्याची पिशवी घेऊन पुन्हां परत करीन अशा हेतूनें वापरावी. ह्यांपैकीं कांहीं मिळत नसल्यास गवत किंवा पानें नेसून यावें. परंतु नागवें कधींच येऊं नये. ” आणि त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असाः—

जो भिक्षु प्रसंगावांचून अज्ञाति गृहपतीकडे किंवा गृहपत्नीकडे चीवर मागून घेईल त्याला निस्संगिय पाचित्तिय होतें. तो प्रसंग असाः—भिक्षूचें चीवर हिरावून घेण्यांत येतें किंवा नष्ट होतें, हा प्रसंग ॥ ६ ॥

२६. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथ पिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं कांहीं भिक्षूंचीं चीवरें हिरावून घेण्यांत आलीं होतीं. त्यांजपाशीं जाऊन षड्वर्गीय भिक्षु म्हणाले, “ भगवंतानें चीवरें हिरावून घेतलीं असतां अज्ञाति गृहपति किंवा गृहपत्नी यांजकडून चीवर मागून घेण्यास परवानगी दिली आहे. तेव्हां तुम्हीं चीवरें मागून घ्या. ते म्हणाले, “ आम्हांला चीवरें मिळालीं आहेत. ” षड्वर्गीय म्हणाले, “ तुम्हांला जर मागावयाचीं नसलीं तर आम्ही तुमच्या करितां मागतों. ” ते म्हणाले, “ ठीक आहे. ” तेव्हां षड्वर्गीय भिक्षूंनीं लोकांकडून पुष्कळ चीवरें घेतलीं. एका सभेंत एक मनुष्य दुसऱ्याला म्हणाला, “ ज्यांचीं चीवरें हिरावून घेण्यांत आलीं होतीं असे भिक्षु मजकडे आले होते; त्यांना मीं चीवरें दिलीं. ” दुसराहि तसेंच म्हणाला. तिसराहि तसेंच म्हणाला. आणि ते सर्व म्हणाले कीं, हे शाक्यपुत्रीय श्रमण प्रमाण न जाणतां पुष्कळ चीवरें घेतात हें कसे ? हे काय कापडाचें दुकान मांडणार आहेत कीं काय ? अशा रितीनें झालेली टीका भिक्षूंच्या कानीं आली. भगवंतानें हें वर्तमान ऐकून षड्वर्गियांचा निषेध केला, व भिक्षूला नियम घालून दिला तो असाः—

तशा भिक्षूला अज्ञाति गृहपति किंवा गृहपत्नी पुष्कळ चीवरें आणून तीं घेण्याची विनंती करील; पण त्यानें अंतरवासक आणि उत्तरासंग एवढीं दोनच चीवरें घ्यावीं; त्यापेक्षां जास्त घेईल तर त्याला निस्संगिय पाचित्तिय होतें ॥ ७ ॥

२७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथ पिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं एक पुरुष आपल्या बायकोला म्हणला, “मी आर्थ उपनं-

दाला चीवरानें आच्छादणार आहे.” त्याचें बोलणें एका पिंड्याप्रक मिक्षूनें ऐकलें; व तो उपनंदाला म्हणाला, “आयुष्मान्, तूं धन्य आहेस. अमक्या घरांत रहाणारा पुरुष आपल्या वायकोला म्हणतो कीं, मी आर्य उपनंदाला चीवरानें आच्छादणार आहे.” उपनंद म्हणाला, “आयुष्मान्, तो माझा उपस्थायक आहे.” तो त्या पुरुषापाशीं जाऊन त्याला म्हणाला, “मला तूं चीवरानें आच्छादणार आहेस हें खरें काय ?” त्याने ‘होय’ असें उत्तर दिलें. तेव्हां उपनंदानें अशा अशा प्रकारचें चीवरवस्त्र तयार करून दे असें सांगितलें. तेव्हां त्यानें उपनंदावर टीका केली. हें वर्तमान समजलें, तेव्हां भगवंतानें उपनंदाचा निषेध करून भिक्षूना नियम घालून दिला तो असाः—

ह्या चीवरद्रव्यानें चीवर तयार करून, अमूक भिक्षूला त्यानें मी आच्छादीन अशा उद्देशानें अज्ञाति गृहपतीनें किंवा गृहपत्नीनें चीवरद्रव्य गोळा केलेलें असतें. अनधीष्ट भिक्षु तेथें जाऊन, आयुष्मान्, पुण्यबुद्धि धरून ह्या चीवरद्रव्यानें अशा अशा प्रकारचें चीवरवस्त्र तयार करून मला आच्छादन कर, असें म्हणून विशिष्ट वस्त्राची आवड दर्शवील, तर त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ ८ ॥

२८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथ पिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या समयीं एक मनुष्य दुसन्या मनुष्याला म्हणाला, “मी आर्य उपनंदाला चीवरानें आच्छादणार आहे.” दुसराहि तसेंच म्हणाला. पूर्वाप्रमाणें पिंड्याप्रक मिक्षूनें हें वर्तमान उपनंदाला सांगितलें. उपनंद त्यांजपाशीं येऊन त्यांना म्हणाला, “मला अशा अशा प्रकारचें चीवरवस्त्र तयार करून द्या.” तेव्हां त्यांनीं उपनंदावर टीका केली. अनुक्रमें हें वर्तमान भगवंताला समजलें. त्यानें भिक्षूला नियम घालून दिला तो असाः—

ह्या चीवरद्रव्यानें चीवर तयार करून अमूक भिक्षूला आम्ही आच्छादूं, अशा उद्देशानें दोन अज्ञाति गृहपतींनीं किंवा गृहपत्नींनीं अलग अलग चीवरद्रव्य गोळा केलेलें असतें. अनधीष्ट भिक्षु तेथें जाऊन, आयुष्मन्त, तुम्ही पुण्यबुद्धि धरून ह्या अलग अलग चीवरद्रव्यानें अशा अशा प्रकारचें चीवर तयार करून दोघे एकाच चीव-

रानें मला आच्छादन करा, असें म्हणून विशिष्ट वस्त्राची आवड दर्शवील, त्याला निस्संगिय पाचित्तिय होतें ॥ ९ ॥

२९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंदाच्या उपस्थायक महामात्रानें ह्या चीवरद्रव्यानें चीवर तयार करून उपनंदाला आच्छादन कर असें म्हणून दूताकडून चीवरद्रव्य पाठविलें. त्या दूतानें तें द्रव्य घेण्यास उपनंदाला विनंति केली. तेव्हां तो म्हणाला, “आम्ही चीवरद्रव्य घेत नसतो. आम्ही योग्य काळीं नियमाला अनुसरून चीवर घेत असतो.” दूत म्हणाला, “तुमचें कामकाज पहाणारा कोणी आहे काय ?”

त्या समयीं एक उपासक कांहीं कामासाठीं आरामांत आला होता. उपनंद त्या दूताला म्हणाला, “हा भिक्षूंचें कामकाज पहाणारा उपासक आहे.” त्या दूतानें त्या उपासकाला सर्व सांगितलें, व तो उपनंदाला म्हणाला, “त्या उपासकाला मीं सर्व सांगितलें आहे. योग्य समयीं आपण त्याजकडे जावें. म्हणजे तो तुम्हांला चीवरानें आच्छादील.” नंतर त्या महामात्रानें तें चीवर घ्यावें, असा दूताकडून उपनंदाला निरोप पाठविला. पण उपनंदानें त्या उपासकाला कांहींच विचारलें नाहीं. दुसऱ्यांदा व तिसऱ्यांदाहि त्या महामात्रानें दूत पाठविल्या. पण उपनंद उगाच राहिला. त्याकाळीं नागरिकांची सभा होती. त्यांनीं असा नियम केला होता कीं, जो वेळेवर हजर रहाणार नाहीं त्यास पन्नास कार्षापण दंड करावा. उपनंद त्या उपासकाजवळ जाऊन चीवर मागूं लागला. पण तो म्हणाला, “आपण आजचा दिवस दम धरा; कारण मला सभेंत हजर राहिलें पाहिजे. आणि जो वेळेवर हजर रहाणार नाहीं त्याला पन्नास कार्षापण दंड द्यावा लागतो.” मला आजच चीवर दिलें पाहिजे असें म्हणून उपनंदानें त्याचें धोतर पकडलें. अशा रितीनें उपनंदानें आग्रह धरल्यावरून त्या उपासकानें त्याच दिवशीं त्याला चीवर-वस्त्र घेऊन दिलें; व तो सभेला उशीरां गेला. त्याला इतर सभासद म्हणाले, “तूं उशीरां येऊन पन्नास कार्षापण कां घालविलेस ?” त्यानें घडलेली गोष्ट सांगितली. तेव्हां ते लोक शाक्यपुत्रीय श्रमणांवर टीका करूं लागले. अनुक्रमें हें वर्तमान भगवंताला समजलें. त्यानें उपनंदाचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला. तो असाः—

राजा किंवा राजाचा अंमलदार, ब्राह्मण किंवा गृहपति, ह्या चीवरद्रव्यानें चीवरवस्त्र घेऊन अमुक भिक्षूला चीवरानें आच्छादन.

कर असैं म्हणून दूताकडून चीवरद्रव्य पाठवील, व तो दूत येऊन जर त्या भिक्षूला म्हणेल, “हें आपणासाठीं चीवरद्रव्य आणिल्लें आहे, तें आपण ग्रहण करावें,” तर त्या भिक्षूनें त्या दूताला म्हणावें, “आम्ही चीवरद्रव्य घेत नसतो; योग्य वेळीं नियमाला अनुसरून चीवर घेत असतो.” जर तो दूत त्या भिक्षूला म्हणेल कीं, आपला कोणी कामकाज पहाणारा आहे काय ? तर ज्या भिक्षूला चीवराची गरज असेल त्यानें ‘हा भिक्षूंचा कामकाज पहाणारा आहे’ असैं म्हणून कामकाज पहाणारा आरामिक किंवा उपासक दाखवून द्यावा. त्या कामकाज पहाणाऱ्याला सर्व व्यवस्था सांगून जर तो दूत भिक्षूला म्हणेल, “ज्या कामकाज पहाणाऱ्याला आपण दाखवून दिल्लें त्याजपारीं मीं सर्व व्यवस्था केली आहे; आपण तिकडे वेळेवर जावें; तो तुम्हांला चीवरानें आच्छादील,” तर ज्या भिक्षूला चीवराची गरज असेल त्यानें कामकाज पहाणाऱ्याकडे जाऊन मला चीवराची गरज आहे असैं दोन तिनदां सांगावें, व आठवण द्यावी. दोनतीनदां सांगितलें असतां व आठवण दिली असतां, तें चीवर-वस्त्र मिळालें तर चांगलें; नाहीं मिळालें तर चारदां, पांचदां, कमाल सहादां जाऊन तिकडे मुकाट्यानें उभें रहावें. चारदां, पांचदां, कमाल सहादां चीवराच्या उद्देशानें तेथें उभा राहिला असतां तें चीवर मिळालें तर चांगलें. त्यापेक्षां जास्त प्रयत्न करून तें चीवरवस्त्र मिळवील, तर त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें. जर मिळविल्लें नाहीं तर ज्यांच्याकडून चीवरद्रव्य मिळालें त्यांना स्वतः जाऊन किंवा दूत पाठवून म्हणावें, “जे तुम्ही भिक्षूला उद्देशून चीवरद्रव्य पाठविल्लें त्याचा त्या भिक्षूला कांहीं उपयोग नाही. तुमच्या द्रव्याची चौकशी करा. त्याचा नाश होऊं देऊं नका.” हा ह्या प्रसंगीं शिष्टाचार समजावा ॥ १० ॥

३०. बुद्ध भगवान् आळवी येथें अग्गाळव चैत्यांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु रेशीमवाल्यांजवळ जाऊन म्हणत असत कीं, तुम्ही पुष्कळ कोसले उकळतां. तेव्हां अम्हांलाहि त्यापैकीं थोडे द्या. आम्ही ते आमच्या आंथरुणासाठीं उपयोगांत आणूं. ते रेशीमवाले भिक्षूंवर टीका करूं लागले; व हें वर्तमान भगव-न्ताला समजलें. तेव्हां त्यानें नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु रेशीम मिसळलेलें आंथरूण वनवील त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ ११ ॥

३१. बुद्ध भगवान् वैशाली येथें महावनांत कूटागारशाळेंत राहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु शुद्ध काळ्या लोंकरीचें आंथरूण करवीत असत. लोकांत त्यांच्यावर टीका होऊं लागली. हे शाक्यपुत्रीय श्रमण चैनी गृहस्थांप्रमाणें शुद्ध काळ्या लोंकरीचें आंथरूण वनवितात हें कसें ? हें वर्तमान भगवन्ताला समजलें तेव्हां त्यानें त्यांचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु शुद्ध काळ्या लोंकरीचें आंथरूण वनवील त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ १२ ॥

३२. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं भगवंतानें शुद्ध काळ्या लोंकरीचें आंथरूण वनविण्यास मनाई केली आहे म्हणून षड्वर्गीय भिक्षु थोडीशी पांढरी लोंकर मिसळून शुद्ध काळ्या लोंकरीचें आंथरूण वनवीत असत. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाहीं; व त्यांनीं ती भगवंताला कळविली. तेव्हां षड्वर्गियांचा निषेध करून भगवंतानें भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:—

नवीन आंथरूण करविणाऱ्या भिक्षूनें शुद्ध काळ्या लोंकरीचे दोन भाग घ्यावे. तिसरा भाग पांढऱ्या लोंकरीचा व चौथा भाग पिंगट लोंकरीचा घ्यावा. जो भिक्षु दान भाग शुद्ध काळ्या लोंकरीचे न घेतां, तिसरा भाग पांढऱ्या लोंकरीचा व चौथा भाग पिंगट लोंकरीचा न घेतां आंथरूण वनवील त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें. ॥ १३ ॥

३३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्या काळीं भिक्षु दरवर्षी नवीन आंथरूण करीत असत; व त्यामुळें लोंकर मागत फिरण्याचा त्यांजवर प्रसंग येत असे. लोक त्यांच्यावर टीका करूं लागले, व हें वर्तमान समजल्यावर भगवंतानें त्यांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—“ भिक्षूनें नवीन आंथरूण सहा वर्षें वापरावें. सहा वर्षांपूर्वीं तें आंथरूण टाकून किंवा न टाकतां दुसरें नवीन आंथरूण वनवील तर त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें. ”

त्या काळीं कौशांबी येथें एक भिक्षु आजारी होता. त्याचा आम्ही सांभाळ करूं, असें म्हणून त्याच्या ज्ञातिबांधवांनीं त्याजकडे माणूस पाठविला. भिक्षुहि त्याला

म्हणाले कीं, तूं आपल्या ज्ञातिवांधवांकडे जा; ते तुझी सेवा करतील. तो म्हणाला, “ नवीन आंथरूण सहा वर्षे वापरावे असा भगवंतानें नियम घालून दिला आहे. परंतु मी आजारी असल्यामुळे आंथरूण वरोवर घेऊन जातां येत नाहीं; व आंथरूणावांचून मला वरें वाटत नाही. म्हणून मी जात नाहीं. ” भगवंताला हें वर्तमान समजलें. तेव्हां संघाच्या संमतीनें आजारी भिक्षूस नवीन आंथरूण वापरण्यास त्यानें परवानगी दिली; व वरील नियमांत फेरफार केला तो असाः—

भिक्षूनें नवीन आंथरूण सहा वर्षे वापरावे. संघाच्या संमतीवांचून सहा वर्षापूर्वीं ते आंथरूण टाकून किंवा न टाकतां दुसरें नवीन आंथरूण बनवील, तर त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥१४॥

३४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. तेथें भगवान् भिक्षूस म्हणाला, “मी तीन महिनेपर्यंत एकांतांत राहूं इच्छितों. भिक्षा घेऊन येणाऱ्या भिक्षुशिवाय दुसऱ्या कोणीहि मजपाशीं येऊं नये. त्याप्रमाणें भिक्षूनीं नियम केला कीं, भिक्षा घेऊन जाणाऱ्या भिक्षुशिवाय दुसऱ्या कोणीहि भगवंतापाशीं जाऊं नये; जो जाईल त्यानें पाचित्तिय आपत्ति कबूल करावी.

आयुष्मान् उपसेन वंगंतपुत्र आपल्या साथ्यांसहवर्तमान भगवंताजवळ आला, आणि नमस्कार करून एका वाजूला बसला. आंगतुक भिक्षूवरोवर संभाषण करण्याची बुद्ध भगवंताची वहिवाट असे. तिला अनुसरून भगवान् उपसेनाला म्हणाला, “ उपसेन, तुमचें ठीक चाललें आहे ना ? तुमचा प्रवास त्रासदायक झाला नाही ना ? ” “होय. भगवान्, आमचें ठीक चाललें आहे. आमचा प्रवास त्रासदायक झाला नाही,” असें उपसेनानें उत्तर दिलें. त्याचा एक शिष्य भगवंतापासून कांही अंतरावर बसला होता. त्याला भगवान् म्हणाला, “ तुझीं हीं पांसुकूल चीवरें तुला आवडतात काय ? ” तो म्हणाला, “ नाहीं भदंत, मला तीं आवडत नाहींत. ” भ०—“ तर मग तूं पांसुकूल चीवरें कां वापरतोस ? ” तो—“ माझा उपाध्याय पांसुकूलिक आहे म्हणून मीहि पांसुकूलिक आहे. ”

तेव्हां भगवान् उपसेनाला म्हणाला, “ ही तुझी मंडळी फार चांगली दिसते. ह्यांना तूं कसें काय शिकवितोस ? ” उपसेन म्हणाला, “ भदंत, जो माझ्याजवळ येऊन उपसंपदा मागतो त्याला मी ह्यगतों कीं, मी आरण्यक, पिंडपातिक आणि

१ पांसुकूल चीवरें म्हणजे धुळींत, स्मशानांत वगैरे ठिकाणीं पडलेल्या चिंध्या गोळ्या करून त्यांचीं बनविलेली भिक्षुवस्त्रें.

पांसुकूलिक आहे; जर तूहि आरण्यक, पिंडपातिक आणि पांसुकूलिक होशील तर तुला मी उपसंपदा देईन. जर त्यानें ही गोष्ट कवूल केली तर त्याला उपसंपदा देतो; नाही तर देत नाही. त्याचप्रमाणें जो निश्रय मागतो त्यालाहि ही गोष्ट पसंत पडल्यास निश्रय देतो नाही तर देत नाही. ह्याप्रमाणें माझ्या मंडळीला मी शिकवितों. ” भगवान् म्हणाला, “ फार चांगलें. पण उपसेन श्रावस्ती येथील संघानें केलेला नियम तुला माहीत आहे काय ? ” त्यानें, नाही असें उत्तर दिल्यावर भगवंतानें तो नियम त्याला सांगितला. त्यावर उपसेन म्हणाला, “ आम्ही बुद्धाचे श्रावक भलताच नियम करीत नसतो; व केलेला मोडीत, नसतो; आणि नियमानुसार वागत असतो. तेव्हां श्रावस्तीतील संघ आपला नियम पाळीलच. त्यावर त्याची स्तुति करून भगवान् म्हणाला, “ उपसेन, जे भिक्षु आरण्यक, पिंडपातिक आणि पांसुकूलिक व्रत पालन करतात त्यांना वाटेल तेव्हां माझ्या भेटीस येण्याला मी परवानगी देतो. ” त्या काळीं उपसेनाला पाचिच्चिय आपत्ति लागू करण्याच्या उद्देशानें कांहीं भिक्षु दरवाजा वाहेर उभे होते. जेव्हां आपल्या मंडळीसह उपसेन वाहेर आला तेव्हां त्या भिक्षूंनीं श्रावस्ती येथील संघानें केलेला नियम त्याला कळविला. त्यावर आरण्यक, पिंडपातिक आणि पांसुकूलिक भिक्षूंना वाटेल तेव्हां भेटीस येण्यास भगवंतानें परवानगी दिली आहे, असें त्यानें त्यांस सांगितलें.

ही गोष्ट जेव्हां प्रसिद्ध झाली तेव्हां भिक्षु भगवंताच्या भेटीच्या इच्छेनें आपलीं आंथरणें टाकून देऊन आरण्यक व्रत, पिंडपातिक व्रत व पांसुकूलिक व्रत अंगीकारूं लागले. तीन महिन्यांनंतर भगवान् भिक्षूंचीं निवासस्थानें पहात असतां त्याला तीं आंथरणें दिसून आलीं; व हीं आंथरणें कोणी टाकून दिलीं आहेत असा त्यानें भिक्षूंना प्रश्न केला. भिक्षूंनीं त्याला सर्व वर्तमान सांगितलें. ह्या प्रकरणीं भिक्षूंना बोलावून भगवंतानें नियम घालून दिला तो असा:—

बसण्याचें आसन करविणाऱ्या भिक्षूनें जुन्या आसनांपैकीं रंग बदलण्यासाठीं एक चौफेर सुगतवितस्ति भाग घ्यावा. जर असा भाग न घेतां बसावयाचें आसन बनवील त्याला निस्सगिय पाचि-
च्चिय होतें ॥ १५ ॥

३५. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहतात होता. त्या काळीं कोसल देशांत प्रवास करीत श्रावस्तीला येत असतां वाटेंत एका भिक्षूला

लॉकर मिळाली. तिचें उत्तरासंगांत गाठोडें बांधून तो चालला. त्याला पाहून, किती पैसे देऊन तूं ही लॉकर घेतलीस, व तिच्यावर फायदा काय होईल, अशा रितीनें लोक त्याची थडा करूं, लागले. त्यामुळें तो लाजला, आणि श्रावस्तीला आरामांत आल्यावर त्यानें ती लॉकर फेंकून दिली. असें कां केलेंस, असा भिक्षुंनीं प्रश्न केला. तेव्हां तो म्हणाला, “ह्या लॉकरीसाठीं मला लोकांनीं केलेली थडा सहन करावी लागली.” भिक्षु म्हणाले, “ही लॉकर तूं किती दुरुन आणलीस ?” तो म्हणाला, “मी ती तीन योजनांपेक्षां जास्त अंतरावरून आणली.” हें त्याचें कर्म सज्जन भिक्षूला आवडलें नाहीं. त्यांनीं तें भगवंताला सांगितलें, व भगवंतानें त्या भिक्षूचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:—

वाटेंत भिक्षूला लॉकर मिळाली तर गरज असल्यास त्यानें ती घ्यावी, व दुसरा नेणारा नसेल तर तीन योजनांपर्यंत स्वतः न्यावी त्यापेक्षां जास्त अंतरावर—दुसरा नेणारा नसतांहि—घेऊन जाईल, तर त्याला निस्सग्गिय पाचिच्चिय होतें ॥ १६ ॥

३६. बुद्ध भगवान् शाक्य देशांत कपिलवस्तु येथें निग्रोधारामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु भिक्षुणीला लॉकर धुवावयास लावीत, रंगवावयास लावीत व मोकळी करावयास लावीत. त्यामुळें त्यांना अधिशील, अधिचित्त व अधिप्रज्ञा ह्यासंबंधानें शिकण्यास व विचारण्यास अवकाश मिळत नसे. महाप्रजापती गोतमी भगवंताच्या दर्शनाला गेली असतां, भिक्षुणी मोठ्या दक्षतेनें वागतात कीं नाहीं, असा भगवंतानें तिला प्रश्न केला. ती म्हणाली, “भिक्षुणीला सध्या दक्षता कुठली ! षड्वर्गीय भिक्षु त्यांना लॉकर धुवावयास लावतात, रंगवावयास लावतात व मोकळी करावयास लावतात. त्यामुळें त्यांना सवडच मिळत नाहीं.” तिला भगवंतानें धर्मोपदेश केला, व ती तेथून निघून गेली. त्यानंतर भगवंतानें भिक्षूंना बोलावून ह्या प्रकरणीं चौकशी केली. तेव्हां त्या भिक्षुणी षड्वर्गीय भिक्षूंच्या अज्ञाती आहेत असें त्यास आढळून आलें, व षड्वर्गीयांचा निषेध करून त्यानें नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु अज्ञाति भिक्षुणीला लॉकर धुवावयास लावील, रंगवावयास लावील किंवा मोकळी करावयास लावील, त्याला निस्सग्गिय पाचिच्चिय होतें ॥ १७ ॥

३७. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या वेळीं उपनंद शाक्यपुत्र राजगृह येथील एका कुटुंबांत जात येत असे. तेथें त्याला नित्य भिक्षा

मिळत असे; व त्या घरांत कांहीं खाण्यापिण्याचा जिन्नस नवीन करण्यांत आला, तर त्याचा हिस्सा उपनंदासाठीं ठेवण्यांत येत असे. एके दिवशीं त्या कुटुंबांत मांस तयार केलें होतें, व त्यापैकीं कांहीं भाग उपनंदासाठीं राखून ठेवण्यांत आला होता. पण मुलगा सकाळींच उठून रडूं लागल्याकारणानें त्याला तें मांस द्यावें लागलें. जेव्हां उपनंद आला तेव्हां त्याला ही गोष्ट सांगून तो गृहस्थ म्हणाला. “ त्या मांसाबद्दल आम्हीं तुम्हांला एक कार्पापण ठेवला आहे. त्याचें तुम्हांला मी काय घेऊन द्यावें ? ” उपनंद म्हणाला, “ जर मला कार्पापण दिला आहे तर तोच माझ्या हातीं ठेव म्हणजे झालें.” त्या गृहस्थानें तो कार्पापण उपनंदाला दिला खरा; पण उपनंदाचें कृत्य त्याला आवडलें नाहीं. तो त्यावर टीका करूं लागला. शेवटीं हें वर्तमान भगवंताला समजलें. भगवंतानें उपनंदाचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु सोन्यारुप्याचें द्रव्य घेईल किंवा घेववील, किंवा खालीं ठेवलेलें स्वाकारील, त्याला निस्संगिय पाचित्तिय होतें ॥ १८ ॥

३८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्यावेळीं षड्वर्गीय भिक्षु नाना प्रकारचा रुप्याचा व्यवहार (सराफी) करीत असत. गृहस्थांप्रमाणें हे शाक्यपुत्रीय श्रमण रुप्याचा व्यवहार करतात हें कसें ? अशी त्यांजवर लोकांची टीका होऊं लागली. ही गोष्ट भगवंताला समजली तेव्हां त्यानें षड्वर्गीयांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु नानाप्रकारचा रुप्याचा व्यवहार करील त्याला निस्संगिय पाचित्तिय होतें ॥ १९ ॥

३९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्र चीवर शिवण्यांत प्रख्यात होता. त्यानें वस्त्राच्या तुकड्यांची एक संघाटी बनविली, व चांगली रंगवून व इस्तरी करून तो ती वापरूं लागला. दुसऱ्या एका परिव्राजकानें ती पाहिली, व आपलें बहुमोल वस्त्र देऊन त्यानें ती मागितली. उपनंदानें संघाटी देऊन वस्त्र घेतलें. परिव्राजकाच्या आरामांत गेल्यावर इतर परिव्राजकांच्या सांगण्यावरून त्या परिव्राजकाला आपली चूक दिसून आली, व तो उपनंदापाशीं येऊन आपलें वस्त्र परत मागूं लागला; व उपनंदानें तें न दिल्यामुळें त्यावर टीका करूं लागला. हें वर्तमान भगवंताला समजलें तेव्हां त्यानें उपनंदाचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु नानाप्रकारे क्रयविक्रय करील त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ २० ॥

४०. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु पुष्कळ भिक्षापात्रें सांठवून ठेवीत असत. विहार पहाण्यासाठीं आलेले लोक तीं पाहून टीका करूं लागले कीं, ह्या भिक्षूंनीं जणूं काय मातीच्या भांड्याचें दुकानच लावलें आहे. हें वर्तमान भगवंताला समजलें तेव्हां त्यानें षड्वर्गीयांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

“ जो भिक्षु (एकाहून) जास्त पात्र ठेवील त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें. ” •

त्या काळीं आयुष्मान् आनंदाला एक अतिरेक (जास्त) पात्र मिळालें होतें, व तें सारिपुत्ताला देण्याची त्याची इच्छा होती. आणि सारिपुत्त त्या वेळीं साकेताला रहात होता. तो दहा दिवसांच्या आंत श्रावस्तीला येगार होता. हें वर्तमान आनंदानें भगवंताला सांगितलें; तेव्हां त्यानें दहा दिवसपर्यंत अतिरेक पात्र ठेवण्यास परवानगी देऊन वरील नियमांत फेरफार केला तो असाः—

अतिरेक पात्र दहा दिवसपर्यंत ठेवावें; त्याहून अधिक ठेवील त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ २१ ॥

४१. बुद्ध भगवान् शाक्यदेशांत कपिलवस्तु येथें निप्रोधारांमांत रहात होता. त्या काळीं एका कुंभारानें, भिक्षूला पात्रें पाहिजे असल्यास आपणांस सांगावें अशी विनंती केली होती. भिक्षु प्रमाणावाहेर पुष्कळ पात्रें त्याजकडून घेऊं लागले. ज्यांचीं पात्रें लहान होतीं ते मोठीं घेऊं लागले; ज्यांचीं मोठीं होतीं ते लहान घेऊं लागले. त्यायोगें त्या कुंभाराला दुसरीं मातीचीं भांडीं करण्यास सवड मिळेना, व त्याची व त्याच्या मुलांबाळांची उपासमार होऊं लागली. हें पाहून लोक भिक्षूवर टीका करूं लागले. ही गोष्ट भगवंताला समजली; तेव्हां त्यानें पात्र तयार करवून घेण्याची मनाई केली. तदनंतर एका भिक्षूचें पात्र फुटलें. भगवन्तानें पात्र तयार करवून घेण्याची मनाई केली आहे म्हणून तो भिक्षु आपल्या ओंजळींतच भिक्षा ग्रहण करूं लागला. लोक म्हणूं लागले कीं, हे शाक्यपुत्रीय श्रमण, इतर परिव्राजकांप्रमाणें (तिथियांप्रमाणें) ओंजळींतच भिक्षा घेतात हें कसें ? ही गोष्ट भगवंताला समजली; तेव्हां तो म्हणाला, “भिक्षुहो, ज्याचें पात्र फुटलें असेल त्याला नवीन पात्र तयार करवून घेण्यास मी परवानगी देतो.” त्याकाळीं भगवन्तानें पात्र फुटलें असतां दुसरें

तयार करवून घेण्यास परवानगी दिली आहे म्हणून षड्वर्गीय भिक्षु पात्राला थोडासा धक्का लागला तरी त्या कुंभाराकडून नवीन पात्र तयार करवून घेत असत. त्यामुळे पूर्वाप्रमाणेच त्याला त्रास होऊं लागला. हें वर्तमान भगवंताला समजलें तेव्हां त्यानें षड्वर्गियांचा निषेध करून भिक्षूना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु पांच ठिकाणीं पात्र सांघण्याचा इंसंग आल्यावांचून दुसरें पात्र तयार करून घेईल त्याला निरसगिय पाचित्तिय होतें ॥ २२ ॥

त्या भिक्षूनें तें पात्र भिक्षुसंघाला द्यावें; व त्या भिक्षुसंघांत जें शेवटच्या दर्जाचें पात्र असेल तें त्याला देण्यांत येऊन, 'भिक्षु, हें पात्र तूं फुटेपर्यंत धारण करावें' असें त्यास सांगण्यांत यावें. हा ह्या वावतींत शिष्टाचार समजावा.

४२. बुद्धभगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्याकाळीं आयुष्मान् पिलिंदवच्छ राजगृह येथें लेण करविण्याच्या उद्देशानें एक कंदरा साफ करवीत होता. विंविसार राजानें तें पाहून, तेथें कोणत्या हेतूनें साफसूफ करण्यांत येत आहे, असा पिलिंदवच्छाला प्रश्न केला. तेव्हां पिलिंदवच्छानें लेण करविण्याचा आपला उद्देश त्याला कळविला. विंविसार म्हणाला, "तुम्हांला एकादा आरामिक पाहिजे काय ?" पिलिंदवच्छ म्हणाला, "भगवंतानें आरामिक ठेवण्याची परवानगी दिली नाही." विंविसार म्हणाला, "असें आहे तर भगवंताला विचारून मला कळवा." पिलिंदवच्छानें हें वर्तमान एका माणसाकडून भगवंताला कळविलें. तेव्हां त्यानें आरामिक ठेवण्याची भिक्षूला परवानगी दिली. दुसऱ्या वेळीं जेव्हां विंविसार पिलिंदवच्छाजवळ आला तेव्हां हें वर्तमान त्यानें त्याला सांगितलें. विंविसारानें त्याला एक आरामिक देण्याचें वचन दिलें. परंतु अनेक कार्यांत व्यग्र असल्यामुळे आरामिक पाठविण्याचा त्याला विसर पडला. कांहीं कळानें त्याला ह्या गोष्टीची आठवण झाली व आरामिक देण्याचें वचन देऊन किती दिवस झाले ह्याची त्यानें चौकशी केली. महामात्रानें गणना करून पांचशें रात्री झाल्याचें राजाला सांगितलें; व राजानें इतके आरामिक पिलिंदवच्छाला एकदम दिले. त्यांचा एक मोठा गांवच वसला. त्याला आरामिकग्राम किंवा पिलिंदग्राम असें म्हणत असत.

त्या काळीं पिलिंदवच्छ त्या गांवांतील कुटुंबांत भिक्षेसाठीं जात असे. एके दिवशी तेथें उत्सव होता. लहान मुली अलंकार आणि पुष्पमाला धारण करून

क्रीडा करीत होत्या. पिलिंदवच्छ अनुक्रमें भिक्षा ग्रहण करीत एका आरामिकाच्या घरीं गेला; व तेथें त्याच्यासाठीं मांडलेल्या आसनावर बसला. त्या आरामिकाची मुलगी, ' मला अलंकार द्या, मला माळा द्या, ' म्हणून रडत होती. पिलिंदवच्छानें, ती कां रडते, याची चौकशी केली, तेव्हां आरामिक त्याला म्हणाला, " ही मला अलंकार मागत आहे. आम्हां गरिवांच्या घरीं अलंकार कोठून असणार ?" पिलिंदवच्छानें एक गवताची चुंबळ घेऊन आरामिकाला ती त्या मुलीच्या डोक्यावर ठेवावयास सांगितली. ती तिच्या डोक्यावर ठेवल्यावरोवर अत्यंत सुंदर सुवर्णमाला बनली. तशा प्रकारची सुवर्णमाला राजाच्या अंतःपुरांतहि नव्हती. ती त्या आरामिकानें चोरून आणली असावी अशा संशयावरून त्या आरामिक कुटुंबाला पकडून कैद करण्यांत आलें. तेव्हां खुद्द पिलिंदवच्छानें राजवाड्यांत जाऊन, त्या आरामिक कुटुंबाला कां कैद केलें, असा विंबिसार राजाला प्रश्न केला. राजा म्हणाला, " अशा प्रकारची सुवर्णमाला त्या आरामिकाच्या घरीं कोठून असणार ! त्यानें ती चोरूनच घेतली असली पाहिजे; म्हणून त्या कुटुंबाला कैद करण्यांत आलें आहे. " तें राजाचें भाषण ऐकून, राजवाडा सुवर्णमय होवो, असा पिलिंदवच्छानें संकल्प केला. त्यामुळें राजवाडा सोन्याचा दिसू लागला. आणि पिलिंदवच्छ राजाला म्हणाला, " इतकें सोनें आपणापाशीं कसें आलें !" त्याची सिद्धि जाणून राजानें त्या आरामिक कुटुंबाला सोडून दिलें. राजमहालांत आपल्या सिद्धीचा प्रभाव दाखविल्यानें पिलिंदवच्छाची लोकांत फार कीर्ति पसरली; व लोक त्याला तूप, लोणी, तेल, मध आणि काकवी हीं पांच औषधें देऊं लागले. त्याचे जे साथी होते, ते घडे भरून भरून हीं औषधें सांठवून ठेवीत असत. त्यामुळें विहारांत उंदीर फार होऊं लागले. लोक ते पाहून म्हणत कीं, हे शाक्यपुत्रीय श्रमण विंबिसार राजाप्रमाणें विहारांत कोठारें करूं लागले आहेत. हें वर्तमान भगवंताला समजलें तेव्हां त्यानें त्या भिक्षूंचा निषेध करून सर्व भिक्षूंसाठीं नियम केला तो असाः—

तूप, लोणी, तेल, मध आणि काकवी हीं पांच औषधें अशक्त भिक्षूंना उपयोगी पडणारीं आहेत. तीं घेऊन सात दिवसपर्यंत सांठवून उपयोगांत आणातीं. त्यापेक्षां जास्त दिवस सांठवून ठेवील त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ २३ ॥

४३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं वर्षाकालिक पंचा वापरण्यास भगवंतानें भिक्षूंना परवानगी दिली होती. षड्वर्गीय

भिक्षु भगवंतानें परवानगी दिली आहे म्हणून वर्षाकाळ येण्यापूर्वीच पंचा घेत असत व वापरीत असत, व तो जीर्ण झाल्यावर नौगवेच पावसांत उमे रहात असत. तें त्यांचें कर्म सज्जन भिक्षूला आवडलें नाहीं; व भगवंताला हें वर्तमान समजलें तेव्हां त्यानें त्यांचा निषेध करून नियम घालून दिला तो असा:—

उन्हाळ्याच्या शेवटच्या महिन्यांत वर्षाकालिक छाटी (पंचा) मिळवावी, व उन्हाळ्याच्या शेवटच्या पंधरवड्यांत ती वापरावी, त्या महिन्यापूर्वी जो छाटी मिळवील, व त्या शेवटच्या पंधरवड्यापूर्वी वापरील, त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ २४ ॥

४४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या समयीं उपनंद शक्य पुत्र आपल्या भिक्षु भावाला म्हणाला, “ चल, आपण प्रवासाला जाऊं.” त्याचें चीवर जुनें झालें असल्यामुळें तो प्रवासाला जाण्यास राजी नव्हता. तेव्हां उपनंदानें त्याला नवीन चीवर दिलें. पुढें त्याला भगवान् प्रवासाला जाणार आहे असें वर्तमान समजलें; व उपनंदावरोवर प्रवासाला न जातां भगवंतावरोवरच जाण्याचा त्यानें वेत ठरविला. तो वेत त्यानें उपनंदाला कळविला. उपनंदानें तो आपल्यावरोवर येण्यास कबूल नाहीं म्हणून त्याला दिलेलें चीवर हिरावून घेतलें. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाहीं; व ती भगवंताला कळली तेव्हां त्यानें उपनंदाचा निषेध करून नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु स्वतः दुसऱ्या भिक्षूला चीवर देऊन व नंतर रागावून हिरावून घेईल, किंवा हिरावून घेण्यास लावील. त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ २५ ॥

४५. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या समयीं षड्वर्गीय भिक्षूंनीं चीवर करण्याच्या अवधीत पुष्कळ सूत मागून घेतलें. चीवरें करून संपल्यावरहि सूत शिल्लक राहिलें. तेव्हां आणखीहि सूत मागून घेऊन त्यांनीं कोष्ट्यां कडून चीवरवस्त्रें तयार करवून घेतलीं. तरी सूत शिल्लक राहिलें. पुन्हां आणखी सूत मागून घेऊन त्यांनीं आणखी चीवरवस्त्रें तयार करविलीं. तें पाहून लोक त्यांच्यावर टीका करूं लागले. हें वर्तमान भगवंताला समजलें तेव्हां त्यानें त्यांचा निषेध करून भिक्षूला नियम घालून दिला तो असा:—

१ भिक्षूपाशीं तीन चीवरें असत. परंतु तीं त्यांना रोज पापरात्रीं लागत, व ह्यासाठीं पावसाळ्यांत निराळा पंचा ठेवावा लागे.

जो भिक्षु स्वतः सूत मिळवून कोष्ठयाकडून चीवरवस्त्र विणवलि
त्याला निस्सग्गिय पाचिच्चिय होतें ॥ २६ ॥

४६. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं एक मनुष्य प्रवासाला निघाला असतां आपल्या बायकोला म्हणाला, “सूत कांतून अमक्या कोष्ठयाला दे, व चीवरवस्त्र तयार करवून घे. मी आल्यावर आयें उपनं-
दाला चीवरानें आच्छादीन.” हें त्याचें भाषण एका पिंडपातिक भिक्षूनें ऐकलें, व त्यानें तें वर्तमान उपनंदाला सांगितलें. उपनंद त्या कोष्ठयाजवळ जाऊन त्याला म्हणाला, “हें चीवरवस्त्र माझ्यासाठीं विणविण्यांत येत आहे. तें तूं लांब, रुंद, भरीव, चांगलें विणलेलें, चांगली इस्तरी केलेलें व चांगलें धुतलेलें असें बनव.” तो म्हणाला, “भदंत, मला त्यानें हें एवढेंच सूत दिलें आहे. ह्या सुतानें लांब, रुंद आणि भरीव चीवरवस्त्र करतां येणें शक्य नाहीं. पण व्यवस्थितपणें विणलेलें, चांगली इस्तरी केलेलें व चांगलें धुतलेलें करतां येणें शक्य आहे.” परंतु उपनं-
दानें लांब, रुंद व भरीव करण्याचा त्याला आग्रह केला. अर्थात् तें सूत कमी पडलें. तेव्हां त्या स्त्रीजवळ जाऊन त्या कोष्ठयानें आणखी सूत मागितलें; व तिनें कारण विचारलें असतां घडलेलें वर्तमान तिला सांगितलें. त्या स्त्रीनें त्याला पूर्वी दिलें होतें तेवढेंच आणखी सूत दिलें; व तें चीवरवस्त्र तयार करवून घेतलें. तिचा नवरा घरीं आला तेव्हां उपनंद शाक्यपुत्र तेथें गेला. त्याला पाहून त्या गृह-
स्थाला चीवर वस्त्राची आठवण झाली. त्यानें स्त्रीला विचारलें, व तिनें तें चीवरवस्त्र आणून त्याच्या हवालीं केलें, आणि घडलेली गोष्ट त्याला सांगितली. त्यानें तें चीवरवस्त्र उपनंदाला दिलें खरें; पण तो त्यावर व शाक्यपुत्रीय श्रमणांवर टीका करूं लागला. अनुक्रमें हें वर्तमान भगवंताला समजलें. त्यानें उपनंदाचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

भिक्षूला उद्देशून अज्ञाति गृहपति किंवा गृहपत्नी कोष्ठयाकडून चीवरवस्त्र विणवावयास लावील; ह्या बाबतींत अनधीष्ट भिक्षु कोष्ठयांजवळ जाऊन विशिष्ट चीवराची आवड दर्शवील; म्हणेल कीं, हें चीवर माझ्यासाठींच विणविण्यांत येत आहे; तें लांब, रुंद, भरीव, चांगलें विणलेलें, चांगली इस्तरी केलेलें व चांगलें धुतलेलें असें करा; म्हणजे आम्हींहि तुम्हांला कांहीं देऊं. असें म्हणून जर तो भिक्षु त्यांना कांहीं—केवळ भिक्षान्न देखील—देईल त्याला निस्सग्गिय पाचिच्चिय होतें ॥ २७ ॥

४७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं एका महामात्रानें प्रवासाला जाते वेळीं भिक्षूंना निरोप पाठविला कीं, त्यांनीं येऊन वर्षाकालिक चीवर घ्यावें. परंतु भगवन्तानें वर्षाकालिक चीवर स्वीकारण्याची परवानगी दिली नसल्यामुळे भिक्षु अनमान करूं लागले. तो महामात्र म्हणाला, “मी असा निरोप पाठविला असतां भदंत येत नाहींत हें कसें ? मी सैन्यावरोवर जात आहे. कधीं मरेन त्याचा नेम काय ?” हें वर्तमान भगवंताला समजलें; तेव्हां ह्या प्रकरणीं भिक्षूंना बोलावून भगवान् म्हणाला, “भिक्षुहो, अत्येक चीवर घेण्यास मी तुम्हांला परवानगी देतो.” भगवंतानें अत्येक चीवराची परवानगी दिली आहे म्हणून भिक्षु अत्येक चीवरवस्त्रें घेऊन त्यांचीं गाठोडीं बांधून ठेवूं लागले. तें आनंदानें पाहिलें; व त्यानें ती गोष्ट भगवंताला सांगितली. भगवंतानें त्या भिक्षूंचा निषेध करून सर्व भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

कार्तिकी पौर्णिमेपूर्वीं दहा दिवस भिक्षूला अत्येक चीवर मिळेल. तें अत्येक आहे असे वाटल्यास त्यानें घ्यावें; व घेऊन चीवरवस्त्र शिवण्यापर्यंत ठेवून घ्यावें; त्यापेक्षां जास्त ठेवल्यास निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ २८ ॥

४८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं भिक्षु वर्षाकाळानंतर अरण्यांत रहावयास जात असत. कार्तिक महिन्यांतील चोर, ह्या भिक्षूंना पुष्कळ चीवरें मिळालीं असतील, ह्या समजुतीनें उपद्रव देत असत. हें वर्तमान भगवंताला समजलें, तेव्हां त्या प्रकरणीं भिक्षूंना बोलावून भगवान् म्हणाला, “भिक्षुहो, अरण्यांत रहाणाऱ्या भिक्षूंना तिहींपैकीं एक चीवर गांवांत ठेवण्यास मी परवानगी देतो.” भगवंताची परवानगी मिळाली आहे म्हणून तिहींपैकीं एक चीवर ठेवून भिक्षु अरण्यांत रहात असत. अशीं चीवरें गांवांत फार दिवस राहिल्यानें नाश पावत असत (उंदीर वगैरे तीं खात असत). हें वर्तमान भगवंताला समजलें. तेव्हां त्यानें भिक्षूंना खालील नियम घालून दिला:—

१ अत्येक चीवर म्हणजे प्रवासाला जाणाऱ्या मनुष्यानें, आजारी मनुष्यानें, गर्भिणी स्त्रीनें किंवा ज्यानें नुकताच बौद्ध धर्म स्वीकारला आहे अशा माणसानें वर्षाकाळीं दिलेलें चीवर.

वर्षाकाल संपल्यावर—कार्तिक पौर्णिमेनंतर—जीं साशंक आणि भयकारक आरण्यक वासस्थानें असतील, त्यांत रहाणाऱ्या भिक्षूनें वाटल्यास तिहींपैकीं एक चीवर गांवांत ठेवावें; व कांहीं कारणास्तव जरूर लागल्यास सहा दिवसपर्यंत त्या चीवरापासून दूर राहावें. भिक्षूंच्या संमतीशिवाय त्यापेक्षां जास्त दिवस त्या चीवरापासून अलग राहिल, त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ २९ ॥

४९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं श्रावस्तींत एका पूगानें संघाला भोजन तयार करून चीवरवस्त्र देण्याचा बेत केला होता. षड्वर्गीय भिक्षु त्या पूगाजवळ जाऊन तीं चीवरवस्त्रें मागूं लागले. पण पूगाचे सभासद म्हणाले, “आम्हीं दरवर्षीं जेवण देऊन संघाला चीवरवस्त्रें देत असतो. तेव्हां हीं चीवरवस्त्रें तुम्हांला देतां येत नाहींत. षड्वर्गीय म्हणाले, “संघाला देणारे पुष्कळ आहेत. पण आम्हीं केवळ तुमच्यावर अवलंबून रहातो. तुम्ही जर आम्हांला देणार नाहीं तर दुसरा कोण देईल ?” ह्याप्रमाणें अतिशय आग्रह केल्यामुळे त्या पूगानें तीं चीवरवस्त्रें त्यांना दिलीं. पुढें संघाला जेवण दिल्यावर इतर भिक्षु म्हणाले, “आतां तुम्हीं तयार करून ठेवलेलीं वस्त्रें आणून संघाला द्या.” तेव्हां पूगाचे सभासद म्हणाले, “आम्हीं वस्त्रें गोळा केलीं होतीं खरीं; परंतु षड्वर्गीयांच्या आग्रहास्तव त्यांना देणें भाग पडलें. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाहीं; व ती कळून आल्यावर भगवंतानें षड्वर्गीयांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो अंसाः—

जो भिक्षु जाणून बुजून संघाला मिळणारा लाभ आपण मिळवील त्याला निस्सगिय पाचित्तिय होतें ॥ ३० ॥

व्याणव पाचित्तिय

५०. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं हत्थक शाक्यपुत्र वादविवादांत गुंतला होता. इतर पंथांच्या परिव्राजकांवरुं वाद करित असतां, आपला मुद्दा अमूक असें म्हणून, पुन्हां तो आपला मुद्दाच नाहीं असें तो म्हणे; किंवा दुसरीच कांहीं तरी गोष्ट काढी. अमूक ठिकाणीं अमक्या वेळीं वादासाठीं येईन असें म्हणून त्यावेळीं हजर रहात नसे. दुसऱ्या पंथांचे परि-

ब्राजक ह्या त्याच्या वर्तनावर टीका करूं लागले, व भगवंताला हें वर्तमान समजलें तेव्हां त्यानें त्याचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु जाणून वुजून खोटें बोलेल त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ १ ॥

५१ बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु विद्वान् भिक्षूंवरोवर भांडण करून त्यांना शिवीगाळ करीत असत. तेव्हां त्यांचा निषेध करून भगवंतानें नियम केला तो असा:—

वर्मी बोलणान्यास पाचिच्चिय होतें ॥ २ ॥

५२. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु तंटा, भांडणें झालेल्या भिक्षूंच्या परस्परांशीं चहाड्या करीत असत. तेव्हां भगवंतानें त्यांचा निषेध करून नियम केला तो असा:—

भिक्षूची चहाडी केली असतां पाचिच्चिय होतें ॥ ३ ॥

५३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्याकाळीं षड्वर्गीय भिक्षु उपासकांवरोवर शब्दशः धर्म वचनें म्हणत असत. त्यामुळें उपासकांचा भिक्षूविषयीं गौरव कमी होऊ लागला. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाही; व ती समजली तेव्हां भगवंतानें षड्वर्गीयांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु अनुपसंपन्नावरोवर शब्दशः धर्म म्हणेल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ४ ॥

५४. बुद्ध भगवान् आळवी येथें अगाळव चेतियांत रहात होता. त्या वेळीं धर्मश्रवणासाठीं उपासक आरामांत येत असत. धर्मदेशना झाल्यावर स्थाविर भिक्षु आपापल्या विहारांत जात असत. पण नवक भिक्षु तेथेंच उपासकांवरोवर एकाच उपस्थानशालेंत निजत असत. ते कधीं कधीं नागडे उघडे पडत असत, व त्यामुळें उपासक त्यांवर टीका करीत. हें वर्तमान भगवंताला समजलें तेव्हां त्यानें नियम केला तो असा:—“ जो भिक्षु अनुपसंपन्नावरोवर एका ठिकाणीं निजेळ, त्याला पाचिच्चिय होतें. ”

१ अनुपसंपन्न ज्याला भिक्षुसंघांत उपसंपदाविधीनें घेण्यांत आलें नाही तो पुरुष किंवा भिक्षुणीसंघांत घेण्यांत आलें नाही ती स्त्री.

२ प्रत्येक शब्द दुसऱ्याला उच्चारवयास लावून धर्म शिकवील.

हा नियम घालून देऊन भगवान् आळवीहून कौशांबीला आला व तेथे वद-
रिकारामांत राहिला. त्या समयीं राहुल श्रामगेर होता. त्याला भिक्षु म्हणाले,
“ आम्हांला अनुपसंपन्नावरोवर एका ठिकाणीं निजतां येत नाहीं. तेव्हां तूं
आपल्या निजण्याची व्यवस्था पहा. “ राहुलाला दुसरी जागा न मिळाल्यामुळे
वर्चकुटींत (पायखान्यांत) निजावे लागले. पहांटेला भगवान् तेथे गेला; व
त्याला तेथे राहुल आढळला. आपणांला तेथे कां निजावे लागले हें राहुलानें
त्याला सांगितलें. तेव्हां भिक्षूला बोलावून भगवान् म्हणाला, “ भिक्षुहो, अनु-
पसंपन्नावरोवर दोन तीन रात्री एकत्र निजण्यास मी परवानगी देतो. ” आणि
त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असाः—

जो भिक्षु अनुपसंपन्नावरोवर दोन तीन रात्रीपेक्षां जास्ती रात्री
एका ठिकाणीं निजेल त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ५ ॥

५५. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथे जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं
आयुष्मान् अनुहद्ध कोसल देशांत प्रवास करीत श्रावस्तीला जात असतां एका
गांवांत आला. तेथे एका स्त्रीचें आवसथागार होतें. अनुहद्धानें एक रात्र तेथे
रहाण्यास जागा मागितली, व ती त्या स्त्रीनें दिली. त्यानंतर तेथे कांहीं पांथस्थ
आले. त्यांनाहि त्या आवसथागारांत अनुहद्धाच्या संमतीनें जागा देण्यांत आली.
अनुहद्धाला पाहिल्यावरोवर त्या स्त्रीचें मन विकृत झालें, व ती त्याला म्हणाली,
“ भदत, येथे तुम्हांला फार दाटी होईल. आंतल्या वाजूला तुमची निजण्याची सोय
मी करवितें.” त्यावर कांहीं न बोलतां अनुहद्धानें ही गोष्ट मान्य केली. रात्री ती
स्त्री सर्व अलंकार घालून अनुहद्ध निजला होता त्या खोलींत आली; व त्याला
म्हणाली, “भदंत, तुम्ही अत्यंत सुरूप आहां, व मीहि तशीच सुरूप आहे. मला
आपली वायको करा.” अनुहद्ध कांहींच बोलला नाही, तेव्हां ती पुन्हां म्हणाली,
“मला तुम्ही स्वीकारा; एवढेंच नव्हे तर माझी सर्व संपत्तीहि स्वीकारा.” त्यावर
अनुहद्ध कांहींच बोलला नाही. तेव्हां साडी टाकून देऊन ती स्त्री अनुहद्धासमोर
इकडून तिकडे फिरूं लागली, उभी राहूं लागली, बसूं लागली, व निजूं लागली; पण
अनुहद्धानें आपल्या इंद्रियांचें दमन करून तिच्याकडे मुळींच लक्ष्य दिलें नाही.
ह्यामुळे ती स्त्री आश्चर्यचकित झाली, व पुन्हां साडी नेसून अनुहद्धाच्या पायांवर
डोकें ठेवून तिनें त्याची माफी मागितली. अनुहद्धानें तिला क्षमा केली; व दुसऱ्या

दिवशीं तिला धर्मोपदेश करून तो तेथून श्रावस्तीला आला. तेथें त्यानें ही गोष्ट भिक्षूंना सांगितली. जेव्हां ती भगवंताला समजली; तेव्हां भगवंतानें त्याचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु स्त्रीबरोबर एका जागीं निजेल त्याला पाचिच्चिय होतें ॥६॥

५६. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत राहत होता. त्या काळीं उदायी श्रावस्तीमध्ये पुष्कळ कुटुंबांत जात येत असे. अशा एका कुटुंबांत सासू बाहेरच्या दरवाजांत बसली होती, व सून आंतल्या दरवाज्यांत बसली होती. उदायी इकडे येऊन सासूच्या कानांत धर्मोपदेश करून सुनेपाशीं गेला; व तिलाहि त्यानें तसाच कानाशीं धर्मोपदेश केला. तेव्हां त्या उभयतांना परस्परां-विषयीं संशय उत्पन्न झाला; व उदायी कानाशीं काय बोलत होता हें परस्परांनीं परस्परांना विचारलें. त्यानें नुस्ता धर्मोपदेश केला हें समजून आल्यावर त्या दोघीहि त्यावर टीका करूं लागल्या; व ही गोष्ट अनुक्रमें भगवंताला समजली. त्यानें उदायीचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

“ जो भिक्षु स्त्रीला धर्मोपदेश करील त्याला पाचिच्चिय होतें.”

त्या काळीं उपासिका भिक्षूंना पाहून, आपणाला धर्मोपदेश करा अशी विनंती करीत असत. भिक्षु म्हणत, ‘ असें करणें योग्य नव्हे. ’ त्या म्हणत ‘ निदान पांच सहा वाक्यांनीं तरी धर्मोपदेश करा. ’ परंतु भिक्षु त्यांचें म्हणणें ऐकेनात. तेव्हां त्या भिक्षूंवर टीका करूं लागल्या. ही गोष्ट भगवंताला समजली तेव्हां त्यानें वायकांना पांच सहा वाक्यांनीं उपदेश करण्याची भिक्षूंना परवानगी दिली, व वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

“ जो भिक्षु स्त्रीला पांच सहा वाक्यांपेक्षां जास्त धर्मोपदेश करील त्याला पाचिच्चिय होतें ”

त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु भगवंतानें अशी परवानगी दिली आहे म्हणून एकाद्या अजाण मनुष्याला स्त्रीजवळ बसून पुष्कळ धर्मोपदेश करीत असत. ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां त्यांचा निषेध करून त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु सुज्ञ पुरुष हजर असल्याशिवाय स्त्रीला पांच सहा वाक्यांपलिकडे धर्मोपदेश करील त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ७ ॥

५७. बुद्ध भगवान् वैशाली येथें महावनांत कूटागारशालेंत रहात होता. त्या काळीं कांहीं नाणावलेले भिक्षु वल्गुमुदा नदीच्या तीरावर वर्षाकाळीं राहिले. [सर्व मजकूर चवथ्या कलमाप्रमाणें समजावा.] वर्षाकाळानंतर जेव्हां ते भगवंताच्या दर्शनाला आले तेव्हां त्यांनीं परस्परांना लोकोत्तर धर्माचें ज्ञान झाल्याचें गृहस्थांना सांगितलें. ही गोष्ट भगवंताला समजली. पण त्यापैकीं वन्याच जणांना खरोखरच लोकोत्तर धर्माचें ज्ञान झालें होतें. तरी पण त्यांचा निषेध करून भगवंतानें भिक्षूना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु अनुपसंपन्नाला लोकोत्तर धर्म प्राप्त झाल्याचें सांगेल—
ही गोष्ट खरी असल्यास—त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ८ ॥

५८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्र षड्वर्गीय भिक्षूंवर भांडला होता. त्याच्या हातून चेतनायुक्त वीर्यपात करण्याची आपत्ति घडली होती, व संघानें त्याला त्यावद्दल परिवास दिला होता. तो अशा स्थितींत असतां श्रावस्तींत एका पूगाकडून संघाला निमंत्रण होतें. तेथें उपनंद एका वाजूला वसला. षड्वर्गीय भिक्षु त्या पूगांतील मनुष्यांना म्हणाले, “ या उपनंदाचा तुम्ही वराच मान ठेवतां, पण हा ज्या हातानें दायकांनीं दिलेली भिक्षा ग्रहण करतो, त्याच हातानें वीर्यपात करीत असतो. ह्या अपराधावद्दल संघानें त्याला परिवास दिला आहे; व म्हणून तो सर्वांच्या शेवटीं वसला आहे.” हें त्यांचें भाषण सज्जन भिक्षूंना आवडलें नाहीं; व भगवंताला जेव्हां ही गोष्ट समजली तेव्हां त्यानें षड्वर्गियांचा निषेध करून भिक्षूना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु संघाच्या संमतीशिवाय दुसऱ्या भिक्षूची संघादिशेष आपत्ति अनुपसंपन्नाला सांगेल, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ९ ॥

५९. बुद्ध भगवान् आळवी येथें अग्गाळव चेतियांत रहात होता. त्या काळीं आळवक भिक्षु बांधकाम करीत असतां जमीन खोदवीत. त्यांच्यावर लोक टीका करूं लागले. ही गोष्ट समजली, तेव्हां भगवंतानें त्यांचा निषेध करून भिक्षूना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु जमीन खणील किंवा खणवील, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ १० ॥

६०. बुद्ध भगवान्, आळवी येथें अग्गाळव चेतियांत रहात होता. त्या काळीं आळवक भिक्षु बांधकाम करीत असतां झाडें तोडीत असत व तोडवीत असत.

असा एक भिक्षु एक झाड तोडीत असतां त्या वृक्षावर राहणारी वृक्ष देवता त्याला म्हणाली, “ भदंत, तुझे घर वनविण्यासाठीं माझ्या घराचा नाश करूं नकोस. ” तिचें वचन न ऐकतां भिक्षूनें तें झाड तोडलें. तें खालीं पडलें तेव्हां त्या देवतेला व तिच्या मुलांला पुष्कळ जखमा झाल्या. तिच्या मनांत त्या भिक्षूला ठार मारावें असा विचार आला; परंतु मनोनिग्रह करून भगवंताजवळ जाऊन तिनें ही सर्व गोष्ट त्याला सांगितली. तिनें त्या भिक्षूला मारलें नाहीं ह्याबद्दल भगवंतानें तिची स्तुति केली, व तेथून कांहीं अंतरावर एक मोकळा वृक्ष होता त्यावर निवासस्थान करण्यास तिला सांगितलें. भिक्षु झाडें तोडतात म्हणून लोकहि भिक्षूवर टीका करूं लागले. शेवटीं ह्या प्रकरणीं भगवंतानें भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

वनस्पति तोडल्यास पाचिच्चिय होतें ॥ ११ ॥

६१. बुद्ध भगवान् कौशांबी येथें घोषितारामांत रहात होता. त्या काळीं छत्र भिक्षु अनाचार करून संघांत चौकशी होत असतां भलतें सलतें बोलत असे; म्हणे कीं, आपत्ति कोणाला झाली? कोणत्या वाबतींत झाली? कशी झाली? कोणाला बोलतां? काय बोलतां? सज्जन भिक्षूंना ही गोष्ट आवडली नाहीं; व भगवंताला ती समजली, तेव्हां त्यानें छत्र भिक्षूचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

“भलतें बोलेल त्याला पाचिच्चिय होतें.”

त्या काळीं छत्र भिक्षु भलतेंच बोलल्यास आपत्ति होते म्हणून संघांत मुकाब्यानें रहात असे, व त्यामुळें संघाला त्रास होत असे. ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

भलतें बोलेल किंवा (मौन धरून) संघास त्रास देईल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ १२ ॥

६२. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेणुवनांत रहात होता. त्या काळीं दच्च मल्ल-पुत्र संघाच्या निजण्याची व जेवणाची व्यवस्था पहात असे. मित्तिय आणि भुम्मजक हे दोघे भिक्षु त्याची अवज्ञा करूं लागले. तेव्हां भगवंतानें भिक्षूंसाठीं नियम केला तो असा:—

“अवज्ञा केली असतां पाचिच्चिय होतें.”

अवज्ञा केली असतां पाचिच्चिय होतें म्हणून मित्तिय आणि भुम्मजक दच्चाची निंदा करूं लागले. तेव्हां भगवंतानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

अवज्ञा किंवा निंदा केली असतां पाचिच्चिय होतें ॥ १३ ॥

६३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं हिंवाळ्यांत भिक्षु मोकळ्या जागीं मंचक किंवा आसन ठेवून उन्हांत वसत असत; व तें जागच्या जागीं न ठेवतां किंवा दुसऱ्या कोणाला न सांगतां तेथेंच टाकून जात असत. हें वर्तमान भगवंताला समजलें तेव्हां त्यानें त्यांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु सांघिक मंच, पीठ, विछाना किंवा चटई मोकळ्या जागेत पसरून किंवा पसरावयास लावून जातेवेळीं जागच्याजागीं न ठेवील, न ठेवावयास लावील, किंवा दुसऱ्याला न सांगतां जाईल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ १४ ॥

६४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं सप्तदशवर्गीय भिक्षु परस्परांशीं मैत्रीनें वागत असत. ते एकत्र रहात व एकत्रच प्रवास करीत. एके दिवशीं एका सांघिक विहारांत विछाने पसरून ते निजले व जातांना विछाने तसेच टाकून गेले. त्यामुळें विछान्याला वाळवी लागली. हें वर्तमान भगवंताला समजलें, तेव्हां त्यांचा निषेध करून त्यानें भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु सांघिक विहारांत शय्या (विछाना) हांतरून किंवा हांथरावयास लावून जातांना जागच्याजागीं न ठेवितां किंवा न ठेवावयास लावतां किंवा कोणाला न सांगतां जाईल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ १५ ॥

६५. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु चांगल्या चांगल्या जागीं जाऊन आगाऊच निजण्याच्या उद्देशानें वसत असत. स्थविर भिक्षु त्यांना तेथून उठवीत; परंतु षड्वर्गीय भिक्षु गर्दी करून तेथेंच निजत असत; हेतु हा कीं ज्याला गर्दी वाटत असेल त्यानें तेथून निघून जावें. ती गोष्ट भगवंताला समजली तेव्हां त्यानें षड्वर्गीयांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु सांघिक विहारांत पूर्वी वस्तीला राहिलेल्या भिक्षूला गर्दी व्हावी व त्यानें तेथून निघून जावें अशा हेतूनें जाणूनबुजून गर्दी करून निजेल, त्याला ह्याच कारणास्तव पाचिच्चिय होतें ॥ १६ ॥

६६. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आशामांत रहात होता. त्या काळीं सप्तदशवर्गीय भिक्षूंनीं एका गांवठी विहाराचीं डागडुजी चालविली होती. ती होईपर्यंत षड्वर्गीय भिक्षूंनीं वाट पाहिली, व विहार साफसूफ झाल्यावर सप्तदशवर्गीयांना हांकून देऊन आपणच तेथें राहूं लागले. सप्तदशवर्गीयांनीं त्यांची पुष्कळ विनवणी केली; पण त्यांना ते आंत राहूं देईनात. हें वर्तमान भगवंताला समजलें, तेव्हां त्यानें षड्वर्गीयांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु भिक्षूवर रागावून सांघिक विहारांतून त्याला बाहेर काढील, किंवा बाहेर काढील, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ १७ ॥

६७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आशामांत रहात होता. त्या वेळीं दोन भिक्षु सांघिक विहारांतील दोन मजली कुटींत, एक तळमजल्यावर व दुसरा वरच्या मजल्यावर रहात होता. वरच्या मजल्यावर जमिनीत रोंवलेल्या पायांची एक खाट होती. वरच्या मजल्यावर राहणारा भिक्षु त्या खाटेवर जोरानें एकदम बसला. त्यामुळें खाटेचा पाय खालीं शिरून खालच्या मजल्यावर राहणाऱ्या भिक्षूच्या डोक्याला मोठा धक्का लागला, व त्यानें आरडाओरड केली. सज्जन भिक्षूंना ही गोष्ट आवडली नाही, व भगवंतानें त्या बाबतींत नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु सांघिक विहारांतील दोन मजली कुटींत वरच्या मजल्यावर पाय जमिनीत रोंवलेल्या खाटेवर किंवा आसनावर बसेल किंवा निजेळ, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ १८ ॥

६८. बुद्ध भगवान् कौशांबी येथें घोषितारामांत रहात होता. त्या काळीं आयुष्मान् छन्नाच्या उपस्थायक महामात्रानें छन्नासाठीं एक विहार करविला. छन्न त्या विहारावर एकामागून एक आच्छादन घालूं लागला व त्याच्या भिंतीला पुन्हां पुन्हां गिलावा करूं लागला. त्यामुळें भार जास्त होऊन विहार पडूं लागला. छन्नानें त्याच्या दुरुस्तीसाठीं तृणकाष्ठ गोळा करित असतां एका ब्राह्मणाचें जवाचें शेत (यवक्षेत्र) खराब केलें. तेव्हां तो ब्राह्मण भिक्षूवर टीका करूं लागला. अनुक्रमें ही गोष्ट भगवंताला समजली. त्यानें छन्नाचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

मोठा विहार करविणाऱ्या भिक्षूनें दरवाजाच्या बाजूला अर्गला ठेवण्याच्या जागेपर्यंत व खिडक्यांच्या बाजूला गिलावा करण्यासाठीं आणि दोनतीनदां छप्पर घालण्यासाठीं जेथें धान्यादिक

नसेल अशा जागी राहून प्रयत्न करावा. त्यापेक्षां जास्त—धान्या-
दिक नाही अशा जागी राहून देखील—गिलावा करण्याचा किंवा
छुप्पर घालण्याचा प्रयत्न करील, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ १९ ॥

६९. बुद्ध भगवान् आळवी येथें अग्गाळव चेतियांत रहात होता. त्या काळीं
आळवी एथील भिक्षु वांधकाम करवितांना प्राणी असलेल्या पाण्यानें गवत व
माती मिजवीत असत व मिजवावयास लावीत असत. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना
आवडली नाही... आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु जाणूनवुजून प्राणी असलेल्या पाण्यानें गवत किंवा
माती मिजवील किंवा मिजवावयास लावील, त्याला पाचित्तिय
होतें ॥ २० ॥

७०. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं
स्थविर भिक्षु भिक्षुणींला उपदेश करीत असत, व त्यामुळें त्यांना चीवरपिंडपा-
तादिकांचा लाभ होत असे. तें पाहून षड्वर्गीय भिक्षूंना भिक्षुणींना उपदेश करणें
फायदेशीर आहे असें वाटलें, व भिक्षुणींजवळ जाऊन ते त्यांना म्हणाले, “ भगि-
नीनों, आम्ही राहतों तिकडे येत जा; म्हणजे आम्हीहि तुम्हाला उपदेश करूं.”
जेव्हां त्या भिक्षुणी षड्वर्गीयांजवळ गेल्या, तेव्हां त्यांनीं त्यांना धर्मोपदेश फार
थोडा केला, आणि वायफळ गोष्टी पुष्कळ सांगितल्या. तेथून त्या भगवंताच्या
दर्शनाला गेल्या; व भगवंतानें प्रश्न केल्यावरून त्यांनीं घडलेली गोष्ट सांगितली.
ह्या प्रकारणीं भगवंतानें भिक्षूंना एकत्र जमविलें, व षड्वर्गीयांचा निषेध केला;
आणि भिक्षुणींना उपदेश करणारा भिक्षु पद्धतीप्रमाणें संघानें निवडावा असा
नियम केला. संघानें निवडलेल्या भिक्षूनें भिक्षुणींस उपदेश करावा अशी अनुज्ञा
देऊन भगवंतानें खालील नियम घालून दिला:—

संघानें निवड केल्यावांचून जो भिक्षु भिक्षुणींना उपदेश करील
त्याला पाचित्तिय होतें ॥ २१ ॥

षड्वर्गीय भिक्षु भगवंतानें हा नियम केला आहे म्हणून आपणांपैकीं कोणाला
त्तरी निवडून भिक्षुणींना उपदेश करावयाला लावीत असत. तेव्हां त्यांचा निषेध
करून भगवान् भिक्षूंना म्हणाला, “ भिक्षुहो, (१) जो भिक्षु शीलवान् असेल,
(२) बहुश्रुत असेल, (३) ज्याला भिक्षुप्रातिमोक्ष आणि भिक्षुणीप्रातिमोक्ष
तोंडपाठ असतील, (४) जो उत्तम वक्ता असेल, (५) भिक्षुणींना ज्याचा

उपदेश आवडत असेल, (६) जो समर्थ असेल, (७) प्रव्रज्या घेतल्यापासून ज्याच्या हातून संघादिशेषासारखी आपत्ती घडली नसेल, व (८) जो वयाने वीस वर्षांहून अधिक असेल, त्यालाच भिक्षुणींना उपदेश करण्यासाठी निवडण्यांत यावे. ह्या आठ गुणांनी समन्वित असेल त्याला भिक्षुणींस उपदेश करण्यासाठी निवडावे अशी अनुज्ञा देतो. ”

७१. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथे जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं स्थविर भिक्षु आळीपाळीनें भिक्षुणींना उपदेश करीत असत. एके दिवशीं चूळपंथकाची पाळी होती. भिक्षुणी म्हणाल्या, “ आज आर्य चूळपंथक आम्हांस विस्तारानें उपदेश न करतां पुन्हां पुन्हां आपली उद्गार गाथाधि म्हणत राहिल ” हें त्यांचें अनुमान खरें ठरलें. त्या उपदेशासाठीं आल्यावर चूळपंथकानें ही गाथा म्हटली:—“अधिचेतसो अप्पमज्जतो मुनिनो मोनपथेसु सिक्खतो । सोका न भवन्ति तादिनो उपसन्तस्स सदा सतीमतो ॥ (समाधीमध्ये अप्रमत्त राहणाऱ्या, मौनमार्गांत आत्मदमन करण्यांस शिकणाऱ्या, शांत आणि सदोदित स्मृतिमान् तादृश मुनीला शोकप्रसंग येत नसतात.)” आपण केलेलें अनुमान खरें ठरलें, असें भिक्षुणी आपसांत बोलूं लागल्या. त्यांचें बोलणें चूळपंथकानें ऐकलें; व तो सिद्धीच्या वळानें आकाशांत चंक्रमण करूं लागला, उभा राहूं लागला, बसूं लागला, निजूं लागला, धूर उत्पन्न करूं लागला, अग्नि उत्पन्न करूं लागला व अंतर्धान पावूं लागला; आणि वरचीच उद्गारगाथा व इतर पुष्कळ बुद्धवचनें म्हणूं लागला. तें पाहून भिक्षुणी म्हणूं लागल्या, “ चूळपंथकाच्यासारखा प्रभावशाली उपदेश आम्हीं कधीं ऐकला नाही. पण ह्या चूळपंथकाच्या उपदेशामुळें शहरांत जाण्यास भिक्षुणींना उशीर झाला; व दरवाजे बंद झाल्यामुळें रात्र शहराबाहेर घालवून त्यांना सकाळीं शहरांत जावे लागलें. त्यांना पाहून लोक म्हणूं लागले कीं, ह्या भिक्षुणी अब्रह्मचारिणी आहेत; रात्रीं भिक्षूंंबरोबर राहून सकाळीं गांवांत येत आहेत. होतां होतां ही गोष्ट भगवंताच्या कानीं आली. त्यानें चूळपंथकाचा निषेध करून भिक्षुंना नियम घालून दिला तो असा:—

संघानें निवडलेला भिक्षुहि सूर्यास्तानंतर भिक्षुणींला उपदेश करील तर त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ २२ ॥

७२. बुद्ध भगवान् शाक्य देशांत कपिलवस्तु येथे निग्रोधारामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु भिक्षुणीउपाश्रयांत जाऊन भिक्षुणींना उपदेश करीत

असत. हें वर्तमान भगवंताला समजलें, तेव्हां त्यानें त्यांच निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

“ जो भिक्षु भिक्षुणीच्या उपाश्रयांत जाऊन भिक्षुणीला उपदेश करील त्याला पाचित्तिय होतें. ”

त्या काळीं महाप्रजापती गोतमी आजारी होती. स्थविर भिक्षु तिच्या समाचाराला गेले. त्यांना तिनें धर्मोपदेश करण्याची विनंती केली. पण तसें करण्याची मनाई आहे म्हणून त्यांनीं धर्मोपदेश केला नाही. नंतर भगवान् महाप्रजापतीला भेटावयाला गेला. त्याला तिनें ही गोष्ट सांगितली. तेव्हां ह्या प्रकरणीं भगवान् भिक्षूंना म्हणाला, ‘ अजारी भिक्षुणीला भिक्षुणीच्या उपाश्रयांत जाऊन उपदेश करण्याची मी परवानगी देतो. आणि त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु प्रसंगाशिवाय भिक्षुणीच्या उपाश्रयांत जाऊन भिक्षुणीला उपदेश करील, त्याला पाचित्तिय होतें. भिक्षुणी अजारी असणे, हा ह्या बाबतींत प्रसंग जाणावा ॥ २३ ॥

७३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं स्थविर भिक्षूंना भिक्षुणीला उपदेश केल्यामुळें चीवरपिंडपातादिकांचा लाभ होत असे. षड्वर्गीय भिक्षु म्हणत कीं, केवळ लाभासाठीं स्थविर भिक्षु भिक्षुणींना उपदेश करतात. ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां त्यानें षड्वर्गियांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

लाभासाठीं स्थविर भिक्षु भिक्षुणींना उपदेश करतात असें जो भिक्षु म्हणेल, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ २४ ॥

७४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं एक भिक्षु श्रावस्तीतील एका गल्लींत भिक्षाटन करीत असे. एक भिक्षुणीहि तेथेंच भिक्षेला जात असे. तेथें त्या दोघांची ओळख झाली. एकदां त्या भिक्षुणीला त्यानें चीवर दिलें. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाही....व भगवंतानें नियम केला तो असा:—

“ जो भिक्षु अज्ञाति भिक्षुणीला चीवर देईल त्याला पाचित्तिय होतें. ”

ह्यामुळें भिक्षुणीनें कांहीं पदार्थांच्या बदल चीवर मागितलें असतां भिक्षु देईनात. भगवंतानें पदार्थांच्या बदल चीवर देण्याची परवानगी दिली; व वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु पदार्थांच्या बदलीशिवाय अज्ञाति भिक्षुणीला चीवर देईल, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ २५ ॥

७५. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं उदायी भिक्षु चीवर शिवण्यांत प्रख्यात होता. एका भिक्षुणीनें चीवर शिवून देण्यास त्याला विनंती केली. त्यानें चीवर फार चांगलें तयार केलें, पण त्यावर एक बीभत्स चित्र काढलें; व त्या भिक्षुणीला सांगितलें कीं, ह्या चीवराची घडी न मोडतां तें तसेंच ठेवून दे, आणि जेव्हां भिक्षुणीसंघ उपदेश ऐकण्यास जाईल त्या वेळीं तें पांघरून सर्वांमागून जा. त्या भिक्षुणीनें तसें केलें. अर्थांत तें बीभत्स चित्र तिला किंवा इतर भिक्षुणींना दिसलें नाहीं. पण वायेंत लोक तें चित्र पाहून भिक्षुणींची निंदा करूं लागले. पुढें ही बातमी भगवंताला समजली, तेव्हां त्यानें उदायीचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु अज्ञाति भिक्षुणीचें चीवर शिबील किंवा शिववील, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ २६ ॥

७६. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु बेत ठरवून भिक्षुणींवरुन प्रवास करीत असत....ह्या बाबतींत भगवंतानें नियम केला तो असा:—

“ जो भिक्षु बेत ठरवून भिक्षुणींवरुन एका मार्गानें प्रवास करील—केवळ एका गांवांतून दुसऱ्या गांवांत देखील जाईल—त्याला पाचित्तिय होतें. ”

एके समयीं कांहीं भिक्षु व भिक्षुणी साकेताहून श्रावस्तीला येत होत्या. त्या भिक्षुणींनीं भिक्षूंवरुन प्रवास करण्याचा आपला विचार दर्शविला. पण वरील नियमांमुळें भिक्षूंना त्यांना तसें करूं देतां आलें नाहीं. ते म्हणाले, “ आपणांला एकत्र प्रवास करतां येत नाहीं. तुम्ही पुढें व्हा. आम्ही मागाहून येऊं. ” भिक्षुणी म्हणाल्या, “ भिक्षूंचा मान प्रथम. तेव्हां तुम्हीच पुढें जा. आम्ही मागाहून येतो. ” भिक्षु पुढें गेले, व भिक्षुणी मागाहून येत असतां त्यांना चोरांनीं गाठलें, त्यांचीं चीवरें हिरावून घेतलीं, व त्यांवर बलात्कार केला. हें वर्तमान भगवंताला समजलें, तेव्हां त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु प्रसंगावांचून बेत ठरवून भिक्षुणींवरुन एका मार्गानें प्रवास करील—केवळ एका गांवांतून दुसऱ्या गांवांत देखील जाईल—त्याला पाचित्तिय होतें. ज्या मार्गांत कारवानावरुन प्रवास

करावयाचा असतो, व जेथें चोरांचें वगैरे भय असतें, हा ह्या वावर्तीत प्रसंग जाणावा ॥ २७ ॥

७७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या वेळीं षड्वर्गीय भिक्षु वेत ठरवून भिक्षुणींबरोबर होडींतून प्रवास करीत असत. लोक म्हणूं लागले कीं, आम्ही जसे आपल्या वांयकांना घेऊन नावेंत बसून क्रीडा करतो तसे हे शाक्यपुत्रीय श्रमण भिक्षुणींबरोबर नावेंत क्रीडा करीत असतात. ...या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

“ जो भिक्षु वेतू ठरवून नदीच्या खालच्या किंवा वरच्या बाजूला जाणाऱ्या नावेंत भिक्षुणींबरोबर वसेल, त्याला पाचित्तिय होतें. ”

त्या काळीं कांहीं भिक्षु आणि भिक्षुणी साकेताहून श्रावस्तीला येत होत्या. वाटेंत एक नदी होती. तेथें भिक्षु त्यांना म्हणाले, “तुम्ही पुढें जा. आम्ही मागून येतो.” भिक्षुणींनीं भिक्षूंंसच पुढें जाण्यास सांगितलें. ते नदीपार गेले असतां चोरांनीं भिक्षुणींचीं चीवरें हिरावून घेतलीं, व त्यांवरं बलात्कार केला. हें वर्तमान समजलें तेव्हां, भिक्षुंनीं व भिक्षुणींनीं नदीपार जाणाऱ्या नावेंत एकत्र बसावें, अशी अनुज्ञा देऊन भगवंतानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु वेत ठरवून नदीपार जाणाऱ्या नावेशिवाय नदीच्या वरच्या किंवा खालच्या बाजूला जाणाऱ्या नावेंत भिक्षुणींबरोबर वसेल, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ २८ ॥

७८. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं धुल्लनंदा भिक्षुणी एका कुटुंबांत जात येत असे. त्या कुटुंबांत एके दिवशीं सारिपुत्त, महामोग्गलान वगैरे महास्थविरांना आमंत्रण होतें. हें वर्तमान जेव्हां धुल्लनंदा भिक्षुणीला समजलें, तेव्हां ती त्या गृहस्थाला म्हणाली, “ तूं देवदत्तासारख्या थोर भिक्षूंना आमंत्रण न करितां ह्यांना आमंत्रण केलें हें कसें ? भिक्षुणींकडून लोकांस सांगून देवदत्त भिक्षा मिळवितो, ही गोष्ट जेव्हां प्रसिद्धीला आली, तेव्हां भगवंतानें त्याचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

“जो भिक्षु जाणूनबुजून भिक्षुणीच्या सांगण्यावरून मिळालेलें भिक्षान्न खाईल, त्याला पाचित्तिय होतें.”

त्या काळीं एक भिक्षु आपल्या नातलगांच्या घरीं गेला. पुष्कळ वर्षांनीं तो आला असल्यामुळें नातलगांनीं त्याच्यासाठीं चांगलें जेवण तयार केलें. त्या कुटुंब-

वांत येणारीजाणारी भिक्षुणी म्हणाली, “ठीक ! ह्या आर्याला तुम्ही जेवण द्या.” त्या भिक्षूला भिक्षुणीच्या सांगण्यावरून आपणाला हें जेवण मिळत आहे अशी शंका आली, व त्यानें तें अन्न ग्रहण केलें नाहीं. त्या दिवशीं भिक्षाटनाची वेळहि निघून गेल्यामुळें त्याला उपवास करावा लागला. ही गोष्ट समजल्यावर भगवान् भिक्षूंना म्हणाला, “ गृहस्थांनीं तयारी केली असतां भिक्षुणीच्या सांगण्यावरून अन्न मिळालें तरी तें स्वीकारण्यास मी परवानगी देतो.” आणि त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो जाणूनबुजून—पूर्वीच गृहस्थाची तयारी असल्याशिवाय—
भिक्षुणीच्या सांगण्यावरून मिळालेलें भिक्षान्न खाईल, त्याला पाचि-
त्तिय होतें ॥ २९ ॥

७९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं आयुष्मान् उदायीची गृहस्थाश्रमांतील वायको भिक्षुणी झाली होती. उदायी एके दिवशीं एकटाच तिच्याशीं गोष्टी बोलत बसला. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाहीं. आणि भगवंतानें उदायीचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु एकटा एकट्या भिक्षुणीबरोबर एकान्तांत बसेल, त्याला
पाचित्तिय होतें ॥ ३० ॥

८०. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं श्रावस्तीपासून कांहीं अंतरावर एका पूगानें श्रमणांना भिक्षान्न देण्याचा परिपाठ सुरू ठेवला होता (त्याला आवसथपिंड असें म्हणत). षड्वर्गीय भिक्षु श्रावस्तींत भिक्षाटनाला गेले असतां तेथें त्यांना कांहीं मिळालें नाहीं. तेव्हां ते त्या पूगाच्या आवसथाकडे गेले. त्यांचा तेथें चांगला मान ठेवण्यांत आला. तेव्हां षड्वर्गीय भिक्षु नित्य तेथेंच जेवावयाला जाऊं लागले. पुढें त्यांनीं असा विचार केला कीं, आरामांत जाऊन तरी काय करावयाचें ? पुन्हां दुसरे दिवशीं येथें यावयाचेंच आहे. तेव्हां आपण वस्तीला येथेंच राहूं. ह्याप्रमाणें विचार करून ते तेथेंच राहिले. त्यांना पाहून दुसऱ्या पंथांचे श्रमण तिकडे येत नसत. लोक म्हणाले, “ हे शाक्यपुत्रीय श्रमण येथेंच विन्हाड ठोकून आवसथपिंड खात रहातात हें कसें ? आवसथपिंड केवळ ह्यांच्यासाठीं नसून सर्वपंथांच्या श्रमणासाठीं आहे. ” ही गोष्ट अनुक्रमें भगवंताला समजली. त्यानें षड्वर्गियांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

“ एकच दिवस आवसथपिंड ग्रहण करावा. त्यापेक्षां जास्त दिवस ग्रहण करील, त्याला पाचित्तिय होतें. ”

त्या काळीं आयुष्मान् सारिपुत्त कोसल देशांत प्रवास करीत असतां एका आवसथांत आला. पुष्कळ काळानें स्थविर आला आहे असें म्हणून तेथल्या लोकांनीं त्याचा फार आदर केला. त्याच दिवशीं संध्याकाळीं तो आजारी पडला, व त्या आवसथांतून दुसऱ्या ठिकाणीं जाऊं शकला नाहीं. दुसऱ्या दिवशीं त्याच्यासाठीं लोकांनीं जेवण केलें. परंतु भगवंतानें एक दिवसापेक्षां जास्त दिवस आवसथपिंड स्वीकारण्याची मनाई केली आहे म्हणून सारिपुत्तानें तें स्वीकारलें नाहीं. पुढें ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां त्यानें आजारी भिक्षूला एकाहून जास्त दिवस आवसथांत राहून भिक्षा ग्रहण करण्यास परवानगी दिली, व वरील नियमांत फेरफार केला तो असाः—

निरोगी भिक्षूनें एकच दिवस आवसथपिंड ग्रहण करावा. त्यापेक्षां जास्त दिवस ग्रहण करील, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ३१ ॥

८१. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं लोकांकडून कांहीं मिळत नसल्यामुळें देवदत्त घोरोघरीं स्वतां सांगून आपल्या साथ्यांना व आपणाला भिक्षा देण्यास लावीत असे. लोक त्यावर टीका करूं लागले; व भगवंतानें त्याचा निषेध करून भिक्षूना नियम घालून दिला तो असाः—

“ गणासह भिक्षा स्वीकारली असतां पाचित्तिय होतें. ”

ह्या नियमांत भगवंतानें निरनिराळ्या प्रसंगीं फेरफार केला. त्याचा संग्रह खालील नियमांत केला आहे.

प्रसंगावांचून गणासह भिक्षा स्वीकारली असतां पाचित्तिय होतें. भिक्षु आजारी असणें, चीवर करण्याची वेळ असणें, प्रवासाला जाण्याची वेळ असणें, नावेंतून प्रवास करण्याची वेळ असणें, किंवा भिक्षूंचा मोठा समुदाय असणें, हा ह्या बाबतींत प्रसंग जाणावा ॥३२॥

८२. बुद्ध भगवान् वैशाली येथें महावनांत कूटागारशालेंत रहात होता. त्या काळीं वैशालींत भिक्षूना आमंत्रणपरंपरा होती. त्यांत एका गरीब लोहारानें सर्व भिक्षुसंगाला एके दिवशीं आपल्या घरीं आमंत्रण केलें. हा गरीब लोहार कसलें

१ गण म्हणजे चार किंवा त्याहून जास्त भिक्षूंचा समुदाय. अशा समुदायानें एका दिवशीं एकाच ठिकाणीं भोजन करणें योग्य नाहीं, असा ह्या नियमाचा अर्थ आहे.

जेवण देणार म्हणून भिक्षु आगाऊच भिक्षाटन करून जेवले, व नंतर त्याच्या घरी आले. त्या गरीब लोहाराला त्याच्या मालकानें विशेष वेतन दिल्यामुळें, व शेजाऱ्या-पाजाऱ्यांनीं चांगली मदत केल्यामुळें त्यानें भिक्षुसंघासाठीं उत्तम जेवण तयार केलें. पण जेवतेवेळीं भिक्षु थोडें थोडें खाऊं लागले. तो म्हणाला, “मी गरीब आहे. असें समजून तुम्ही थोडें खाऊं नका. तुमच्यासाठीं पुष्कळ अन्न तयार केलें आहे.” भिक्षु म्हणाले, “आम्ही आगाऊच भिक्षाटन करून आलों आहोंत. त्यामुळें आम्हांस जास्त खाण्याची इच्छा राहिली नाही. तेव्हां तो गरीब लोहार भिक्षूंवर टीका करूं लागला कीं, मीं आमंत्रण केलें असतां भिक्षु इतर ठिकाणीं भिक्षा ग्रहण करतात हें कसें ?...ह्या प्रकरणीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

“परंपरेनें भोजन केलें असतां पाचित्तिय होतें.”

पुढें ह्या नियमांत वेळोवेळीं फरक करण्यांत आला तो असा:—

प्रसंगावांचून परंपरेनें भोजन केलें असतां पाचित्तिय होतें. आजारी असणें, चीवर करण्याची वेळ असणें, हा ह्या बाबतींत प्रसंग जाणावा ॥ ३३ ॥

८३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं काणमाता उपासिका फार श्रद्धाळू होती. तिची मुलगी काणा दुसऱ्या एका गांवीं दिली होती. ती आपल्या माहेरीं आली असतां नवऱ्यानें तिला आणण्यासाठीं एक मनुष्य पाठविला. तिला रिकाम्या हातानें पाठवूं नये म्हणून काणमातेनें अपूप (वडे) तयार केले. इतक्यांत एक भिक्षु भिक्षेसाठीं तेथें आला. त्याला तिनें कांहीं अपूप दिले. त्यानें ती गोष्ट दुसऱ्या भिक्षूला, व दुसऱ्यानें तिसऱ्याला सांगितली. त्या सर्वांनीं तेथें भिक्षा घेतल्यामुळें काणमातेनें तयार केलेले सर्व अपूप खलास झाले. अर्थांत मुलीला सासरीं पाठविणें तिला तहकूब ठेवावें लागलें. पुन्हां मुलीच्या नवऱ्याकडून माणूस आला. पुन्हां भिक्षूंनीं पूर्वी प्रमाणेंच भिक्षेला येऊन सर्व अपूप खलास केले. तिसऱ्यानदां मनुष्य आला तेव्हांहि अशीच गोष्ट घडली. बायकोला पाठवीत नाहीं म्हणून रागावून काणेच्या नवऱ्यानें दुसरें लग्न केलें. तें वर्तमान कळलें तेव्हां काणा रडूं लागली. भगवान् भिक्षेला आला असतां

१ एकानें आमंत्रण दिलें असतां दुसऱ्या ठिकाणीं जेवून पुन्हां त्या ठिकाणीं जेवावयास जाणें ह्याला परंपरेनें भोजन करणें म्हणतात.

काणमातेनें त्यालां ही गोष्ट सांगितली. भगवंतानें दोर्घीना धर्मोपदेश केला; व तो विहारांत परत गेला.

त्याच वेळीं दुसरी अशी एक गोष्ट घडली कीं, एक सार्थ (कारवानाचा तांडा) राजगृहाहून प्रवासाला जाण्याच्या वेतांत होता. एक भिक्षु तेथें मिक्षेला गेला असतां सार्थापैकीं एका उपासकानें त्याला सत्तु दिला. त्यानें तें वर्तमान दुसऱ्या भिक्षूला, अशा रितीनें वऱ्याच भिक्षूंना सांगितलें; व त्या सर्वांनीं तेथेंच भिक्षा ग्रहण केल्यामुळें उपासकाचा सर्व सत्तु संपला. त्यानें सार्थातील इतर मंडळीला तेथें राहण्यास विनंती केली, पण ते राहिले नाहींत. पुन्हां पाथेय तयार करून दुसऱ्या दिवशीं त्यांच्या मागोमाग जात असतां चोरांनीं त्या उपासकाला लुटलें. त्यामुळें लोक भिक्षूंवर टीका करूं लागले; म्हणाले कीं, हे शक्यपुत्रीय श्रमण प्रमाण न जाणतां भिक्षा ग्रहण करतात हें कसें ? पुढें ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां त्यानें त्यांचा निषेध वरून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

भिक्षु एकाद्या कुटुंबांत गेला असतां त्याला अपूप किंवा मंथ घेण्याची विनंती करण्यांत येईल; इच्छा असल्यास दोन तीन पात्रभर त्या भिक्षूनें घ्यावे. त्याहून जास्त घेईल त्याला पाचिच्चिय होतें. दोन तीन पात्रभर घेऊन भिक्षूंना वांटून द्यावे, हा ह्या वावर्तींत शिष्टाचार जाणावा ॥ ३४ ॥

८४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं एका ब्राह्मणानें भिक्षूंना आमंत्रण करून जेवूं घातलें. भिक्षु त्याच्या घरीं जेऊन पुन्हां त्याच्या शेजारींपाजारीं रहाणाऱ्या आपल्या नातलगांकडे जाऊन जेवले. भिक्षु गेल्यावर ब्राह्मण शेजाऱ्यापाजाऱ्यांस आमंत्रण करावयास गेला. पण ते म्हणाले, “तूं भिक्षूंनाच धड जेवावयास घातलें नाहींस; आणि आतां आम्हांला कशाला बोलावितोस ?” हें ऐकून तो ब्राह्मण भिक्षूंवर टीका करूं लागला; म्हणाला कीं, भिक्षु माझ्या घरीं जेऊन पुन्हां दुसऱ्यांच्या घरीं जेवतात हें कसें ? त्यांना पोटभर खाऊं वालणें मला शक्य नव्हतें कीं काय ? ही गोष्ट अनुक्रमें भगवंताला समजली तेव्हां त्यानें त्या भिक्षूंचा निषेध करून सर्व भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—“जो भिक्षु जेवून तृप्त झाल्यानंतर पुन्हां जेवील किंवा खाईल, त्याला पाचिच्चिय होतें.”

त्या काळीं आजारी भिक्षूंसाठीं लोक चांगलें अन्न तयार करून पाठवीत असत. त्यांतून जें शिल्लक राही, तें बाहेर फेंकण्यांत येत असे; व तें खातांना कावळे मोठमोठ्यानें ओरडत असत. भगवंतानें आनंदापाशीं चौकशी केली असतां आनंदानें तें वर्तमान भगवंताला सांगितलें. तेव्हां ह्या प्रकरणीं भगवान् भिक्षूंना म्हणाला, “आजारी भिक्षूंचें किंवा इतर भिक्षूंचें शिल्लक राहिलेलें अन्न ग्रहण करण्यास मी परवानगी देतो.” आणि त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असाः—

जो भिक्षु जेवून तृप्त झाल्यानंतर भिक्षूच्या शिल्लक राहिलेल्या अन्नाशिवाय इतर अन्न खाईल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ३५ ॥

८५. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं दोघे भिक्षु कोसल देशांत प्रवास करीत होते. त्यांपैकीं एक नियमाप्रमाणें वागत नसे, व दुसरा त्याला उपदेश करी. त्यामुळें पहिल्याला त्याचा राग आला. ते दोघे श्रावस्तीला आले. दुसरा भिक्षु तेथें एका पूगानें संघाला दिलेल्या भोजन प्रसंगीं जेवला. पहिल्याला ही गोष्ट माहीत होती. त्यानें त्याला आग्रह करून पुन्हां आपल्या नातलगाच्या घरीं जेवूं घातलें. आणि तो त्याला म्हणाला, “तूं मला उपदेश करीत होतास पण आज एकदां जेवून पुन्हां जेवलास !” ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाही...व भगवंतानें त्या भिक्षूचा निषेध करून सर्व भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु दुसरा भिक्षु जेवून तृप्त झाला असतां त्याला जाणून बुजून आपत्ति लागू करण्याच्या हेतूनें भिक्षूच्या शिल्लक राहिलेल्या अन्नाशिवाय इतर अन्न ग्रहण करण्यास आग्रह करील, म्हणेल कीं, भिक्षु, हें अन्न खा, किंवा हें जेवण जेव, त्याला—इतर भिक्षूनें तें अन्न ग्रहण केलें असतां—पाचिच्चिय होतें ॥ ३६ ॥

८६. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेणुवनांत रहात होता. त्या काळीं राजगृह येथें पर्वतावर जत्रा (गिरगसमज्जो) होती. सप्तदशवर्गीय भिक्षु तेथें गेले असतां लोकांनीं त्यांना स्नान वगैरे घालून जेवूं घातलें, व खाण्याचे जिनस देऊन परत पाठविलें. ते आरामांत येऊन षड्वर्गियांना खाण्याचे पदार्थ देऊं लागले. तेव्हां षड्वर्गियांनीं ते विकालीं (मध्यान्हानंतर) खातात याबद्दल त्यांच्यावर टीका केली...व भगवंतानें नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु विकालीं खाईल किंवा जेवील, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ३७ ॥

८७ बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं आनंदाचा उपाध्याय वेलट्टसीस अरण्यांत रहात होता. तो भिक्षाटन करून कोरडा भात आणीत असे व सुकवून ठेवीत असे; आणि जेव्हां भिक्षाटनाला जात नसे तेव्हां पाण्यानें भिजवून तो खात असे. ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां त्यानें त्याचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु खाण्याजेवण्याचे पदार्थ सांठवून खाईल किंवा जेवील त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ३८ ॥

८८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु उत्तम पदार्थ मागवून खात असत. त्यांवर लोक टीका करूं लागले; व भगवंतानें नियम केला तो असा:—

“तूप, लोणी, तेल, मध, काकवी, मत्स्य, मांस, दूध आणि दही अशा प्रकारचे उत्तम पदार्थ जो भिक्षु आपणासाठीं मागवून खाईल, त्याला पाचित्तिय होतें.”

त्या काळीं भिक्षु आजारी पडत. ते म्हणत, “पूर्वीं आम्ही तूप, लोणी इत्यादि पदार्थ मागवून खात होतो; व तेणेंकरून आम्हांस बरें वाटे.” ही गोष्ट भगवंताला समजली तेव्हां त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

तूप, लोणी, तेल, मध, काकवी, मत्स्य, मांस, दूध आणि दही अशा प्रकारचे उत्तम पदार्थ जो निरोगी भिक्षु आपणासाठीं मागवून खाईल, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ३९ ॥

८९. बुद्ध भगवान् वैशाली येथें महावनांत कूटागार शाळेंत रहात होता. त्या काळीं एक पांसुकूलिक (चिंध्यांचीं चीवरें वापरणारा) भिक्षु स्मशानांत राहत होता. तो लोकांनीं दिलेलें कांहीं घेत नसे; झाडाखालीं किंवा उंबरठ्यावर लोकांनीं ठेवलेले पिंड खाऊन रहात असे. त्यावर लोक टीका करूं लागले... आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

“जो भिक्षु न दिलेला आहार तोंडांत टाकील, त्याला पाचित्तिय होतें.”

त्या काळीं पाणी पिण्यास व दंतकाष्ठाचा उपयोग करण्यास भिक्षूंना संकोच वाटूं लागला. तेव्हां भगवंतानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु पाणी आणि दतकाष्ठ यांवांचून दुसरा न दिलेला
आहार तोंडांत टाकील, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ४० ॥

९०. बुद्ध भगवान् वैशाली येथें महावनांत कूटागार शाळेंत रहात होता. त्या काळीं संघाला पुष्कळ खाण्याचे पदार्थ मिळाले होते. आनंदानें शिल्लक राहिलेल्या पदार्थांचें काय करावें असें भगवंताला विचारलें. तेव्हां भगवंतानें ते पदार्थ गरीब लोकांस वांटून देण्यास सांगितलें. त्यांत पुष्कळ "परिव्राजिकाहि होत्या. आनंदानें प्रत्येकाला एक एक अपूप दिला. पण एका परिव्राजिकेच्या पात्रांत चुकून दोन अपूप पडले. तेव्हां इतर परिव्राजिका तिला, हा तुझा जार आहे, असें म्हणून हिणवूं लागल्या.

त्याच वेळीं दुसरी अशी एक गोष्ट घडली कीं, एक आजीवक आरामांत आला असतां एका भिक्षूनें त्याला पुष्कळ तूप घालून चांगलें अन्न दिलें. तो तें घेऊन गेला. वाटेंत दुसऱ्या आजीवकानें, हें कोठून आणलें, असा प्रश्न केला असतां तो म्हणाला, "मुंडगृहपति श्रमण गोतम ह्याच्या समाराधनेंत हें अन्न मला मिळालें." कांहीं उपासकांनीं हें त्याचें भाषण ऐकलें; व आरामांत येऊन भगवंताला नमस्कार करून ते म्हणाले, "हे तीर्थ (तिथिय) बुद्ध, धर्म आणि संघ ह्यांची निंदाच करूं पहात असतात; तेव्हां अशा लोकांना आर्यांनीं (भिक्षूंनीं) आपल्या हातांनीं जेवण देऊं नये." भगवंतानें धर्मोपदेश करून त्या उपासकांना रवाना केलें; आणि ह्या प्रकरणीं भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु अचेलक (नग्न) परिव्राजकाला किंवा परिव्राजिकेला स्वहस्तानें खाण्याचे किंवा जेवण्याचे पदार्थ देईल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ४१ ॥

९१. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्र आपल्या भाऊ शिष्याला म्हणाला, "चल आपण, गांवांत भिक्षाटनाला जाऊं;" व गांवांत पोहोंचल्यावर त्याला कांहीं एक न देववितां म्हणाला, "तूं येथून निघून जा. तुझ्यावरोवर बोलणें किंवा बसणें उठणें मला आवडत नाहीं. मला एकट्यालाच वरें वाटतें." त्याच्या भावाला उशीर झाल्यामुळें भिक्षा मिळाली नाही, व त्यानें परत येऊन ही गोष्ट भिक्षूंना सांगितली...ह्या वावतींत भगवंतानें भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु भिक्षूला म्हणेल कीं, चल आपण गांवांत किंवा शहरांत भिक्षेला जाऊं; आणि तेथें त्याला कांहीं द्यावयास लावून

किंवा न द्यावयास लावून, जा, तुझ्याबरोबर बोलणें किंवा बसणें उठणें मला आवडत नाही, मी एकदाच असलों तर इतरांशीं बोलणें व बसणें उठणें मला आवडतें असें म्हणून त्याला परत पाठवील तर—ह्याच कारणास्तव—त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ४२ ॥

९२. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्र आपल्या मित्राच्या घरीं जाऊन त्याच्या वायकोबरोबर शयनगृहांत बसला. इतक्यांत तो मित्र तेथें आला; व त्यानें उपनंदाला भिक्षा द्यावयास लावून जाण्यास सांगितलें. पण त्याची वायको त्याला आणखी कांहीं वेळ बसण्यास आग्रह करूं लागली. तेव्हां उपनंद तेथेंच बसला. हें कृत्य त्या गृहस्थाला आवडलें नाही. तो उपनंदावर टीका करूं लागला...आणि भगवंतानें ह्या बाबतींत नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु स्त्रीपुरुष एकत्र राहाणाऱ्या घरांत प्रवेश करून बसेल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ४३ ॥

९३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्र आपल्या मित्राच्या घरीं जाऊन त्याच्या वायकोबरोबर एकान्तांत बसला. तें पाहून तो मित्र त्याच्यावर टीका करूं लागला, आणि ह्या बाबतींत भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु स्त्रीबरोबर एकान्तांत बसेल त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ४४ ॥

९४. दुसऱ्या एका प्रसंगीं उपनंद असाच एकटा एकट्या स्त्रीबरोबर बसला असतां भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु एकटा एकट्या स्त्रीबरोबर एकान्तांत बसेल त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ४५ ॥

९५. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्राच्या उपस्थायक कुटुंबांत उपनंदाला आणि इतर भिक्षूंना आमंत्रण होतें. सर्व भिक्षु येऊन आपापल्या आसनांवर बसले; व म्हणाले “विक्राल होण्यापूर्वी आम्हांस जेवण दे.” पण उपनंद दुसऱ्या कुटुंबांत फिरत होता. तो आल्यावांचून उपासक भिक्षूंना जेवूं घालीना. त्याला येण्यास उशीर झाला, व त्यामुळे भिक्षूंना शांतपणें जेवतां आलें नाही. सज्जन भिक्षूंना ही गोष्ट आवडली नाही... आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

“जो भिक्षु एका ठिकाणी आमंत्रण केलें असतां जेवणापूर्वी इतर कुटुंबांत फिरत राहिल, त्याला पाचित्तिय होतें.”

एके दिवशीं उपनंदाच्या उपस्थायक कुटुंबांतून विहारांत कांहीं खाण्याचा पदार्थ पाठविण्यांत आला होता, व तो उपनंदाला दाखवून संघाला देण्यांत यावा असा त्या गृहस्थाचा निरोप होता. उपनंद भिक्षेसाठीं गांवांत गेला होता. तेव्हां तो परत येईपर्यंत भगवंतानें तो खाण्याचा पदार्थ तसाच ठेवावा असें सांगितलें. जेवणापूर्वी इतर कुटुंबांत जाण्याची मनाई केली आहे म्हणून उपनंद जेवण झाल्यावर आपल्या ओळखीच्या कुटुंबांत फिरत राहिला; व त्यामुळें आरामांत येण्यास त्यास फार उशीर झाला. जेवण्याची वेळ निघून गेल्यामुळें तो पदार्थ भिक्षूंना खातां आला नाहीं, व त्या माणसांनीं तो परत नेला. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाहीं; आणि भगवंताला ती समजली, तेव्हां त्यानें उपनंदाचा निषेध करून वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

“जो भिक्षु एका ठिकाणी आमंत्रण केलें असतां जेवणापूर्वी किंवा जेवणानंतर इतर कुटुंबांत फिरत राहिल, त्याला पाचित्तिय होतें.”

पुढें एकदोन प्रसंगीं ह्या नियमांत फेरफार करण्यांत आला तो असा:—

जो भिक्षु एका ठिकाणी आमंत्रण केलें असतां जेवणापूर्वी किंवा जेवणानंतर प्रसंगावांचून इतर कुटुंबांत फिरत राहिल, त्याला पाचित्तिय होतें. चीवरदानाची वेळ, व चीवर करण्याची वेळ, हा ह्या बाबतींत प्रसंग जाणावा ॥ ४६ ॥

९६. बुद्ध भगवान् शाक्य देशांत कपिलवस्तु येथें निग्रोधारामांत रहात होता. त्या काळीं महानाम शाक्याच्या घरीं तूप लोणी इत्यादि औषधी पदार्थ होते. चातुर्मासांत संघाला औषधी पुरवण्याची परवानगी द्यावी अशी त्यानें भगवंताला विनंती केली, व ह्या बाबतींत भगवंतानें चातुर्मासांत गृहस्थानें औषधें देण्याची व्यवस्था केली असतां ती स्वीकारण्यास भिक्षूंना परवानगी दिली. परंतु भिक्षु महानाम शाक्यापाशीं थोडक्या प्रमाणांतच हे पदार्थ मागत असत. तेव्हां महानामानें आणखीहि मागून घ्यावे अशी विनंती केली. तरी भिक्षु अल्पप्रमाणांतच ते पदार्थ घेत असत. तेव्हां महानाम भगवंताला म्हणाला, “मी आमरण भिक्षुसंघाला औषधी पदार्थ देऊं इच्छितों.” तीहि गोष्ट भगवंतानें कबूल केली.

त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु नेसण्या पांघरण्यांत व्यवस्थितपणानें वागत नसत. त्यांना पाहून महानाम म्हणाला, “अशा रितीनें अव्यवस्थितपणें

तुम्ही कां वागतां ? ” ह्या त्यांच्या बोलण्यामुळे षड्वर्गीय भिक्षूंना त्याचा राग आला; व सूड उगविण्याच्या उद्देशानें ते त्याजवळ जाऊन औषधासाठीं एकदम एक द्रोण^१ तूप मागूं लागले. महानामानें त्यांस एक दिवस रहाण्यास सांगितलें; तेव्हां ते म्हणाले, “ तुझ्या विनंतीचा उपयोग काय झाला ? औषधी पदार्थ देण्याची तुझी इच्छा नसून तूं संघाला विनंती करतोस हें कसें ? ” हें त्यांचें भाषण ऐकून महानाम त्यांजवर टीका करूं लागला; व ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां त्यानें भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

निरोगी भिक्षूनें चातुर्मासांत औषधें घेण्याची विनंती स्वीकारावी; दुसऱ्यांदा केलेली विनंतीहि स्वीकारावी; आणि सशोदित औषधें घेण्याची विनंतीहि स्वीकारावी. पण औषधें मागण्यांत जो अतिरेक करील त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ४७ ॥

९७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं पसेनदि कोसल सैन्यासह कूच करीत होता. षड्वर्गीय भिक्षु फौजेचा कूच पहाण्यासाठीं गेले. त्यांना पाहून पसेनदि राजा म्हणाला, “ तुम्ही येथें कां आलां ? ” ते म्हणाले, “ आम्ही महाराजांच्या दर्शनासाठीं आलों. ” राजा म्हणाला, “ युद्धांत आनंद मानणाऱ्या मला पाहून तुम्हांला कोणता फायदा होणार ? भगवंताला पहाणें तुम्हांला योग्य नाही काय ? ” षड्वर्गियांच्या ह्या कृत्यावर लोक टीका करूं लागले...आणि भगवंतानें ह्या बाबतींत नियम केला तो असा:—

“ जो भिक्षु सैन्य कूच करीत असतां तें पाहण्यासाठीं जाईल त्याला पाचित्तिय होतें. ”

त्या काळीं एका भिक्षूचा मामा सैन्यांत आजारी होता. त्यानें त्या भिक्षूनें आपणांस येऊन भेटावें असा निरोप पाठविला. ही गोष्ट त्या भिक्षूनें भगवंताला कळविली, व भगवंतानें ह्या प्रसंगी तशाच कारणास्तव सैन्यांत जाण्यास परवानगी दिली, आणि वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

जो भिक्षु सैन्य कूच करीत असतां तशाच कारणावांचून तें पाहण्यासाठीं जाईल त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ४८ ॥

१ चार कुडव (एक मूठभर माप) म्हणजे एक प्रस्थ, चार प्रस्थ म्हणजे एक आढक, आणि चार आढक म्हणजे एक द्रोण.

९८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येतें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु कांहीं कारणास्तव सैन्यांत जात, व तीन दिवसांपेक्षां जास्त दिवस रहात. लोक त्यांवर टीका करूं लागले... आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

भिक्षूला कांहीं कारणास्तव सैन्यांत जाण्याचा प्रसंग आला असतां त्यानें दोन तीन दिवस सैन्यांत राहावें. त्यापेक्षां जास्त दिवस राहिल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ४९ ॥

९९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु दोन तीन दिवस सैन्यांत राहिले असतां निशाणु मारण्याच्या जागीं, सैन्याची गणती करण्याच्या जागीं, व्यूह रचण्याच्या जागीं आणि अनीक (पथक) तयार करण्याच्या जागीं जात असत. त्यांपैकीं एका भिक्षूला निशाण मारण्याच्या जागीं गेला असतां वाण लागला. लोक त्याची थट्टा करूं लागले; म्हणाले कीं, भदंत युद्ध चांगलें झालें काय ? तुम्ही किती निशाणें मारलीं ? तो भिक्षु फार लाजला, व पुढें ही गोष्ट भगवंताला समजली तेव्हां त्यानें षड्वर्गीयांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

दोन तीन दिवस सैन्यांत राहिला असतां जो भिक्षु निशाण मारण्याच्या जागीं, सैन्य गणण्याच्या जागीं, व्यूह रचण्याच्या जागीं किंवा अनीक तयार करण्याच्या जागीं जाईल त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ५० ॥

१००. बुद्ध भगवान् चेतिय देशांत प्रवास करीत असतां भद्रवतिका नांवाच्या गांवाकडे जात होता. वाटेंत गवळी व शेतकरी त्याला म्हणाले, “भदंत, भद्रवतिकेजवळ आपण आम्रतीर्थ येथें जाऊं नका. कारण तेथें जटिलाच्या आश्रमांत एक भयंकर ऋद्धिमान् विषारी नाग रहात आहे.” पण त्यांचें कांहीं न ऐकतां भगवान् भद्रवतिका गांवीं गेला. भगवंताच्या संधांपैकीं एक सागत नांवाचा भिक्षु त्या जटिलाच्या आश्रमांत जाऊन त्याच्या अभिशाळेंत गवताचें आसन तयार करून आसनमांडी ठोकून मोठ्या सावधपणें त्यावर बसला. त्याला पाहून तो नाग रागावला, व त्यानें धूर सोडण्यास आरंभ केला. सागतानेंहि आपल्या सिद्धीच्या बळानें धूर सोडला. त्या नागाला तें असह्य होऊन त्यानें आग सोडली. सागतानेंहि आग सोडली, आणि आरल्या सिद्धिबळानें त्या नागाचें तेज हरण केलें. भगवान् कांहीं काळ भद्रवतिका येथें राहून प्रवास करीत कौशांबीला आला.

सागतहि त्याच्यावरोवर होता. आम्रतीर्थांत रहाणाऱ्या नागावरोवर युद्ध करून सागतानें त्याचा पराजय केला हें वर्तमान कौशांबी येथें आगाऊच फैलावले होते. तेथील उपासक भगवंताचें स्वागत करण्यासाठीं आले; व त्या प्रसंगीं सागताला म्हणाले, “भदंत, भिक्षूंसाठीं आम्हीं काय द्यावे?” त्यावर षड्वर्गीय भिक्षु म्हणाले, “कापोतिक नांवाची शुद्ध दारू भिक्षूंना दुर्मिळ आहे. ती तुम्ही तयार करा.” तेव्हां त्या उपासकांनीं आपापल्या घरीं कापोतिक शुद्ध दारू तयार करून सागत भिक्षेला आला असतां त्याला ती यथेच्छ पाजली. तो ती पिऊन धुंद झाला, व नगर-द्वारांत येऊन पडला. भगवंतानें कांहीं भिक्षूसह वगरांतून आरामांत येतांना त्याला पाहिलें, व भिक्षूंकडून त्याला उचलवून आरामांत नेलें. भिक्षूंनीं त्याला आरामांत नेऊन भगवंताच्या पायांच्या वाजूला त्याचें डोकें करून जमिनीवर निजविलें; पण तो दारूच्या धुंदींत उठून भगवंताच्या वाजूला पाय करून निजला. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “भिक्षुहो, हा सागत भिक्षु पूर्वी तथागताविषयीं आदर वाळगीत नव्हता काय?” “होय, भदंत,” भिक्षूंनीं उत्तर दिलें. “पण आतां तथागताचा आदर ठेवीत आहे काय?” “नाहीं, भदंत.” भिक्षुहो, ह्याच सागतानें आम्रतीर्थक नागाचा पराजय केला नाहीं काय?” “होय, भदंत”. “पण आतां तो नागावरोवर लहूं शकेल काय?” “नाहीं, भदंत.” “भिक्षुहो, जेणेंकरून मनुष्य निश्चेष्टित होईल असें पेय पिणें योग्य आहे काय?” “नाहीं, भदंत”. ह्याप्रमाणें सागताचा निषेध करून भगवंतानें भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

सुरामेरयपान केलें असतां पाचिच्चिय होतें ॥ ५१ ॥

१०१. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षूंनीं सप्तदशवर्गीयांपैकीं एका भिक्षूला गुदगुल्या करून हंसविलें. हंसतां हंसतां श्वासोच्छ्वास कोंडून तो मरण पावला. सज्जन भिक्षूंना ही गोष्ट आवडली नाहीं.... व ह्या बाबतींत भगवंतानें नियम केला तो असा:—

गुदगुल्या केल्या असतां पाचिच्चिय होतें ॥ ५२ ॥

१०२. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं सप्तदशवर्गीय भिक्षु अचिरवती नदींत जलक्रीडा करीत असत. पसेनदि

१ मेरय एक प्रकारची दारू. सुरा अणि मेरय ह्या दोन शब्दांत सर्व मादक दार्थांचा समावेश करण्यांत येतो.

राजा मल्लिका राणीसह आपल्या प्रासादाच्या गच्चीवर बसला असतां त्यांना पाहून राणीला म्हणाला, “ हे पहा अर्हन्त जलक्रीडा करीत आहेत ! ” मल्लिका राणी म्हणाली, “ एक तर भगवंतानें ह्या बाबतींत नियम केला नसावा किंवा हे भिक्षु अनभिज्ञ तरी असावे.” आपण स्वतः न सांगतां हे भिक्षु जलक्रीडा करीत आहेत हें भगवंताला समजून यावें अशी एक युक्ती पसेनदि कोसल राजानें योजिली. त्या भिक्षूंना बोलावून त्यांजवळ एक गुळाची ढेंप दिली, व ती भगवंताला देण्यास सांगितलें. त्यांनीं तें नेऊन भगवंताला दिली; व ती पसेनदि राजानें दिली आहे असें सांगितलें. राजानें तुम्हांस कोठें पाहिलें असा भगवंतानें प्रश्न केला. आम्ही अचिरवती नदींत जलक्रीडा करीत होतो, तेथें राजानें आम्हांस पाहिलें असें त्यांनीं उत्तर दिलें. भगवंतानें त्यांचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असाः—

जलक्रीडा केली असतां पाचिच्चिय होतें ॥ ५३ ॥

१०३. बुद्ध भगवान् कौशांबी येथें घोषितारामांत रहात होता. त्या काळीं छन्न भिक्षु व्यवस्थितपणें वागत नसे. त्याला भिक्षु, हें करणें योग्य नाही, तें करणें योग्य असें शिकवीत. पण तो हृष्टानें तसाच वागे. सज्जन भिक्षूंना ही गोष्ट आवडली नाही...आणि भगवंतानें नियम घालून दिला तो असाः—

अनादर केला असतां पाचिच्चिय होतें ॥ ५४ ॥

१०४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु सप्तदशवर्गीय भिक्षूंना भिववीत असत. ते घावरून रडत असत. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाही...आणि भगवंतानें नियम घालून दिला तो असाः—

जो भिक्षु भिक्षूला भिववील त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ५५ ॥

१०५. बुद्ध भगवान् भग्ग देशांत सुंसुमार येथें भेसकळा वनांत रहात होता. त्या काळीं भिक्षु हिंवाळ्यांत आगटी पेटवून त्यांत एक मोठें लांकूड टाकून जवळपास शेकत बसले. त्या लांकडाच्या पोकळींत एक मोठा कृष्ण सर्प होता. तो बाहेर पडला व भिक्षूंच्या मार्गे लागला. भिक्षु इतस्ततः पळूं लागले. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाही...आणि भगवंतानें नियम केला तो असाः—

“ जो भिक्षु शेकण्याच्या उद्देशानें आग पेटवील किंवा पेटवावयास लावील त्याला पाचिच्चिय होतें.”

ह्या नियमांत दोन प्रसंगीं फेरफार करण्यांत आला तो असा:—

जो भिक्षु तशाच कारणांवांचून शेकण्याच्या उद्देशानें आग पेटवील किंवा पेटवावयास लावील, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ५६ ॥

भिक्षु आजारी असला तर, दिवा पेटवावयाचा असला तर, अग्निशाळेंत आग तयार करवावयाची असली तर, अशा कारणास्तव आग पेटविणें किंवा आग पेटवावयास लावणें योग्य आहे. त्यामुळें आपत्ति होत नाही.

१०६. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं भिक्षु तपोदांत^१ स्नान करीत असत. एक दिवशीं भिक्षूंच्या स्नानाच्या वेळीं विंबिसार राजा तेथें अला. पण भिक्षु स्नान करीत असल्यामुळें त्याला स्नान करण्यास बराच वेळ थांबावें लागलें. शेवटीं संध्याकाळीं फार उशीरां त्यानें स्नान केलें, व शहराचे दरवाजे बंद झाल्यामुळें रात्र नगरा बाहेर घालवून सकाळीं तो भगवान् होता तेथें आला. भगवंतानें इतक्या सकाळीं येण्याचें कारण विचारलें असतां राजानें घडलेली गोष्ट त्याला सांगितली. भगवंतानें त्याला धर्मोपदेश केला; आणि तो तेथून निघून गेला. नंतर ह्या प्रकरणीं भगवंतानें भिक्षूंना गोळा करून वारंवार स्नान करणाऱ्या भिक्षूंचा निषेध केला, आणि नियम घालून दिला तो असा:—

“ जो भिक्षु एकदां स्नान केल्यानंतर पंधरा दिवसांच्या आंत दुसऱ्यांदा स्नान करील, त्याला पाचित्तिय होतें. ”

ह्या नियमांत वेळोवेळीं फेरफार करण्यांत आला तो असा:—

जो भिक्षु एकदां स्नान केल्यानंतर पंधरा दिवसांच्या आंत प्रसंगावांचून दुसऱ्यांदा स्नान करील, त्याला पाचित्तिय होतें. उन्हाळ्याचा शेवटचा दीड महिना व पावसाळ्याचा पहिला महिना मिळून अडीच महिने उष्णकाळ, आजारी असणें, मेहनत केल्यानंतर, प्रवासांत असणें, वातवृष्टींत सांपडणें, हा ह्या बाबतींत प्रसंग जाणावा ॥ ५७ ॥

१०७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या वेळीं कांहीं भिक्षु व परिव्राजक साकेताहून श्रावस्तीला येत होते. वाटेंत त्यांचीं चीवरें चोरांनीं हिरावून घेतलीं. राजाच्या योद्ध्यांनीं त्या चोरांना पकडलें, व

१ ऊन पाण्याचा झरा. हा अद्यापि आहे, व ह्या झऱ्याच्या कुंडांत स्नान करण्यासाठीं आसपासच्या गांवचे पुष्कळ लोक येतात.

भिक्षूंना आपलीं चीवरें ओळखून घेण्यास सांगितलें. परंतु तीं परिव्राजकांच्या वस्त्रांत मिसळलीं असल्यामुळें त्यांना ओळखतां येईनात. तेव्हां ते राजाचे शिपाई भिक्षूंवर टीका करूं लागले...आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

नवीन चीवर मिळालें असतां त्यावर भिक्षूनें निळा रंग, चिखल किंवा काळा रंग ह्यांपैकीं एकानें चिन्ह करावें. ह्या तिहींपैकीं एकानें चिन्ह न करतां नवीन चीवर वापरील, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥५८॥

१०८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्र आपल्या भावाला चीवर दिलें आहे असें म्हणून त्याच्या संमतीवांचूनच तें वापरीत होता. ती गोष्ट त्याच्या भावानेंच भिक्षूंंस सांगितली... आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु भिक्षूला, भिक्षुणीला, शिकणाऱ्या स्त्रीला, श्रामणेरीला किंवा श्रामणेरीला चीवर दिलें आहे, असें म्हणून दिलेल्या व्यक्तीच्या परवानगीवांचून तें वापरील, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥५९॥

१०९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं सप्तदशवर्गीय भिक्षूंच्या वस्तू व्यवस्थितपणें ठेवलेल्या नसत; षड्वर्गीय भिक्षु त्या लपवून ठेवीत. सप्तदशवर्गीय रडत असत. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाही...आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु भिक्षूचें पात्र, चीवर, आसन, सुईची डबी किंवा कंवर-पट्टा लपवील किंवा लपवावयास लावील, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ६० ॥

११०. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. आयुष्मान् उदायी वाण मारण्यांत पटाईत असे. त्याला कावळे आवडत नसत. त्यानें कावळ्यांना मारून त्यांचीं डोकीं एकावर एक अशीं सुळावर चढवून ठेविलीं. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाही...व भगवंतानें उदायीचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु जाणूनबुजून प्राण्याला ठार मारील त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ६१ ॥

१११. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु जाणूनबुजून प्राणी असलेलें पाणी वापरीत असत. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाही...व भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु जाणूनवुजून प्राणी असलेले पाणी वापरील त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ६२ ॥

११२. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु नियमाप्रमाणें निकालांत काढलेला खटला पुन्हां उपस्थित करीत असत; म्हणत कीं, ह्या खटल्याचा निकाल बरोबर झाला नाही; त्याचा पुन्हां निकाल करावयास पाहिजे. सज्जन भिक्षूंना ही गोष्ट आवडली नाही... आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु निकालांत काढलेला खटला जाणूनवुजून पुन्हां उपस्थित करील त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ६३ ॥

११३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्राला चेतनायुक्त वीर्यपाताची आपत्ति घडली; व त्यानें ही गोष्ट आपल्या भाऊ भिक्षूला कळवून गुप्त राखण्यास सांगितलें. पुढें ती गोष्ट उघडकीस आली... आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु दुसन्या भिक्षूची संघादिशेषासारखी आपत्ति माहीत असतां जाणूनवुजून गुप्त ठेवतो, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ६४ ॥

११४. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं सप्तदशवर्गीय तरुण मुलांत उपाली प्रमुख होता. उपालीच्या आईवापांस अशी काळजी पडली कीं, आपल्या पश्चात् श्रम न करतां उपाली सुखानें कसा राहील ? त्यांच्या मनांत त्याला लिहिण्यास शिकवावें असा विचार आला. पण त्या योगें उपालीचीं बोटें दुखण्याचा संभव होता. हिशोब ठेवण्यास शिकवावें, तर विचार करतां करतां त्याच्या छातींत दुखेल अशी भीति पडली. सराफी शिकवावी तर खरीं खोटीं नाणीं ताडतां ताडतां त्याचे डोळे दुखतील असें त्यांस वाटलें. शेवटीं शाक्यपुत्रीय भिक्षुसंघात त्याला प्रविष्ट केलें तर तो सुखानें राहील अशी त्यांची कल्पना झाली. आणि ह्यासंबंधीं त्यांच्या आपसांत गोष्टी चालल्या. त्यांचें बोलणें उपालीनें ऐकलें, आणि आपल्या साथ्यांना तो म्हणाला, “चला, आपण शाक्यपुत्रीय संघांत जाऊं. “त्या सर्वांना ही गोष्ट पसंत पडली, व सर्वजणांनीं आपआपल्या आईवापांची परवानगी घेऊन भिक्षूजवळ जाऊन प्रव्रज्या घेतली. भिक्षूंच्या नियमाप्रमाणें दुपारचे वारा वाजल्यानंतर त्यांस जेवावयास मिळत नसे; आणि रात्रीं आपणाला कांहीं तरी खावयास द्या असें म्हणून ते रडत असत. भिक्षु त्यांचें

सांतवन करण्याचा प्रयत्न करीत; पण ते ऐकत नसत. पहांटेला त्यांचें रडणें ऐकून भगवंतानें आनंदापाशीं त्यासंबंधीं चौकशी केली; व जेव्हां ही गोष्ट समजली तेव्हां अशा लहान मुलांना ज्यांनीं भिक्षुसंघांत घेतलें त्यांचा निषेध करून त्यानें नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु जाणूनवुजून वीस वर्षांपेक्षां कमी वयाच्या व्यक्तीला उपसंपदा देईल—ती व्यक्ति अनुपसंपन्न समजावी, व त्या वेळीं हजार असलेले भिक्षु निघ समजावे—त्याला पाचिच्चिय होतें ॥६५॥

११५. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं एक सार्थ (कारवानांचा तांडा) राजगृहाहून पश्चिमेकडे जात होता. एक भिक्षु त्यांच्या बरोबर जाण्यास निघाला. ते राजाचा कर न देतां पळून जात होते. त्यांना वाटेंत राजपुरुषांनीं पकडलें व ते ह्या भिक्षूला म्हणाले, “तूं ह्या चोरांच्या तांड्याबरोबर कां जातोस ?” पुढें ही गोष्ट जेव्हां भगवंताला समजली तेव्हां त्यानें त्या भिक्षूचा निषेध करून नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु जाणूनवुजून वेत ठरवून चोरांच्या तांड्याबरोबर—एका गांवांतून दुसऱ्या गांवांत देखील—प्रवास करील त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ६६ ॥

११६. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं एक भिक्षु कोसल देशांतून प्रवास करीत असतां एका गांवाच्या वेशीवरून चालला होता. त्या गांवांतील एक वाई नवऱ्याशीं भांडण करून त्याच रस्त्यानें जात होती. तिनें भिक्षूबरोबर जाण्यास परवानगी मागितली, व भिक्षूनें, खुशाल चल, असें सांगितलें. लागोपाठ तिचा नवरा येत होता. हा भिक्षु आपल्या बायकोला पळवून नेत आहे असें वाटून त्यानें त्याला यथास्थित चोप दिला. तेव्हां ती स्त्री त्याला म्हणाली, “ह्या भिक्षूला तूं कां मारतोस ? त्याचा ह्यांत कांहींच अपराध नाही. तूं त्याची क्षमा माग.” त्याप्रमाणें तिच्या नवऱ्यानें त्याची क्षमा मागितली. पुढें श्रावस्तीला जाऊन त्या भिक्षूनें ही गोष्ट इतर भिक्षूंना सांगितली ...आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु वेत करून स्त्रीबरोबर—एका गांवाहून दुसऱ्या गांवांत देखील—प्रवास करील त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ६७ ॥

११७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं अरिष्ट भिक्षूला अशी पापकारक दृष्टि उत्पन्न झाली होती कीं, भगवंतानें उपदेशिलेल्या धर्माचा विचार केला असतां ज्या अंतरायकर गोष्टी भगवंतानें सांगितलेल्या आहेत त्यांचा उपभोग घेणाऱ्याला त्या अंतरायकारक होणार नाहींत. हें त्याचें मत कांहीं भिक्षूंना समजलें, व त्यांनीं त्याला त्यापासून परावृत्त करण्याची पुष्कळ खटपट केली. ते म्हणाले, “आयुष्मान् अरिष्ट, तूं भगवंतावर खोटा आळ आणूं नकोस. चैनीच्या पदार्थांचा उपभोग घेतला असतां मोक्षमार्गांत अंतराय घडतो असें भगवंतानें वारंवार प्रतिपादिलें आहे.” तरी अरिष्ट आपल्या पापकारक दृष्टीपासून निवृत्त होईना; आणि ही गोष्ट भगवंताला समजली. तेव्हां त्यानें अरिष्टाचा निषेध करून भिक्षूंना नियम घालून दिला तो असा:—

भगवंतानें उपदेशिलेल्या धर्माचा अर्थ मी असा समजतो कीं, जे अंतरायकारक धर्म (कामोपभोग) भगवंतानें सांगितले आहेत ते सेवन करणाऱ्याला त्यांपासून अंतराय होणार नाहीं, असें जो भिक्षू म्हणेल त्याला भिक्षूंनीं म्हणावें, “आयुष्मान् तूं असें म्हणूं नकोस. भगवंतावर आळ आणूं नकोस. भगवंतावर आळ आणणें चांगलें नाहीं. भगवान् (तूं म्हणतोस) असें कधींहि बोलणार नाहीं. भगवंतानें अनेक रितीनें अंतरायकर धर्म (कामोपभोग) अंतरायकारक आहेत आणि ते सेवन केल्यास अंतराय घडेल असें सांगितलें आहे.” असें भिक्षूंनीं सांगितलें असतां जर तो भिक्षु तसाच हट्ट धरून बसेल, तर ती दृष्टि सोडण्यासाठीं भिक्षूंनीं त्याची तीनदां समजूत घालावी. तीनदां समजूत घातली असतां ती दृष्टि तो सोडील तर चांगलें; जर सोडली नाहीं, तर त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ६८ ॥

११८. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं अरिष्टानें आपली पापदृष्टि सोडून प्रायश्चित्त केलें नव्हतें. असें असतां षड्वर्गीय भिक्षु त्याच्या बरोबर जेवीत, रहात व एके ठिकाणीं निजत. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाहीं...आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु, ज्यानें पापदृष्टि सोडून प्रायश्चित्त घेतलें नाहीं अशा दुसन्या भिक्षूबरोबर जेवील, राहील किंवा एके ठिकाणीं निजेल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ६९ ॥

११९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं अरिष्टाप्रमाणेंच खंडक नांवाच्या श्रामणेराला पापदृष्टि उत्पन्न झाली होती. त्याला भगवंतानें भिक्षुसंघांतून घालवून देण्यास सांगितलें. तरी षड्वर्गीय भिक्षु त्याच्याशीं संबंध ठेवीत असत. तेव्हां त्यांचा निषेध करून भगवंतानें नियम केला तो असा:—

भगवंतानें उपदेशिलेल्या धर्माचा अर्थ मी असा समजतो कीं, जे अंतरायकारक धर्म (कामोपभोग) भगवंतानें सांगितलेले आहेत, ते सेवन करणाऱ्याला त्यांजपासून अंतराय होणार नाहीं असें जो श्रामणेरहि म्हणेल, त्याला भिक्षुंनीं म्हणावें, “ आयुष्मान् श्रामणेर, तूं असें म्हणूं नकोस. भगवंतावर आळ आणूं नकोस. भगवंतावर आळ आणणें चांगलें नाहीं. भगवान् (तूं म्हणतोस) असें कधींहि बोलणार नाहीं. भगवंतानें अनेक रितीनें अंतरायकर धर्म (कामोपभोग) अंतरायकारक आहेत, आणि ते सेवन केल्यास अंतराय घडेल, असें सांगितलें आहे.” असें भिक्षुंनीं सांगितलें असतां तो श्रामणेर तसाच हट्ट धरून बसेल, तर त्याला भिक्षुंनीं म्हणावें, “ आजपासून आयुष्मान् श्रामणेर, त्या भगवंताला तूं आपला शास्ता (गुरु) म्हणूं नकोस. दुसरे श्रामणेर भिक्षुंबरोबर दोन तीन दिवस एके ठिकाणीं निजूं शकतात तेहि तुला शक्य नाहीं. जा; तुझें वाटेल तें होऊं द्या.” जो भिक्षु अशा रितीनें घालवून दिलेल्या श्रामणेराशीं जाणूनबुजून सलोखा करील, त्याच्याकडून आपली सेवा करवील, त्याच्याबरोबर जेवील किंवा एके ठिकाणीं निजेल, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ७० ॥

१२०. बुद्ध भगवान् कौशांबी येथें घोषितारामांत रहात होता. त्या काळीं छत्र भिक्षु अव्यवस्थितपणें वागे, आणि, भिक्षुनें असें वागणें योग्य नाहीं, असें म्हटल्यास म्हणे कीं, चांगल्या हुशार भिक्षूला विचारल्याशिवाय तुमचें म्हणणें मी स्वीकारणार नाहीं. सज्जन भिक्षूंना ही गोष्ट आवडली नाही...आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु भिक्षुंनीं नियमाची आठवण करून दिली असतां म्हणेल, “जोंपर्यंत दुसऱ्या हुशार, विनयधर भिक्षूला मी विचारून खात्री करून घेतली नाहीं तोंपर्यंत मी ह्या शिक्षापदाप्रमाणें (नियमाप्र-

माणें) वागणार नाहीं,” त्याला पाचित्तिय होतें. शिकणाऱ्या भिक्षूनें नियम समजून घ्यावे, त्यासंबंधीं इतरांस विचारावें, प्रश्न करावे, हा ह्या वावर्तीत शिष्टाचार समजावा. ॥ ७१ ॥

१२१. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं भगवान् भिक्षूंना अनेक रितीनें विनयकथा सांगत होता, विनयाचे गुण वर्णित होता; आणि उपालीचे गुण वर्णित होता. भगवान् उपालीची स्तुति करीत आहे, म्हणून भिक्षु त्याजपाशीं जाऊन विनय शिकत. परंतु पड्वर्गियांना ही गोष्ट आवडली नाहीं. सगळे भिक्षु विनयांत कुशल झाले, तर आपणाला वारंवार दोष लावतील असें त्यांस वाटलें; आणि तेव्हां पासून ते विनयाची निंदा करूं लागले; म्हणाले कीं, हे लहानसहान नियम म्हणत बसण्यांत काय अर्थ आहे ? ह्यापासून शंका आणि त्रास होतो. ही गोष्ट सज्जन भिक्षूंना आवडली नाहीं...आणि भगवंतानें नियम केला तो असा:—

प्रातिमोक्ष म्हणत असतां जो भिक्षु म्हणेल, “ हीं लहानसहान शिक्षापदें (नियम) म्हणण्यांत काय अर्थ ? त्यांच्या पासून संशय, त्रास आणि मनाची रुखरुख मात्र उत्पन्न होते. ” (अशा रितीनें) शिक्षापदांची निंदा केली असतां पाचित्तिय होतें ॥ ७२ ॥

१२२. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या वेळीं षड्वर्गीय भिक्षु नियमांचा भंग करून प्रातिमोक्ष म्हटला जात असतां म्हणत असत कीं, ह्या नियमाचा प्रातिमोक्षांत समावेश होतो, हें आम्हास आतांच समजलें... त्यांचा निषेध करून भगवंतानें नियम घालून दिला तो असा:—

जो भिक्षु दर पंधरवड्याला प्रातिमोक्ष म्हटला जात असतां म्हणेल, “ह्या नियमाचा समावेश प्रातिमोक्षांत होतो, व दर पंधरवड्याला तो म्हटला जातो, हें मला आतांच समजलें.” परंतु तो भिक्षु दोनतीनदां किंवा त्याहीपेक्षां जास्ती वेळां प्रातिमोक्ष म्हणण्याच्या समयीं हजर होता, असें जर वऱ्याच भिक्षूंना माहीत असेल, तर केवळ अजाणपणामुळे तो भिक्षु त्या आपत्तीपासून मुक्त होत नाहीं. तिचें प्रायश्चित्त त्यानें केलें पाहिजे. आणखी त्याच्यावर जडतेचाहि (मोहाचाहि) आरोप लागू करावा:—आयुष्मन्, प्रातिमोक्ष म्हटला जात असतां तूं सावधपणें त्याजकडे लक्ष देत नाहींस,

त्यामुळे तुझे फार नुकसान होत आहे. आणि ह्या त्याच्या जडते-बद्दल त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ७३ ॥

१२३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु रागावून विकृतमनानें सप्तदशवर्गियांवर प्रहार करीत; ते रडत असत...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु दुसऱ्या भिक्षूवर रागावून विकृतमनानें प्रहार करील, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ७४ ॥

१२४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु रागावून विकृतमनानें सप्तदशवर्गियांवर हात उगारीत असत...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु भिक्षूवर रागावून विकृतमनानें हात उगारील, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ७५ ॥

१२५. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु पुरावा नसतां इतर भिक्षूंना संघादिशेष आपत्ति लागू करीत...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु पुराव्याशिवाय इतर भिक्षूला संघादिशेष आपत्ति लागू करील, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ७६ ॥

१२६. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु सप्तदशवर्गीय भिक्षूंना बुद्धिपुरःसर संशयांत पाडीत; आणि म्हणत कीं, वीस वर्षे पुरीं झाल्याशिवाय उपसंपदा देऊं नये, असा भगवंतानें नियम केला आहे; आणि तुम्हांला तर वीस वर्षे पुरीं झालीं नाहींत; तेव्हां तुम्ही भिक्षु नव्हत, असें तर नसेलना ? ते (सप्तदशवर्गीय भिक्षु) रडत असत....ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु भिक्षूला क्षणमात्रहि दुःख व्हावें, ह्या उद्देशानें बुद्धिपुरःसर संशयांत पाडील, त्याला ह्याच कारणास्तव पाचिच्चिय होतें ॥ ७७ ॥

१२७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु सज्जन भिक्षूंबरोबर भांडत असत. सज्जन भिक्षु आपआप-

सांत म्हणत कीं, हे षड्वर्गीय भिक्षु निर्लज्ज आहेत. त्यांच्या वरोवर भांडण्यांत अर्थ नाही. षड्वर्गीय भिक्षु कान देऊन त्यांचें भाषण ऐकत, व आम्हांला तुम्ही निर्लज्ज कां म्हणतां, अशी तक्रार करीत...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु आपले विरोधी भिक्षु काय बोलतात, तें लपून ऐकण्याचा प्रयत्न करील, त्याला ह्याच कारणास्तव पाचित्तिय होतें ॥७८॥

१२८. बुद्ध भगवान् श्रवस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु नियमांचा भंग करीत, व त्या संबंधीं संघानें चौकशी करून प्रत्येकाला प्रायश्चित्त ठरविलें असतां शिवीगाळ करीत असत. एके दिवशीं कांहीं कारणास्तव संघ एकत्र जमला होता. षड्वर्गीय भिक्षु चीवरें करण्यांत गुंतले होते. तेव्हां संघकार्याला आपली संमति देण्यासाठीं आपणांपैकीं एकाला त्यांनीं प्रतिनिधी म्हणून संघाच्या सभेला पाठविलें. संघानें त्याचीच चौकशी करून त्यावर आपत्ति लागू केली. ही गोष्ट त्याच्या साथीदारांना समजली, तेव्हां ते संघाची निंदा करूं लागले; संघ असें करील, हें आम्हांस ठाऊक असतें, तर त्याला आम्हीं तेथें पाठविलेंच नसतें, असें म्हणूं लागले....त्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु धार्मिक संघकृत्यांस संमति देऊन मागाहून निंदा करील, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ७९ ॥

१२९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं कांहीं कारणास्तव संघ एकत्र जमला होता. षड्वर्गीय भिक्षु चीवर करण्यांत गुंतले होते; म्हणून आपली संमति देण्यासाठीं त्यांनीं आपल्यापैकीं एकाला पाठविलें. त्याच भिक्षूची संघांत चौकशी चालली असतां, तो संमति न देतां मध्येंच उठून गेला...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु संघांत एकाद्या गोष्टीची चौकशी चालली असतां संमति न देतां मध्येंच उठून जाईल, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ८० ॥

१३०. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं दब्बमल्लपुत्र संघाच्या शयनासनाची व जेवणाची व्यवस्था पहात असे. त्याचें चीवर जीर्ण झालें होतें. त्या काळीं संघाला एक नवीन चीवर मिळालें, व संघानें तें

दब्बाला दिलें. तेव्हां, भिक्षु आपल्या आवडीच्या मनुष्याला संघाची वस्तू देतात, अशा रितीने षड्वर्गीय भिक्षु इतर भिक्षूंची निंदा करूं लागले...ह्या प्रसंगी भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु समग्र संघानें चीवर दिल्यानंतर, आपल्या आवडीच्या माणसाला भिक्षु सांघिक वस्तू देतात असें म्हणून निंदा करील, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ८१ ॥

१३१. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं श्रावस्ती येथील एका पूगानें संघासाठीं चीवरें व जेवण तयार केलें होतें. षड्वर्गीय भिक्षूंनीं तीं चीवरें दुसऱ्याच भिक्षूला देवविलीं...ह्या प्रसंगी भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु संघाला मिळणारी वस्तू बुद्धिपुरःसर व्यक्तीला देवविल, त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ८२ ॥

१३२. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. तेव्हां पसेनदि कोसल राजानें उद्यानपाळाला बोलावून उद्यान साफ करण्यास सांगितलें. उद्यानपाळ राजाला म्हणाला, “उद्यानांत दुसरें कांहीं नाहीं. केवळ भगवान् तेथें बसला आहे.” राजा म्हणाला, “ आपण आज भगवंताचें दर्शन घेऊं.” तो उद्यानांत आला तेव्हां बुद्धाजवळ त्यानें एका उपासकाला पाहिलें, व (तो मारेकरी असेल असें वाटून) राजा संत्रस्त झाला. पण पुन्हां राजाच्या मनांत असा विचार आला कीं, हा मनुष्य जर नीच असता तर भगवंताच्या सेवेत तत्पर राहिला नसता. त्यानंतर पसेनदि कोसल बुद्धापाशीं आला, व नमस्कार करून एका वाजूला बसला. बुद्धाच्या समोर राजाला नमस्कार करणें योग्य न वाटल्यामुळें त्या उपासकानें पसेनदीला नमस्कार केला नाहीं; व त्यामुळें राजाचें मन विकृत झालें. तेव्हां भगवान् राजाला म्हणाला, “ महाराज, हा उपासक बहुश्रुत आणि विरक्त आहे.” अशा रितीनें भगवंतानें स्तुति केल्यामुळें राजा प्रसन्न होऊन त्या उपासकाला म्हणाला, “जर कांहीं काम पडलें तर मला सांगत जा.” “वरें महाराज,” असें त्या उपासकानें उत्तर दिलें. नंतर पसेनदीला भगवंतानें उपदेश केला, व भगवंताला नमस्कार करून आणि प्रदक्षिणा करून पसेनदि राजा तेथून निघून गेला.

एके दिवशीं तो उपासक छत्री घेऊन राजवाड्यावरून जात होता. त्याला बोलावून आणून राजानें आपल्या छियांना धर्म शिकविण्यास सांगितलें. तेव्हां

उपासक म्हणाला, “मीं जें कांहीं शिकलों. तें आर्यांकडून (भिक्षूंकडून) शिकलों. तेव्हां तेच महाराजांच्या स्त्रीमंडळाला धर्म शिकविण्यास योग्य आहेत.” राजाला त्याचें म्हणणें योग्य वाटलें, व स्त्रीमंडळाला धर्म शिकविण्यासाठीं एकादा भिक्षु पाठवावा, अशी त्यानें भगवंताला विनंति केली. त्याप्रमाणें भगवंतानें आनंदाची ह्या कामीं नेमणूक केली, तो एके दिवशीं राजवाड्यांत गेला असतां, पसेनदि राजा व मल्लिका राणी आपल्या शयनगृहांत एकाच शय्येवर निजलीं होतीं. आनंदाला पाहून मल्लिका देवी एकदम उठली, व अशा घाईमुळें तिची साडी सुटली. आनंद तेथूनच माघारा आरामांत गेला, व त्यानें ही गोष्ट इतर भिक्षूंना सांगितली...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असाः—

जो भिक्षु मूर्धावसिक्त क्षत्रियराजाच्या शयनगृहाचा उंबरठा—
राजा किंवा राणी आंत असतां—पूर्वीं वदीं दिल्याशिवाय उल्लंघील,
त्याला पाचित्तिय होतें ॥ ८३ ॥

१३३. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं कोणी एक भिक्षु अचिरवती नदींत स्नान करीत असतां त्याच ठिकाणीं दुसरा एक ब्राह्मण स्नानासाठीं आला; व बरोबर आणलेली पांचशें कार्षापणांची थैली कांठावर ठेवून, स्नान करून परत जातांना ती थैली तेथेंच विसरला. दुसऱ्या कोणीं घेऊन जाऊं नये म्हणून त्या भिक्षूनें ती थैली आपणापाशीं ठेविली. वाटेंत आठवण झाल्यामुळें ब्राह्मण तसाच परत आला, तेव्हां भिक्षूनें ती थैली त्याला दिली. भिक्षूला वक्षीस देण्याचा प्रसंग येऊं नये, म्हणून ब्राह्मण म्हणाला कीं, त्या थैलींत हजार कार्षापण होते. असें म्हणून तो आपली थैली घेऊन गेला...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असाः—

“जो भिक्षु सांपडलेलें द्रव्य किंवा मूल्यवान् वस्तू घेईल किंवा घेववील, त्याला पाचित्तिय होतें.”

ह्या नियमांत दोन प्रसंगीं कांहीं फेरफार करून शेवटच्या प्रसंगीं जो नियम करण्यांत आला तो असाः—

१ एकाद्याची हरवलेली वस्तू दुसऱ्यास सांपडली असतां त्या वस्तूची शेंकडा पांच टक्के किंमत त्याला द्यावी, अशी वहिवाट असे. त्याला पालिभाषेंत ‘पुण्णपत्त’ असें म्हटलें आहे.

जो भिक्षु आरामावाहेर किंवा आवसथावाहेर सांपडलेलें द्रव्य किंवा मूल्यवान् वस्तू घेईल किंवा घेववील, त्याला पाचित्तिय होतें. आरामांत किंवा आवसथांत सांपडलेलें द्रव्य किंवा मूल्यवान् वस्तू, ज्याची त्याला मिळावी ह्या हेतूनें घेऊन किंवा घेवून ठेवण्यास सांगावें, हा ह्या वावर्तींत शिष्टाचार ॥ ८४ ॥

१३४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु अवेळीं गांवांत जाऊन राजकथा, चोरकथा, सेनाकथा, युद्धकथा, अन्नपानकथा वगैरे वाष्कळ गोष्टी करीत असत... ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

“ जो भिक्षु अवेळीं गांवांत जाईल, त्याला पाचित्तिय होतें. ”

त्या काळीं कांहीं भिक्षु श्रावस्तीला येत असतां संध्याकाळीं एका गांवाजवळ आले. तेथील रहिवाशांनीं त्यांना गांवांत बोलाविलें. परंतु भगवंतानें अवेळीं गांवांत जाण्याची मनाई केल्यामुळें गांवांत न जातां वस्तीला ते वाहेरच राहिले. तेथें चोरांनीं त्यांचीं चीवरें हिरावून घेतलीं. ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां तो ह्मणाला, “ भिक्षुहो, इतर भिक्षूंच्या संमतीनें अवेळीं गांवांत जाण्यास मी परवानगी देतो. ”

दुसऱ्या एका प्रसंगीं एक भिक्षु श्रावस्तीला येत असतां संध्याकाळीं एका गांवाजवळ आला; व दुसरा भिक्षु वरोवर नसल्यामुळें त्याला गांवांत प्रवेश करतां आला नाहीं. ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां त्यानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

“ जो भिक्षु वरोवर दुसरा भिक्षु असतां त्याला विचारल्यावांचून अवेळीं गांवांत जाईल, त्याला पाचित्तिय होतें. ”

त्या काळीं एका भिक्षूला साप चावला. त्याला वरा करण्यासाठीं दुसरा भिक्षु विस्तव आणावा म्हणून गांवांत जात असतां त्याच्या मनांत, आपण भगवंतानें केलेल्या नियमाचा भंग करतो कीं काय, अशी शंका आली... ह्या प्रसंगीं भगवंतानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

१ ह्या गोष्टींना पालि भाषेंत ‘ तिरच्छानकथा ’ म्हणतात. विशेष माहितीसाठीं राजवाडेकृत दीघनिकायाचें भाषांतर (पृष्ठ १०) पहावें.

जो भिक्षु दुसरा भिक्षुं बरोबर असतां त्याला न कळतां तशाच अत्यंत जरूरीच्या कामावांचून गांवांत जाईल, त्याला पाचिच्चिय होतें ॥ ८५ ॥

१३५. बुद्ध भगवान् शाक्यदेशांत कपिलवस्तु येथें निग्रोधारामांत रहात होता. त्या वेळीं हस्तिदंताचें कृम करणाऱ्या एका कारागिरानें भिक्षूंना सुया ठेवण्यासाठीं डव्या (सूचिगृह) करून देण्याचें कवूल केलें होतें. भिक्षु त्याजपाशीं नानाप्रकारच्या डव्या मागूं लागल्यामुळें इतर वस्तू तयार करून आपला निर्वाह करणें त्याला फार कठीण झालें...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असाः—

जो भिक्षु झाडांची, हस्तीदंती किंवा शिंगाची सुयांची डवी करवील त्याला—ती डवी फोडवून—पाचिच्चिय होतें ॥ ८६ ॥

१३६. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं उपनंद शाक्यपुत्र उंच मंचकावर निजत असे...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असाः—

नवीन खाट किंवा आसन करवीत असतां त्याचे पाय खालचे अटनीपासून^१ आठ सुगत अंगुळें ठेवावे. त्यापेक्षां जो जास्त उंच ठेवील, त्याला—ते कापावयास लावून—पाचिच्चिय होतें ॥ ८७ ॥

१३७. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं षड्वर्गीय भिक्षु मंचक आणि आसन, कापूस भरून वरून कापड्यांनीं शिवून तयार करीत असत. त्यांची लोक निंदा करीत...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असाः—

जो भिक्षु कापूस भरलेला मंचक किंवा आसन तयार करवील, त्याला—कापूस काढावयास लावून—पाचिच्चिय होतें ॥ ८८ ॥

१३८. बुद्धभगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या वेळीं भगवंतानें भिक्षूंना आसन वापरण्याची परवानगी दिली होती. षड्वर्गीय भिक्षु मोठमोठालीं आसनें वापरीत असत. तीं मंचकाच्या किंवा लांकडी बैठकीच्या खालीं लांबकळत असत...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असाः—

१ अटनी म्हणजे घोड्याच्या खुरासारखा किंवा अशाच दुसऱ्या कांहीं आकाराचा पायाचा बुडाचा भाग. तीन अंगुळें म्हणजे एक सुगत अंगुळ.

“ भिक्षु वसण्याचें आसन करवीत असतां त्यानें तें प्रमाणांत करवावें. तें प्रमाण असें:—दोन सुगतवितस्ति लांबी आणि दीड सुगतवितस्ति रुंदी. ह्या प्रमाणांचा अतिक्रम करील, त्याला—तें आसन कापावयास लावून—पाचित्तिय होतें.”

परंतु उदायी भिक्षु धिप्पाड असल्यामुळें त्याला एवढें आसन पुरत नसे. तेव्हां भगवंतानें वरील नियमांत फेरफार केला तो असा:—

भिक्षु वसण्याचें आसन करवीत असतां त्यानें तें प्रमाणांत करवावें. तें प्रमाण असें:—दोन सुगतवितस्ति लांबी, दीड सुगतवितस्ति रुंदी आणि एक वीत कांठ. ह्या प्रमाणाचा अतिक्रम करील, त्याला—तें आसन कापावयास लावून—पाचित्तिय होतें ॥ ८९ ॥

१३९. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या वेळीं भगवंतानें भिक्षूंना खरूज झाली असतां कण्डुप्रतिच्छादक पंचा वापरण्याची परवानगी दिली होती. पण षड्वर्गीय भिक्षु असे पंचे प्रमाणाबाहेर वापरीत असत; म्हणून भगवंतानें नियम केला तो असा:—

कण्डुप्रतिच्छादक पंचा भिक्षूनें प्रमाणांत करवावा. त्याचें प्रमाण असें:—चार सुगतवितस्ति लांबी व दोन सुगतवितस्ति रुंदी. त्याचा अतिक्रम करील, त्याला—पंचा कापावयास लावून—पाचित्तिय होतें ॥ ९० ॥

१४०. श्रावस्ती येथें असतांना षड्वर्गियांनीं पावसाळ्यांत वापरण्याच्या पंचाच्या प्रमाणांत अतिक्रम केल्यामुळें भगवंतानें खालील नियम केला:—

वर्षाकालीन पंचा करवितांना भिक्षूनें प्रमाणांत करवावा. त्याचें प्रमाण असें:—सहा सुगतवितस्ति लांबी, व अडीच सुगतवितस्ति रुंदी. ह्या प्रमाणाचा अतिक्रम करील त्याला—तो पंचा कापावयास लावून—पाचित्तिय होतें ॥ ९१ ॥

१४१. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं भगवंताचा मावसभाऊ नंद अत्यंत दिखणा होता, व सुगतचीवराएवढें चीवर तो धारण करीत असे...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु सुगतचीवराएवढें किंवा त्यापेक्षां मोठें चीवर करवील त्याला—तें चीवर कापावयास लावून—पाचित्तिय होतें. सुगतचीवराचें प्रमाण असें:—नऊ सुगतवितस्ति लांबी व सहा सुगतवितस्ति रुंदी. हें सुगतचीवराचें प्रमाण ॥ ९२ ॥

चार पाटिदेसनिय

१४२. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं कोणी एक भिक्षुणी श्रावस्तींत भिक्षाटन करून परत येत असतांना एका भिक्षूला पाहून म्हणाली, “आर्य, भिक्षा ग्रहण करा.” त्या भिक्षूनें तिची सर्व भिक्षा घेतल्यामुळें व भिक्षाटनाची वेळ निघून गेली असल्यामुळें त्या भिक्षुणीला उपाशीं रहावें लागलें. हा प्रकार अनुक्रमें तीन दिवस घडला. चवथ्या दिवशीं ती कांपत कांपत रस्त्यानें चालली असतां समोरून रथांत वसून येणाऱ्या एका श्रेष्ठीनें तिला वाजूस व्हावयास सांगितलें. ती अडखळून तेथेंच पडली. श्रेष्ठीनें खालीं उतरून तिची क्षमा मागितली. तेव्हां ती म्हणाली, “ह्यांत तुमचा कांहीं अपराध नाही. भुकेनें व्याकुळ झाल्यामुळें मी खालीं पडले.” तिच्या भुकेचें कारण समजलें, तेव्हां तो श्रेष्ठी भिक्षूंची निंदा करूं लागला...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जो भिक्षु गांवांत गेलेल्या अज्ञाति भिक्षुणीकडून खाण्याचा किंवा जेवण्याचा पदार्थ आपल्या हातानें घेऊन खाईल किंवा जेवील, त्यानें आपला दोष कवूल करावा:—बंधुहो, निंद्य आणि अयोग्य (पाटिदेसनिय) गोष्ट माझ्या हातून घडली, ती मी कवूल करतो ॥ १ ॥

१४३. बुद्ध भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या काळीं एका कुटुंबांत आमंत्रित भिक्षु भोजन करीत असतां षड्वर्गीय भिक्षुणी गृहस्थांना सांगून षड्वर्गीय भिक्षूंना नानाप्रकारचे पदार्थ वाढावयास लावीत...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

निमंत्रित भिक्षु कुटुंबामध्यें भोजन करीत असतां त्यांचा परामर्श घेण्यासाठीं एकादी भिक्षुणी, इकडे आमटी आणा, इकडे भात आणा, असें म्हणून उभी राहिल, तर त्या भिक्षूनीं, जोपर्यंत

भिक्षु जेवीत आहेत तोंपर्यंत तूं येथून दूर हो, असें म्हणून तिचा निषेध करावा. जर त्यांपैकीं एकाद्या भिक्षूनैहि तिचा निषेध केला नाहीं, तर त्या सर्वांनीं आपला दोष कबूल करावाः—बंधूहो, निंद्य आणि अयोग्य (पाटिदेसनिय) गोष्ट आमच्या हातून घडली, ती आम्ही कबूल करतो ॥ २ ॥

१४४. बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें जे० अ० आरामांत रहात होता. त्या काळीं तेथील एका कुटुंबांत स्त्रीपुरुषें संघाचीं भक्त होतीं. श्रद्धेनें आणि संपत्तीनें त्या कुटुंबाची सारखी अभिवृद्धि होत होती. कधीं कधीं खीण्याचे सर्व पदार्थ भिक्षूंना देऊन त्या कुटुंबांतील माणसें स्वतः उपाशीं रहात असत...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असाः—

“ जीं शैक्षसंमत^१ कुटुंबें असतील, त्या कुटुंबांत जाऊन जो भिक्षु खाण्याचा किंवा जेवण्याचा पदार्थ आपल्या हातानें^२ घेऊन खाईल किंवा जेवील, त्यानें आपला दोष कबूल करावा, बंधूहो, निंद्य आणि अयोग्य (पाटिदेसनिय) गोष्ट माझ्या हातून घडली, ती मी कबूल करतो. ”

ह्या नियमांत पुढें एकदोन प्रसंगीं फेरफार करण्यांत आला तो असाः—

१ शैक्षसंमत म्हणजे संघानें ज्यांना बौद्ध धर्माचे अधिकारी ठरविले असतील, अशा गृहस्थांचीं कुटुंबें.

२ येथें मूळ शब्द ‘सहत्था’ असा आहे. तसाच तो पहिल्या पाटिदेसनियांतहि आहे. ज्यावेळीं ह्या नियमांवर टीका लिहिली गेली, त्या वेळीं कोणत्याहि भिक्षूनें आपल्या हातानें कोणताहि पदार्थ घेऊन खातां कामा नये, अशी वहिवाट सुरू झाली होती; व त्यामुळें ह्या नियमाच्या टीकेंत ‘सहत्था’ ह्या शब्दाचा अर्थ मुळींच केला नाहीं, आणि मूळच्या वहिवाटीला निराळें स्वरूप देण्याचा प्रयत्न केला आहे. मज्झिमनिकायांत घटीकारसुत्तांत (P. T. S. Majjhimanikaya, part II p.52) काश्यप बुद्ध कुंभाराच्या घरीं जाऊन तो घरीं नसतांना स्वतःच्या हातानें त्याच्या भांड्यांतील अन्न घेऊन खात असे, असा उल्लेख आहे. ह्यावरून एका काळीं भिक्षु श्रद्धावान् कुटुंबांत जाऊन स्वतःच्या हातानें अन्न घेऊन खात असावे, असें सिद्ध होतें.

जीं शैक्षसंमत कुटुंबें असतील, त्या कुटुंबांत जाऊन पूर्वी आमंत्रण केलें नसतां जो निरोगी भिक्षु खाण्याचा किंवा जेवण्याचा पदार्थ आपल्या हातानें घेऊन खाईल किंवा जेवील, त्यानें आपला दोष कवूल करावा:—बंधुहो, निंघ आणि अयोग्य (पाटिदेसनिय) गोष्ट माझ्या हातून घडली, ती मी कवूल करतो ॥ ३ ॥

१४५. बुद्ध भगवान् शाक्य देशांत कपिलवस्तु येथें निग्रोधारामांत रहात होता. त्यावेळीं शाक्यांचे दास जंगलांत पकून जाऊन बंड करीत असत. शाक्यांच्या कांहीं वायका अरण्यांत रहाणाऱ्या भिक्षूंसाठीं खाण्याचे व भोजनाचे उत्तम पदार्थ घेऊन जात असतां, त्या बंडवाल्यांनीं त्यांच्यावर हल्ला केला व त्यांना लुटलें. पुढें शाक्यांनीं त्यांना पकडलें...ह्या प्रसंगीं भगवंतानें नियम केला तो असा:—

जीं संशयाचीं आणि धोक्याचीं अरण्यांनींल वसतिस्थानें, त्यांत राहाणारा भिक्षु (गृहस्थांना) पूर्वी माहिती दिल्यावांचून आरामांत आणलेला खाण्याचा किंवा जेवण्याचा पदार्थ आपल्या हातानें घेऊन खाईल किंवा जेवील, त्यानें आपला दोष कवूल करावा:—बंधुहो, निंघ आणि अयोग्य (पाटिदेसनिय) गोष्ट माझ्या हातून घडली, ती मी कवूल करतो ॥ ४ ॥

पंचाहत्तर सेखिय

सेखिय म्हणजे शिकण्याजोगे नियम. हे बहुतेक षड्वर्गियांनीं केलेल्या दोषांमुळें भगवंतानें श्रावस्ती येथें असतांना घालून दिले. परंतु त्या दोषांचें सविस्तर वर्णन देण्यापासून विशेष फायदा नसल्यामुळें व नियमांवरूनच त्या दोषांचें अनुमान सहज करतां येण्याजोगें असल्यामुळें केवळ नियमांचें भाषांतर येथें देण्यांत येत आहे.

१४६. परिमंडल नेसेन, असा नेम करावा ॥ १ ॥

१४७. परिमंडल पांघरीन, असा नेम करावा ॥ २ ॥

१४८. शरीर नीट आच्छादून गावांत जाईन, असा नेम करावा. ॥ ३ ॥

१ परिमंडल म्हणजे जैन किंवा बौद्ध साधु नेसतात त्याप्रमाणें कासोटा वगैरे न घालतां वर्तुलाकार नेसणें. नेम करावा=सिक्खा करणीया.

१४९. शरीर नीट आच्छादून गांवांत वसेन, असा नेम करावा ॥ ४ ॥
१५०. सुसंवृत गांवांत जाईन, असा नेम करावा ॥ ५ ॥
१५१. सुसंवृत गांवांत वसेन, असा नेम करावा ॥ ६ ॥
१५२. दृष्टि^१ खालीं ठेवून गांवांत जाईन, असा नेम करावा ॥ ७ ॥
१५३. दृष्टि खालीं ठेवून गांवांत वसेन, असा नेम करावा ॥ ८ ॥
१५४. चीवर उडवीत उडवीत गांवांत जाणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ९ ॥
१५५. चीवर उडवीत उडवीत गांवांत वसणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ १० ॥
१५६. मोठ्यानें हंसत हंसत गांवांत जाणार नाही असा नेम करावा ॥ ११ ॥
१५७. मोठ्यानें हंसत हंसत गांवांत वसणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ १२ ॥
१५८. गांवांत जातांना हळू बोलेन, असा नेम करावा ॥ १३ ॥
१५९. गांवांत वसला असतां हळू बोलेन, असा नेम करावा ॥ १४ ॥
१६०. शरीर हालवीत गांवांत जाणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ १५ ॥
१६१. शरीर हालवीत गांवांत वसणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ १६ ॥
१६२. हात हालवीत गांवांत जाणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ १७ ॥
१६३. हात हालवीत गांवांत वसणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ १८ ॥
१६४. डोकें हालवीत गांवांत जाणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ १९ ॥
१६५. डोकें हालवीत गांवांत वसणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ २० ॥
१६६. कटीवर हात ठेवून गांवांत जाणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ २१ ॥

१ विशुद्धिमार्गांत म्हटलें आहे:—

अधो खिपेय्य चक्खूनि युगमत्तदसो सिया ।

वनमक्कटलोलस्स न चित्तस्स वसं वजे ॥

अर्थ:—दृष्टि खालीं घालावी; केवळ पायांजवळील दोन हात जमीन पाहावी; वनमर्कटासारख्या चंचल मनाला वश होऊं नये.

१६७. कटीवर हात ठेवून गांवांत वसणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ २२ ॥

१६८. डोक्यावरून पांघरून गांवांत जाणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ २३ ॥

१६९. डोक्यावरून पांघरून गांवांत वसणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ २४ ॥

१७०. टांचा वर करून गांवांत जाणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ २५ ॥

१७१. गांवांत पल्लुत्थिकेवर^१ वसणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ २६ ॥

[वरील सव्वीस नेम भिक्षूच्या सदाचाराला पोषक समजावे.]

१७२. लक्ष्यपूर्वक पिंडपात (भिक्षा) ग्रहण करीन, असा नेम करावा ॥ २७ ॥

१७३. पात्रावर लक्ष्य ठेवून पिंडपात ग्रहण करीन, असा नेम करावा ॥ २८ ॥

१७४. भाताला लागेल एवढेंच वरण घेईन, असा नेम करावा ॥ २९ ॥

१७५. पात्र भरून न जाईल, अशा प्रमाणानें पिंडपात ग्रहण करीन, असा नेम करावा ॥ ३० ॥

१७६. लक्ष्यपूर्वक भोजन करीन, असा नेम करावा ॥ ३१ ॥

१७७. पात्रावर लक्ष्य ठेवून भोजन करीन, असा नेम करावा ॥ ३२ ॥

१७८. अनुक्रमें एका वाजून जेवीत जाईन, असा नेम करावा ॥ ३३ ॥

१७९. भाताला लागेल एवढेंच वरण घेऊन जेवीन, असा नेम करावा ॥ ३४ ॥

१८०. मधलाच भात घेऊन जेवणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ३५ ॥

१८१. ज्यास्ती मिळविण्याच्या इच्छेनें वरण किंवा भाजी भातानें झांकून ठेवणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ३६ ॥

१८२. आजारी नसतां वरण किंवा भात आपल्यासाठीं करवून जेवणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ३७ ॥

१ पल्लुत्थिका म्हणजे आरामखुर्चीसारखें वसण्याचें आसन. हें बहुधा वस्त्राचें करीत असत.

१८३. स्त्रीका करण्याच्या हेतूने दुसऱ्याच्या पात्राकडे पहाणार नाही, असा नेम करावा ॥ ३८ ॥

१८४. मोठा घास करणार नाही, असा नेम करावा ॥ ३९ ॥

१८५. वेताचा घास करीन, असा नेम करावा ॥ ४० ॥

१८६. घास तोंडाजवळ आणण्यापूर्वी तोंड उल्लडणार नाही, असा नेम करावा ॥ ४१ ॥

१८७. जेवतांना तळहात तोंडांत घालणार नाही, असा नेम करावा ॥ ४२ ॥

१८८. तोंडांत घास असतां बोलणार नाही, असा नेम करावा ॥ ४३ ॥

१८९. हातांतील घास तोंडांत फेंकून जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ४४ ॥

१९०. घासाचा भाग तोंडाने तोडून जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ४५ ॥

१९१. गालांत अन्न भरून जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ४६ ॥

१९२. हात झाडीत झाडीत जेवणार नाही, असा नेम करावा ४७

१९३. भात इकडे तिकडे शिंपडून जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ४८ ॥

१९४. जीभ इकडे तिकडे हालवीत जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ४९ ॥

१९५. चपु चपु शब्द करीत जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ५० ॥

१९६. सुरु सुरु शब्द करीत जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ५१ ॥

१९७. हात चाटीत जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ५२ ॥

१९८. पात्र चाटीत जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ५३ ॥

१९९. ओंठ चाटीत जेवणार नाही, असा नेम करावा ॥ ५४ ॥

२००. उष्ट्या हाताने पाण्याचे भांडे घेणार नाही, असा नेम करावा ॥ ५५ ॥

२०१. भाताचीं शितें असलेले पात्र धुवून ते पाणी गांवांत टाकणार नाही, असा नेम करावा ॥ ५६ ॥

[वरील तीस नेम भोजनविषयक आहेत.]

२०२. छत्री हातांत असलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ५७ ॥

२०३. काठी हातांत असलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ५८ ॥

२०४. तलवार हातांत असलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ५९ ॥

२०५. आयुध (धनुष्य वगैरे) हातांत असलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६० ॥

२०६. पाटुका घातलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६१ ॥

२०७. वाहाणा घातलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६२ ॥

२०८. वाहनावर बसलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६३ ॥

२०९. विछान्यांत असलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६४ ॥

२१०. पल्लुथिकेवर बसलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६५ ॥

२११. डोक्याला वस्त्र गुंडाळलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६६ ॥

२१२. डोक्यावरून पांघरूण घेतलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६७ ॥

२१३. आपण जमिनीवर वसून आसनावर बसलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६८ ॥

२१४. आपण नीच आसनावर वसून उच्च आसनावर बसलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ६९ ॥

२१५. आपण उभें राहून बसलेल्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ७० ॥

२१६. आपण मागून जात असतां पुढें जाणाऱ्या निरोगी माणसाला

धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ७१ ॥

२१७. आपण मार्गावाहेर चालत असतां मार्गातून चालणाऱ्या निरोगी माणसाला धर्मोपदेश करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ७२ ॥

[वरील सोळा नियम धर्मोपदेशविषयक आहेत.]

२१८. आजारी नसतां उभ्यानें शौचविधि किंवा लघ्वी करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ७३ ॥

२१९. गवत वाढलेल्या ठिकाणीं आजारी नसतां शौचविधि किंवा लघ्वी करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ७४ ॥

२२०. आजारी नसतां पाण्यांत शौचविधि किंवा लघ्वी करणार नाहीं, असा नेम करावा ॥ ७५ ॥

सात अधिकरणसमथ

संघांत उत्पन्न झालेल्या तंट्याची शांति आणि तडजोड करण्यासाठीः—

२२१. सन्मुखविनय द्यावा; (१)
२२२. स्मृतिविनय द्यावा; (२)
२२३. अमूढविनय द्यावा; (३)
२२४. प्रतिज्ञातकरण करावें; (४)
२२५. बहुमतानें निकाल करावा; (५)
२२६. 'ज्याचें पाप त्याला' विधि करावा; (६)
२२७. तृणावस्तार विधि करावा. (७)

व्याख्या

अधिकरणसमथ म्हणजे खटल्याचा निकाल लावून तो मिटविणें.

१. सन्मुखविनयः—कोणत्याहि भिक्षूनें अपराध केला असतां व त्याच्यावर दुसऱ्या भिक्षूनें आरोप आणला असतां, त्याची चौकशी संघासमोर करावी. संघासमोर चौकशी करून खटला मिटविणें, याला सन्मुखविनय देणें असें म्हणतात.

२. स्मृतिविनयः—हा सामान्य भिक्षूला देतां येत नाहीं. अरहंतासारख्या अत्यंत सदाचरणी भिक्षूला देतां येतो. त्याच्यावर जर एकाद्या भिक्षूनें भलताच आळ आणला, व त्यानें, तो आळ खोटा आहे असें संघाला समजावून सांगितलें, तर अशा प्रसंगीं संघ त्याची स्मृति (आठवण) योग्य ठरवून त्याला स्मृतिविनय

देतो. नंतर पुन्हां असा आळ आणण्यांत आला तर ती वृथा वडवड आहे, असें समजण्यांत येतें.

३. **अमूढविनयः**—एकाद्या भिक्षूला वेड लागलें असतां त्याच्या हातून पुष्कळ दोष घडतात, व तो वरा झाल्यावर चौकशी केली असतां आपणाला कांहींच आठवत नाही, किंवा स्वप्नासारखें कांहीं आठवतें असें जर म्हणूं लागला, तर उन्मत्तावस्थेंत घडलेल्या त्याच्या दोषांची संघाकडून त्याला माफी मिळते, व त्या दिवसापासून तो वरा झाला, असें गृहीत धरण्यांत येतें. याला अमूढविनय देणें असें म्हणतात.

४. **प्रतिज्ञातकरणः**—कोणत्याहि भिक्षूवर तो हजर असल्याशिवाय आरोप करावयाचा नाही ; व त्यानें तो आरोप कबूल केला तर तेवढ्यानेंच हा खटला मिटवावयाचा, ह्याला प्रतिज्ञातकरण म्हणतात.

५. **बहुमतानै निकालः**—कोणत्याहि प्रकरणाचा सामोपचारानें निकाल लागत नसला, तर तो बहुमतानें करण्यांत येतो. अशा प्रसंगीं सर्व भिक्षूंच्या संमतीनें एक अत्यंत गुणज्ञ भिक्षु मतग्राहक (सलाकागाहापक) निवडण्यांत येतो. व तो सर्वांचीं मते घेऊन बहुमताचा विचार करून योग्य निकाल देतो.

६. **ज्याचें पाप त्यालाः**—एकादा भिक्षु क्षणांत दोष कबूल करतो, क्षणांत नाकबूल करतो. अशा प्रसंगीं त्याचा पक्षपात किंवा विरोध न करतां सर्व संघ तो ताळ्यावर येईपर्यंत त्याला वहिष्कृत करतो. ह्या विधीला ज्याचें पाप त्याला (तस्सपापिय्यसिका) विधि म्हणतात.

७. **तृणावस्तारविधिः**—संघांत तट पडून लहानसहान कारणासाठीं जेव्हां भांडणें होतात, तेव्हां दोन्ही तटांत शांतता स्थापित करण्यासाठीं हा विधि करण्यांत येतो. घाणेरडी जमीन जशी आपण गवतानें झांकतो, त्याप्रमाणें भिक्षूंच्या हातून झालेल्या लहानसहान चुका ह्या विधीनें झांकण्यांत येतात. म्हणून ह्याला तृणावस्तारविधि म्हणतात.

हे विधि कोणकोणत्या प्रसंगीं करावे ह्याचा विस्तार चुल्लवग्गाच्या चौथ्या खंधकांत केला आहे. अर्थात ह्याचा संग्रह पहिल्या भागांत व्हावयास पाहिजे होता.

१ तांबड्या, पांढऱ्या वगैरे रंगाच्या काड्या मतदारांकडे देऊन त्यांनीं परत केलेल्या काड्यांवरून बहुमत ठरविण्याची वहिवाट असे. ह्या काड्यांना शलाका (सलाका) म्हणत.

पण तसें केलें असतां तेथें फार विस्तार करावा लागला असता, व पुन्हां येथें ह्या नियमांची व त्या प्रकरणाची संगति जुळवावी लागली असती. म्हणून विस्तार-भयास्तव ह्या नियमांची थोडक्यांत माहिती येथेंच दिली आहे.

पाराजिका, संघादिशेष वगैरे नियम म्हणून झाल्यावर प्रातिमोक्ष म्हणणारा भिक्षु त्या प्रकरणीं संघाचे सभासद शुद्ध आहेत कीं नाहींत, असा त्रिवार प्रश्न करतो व सर्व सभासद मुकाट्यानें राहिले म्हणजे, ते त्या त्या दोषांपासून मुक्त आहेत, असें गृहीत धरतो. सर्व प्रातिमोक्ष (म्हणजे हे २२७ नियम) म्हणून झाल्यावर तो म्हणतो, “बंधुहो, मी प्रातिमोक्षाचें निदान म्हटलें; चार पाराजिका, तेरा संघादिशेष, दोन अनियत, तीस निस्सग्गिय पाचित्तिय, व्यंग्णव पाचित्तिय चार पाटिदेसनिय, सेखिय, सात अधिकरण समथ (हे सर्व नियम) म्हटले. एवढे (नियम) त्या भगवंताच्या सूत्रांत आले असून ते दर पंधरवड्याला म्हटले जात असतात. ह्या बाबतींत सर्वांनीं सामग्रीनें एकीनें मुदितमनानें तंट्या वखेडा न करतां वर्तावें.”

यानंतर भिक्षुणीचे नियम यावयास पाहिजे होते. त्यांच्या नियमांत आठ पाराजिका, सतरा संघादिशेष, तीस निस्सग्गिय पाचित्तिय, एकशें सासष्ट पाचित्तिय, आठ पाटिदेसनिय आणि पंचाहत्तर सेखिय यांचा समावेश होतो. भिक्षूंच्या नियमांत आणि यांत पुष्कळसें साम्य आहे. पहिल्या चार पाराजिका सारख्याच आहेत. बाकीच्या भिक्षुणीसाठीं अधिक आहेत त्या अशाः—(१) गुडघ्याच्यावर पुरुषानें विकृत मनानें स्पर्श केला आणि तो तशाच मनानें भिक्षुणीनें स्वीकारला तर तिला पाराजिका आपत्ति होते. (२) दुसऱ्या भिक्षुणीनें पाराजिका आपत्ति केली असतां व ती माहीत असतां लपवून ठेवण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या भिक्षुणीलाहि पाराजिका आपत्ति होते. (३) संघानें बहिष्कृत केलेल्या भिक्षूचा पक्ष घेणाऱ्या भिक्षुणीला तीनदां तसें न करण्यास सांगावें. असें असतांहि त्याचा पक्ष सोडला नाहीं तर तिला पाराजिका आपत्ति होते. (४) जी भिक्षुणी वेत ठरवून पुरुषाशीं एकान्त करण्याचा प्रयत्न करील तिला पाराजिका आपत्ति होते.^१ याच-प्रमाणें इतर नियमांतहि वरेच फेरफार आहेत. त्यांवरून असें दिसून येतें कीं, भिक्षुणीचे नियम अतिशय कडक करण्याचा भिक्षूंकडून वराच प्रयत्न झाला असावा. या सर्व नियमांचें भाषान्तर आणि पूर्वपीठिका देऊन वाचकांना कंटाळा आणण्याची माझी इच्छा नाहीं.

^१ हें भाषान्तर नाहीं. केवळ या चार नियमांचा सारांश आहे.

भाग तिसरा

महाश्रावकांचा परिचय

‘असीति महासावक’ म्हणजे ऐंशीं महाश्रावक अशा अर्थाचा उल्लेख बुद्ध-घोषाचार्यांच्या अद्भुतांतून अनेक ठिकाणीं आला आहे. परंतु त्यांचीं नांवां कोठेंहि दिलीं नसल्यामुळे हे महाश्रावक कोण, असा प्रश्न उपस्थित होतो. थेरगाथेंत २६४ थेरांच्या गाथा आहेत. व अपदानांत थेरांचीं ५५० अपदानें आहेत. तेव्हां ह्यांपकीं ऐंशीं महाश्रावक कोण होते, हें सांगतां येणें शक्य नाही.

अंगुत्तरनिकायाच्या एककनिपातांत एतद्गग नांवाचें एक प्रकरण आहे. निरनिराळ्या भिक्षूंना, भिक्षुणींना, उपासकांना आणि उपासिकांना त्या त्या गुणांत बुद्धानें अग्रस्थान दिलें असल्यामुळे ह्या प्रकरणाला एतद्गग असें म्हणतात. ह्यांत सात वर्ग असून एकंदर ऐंशीं सुत्तें आहेत. बहुधा प्रत्येक व्यक्तीला उद्देशून एक एक सुत्त आहे. परंतु चुल्लपंथकाला उद्देशून दोन, सुभूतीला उद्देशून दोन व आनंदाला उद्देशून पांच सुत्तें आहेत; आणि तपुस्स व भल्लिक ह्यांचा एका सुत्तांत समावेश केला आहे. म्हणजे ह्या ऐंशीं सुत्तांत एकंदर ७५ व्यक्तींचा उल्लेख आहे. पैकीं ४१ भिक्षु, १३ भिक्षुणी, ११ उपासक व १० उपासिका आहेत.

बुद्धाच्या श्रावकसमूहाचा एका ठिकाणीं सर्वांत प्राचीन असा उल्लेख ह्या एतद्गग प्रकरणांत आहे. पण येथें दिलेल्या व्यक्तींना महाश्रावक म्हणतां येईल कीं काय, हा प्रश्न आहे. एकतर ह्यांत भिक्षु आणि भिक्षुणींचाच नव्हे तर उपासक आणि उपासिकांचाहि संग्रह केलेला आहे; व दुसरें त्यांची संख्या वरोवर ऐंशीं भरत नाही.

---

१ कोठें कोठें ‘असीति महाथेरा’ असाहि उल्लेख आढळतो. परंतु त्रिपिटक वाङ्मयांत नांवाजलेल्या स्थविरांचीं जीं नांवां सांपडतात, त्या सर्वांचा एतद्गग प्रकरणांत समावेश झाल्याचें दिसून येतें. हे सर्व स्थविर एकेचाळीसच आहेत. तेव्हां दुसरे एकुणचाळीस कोण, हें सांगणें कठीण पडतें. भिक्षुणी, उपासक आणि उपासिका ह्यांची महती कमी कमी होत गेल्यामुळे ‘असीति महासावक’ म्हणण्याच्या ऐवजीं ‘असीति महाथेरा’ म्हणण्याचाहि प्रघात पडला असावा.

बुद्धाच्या श्रावकांत भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक आणि उपासिका असे चार भेद होते. त्यांपैकीं भिक्षूंचे आणि भिक्षुणींचे भिन्न भिन्न संघ असत; आणि उपासक व उपासिका ह्यांचे संघ नसत. परंतु धर्माच्या बाबतींत चारांनाहि सारखाच अधिकार असे. जसे भिक्षुभिक्षुणीसंघांत सोतापन्न, सकदागामी आणि अनागामी असत, तसेच ते उपासक-उपासिकांतहि असत. उपासक अर्हन् ज्ञाला तर तो बहुधा गृहस्थाश्रमांत न राहतां भिक्षु होत असे. महापरिनिव्वानसुत्तांत एके ठिकाणीं मारु बुद्धाला म्हणतो, “भगवन्, आतां आपण परिनिर्वाणाला जा. हा आपला परिनिर्वाणकाल आहे. तुम्ही म्हणालांत कीं, ‘ हे मार, जोंपर्यंत माझे भिक्षु...भिक्षुणी...उपासक...उपासिका व्यक्त, विनीत, विशारद, बहुश्रुत, धर्मधर, धर्मानुधर्मप्रतिपन्न, सामीचीप्रतिपन्न, धर्माप्रमाणें वागणारे, माझा धर्म शिकून उत्तम रितीनें उपदेश करण्यास समर्थ व वादांत हार न जाणारे असे श्रावक व श्राविका होणार नाहीत तोंपर्यंत मी परिनिर्वाणाला जाणार नाहीं. ’ परंतु आतां तुमच्या भिक्षु, भिक्षुणी वगैरे श्रावक, श्राविका तुमच्या म्हणण्याप्रमाणें तयार झाल्या आहेत. तेव्हां आतां आपण परिनिर्वाणाला जा. आपला हा परिनिर्वाण काल आहे. ”

ह्यावरून असें सिद्ध होतें कीं, व्यवहारांत जरी भिक्षुभिक्षुणींना उपासक-उपासिका नमस्कारादिकेंकरून मान देत असत, तरी वाङ्मयाच्या ज्ञानांत आणि धर्माचरणांत सर्वांना सारखेंच मानण्यांत येत असे. आतां या एतदग्ग प्रकरणांत ७५ व्यक्तींचा उल्लेख आला असतां त्यांना ८० महाश्रावक म्हणतां येईल कीं काय, हा प्रश्न राहिला. त्याचें सरळपणें उत्तर देतां येणें कठीण आहे. ज्या अर्थीं पालि वाङ्मयांत ८० महाश्रावकांची यादी कोठेंच सांपडत नाहीं, त्या अर्थीं त्यांचा संबंध ह्या एतदग्ग प्रकरणाकडे लावल्याशिवाय दुसरा मार्ग दिसत नाहीं. जुन्या टीकाकारांना अनुसरून मध्यमपदलोपी समास करून कसा तरी अर्थ लावणें भाग आहे. ‘असीति महासावका ’ येथें ‘असीतिया सुत्तेहि

१ दीघनिकाय भाग. २. पृष्ठ १०४-१०५.

२ भिक्षुभिक्षुणी व उपासक-उपासिका ह्यांचा निरनिराळ्या कलमांत उल्लेख आहे. पण सर्वांना लावलेलीं विशेषणें एकच असल्यामुळें येथें तो सर्व मजकूर थोडक्यांत आणण्याचा प्रयत्न केला आहे.

वणिता महासावका,' असा पंदच्छेद केला तर कदाचित् ह्याचा अर्थ लागेल. ८० सुत्ते पाहून त्यांतील व्यक्तींची गणना न करतां 'असीति महासावका' म्हणण्याचा प्रघात पडला असावा, हेंहि संभवनीय आहे. कांहीं असो, ज्या अर्थी एतदग्ग प्रकरणाशिवाय दुसरी अत्यंत प्राचीन अशी महाश्रावकांची यादी उपलब्ध नाही, त्या अर्थी त्या प्रकरणांत आलेल्या व्यक्तींचीं चरित्रे—अंगुत्तरनिकायअट्ठकथेच्या (मनेरथपूरणीच्या) आधारे, आणि जेथें शक्य असेल तेथें सुत्त आणि विनय पिटकाच्या आधारे—'महाश्रावकांचा परिचय' ह्या सदराखालीं थोडक्यांत देत आहे.

एतदग्ग प्रकरणांत ज्या ज्या व्यक्तीसंबंधानें जें जें सुत्त आहे, त्या त्या सुत्ताचें भाषांतर त्या त्या व्यक्तीच्या चरित्राच्या आरंभीं अवतरणांत दिलें आहे.

१

आज्ञात कौण्डिन्य

“ भिक्षुहो, दीर्घकाल संघांत रहाणाऱ्या माझ्या भिक्षुश्रावकांत कौण्डिन्य पहिला आहे. ”

बोधिसत्त्व जन्मल्यावर ज्या आठ ब्राह्मणांनीं त्याचें भविष्यकथन केलें, त्या सर्वांत हा अत्यंत तरुण होता. कौण्डिन्य हें त्याचें गोत्र व सुदत्त हें नांव, असें जातकअट्ठकथाकाराचें म्हणणें आहे. इतर ब्राह्मणांनीं बोधिसत्त्वाचें भविष्य द्विधा कथन केलें—जर तो गृहस्थाश्रमांत राहिला, तर चक्रवर्ती होईल; संन्यासी झाला तर बुद्ध होईल. पण कौण्डिन्यानें त्याचीं लक्षणे पाहून तो खात्रीनें बुद्ध होणार असें सांगितलें. बोधिसत्त्वानें गृहत्याग केला त्या वेळीं कौण्डिन्याचे साथीदार ह्यात नव्हते. तेव्हां तो त्यांच्या मुलांना म्हणाला, “ गौतमानें गृहत्याग केला असून तो खात्रीनें बुद्ध होणार आहे, तर आपणहि प्रव्रज्या घेऊन त्याच्या धर्मा-मृताचा लाभ करून घेऊं. ” त्या सात ब्राह्मणांच्या मुलांपैकीं चौघांनीं कौण्डिन्यावरोवर प्रव्रज्या घेतली, -व हे पांच जण 'पंचवर्गीय भिक्षु' ह्या नांवानें प्रसिद्धीला आले. उरुवेला प्रदेशांत बोधिसत्त्वानें घोरतम तपस्या आरंभली, त्या वेळीं हे त्याची सेवा करीत असत. पण बोधिसत्त्वानें देहदंडनाची निष्फलता जाणून परिमित आहार ग्रहण करण्यास सुरवात केल्यावरोवर, तो पतित झाला असें

१ ह्याला त्रिपिटकांत 'अञ्जा कोण्डञ्ज' असें म्हटलें आहे व ललितविस्तराच्या आरंभीं 'ज्ञान कौण्डिन्य' म्हटलें आहे.

चाहून त्यांनी त्याला सोडून दिले; व ते वाराणसीला गेले. पुढे बुद्धाला बोधिवृक्षाखाली धर्मज्ञान झाले. तेव्हां त्याने आळार कालाम व उद्रक रामपुत्र ह्या आपल्या दोन बोधिसत्त्वावस्थेंतील गुरूंना प्रथम धर्मोपदेश करण्याचा विचार मनांत आणला. पण ते दोघेहि नुकतेच निवर्तले होते. तेव्हां त्याने ह्या पंचवर्गीय भिक्षूस प्रथमतः उपदेश करावा, असा वेत केला, व उरुवेलेहून प्रवास करीत करीत आषाढ पौर्णिमेच्या सुमारास तो वाराणसीला ऋषिपत्तनांत—जेथे पंचवर्गीय भिक्षु रहात होते तेथे—आला.

त्याला पाहून पंचवर्गीय भिक्षु परस्परांला म्हणाले, “ हा ढोंगी श्रमण येत आहे, हा पतित गौतम येत आहे; त्याचा कोणत्याहि प्रकारें आदरसत्कार करतां कामा नये. एक तेवढें आसन येथें मांडावें. त्याची इच्छा असेल तर वसेल, नाही तर नाही! ” परंतु जसजसा बुद्ध जवळ येत गेला, तसतसा पंचवर्गीयांचा वेत ढांसळत गेला. एकानें आसन मांडलें, तर दुसऱ्यानें पाय धुण्यास पाणी तयार केलें, आणि बाकीच्यांनीं भिक्षापात्र व चीवर घेऊन बुद्धाचा सन्मान केला. आपणाला धर्मज्ञानाचा साक्षात्कार झाल्याचें वर्तमान भगवंतानें त्यांस सांगितलें; पण आरंभीं त्यांचा विश्वास वसेना. शेवटीं आषाढ पौर्णिमेच्या दिवशीं भगवंतानें त्यांना पहिला धर्मोपदेश केला. तो ह्या पंचवर्गीयांत प्रथमतः कौण्डिन्याला पटला. तेव्हां बुद्ध उद्गारला, “ कौण्डिन्यानें जाणलें (अञ्जासि वत भो कोण्डञ्जो, अञ्जासि वत भो कोण्डञ्जो). ” तेव्हांपासून त्याला ‘ आज्ञात कौण्डिन्य ’ असें नांव पडलें.

२ आणि ३

सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान

“ भिक्षुहो, माझ्या महाज्ञानी भिक्षुश्रावकांत सारिपुत्त श्रेष्ठ आहे. ”

“ भिक्षुहो, माझ्या बुद्धिमान भिक्षुश्रावकांत महामोग्गल्लान श्रेष्ठ आहे. ”

हे दोघेहि राजगृहाजवळ सधन ब्राह्मणकुळांत जन्मले. ते वयानें भगवंतापेक्षां मोठे होते. सारिपुत्त उपतिष्यं गांवच्या पुढारी कुटुंबांत जन्मला ह्मणून त्याला ‘ उपतिष्य ’ हेंच नांव ठेवण्यांत आलें होतें. सारि ब्राह्मणीचा मुलगा म्हणून त्याला सारिपुत्त म्हणत असत, व ह्याच नांवानें पुढे तो प्रसिद्धीस आला. कोलितं गांवच्या पुढारी कुटुंबांत

१ सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान हे प्रसिद्धीला आल्यावर त्यांच्या जन्मस्थानाच्या लहानपणची नांवे दिलीं गेलीं असतील, हेहि संभवनीय आहे.

जन्मल्यामुळे मोग्गल्लानाला 'कोलित' हेंच नांव ठेवण्यांत आलें होतें. मोग्गली ब्राह्मणीचा मुलगा म्हणून त्याला मोग्गल्लान म्हणत, व ह्याच नांवानें पुढें तो प्रसिद्धीस आला. ह्या दोन कुटुंबांत पुष्कळ पिढ्यांचें सख्य नांदत होतें. त्यांत सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान समवयस्क व समानशील असल्या कारणानें त्या दोघांची निकट मैत्री जडली. वाहेर गांवीं कोठेंहि जावयाचें असलें तर ते एकामेकांना सोडून जात नसत.

राजगृह येथें टेंकडीघर दर वर्षीं जत्रा भरत असे. तिला गिरगसमज्जा (गिय-असमज्या) म्हणत असत. हे दोघेहि तेथें जाऊन नाचतमाशा पहाण्यांत गुंतले असतां त्यांच्या मनांत पूर्वपुण्यप्रभावानें एकाएकीं असा विचार आला, कीं, शंभर वर्षांनंतर ह्यांतील एकहि प्राणी शिल्लक रहावयाचा नाही. ते दोघेहि विचारांत मग्न झाले. शेवटीं कोलित उपतिष्याला ह्मणाला, " मित्रा, तूं रोजच्याप्रमाणें आनंदी दिसत नाहीस, याचें कारण काय ? तेव्हां उपतिष्यानें आपल्या मनांतला विचार सांगितला; व कोलिताच्या विचारमग्नतेचें कारण विचारलें. कोलितानेंहि, आपल्या मनांत तंज्ञोतंत तोच विचार आला, असें जेव्हां सांगितलें, तेव्हां तेथेंच त्या दोघांनीं गृहत्याग करून परिव्राजक होण्याचा निश्चय केला; आणि राजगृह येथें राहणाऱ्या प्रसिद्ध संजय परिव्राजकाचे ते दोघेहि शिष्य झाले. परंतु संजयाच्या धर्माच्या अभ्यासानें त्यांच्या मनाला शांति मिळना. तेव्हां त्यांनीं असा निश्चय केला कीं, इतर पंथाच्या श्रमणांशीं धर्मचर्चा करून जर आपणांपैकीं एकाचाला खऱ्या मार्गाचा बोध झाला, तर त्यानें ती गोष्ट तत्काळ दुसऱ्याला कळवावी, व दोघांनींहि मिळून त्या पंथांत शिरावें.

वाराणसी येथें धर्मचक्राची स्थापना करून व साठ भिक्षूंना धर्मोपदेशासाठीं इतस्ततः पाठवून बुद्ध भगवान् स्वतः उरुवेलेला आला. तेथें त्यानें उरुवेलकाश्यप, नदीकाश्यप व गयाकाश्यप ह्या तीन प्रसिद्ध जटिल तपस्वी वंधूंना आपल्या संघांत घेतलें; व त्यांच्या पंथांतील सर्व जटिलांना भिक्षु करून ह्या मोठ्या भिक्षुसमुदायासह तो राजगृहाला आला. तेथें त्रिविसारराजानें त्याचा मोठा गौरव करून त्याला व भिक्षुसंघाला राहाण्यासाठीं वेळुवन नांवाचें उद्यान दान दिलें. बुद्ध भगवान् ह्या उद्यानांत रहात असतां एके दिवशीं अस्सजि (अश्वजित्) भिक्षु राजगृहांत भिक्षाटन करीत होता. त्याची प्रसन्न घर्षा पाहून सारिपुत्ताच्या मनांत एकदम त्याज-

विषयीं आदर उत्पन्न झाला. परंतु भिक्षाटनाच्या वेळीं प्रश्न विचारणें योग्य नव्हतें, म्हणून कांहीं एक न बोलतां सारिपुत्त अस्सजीच्या मागोमाग राजगृहांतून बाहेर पडला; व अस्सजीला शहराबाहेर गांठून कुशलप्रश्नादि विचारून म्हणाला, “आयुष्मन्, तुझी चर्या प्रसन्न दिसत आहे. तुझा गुरु कोण ? तूं कोणत्या धर्मास अनुसरून वागतोस ? ”

अस्सजिः—आयुष्मन् शाक्य कुलांतून निघून प्रव्रज्या घेतलेला महाश्रमण आहे. तो भगवान् माझा गुरु. त्या भगवंताच्या धर्मास अनुसरून मी वागतां.

सारिपुत्तः—तुझ्या गुरुचा धर्म कोणता ? तो कोणतें मत प्रतिपादन करतो ?

अस्सजिः—मी ह्या पंथांत नुकताच आलों आहे. तेव्हां माझ्या गुरुचा धर्म सविस्तर मला सांगतां येत नाही. पण तो थोडक्यांत मी तुला सांगूं शकेन.

सारिपुत्तः—संक्षेपानें सांग किंवा विस्तारानें सांग. भावार्थ सांग म्हणजे झालें. मला भावार्थ पाहिजे आहे. पुष्कळ शब्द घेऊन काय करावयाचे ?

अस्सजिः—कारणापासून उत्पन्न झालेले जे पदार्थ (पंचस्कंधादिक दुःखद-पदार्थ) त्यांचें कारण तथागतानें सांगितलें आहे, आणि त्यांचा निरोध कसा होतो. हेंहि सांगितलें आहे; हेंच महाश्रमणाचें मत होय.

तें ऐकून सारिपुत्ताच्या अंतःकरणांत तत्काळ चक्रे प्रकाश पडला. ज्या दुःखाचा उत्पाद होतो त्याचा निरोधहि झाला पाहिजे, आणि हाच तो मोक्षाचा मार्ग आहे, अशी त्याची खात्री झाली. त्यानें मोग्गल्लानापाशीं जाऊन हें वर्तमान त्याला सांगितलें. तेव्हां मोग्गल्लान म्हणाला, “ ह्या पंथांत आमच्या आश्रयानें रहाणारे हे अडीचशें भिक्षु आहेत. त्यांनाहि आपण ही गोष्ट कळवूं. ” त्यांजवळ जाऊन सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान त्यांना म्हणाले, “तुम्ही आमच्या आश्रयानें या परिव्राजकपंथांत रहात आहां. पण आतां आम्हीं भगवंताच्या पंथांत जाण्याचा निश्चय.

१ मूळ गाथा अशी आहे:—

येधम्मा हेतुप्पभवा हेतुं तेसं तथागतो आह ।

तेसं च यो निरोधो एवंनादी महासमणे ॥

ही गाथा फार प्रसिद्ध असून प्राचीन शिलालेखांत पुष्कळ ठिकाणीं सांपडते.

केला आहे. जर तुमची इच्छा असेल तर आमच्या वरोवर चला. ” त्या दोघांनी आपला विचार संजय परिव्राजकालाहि कळविला. तेव्हां संजय म्हणाला “तुम्ही असें कहां नका. आपण तिघेहि ह्या परिव्राजकसंघाचे प्रमुख होऊं. ” पण सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान ह्यांनी त्यांचें बोलणें ऐकलें नाहीं; आणि आपल्या आश्रयानें रहाणाऱ्या २५० परिव्राजकांना घेऊन ते भगवंताकडे गेले. त्यामुळें संजयाला अत्यंत दुःख झालें.

भगवान् ह्या वेळीं वेळुवनांत रहात होता. सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान येत असल्याचें पाहून तो भिक्षूना ह्मणाला, “ कोलित आणि उपतिष्य हे दोघे इकडे येत आहेत . ते माझे अग्रश्रावक होतील. ” भगवंताजवळ येऊन त्यांनी व त्यांच्या साथीदार परिव्राजकांनी भिक्षुसंघांत घेण्याची भगवंताला विनंति केली. भगवान् म्हणाला, “ भिक्षुहो, इकडे या. धर्माचें उत्तम विवरण केलें आहे. दुःखाचा पूर्णपणें उच्छेद करण्यासाठीं ब्रह्मचर्य आचरा . ” हीच त्या सर्वांची उपसंपदा झाली.

त्रिपिटक वाङ्मयांत ज्याचा प्रवेश झाला असेल, त्याला सारिपुत्त आणि मोग्गल्लान यांची थोरवी सांगण्याची आवश्यकता नाहीं. सारिपुत्तानें उपदेशिलेलीं पुष्कळ सुत्तें सुत्तपिटकांत आहेत. सेल ब्राह्मणानें, ‘ आपला सेनापति कोण ’ असा प्रश्न केला असतां भगवान् म्हणतोः—

मथा पवत्तितं चक्रं धम्मचक्रं अनुत्तरं ।

सारिपुत्तो अनुवत्तेति अनुजातो तथागतं ॥

मीं प्रस्थापित केलेलें चक्र-श्रेष्ठ धर्मचक्र-सारिपुत्र चालवीत आहे. तथागताच्या मागोमाग जाणारा तो आहे. १

मोग्गल्लानाच्या योगसिद्धीसंबंधानें तर सुत्त आणि विनयपिटकांत अनेक गोष्टी उपलब्ध आहेत. तेव्हां मथाळ्यावरील अवतरणांत केलेलें त्यांचें अतिसंक्षिप्त गुणवर्णन यथार्थ आहे, हें निराळें सांगणें नलगे.

महाकाश्यप

“ अत्यंत साधेपणानें रहाणाऱ्या माझ्या भिक्षुश्रावकांत महाकाश्यप श्रेष्ठ आहे. ”

वाराणसी येथील ऋषिपत्तनांत धर्मचक्राची प्रस्थापना करून व उरुवेल-काश्यपादिक वंधूंना भिक्षुसंघांत घेऊन बुद्ध भगवान् राजगृहाला आला. त्या वेळीं मगध देशांतील महातीर्थ गांवच्या एका अत्यंत धनाढ्य ब्राह्मणकुळांत महाकाश्यपाचा जन्म झाला. त्याचें लहाणपणचें नांव पिप्फलि असें होतें. तो वयांत आल्यावर लग्न करण्यासाठीं आईचा त्याच्या मागें तर्गादा लागला. आमरण ब्रह्मचर्य पाळण्याचा निश्चय व मातृप्रेम ह्यांच्या तो कचाट्यांत सांपडला. शेवटीं एका सोनाराला हजार मोहरा (निष्क) देऊन त्यानें सोन्याची एक

१ प्रत्येक अवतरणाच्या आरंभीं असलेला ‘ भिक्षुहो ’ हा शब्द येथपासून गाळला आहे. ‘ धुतवादानं यदिदं महा कस्सपो ’ असें मूळ वाक्य आहे. तेरा धुतंगांचें वर्णन विशुद्धिमार्गाच्या दुसऱ्या परिच्छेदांत आहे. तरी त्रिपिटकांत प्राधान्येंकरून चार धुतंगांचा उल्लेख आढळतो. अरण्यांतच रहाणें, चिंध्यांचीं चीवरें धारण करणें, तीनच चीवरें ठेवणें व आमंत्रण न स्वीकारतां भिक्षेवरच निर्वाह करणें, हीं तीं चार धुतंगें होत. महाकाश्यप आजीवन हीं धुतंगें पाळीत होता; व तीं पाळण्याविषयीं दुसऱ्या भिक्षूंना उपदेश करीत होता. ह्मणून साधेपणानें वागणाऱ्या भिक्षूंत त्याला अग्रस्थान मिळालें.

२ भगवान् बुद्ध होऊन राजगृह येथें आला, तेव्हां त्याचें वय कमींत कमी सदतीस वर्षांचें असलें पाहिजे. मनोरथपूरणीच्या ह्मणण्याप्रमाणें महाकाश्यपाचा जन्म ह्या वेळीं झाला असें जर गृहीत धरलें, तर भगवंताच्या परिनिर्वाणसमयीं महाकाश्यपाचें वय त्रिचाळीस वर्षांचें असलें पाहिजे. एवढ्या तरुणपणीं राजगृह येथें भरलेल्या पहिल्या संगीतीचा (सभेचा) त्याला अध्यक्ष नेमण्यांत आलें, हें संभवत नाही. दुसरा एक मनोरथपूरणीच्या विरुद्ध वळकट पुरावा सांपडतो. कस्सपसंयुक्ताच्या पांचव्या सुत्तांत भगवान् कस्सपाला ह्मणतो, “ कस्सप, आतां तूं ह्यातारा झाला आहेस. हीं तागाचीं पांसुकूलें (चिंध्यांचीं वस्त्रें) धारण करणें तुला आतां जड जाईल. ” त्रिचाळीस वर्षांच्या वयापूर्वीं बुद्धकाळीं तरी मनुष्य ह्यातारा होत नसला पाहिजे.

उत्तम स्त्रीप्रतिमा बनविली, व ती वस्त्रांनीं, दागिन्यांनीं आणि फुलांनीं अलंकृत करून तो आईला म्हणाला, “अशा तऱ्हेची सुंदर स्त्री मिळेल तर मी लग्न करीन”. तशी सुस्वरूप स्त्री मिळणार नाही व आपणाला आमरण अविवाहित रहातां येईल असें काश्यपाला वाटत होते. पण त्याची आई मोठी खटपटी. तिनें आठ हुशार ब्राह्मणांना तशा सुंदरीच्या शोधासाठीं देशोदेशीं पाठविलें. मद्र राष्ट्रांतील स्त्रियांच्या सौंदर्याची त्या वेळीं फार ख्याति होती. तेव्हां ते ब्राह्मण प्रथमतः त्या राष्ट्रांतील शागल नगराला आले, व ती सुवर्णमूर्ति नदीकांठीं ठेवून तेथें विश्रांतीसाठीं बसले. कौशिक गोत्री ब्राह्मणाच्या दासीनें त्याच्या मुलीला-भद्रेला-न्हाऊं घालून स्वतः स्नान करण्यासाठीं ती नदीवर आली. त्या सुवर्णमूर्तीला पाहून आपल्या मालकाचीच मुलगी तेथें आली असावी, असा तिला भास झाला; व ती मोठ्यानें हात उगारून म्हणाली, “अग, तुला एकटीला येथें येऊन बसण्याला लाज वाटत नाही काय ?” ते ब्राह्मण म्हणाले, “वाई, अशा तऱ्हेची सुंदर स्त्री तरी कोण आहे ?”

दासी:--अहो, ही तुमची प्रतिमा जड आहे. पण आमची भद्रा जिवंत सौंदर्याची पुतळी आहे. तिची ह्या प्रतिमेशीं कशी तुलना करतां येईल ?

त्या ब्राह्मणांनीं कौशिक ब्राह्मणाच्या घरीं जाऊन ‘आम्ही काश्यपाच्या वापाकडून त्याच्या मुलाला मुलगी पहाण्यासाठीं येथें आलों आहों, व आपली मुलगी काश्यपाला पसंत पडेल, अशी आमची खात्री आहे,’ वगैरे सर्व सांगितलें. काश्यपाचा वाप कपिल ब्राह्मण फार प्रसिद्ध होता; तेव्हां अशा कुटुंबांत आपली मुलगी जाणें कौशिकाला इष्टच होतें. त्याला त्यांचें म्हणणें पसंत पडलें, व त्याप्रमाणें परस्पर कुटुंबांत पत्रव्यवहार होऊन वाङ्निश्चय झाला.

काश्यपाचें वय वीस वर्षांचें व भद्रेचें सोळा वर्षांचें होतें. वाङ्निश्चयाचें वर्तमान समजल्यावरुन त्या दोघांनीं परस्परांना अशा अर्थाचीं पत्रें लिहिलीं कीं, प्रपंचांत रहाण्याचा आपला विचार नाही; तेव्हां विवाहपाशांत बद्ध झाल्यानें विनाकारण त्रास मात्र होणार आहे. हीं दोन्ही पत्रे भद्रेच्या आणि काश्यपाच्या पालकांच्या हातीं आलीं, व त्यांनीं तीं परस्पर फाडून टाकलीं. ‘लहान आहेत, कांहीं तरी भलतेच विचार डोक्यांत घेऊन बसतात,’ असें त्यांना वाटलें असल्यास नवल नाही. ह्याप्रमाणें महाकाश्यपाची आणि भद्रेची इच्छा नसतांच त्यांना विवाहपाशांत बद्ध करण्यांत आलें.

त्या वेळच्या पद्धतीप्रमाणे रात्री एकाच शयनगृहांत आणि एकाच पलंगावर त्या दोघांना निजावे लागत असे. परंतु दोघांच्याहि मध्ये दोन फुलांच्या माळा ठेवून भद्रा काश्यपाला म्हणे, “ज्याच्या वाजूची माळ कोमेजेल, त्याच्या मनांत कामविकार उत्पन्न झाला, असे समजावे.” महाकाश्यपाचे वडील जोपर्यंत जिवंत होते, तोपर्यंत त्याला किंवा भद्रेला गृहत्याग करतां येणे शक्य नव्हते. परंतु एका घरांत राहिल्याने त्यांच्या अखंड ब्रह्मचर्यांत आणि उदात्त प्रेमांत कधींहि खळ पडला नाही. जेव्हां महाकाश्यपाची आईवापें निवर्तली, तेव्हां तो भद्रेला म्हणाला, “तूं आपल्या घरून आणलेलें द्रव्य, व ह्या घरांत असलेलें द्रव्य आजपासून तुझेच आहे.”

भद्रा:—“पण आपण कोठें चाललां?”

काश्यप:—“मी आतां प्रव्रज्या घेणार आहे.”

भद्रा:—“हा आपला विचार मलाहि पसंत आहे. आपल्या मागोमाग मीहि येते.”

महाकाश्यप परिव्राजकवेशानें घरांतून बाहेर पडला. त्याच्या मागोमाग भद्राहि परिव्राजिका होऊन निघाली. त्यांच्या नोकरचाकरांनीं व मालकीच्या गांवांरा रहाणाऱ्या रयतेनें त्यांला ओळखलें, आणि परत फिरण्यास अतिशय आग्रह केला. पण महाकाश्यपाचा निश्चय मुळींच ढळला नाही. गांवापासून कांहीं अंतरावर गेल्यावर तो भद्रेला म्हणाला, “भद्रे, तुझ्यासारखी सुंदर स्त्री माझ्या मागोमाग चाललेली पाहून, प्रव्रज्या घेतली तरी ह्या दोघांचा घरगुती संबंध तुटला नाही, अशी कुकल्पना लोकांच्या मनांत उत्पन्न होणे संभवनीय आहे. अशा विकृतविचाराला आपण कारणीभूत कां व्हावे? चल, येथें हे दोन रस्ते झाले आहेत; तूं एकानें जा व मी दुसऱ्यानें जातो.”

भद्रा:—आपण म्हणतां तें ठीक आहे. ज्या अर्थी आपण थोर आहांत, त्या अर्थी आपण उजव्या रस्त्यानें जा, व मी डाव्या रस्त्यानें जातें.

त्या दिवशीं बुद्ध भगवान् राजगृह आणि नालंदा ह्यांच्या दरम्यान असलेल्या बहुपुत्रक नांवाच्या एका वडाच्या झाडाखालीं बसला होता. महाकाश्यपानें जातांना त्याला पाहिलें, व त्याची भव्य मुद्रा पाहून, ‘हाच माझा गुरु आहे,’ अशी महा-

काश्यपाची खात्री झाली. भगवंतानें त्याला उपदेश केला, व महाकाश्यपाला वरोवर घेऊन भगवान् त्या वडाखालून निघाला. वाटेंत विश्रान्तीसाठीं वसण्याची त्याची इच्छा दिसून आल्यामुळें महाकाश्यपानें आपलें पांघरण्याचें वस्त्रखंड जमिनीवर पसरलें. त्यावर वसून बुद्ध भगवान् म्हणाला, “ काश्यप, हें तुझें वस्त्रखंड मऊ लागतें. ”

काश्यपः—भगवन्, तें आपण ग्रहण करा. ”

भगवान्ः—हें जर मी घेतलें तर तूं काय पांघरशील ? ”

काश्यपः—आपली तेवढी संघाटि मला द्याल, तर ती मी पांघरीन. ”

भगवान्ः—पण काश्यप, ही चिंध्यांची केलेली संघाटि पुष्कळ दिवस वापरल्यानें जीर्ण झाली आहे. ती सामान्य माणसाला वापरतां येणें शक्य नाहीं.

काश्यपानें ती आग्रहपूर्वक मागून घेतली, व त्या दिवसापासून कधींहि गृहस्थानें दिलेलें वस्त्र वापरलें नाहीं. आपलीं चीवरें तो चिंध्यांचींच वनवीत असे; व तींही तीनच ठेवीत असे. तो जंगलांत राही, व पिंडपातावरच (भिक्षेवरच) आपला निर्वाह करी.

कस्सपसंयुत्ताच्या चंदूपमसुत्तांत भगवान् हवेंत हात हालवून भिक्षूंना ह्मणतो, “ भिक्षुहो, हा माझा हात हवेंत चिकटत नाहीं आणि वद्ध होत नाहीं. ह्याप्रमाणें कुटुंबांत भिक्षाटन करीत असतां ज्या भिक्षूंचें चित्त तेथें वद्ध होत नाहीं, ज्यांची लाभ करून घेण्याची इच्छा असेल, त्यांना लाभ होवो, व ज्यांना (दायकांना) इच्छा असेल ते पुण्य जोडोत, अशा विचारानें जो आपणाला मिळालेल्या वस्तूनें जसा संतुष्ट होतो तसाच इतरांना मिळालेल्या वस्तूनेंहि प्रमुदित होतो—अशा प्रकारचा भिक्षु कुटुंबांत भिक्षाटन करण्याला योग्य आहे. भिक्षुहो, कुटुंबांत भिक्षाटन करीत असतां काश्यपाचें चित्त तेथें वद्ध होत नाहीं... आपणाला मिळालेल्या वस्तूनें जसा तो संतुष्ट होतो, तसाच दुसऱ्याला मिळालेल्या वस्तूनें प्रमुदित होतो... भिक्षुहो, लोक माझा धर्मोपदेश ऐकतील, आणि प्रसन्न होतील व माझी योग्य संभावना करतील अशा बुद्धीनें जो भिक्षु धर्मोपदेश करतो, त्याचा तो धर्मोपदेश शुद्ध नव्हे... पण जो, माझा धर्मोपदेश ऐकून धर्म जाणतील व त्याप्रमाणें वागतील, अशा शुद्ध विचारानें केवळ करणें, दयेनें आणि अनुकंपेनें इतरांना धर्मोपदेश करतो, त्याचा तो धर्मोपदेश शुद्ध होय. भिक्षुहो, काश्यप अशाच बुद्धीनें इतरांना धर्मोपदेश करीत असतो. ”

बुद्ध भगवंताच्या परिनिर्वाणानंतर तीन महिन्यांनीं राजगृह येथें धर्मांचा आणि विनयाचा संग्रह करण्यासाठीं जी पांचशें भिक्षूंची सभा (संगीति) भरली होती, तींत महाकाश्यपाला अध्यक्ष (संघस्थविर) निवडण्यांत आलें होतें. ह्यावरून संघांत महाकाश्यपाचा केवढा मोठा मान होता, हें स्पष्ट दिसतें.

५

अनुरुद्ध

“ माझ्या दिव्यचक्षु भिक्षुश्रावकांत अनुरुद्ध श्रेष्ठ आहे. ”

अनुरुद्धाचा जन्म अमितोदन शाक्याच्या घरीं झाला. महानाम शाक्य त्याचा वडील वंधु. पित्याच्या मरणानंतर तोच घरची सर्व व्यवस्था पहात असे. अनुरुद्धाला प्रपंचाची माहिती मुळींच नव्हती. बुद्ध भगवंताची सर्वत्र प्रसिद्धि झाल्यावर थोर थोर शाक्य कुळांतील तरुण, भिक्षु होऊन त्याच्या संघांत प्रवेश करूं लागले. तेव्हां महानाम अनुरुद्धाला ह्मणाला, “ आमच्या कुळांतून एकहि भिक्षु झाला नाही. तेव्हां तूं तरी भिक्षु हो, किंवा मी तरी भिक्षु होतो. ” अनुरुद्ध ह्मणाला माझ्यानें हें काम झेंपणार नाही. तेव्हां तुझीच भिक्षु व्हा. ”

महानामानें ही गोष्ट कवूल केली, व धाकट्या भावाला प्रपंचाची माहिती करून देऊं लागला. शेत नांगरावें कसें, पेरावें कसें, त्याला पाणी कसें द्यावें लागतें,

१ ‘ अमितोदनसक्कस्स गेहे पटिसांध गण्हि. ’ आनंदासंबंधानें लिहितांना ह्याच अट्टकथेंत ‘ अमितोदनसक्कस्स गेहे निव्वत्ति ’ असें ह्मटलें आहे. परंतु मज्झिमनिकायाच्या चूळदुक्खखन्ध सुत्ताच्या अट्टकथेंत ह्या कुटुंबाची माहिती दिली आहे ती अशी:—

शुद्धोदन, शुक्लोदन, शाक्योदन, धोतोदन आणि अमितोदन हे पांच भाऊ. अमितादेवी त्यांची बहिण. तिष्यस्थविर तिचा मुलगा. तथागत आणि नंद शुद्धोदनाचे मुलगे. महानाम आणि अनुरुद्ध शुक्लोदनाचे, व आनंदस्थविर अमितोदनाचा मुलगा. तो भगवंतापेक्षां लहान, आणि महानाम मोठा. येथें दिलेल्या अनुक्रमांत अमितोदन शेवटला भाऊ दिसतो, व त्याचा मुलगा आनंद भगवंतापेक्षां वयानें लहान होता, हें ठीकच आहे. परंतु अमितोदनाच्या घरीं अनुरुद्धाचा जन्म झाला, ह्या मनोरथपूरणीच्या ह्मणण्याला ह्यामुळें बळकट विरोध येतो.

त्याची कापणी कशी करतात इत्यादि माहिती करून देत असतां अनुरुद्ध ह्मणाला, “ ही खटपट फारच मोठी दिसते. तेव्हां घरचा व्यवहार तुम्हीच संभाळा. मी भिक्षु होतो. ” पण ह्या कामीं त्याला आपल्या आईची संमति मिळेना, व तो हट्ट धरून वसला. तेव्हां ती ह्मणाली, “ शाक्यांचा राजा भद्दिय जर तुझ्यावरोवर भिक्षु होत असेल तर मी तुला भिक्षु होण्यास परवानगी देते. ”

भद्दिय अनुरुद्धाचा मित्र होता, व तो राज्यपद सोडून भिक्षु होण्यास तयार होणार नाहीं, असें अनुरुद्धाच्या आईला वाटत होतें. पण अनुरुद्ध त्याच्या जवळ जाऊन त्यालाही भिक्षु होण्याचा आग्रह धरून वसला. भद्दिय ह्मणाला, “ तूं सात वर्षे थांब. नंतर आपण दोघेहि भिक्षु होऊं. ” पण इतकीं वर्षे अनुरुद्ध थांबतो कसला ? सहा वर्षे, पांच वर्षे, चार तीन, दोन, एक वर्ष, सात महिने, असें करतां करतां भद्दिय सात दिवसांनीं अनुरुद्धावरोवर जाण्यास कवूल झाला. एका आठवड्यानंतर भद्दिय, अनुरुद्ध, आनंद, भृगु, किम्बिल आणि देवदत्त हे सहा शाक्यपुत्र आणि त्यांच्या वरोवर उपालि नांवाचा न्हावी असे सात असामी चतुरंगिनी सेना सज्ज करून कपिलवस्तूपासून सेनेवरोवर दूर अंतरावर गेले, व तेथून सैन्य मार्गें फिरवून त्यांनीं शाक्य देशाची सीमा उल्लंघन केली. शाक्यकुमारांनीं आपल्या अंगावरचे दागिने काढून एका उपरण्यांत बांधले, व ते उपालीला ह्मणाले, “ हे अलंकार घेऊन तूं घरीं जा. हें द्रव्य तुझ्या निर्वाहाला पुरे आहे. ” ते गांठोडें घेऊन माघारें चालला असतां उपालीच्या मनांत असा विचार आला कीं, शाक्य क्षत्रिय मोठे तापट आहेत. ‘ ह्यानें आमच्या कुमारांना पळवून नेलें, ’ असें ह्मणून माझा शिरच्छेद करण्यास ते कमी करावयाचे नाहीत. हे एवढे मोठे शाक्यकुमार गृहत्याग करून भिक्षु होत आहेत. मग मला घरांत राहून काय करावयाचें ? त्यानें अशा विचारानें तें गांठोडें एका झाडाला टांगलें, व तो शाक्य कुमारांच्या मागोमाग जाऊं लागला. ‘ तूं पुन्हां कां आलास ? ’ असा त्यांनीं प्रश्न केला तेव्हां उपालीनें आपल्या मनांतील विचार त्यांना कळविला.

त्या काळीं बुद्ध भगवान् अनुप्रिय नांवाच्या मल्लांच्या गांवीं रहात होता. हे सहा शाक्यकुमार उपालीसह तेथें आले, व भगवंताला नमस्कार करून ह्मणाले, “ भगवन् आम्ही शाक्य मोठे मानी आहोंत. तेव्हां आपण ह्या आमच्या उपालि

न्हाव्याला प्रथम उपसंपदा द्या, ह्यणजे ह्याला नमस्कार व ह्याची सेवा करावी लागल्यामुळे आमचा शाक्यकुलाभिमान नष्ट होईल. ”

त्यांच्या विनंतीप्रमाणे भगवंताने प्रथम उपालीला, आणि नंतर त्या सहा शाक्यपुत्रांना प्रव्रज्या दिली. त्या वर्षाकाळीं अनुरुद्धाने ध्यानसमाधीचा अभ्यास करून दिव्यचक्षुज्ञान प्राप्त करून घेतले.

भगवंताच्या परिनिर्वाणसमयीं अनुरुद्ध जवळ होता, भगवान् कोणकोणत्या व्यानांतून परिनिर्वाणाला गेला, हे त्यानें अंतर्ज्ञानाने जाणले, अशा अर्थाचा उल्लेख महापरिनिर्वाण सूत्रांत आहे.

६

कालिगोधेचा पुत्र भद्विय

“ उच्चकुलांत जन्मलेल्या माझ्या भिक्षुश्रावकांत कालिगोधेचा पुत्र भद्विय श्रेष्ठ आहे. ”

अनुरुद्धाचा मित्र तो हाच. ह्याच्या, आईचे नांव कालिगोधा होते, हे स्पष्टच आहे. परंतु ह्याचा बाप कोण होता, व ह्याला आपल्या गुणांमुळे किंवा थोर कुळांत जन्मला ह्यणून शाक्यराज्याची गादी मिळाली, ह्याचा थांग लागत नाही.

अनुरुद्धावरोवर त्यानें प्रव्रज्या घेतली, व तो अरण्यांत किंवा झाडाखालीं रहात असतां, ‘ अहो सुख, अहो सुख, ’ असें ह्यणत असे. ते ऐकून कांहीं भिक्षु भगवंताला म्हणाले, “ भदन्त, हा भद्विय एकाकी रहात असतां, ‘ अहो सुख, अहो सुख ’ असें ह्यणत असतो. त्यावरून तो ब्रह्मचर्य आचरण्यांत संतुष्ट नसावा, असें दिसून येते. त्याला आपल्या राज्यसुखाची आठवण होत असली पाहिजे. ”

भगवंताने भद्वियाला बोलावून आणले, व त्याच्या ह्या उद्दारांचा अर्थ काय असा त्याला प्रश्न केला. तो ह्यणाला, “ भदन्त, जेव्हां मी राजा होतो, तेव्हां राजमहालाच्या आंत व बाहेर, नगराच्या आंत व बाहेर, व सर्व राज्यांत माझ्या देहाच्या संरक्षणावद्दल जय्यत तयारी ठेवण्यांत येत असे. असें असतां मी सदोदित साशंकितपणे व भयभीतपणे वागत असें. पण आतां मी जेथे जेथे रहातो, तेथे तेथे निःशंकपणे व निर्भयपणे रहातो. मला कशाचीच उत्कंठा नाही. अरण्यांत रहाणाऱ्या मृगांप्रमाणे माझे चित्त स्वतंत्र आहे, आणि ह्याच कारणास्तव माझ्या तोंडून, ‘ अहो सुख, अहो सुख, ’ असे उद्गार निघतात. ”

७

लकुण्टक (ठेंगणा) भद्दिय

“माद्दया मंजुभाषी भिक्षुश्रावकांत लकुण्टक भद्दिय श्रेष्ठ आहे. ”

हा श्रावस्ती येथें संपन्न कुळांत जन्मला, व जेव्हां बुद्ध भगवान् प्रथमतः श्रावस्तीला आला, त्याच वेळीं भगवंताचा उपदेश ऐकून त्यानें प्रव्रज्या घेतली, एवढीच माहिती मनोरथपूरणींत सांपडते. पण निदानवग्गांतील भिक्षुसंयुक्तांत ह्यासंबंधानें एक सुत्त आहे. तें विशेष महत्त्वाचें वाटल्यामुळे त्याचें रूपांतर येथें देत आहे. •

भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात असतां लकुण्टक भद्दिय तेथें आला. त्याला दुरून पाहून भगवान् भिक्षूंना म्हणाला, “भिक्षुहो, हा जो दुर्वर्ण, कुरूप, ठेंगणा, भिक्षूच्या थट्टेला कारण असा भिक्षु येत आहे, त्याला तुम्हीं पाहिलें आहे काय ?”

‘ होय भदन्त,’ असें भिक्षूंनीं उत्तर दिलें.

“भिक्षुहो, हा मोठा बुद्धिमान् आणि महानुभाव आहे. अशी कोणतीहि समाधि नाही कीं, जी ह्याला प्राप्त झाली नाही. ज्या ध्येयासाठीं थोर लोक घर सोडून प्रव्रज्या स्वीकारतात, त्या ब्रह्मचर्याच्या पर्यवसानाचा ह्यानें साक्षात्कार करून घेतला आहे.” असें म्हणून भगवंतानें ह्या गाथा म्हटल्याः—

हंसा कोञ्चा मयूरा च हत्थियो पसदा मिगा ।

सव्वे सीहस्स भायन्ति नत्थि कायस्मि तुल्यता ॥ १ ॥

एवमेव मनुस्सेसु दहरो चे पि पञ्जवा ।

सो हि तत्थ महा होति नं व वालो सरीरवा ॥ २ ॥

(१) हंस, कौंच, मोर, हत्ती आणि मृग हे सर्व सिंहाला भितात. येथें शरीराची तुलना उपयोगी नाही.

(२) त्याचप्रमाणें माणसांत लहान असून जो प्रज्ञावान् असतो तोच मोठा होय. महाशरीर मूर्ख मोठा ठरत नाही.

पिंडोल भारद्वाज

“सिंहगर्जना करणाऱ्या माझ्या भिक्षुश्रावकांत पिंडोल भारद्वाज श्रेष्ठ आहे.”

ह्याचा जन्म राजगृह नगरांत एका ब्राह्मणकुळांत झाला. भारद्वाज हें त्याचें नांव. वयांत आल्यावर वेदाध्ययनांत पारंगत होऊन तो पांचशें शिष्यांना वेद शिकवीत असे. स्वभावानें जरा लोभी असल्यामुळें आपल्या शिष्यांसह जेवण्या-खाण्याचीं आमंत्रणें मिळविण्यांत वरोच खटपट करीत असे. त्यामुळें पिंडोल म्हणजे ‘पिंडासाठीं लोल’ असें त्याला नांव पडलें. भगवान् राजगृहाला आल्यावर त्याचा धर्मोपदेश ऐकून भारद्वाज भिक्षु झाला, व लवकरच अर्हत्पद पावला.

ही मनोरथपूरणीची गोष्ट झाली. पण सळायतन संयुक्ताच्या तिसऱ्या पण्णासकाच्या चोवीसाव्या सुक्ताच्या अट्टकथेंत^१ ह्याची गोष्ट निराळीच सांपडते:—

“ हा अत्यंत दगिरी ब्राह्मण होता, व भिक्षुसंघाचा लाभसत्कार पाहून उदरनिर्वाहासाठीं भिक्षु झाला. त्यानें एक मोठें मातीचें पात्र भिक्षेसाठीं ठेवलें होतें, व तो तें भरून पेज (यवाग्) पीत असे, त्या पात्रभर वडे खात असे व भात जेवीत असे. त्याचा अधाशीपणाचा स्वभाव भिक्षूंनी भगवंताला कळविला. भगवंतानें त्याला ‘ पात्रस्थविका ’ (पिशवी) वापरण्यास परवानगी दिली नाही. तो आपलें पात्र खाटेखालीं ठेवीत असे. तें काढीत असतां व ठेवीत असतां झिजत गेलें व त्यामुळें त्यांत पावशेराचाच भात (नाळिकोदन) मावूं लागला. ही गोष्ट भगवंताला समजली तेव्हां त्यानें भारद्वाजाला पात्रस्थविका वापरण्यास परवानगी दिली. ह्याप्रमाणें पिंडासाठीं भिक्षु झाला ह्मणून त्याचें ‘पिंडोल’ हें नांव पडलें. त्याचें गोत्र भारद्वाज होतें. दोन्ही मिळून ‘पिंडोल भारद्वाज’ म्हणत.

१ सिंहगर्जना किंवा सिंहनाद ह्याचा अर्थ ‘ मोठमोठ्यानें वोरणें ’ नव्हे. मुद्द्याची गोष्ट सांगून ती प्रतिपादन करण्याचें सामर्थ्य असणें, ह्याला सिंहगर्जना किंवा सिंहनाद ह्मणतात.

२ केवळ सयामी अक्षरांनीं छापलेल्या अट्टकथेच्या आधारें हा मजकूर लिहिला आहे.

इंद्रियसंयुताच्या एकुणपन्नासाव्या सुत्तांत पिंडोल भारद्वाजानें आपणाला अर्हत पद मिळाल्याचें आविष्करण केल्याची कथा आहे ती अशी:—

‘ एके समयीं बुद्ध भगवान् कौशांबी येथें घोषितारामांत रहात होता. त्या वेळीं पिंडोल भारद्वाजानें, आतां जन्म राहिला नाहीं, ब्रह्मचर्य परिपूर्ण झालें, कर्तव्य केलें, आणि ह्याबुद्धें भव नाहीं हें मी जाणतां, अशा रितीनें अर्हत्पदप्राप्तीचें आविष्करण केलें.

ही गोष्ट भगवंताला कळवून भिक्षु म्हणाले, “ भदंत, पिंडोल भारद्वाजानें असें कां केलें असावें” ? भगवान् म्हणाला, “ स्मृति, समाधि आणि प्रज्ञा ह्या तीन इंद्रियांची भावना परिपूर्ण झाल्यामुळें भारद्वाजानें अर्हत्पदप्राप्तीचें आविष्करण केलें आहे...हीं इंद्रियें जातिजरामरणाचा अंत करणारी आहेत, ”

कौशांबी येथें असतांनाच तेथील राजा उदयन ह्याचा व भारद्वाजाचा संवाद वर सांगितलेल्या सळायतन संयुताच्या सुत्तांत आला आहे. तो प्रसंग कसा घडून आला ह्याचें वर्णन त्या सुत्ताच्या अट्टकथेंत आलें आहे तें असें:—

एके दिवशीं पिंडोल भारद्वाज गंगेच्या^१ [यमुनेच्या ?] कांठीं असलेल्या उदकस्थान नांवाच्या उदयन राजाच्या उद्यानांत येऊन विश्रांतीसाठीं एका वृक्षाखालीं वसला. उदयनराजानें त्यावेळीं दारू पिण्याचा सप्ताह केला होता. सात दिवसपर्यंत यथेच्छ मद्यपान करून आठव्या दिवशीं आपल्या स्त्रीपरिवाराला घेऊन तो त्या उद्यानांत आला, व तेथें नाचतमाशाला सुरुवात झाली. राजा एका शय्येवर पडला होता, व एक वाई त्याचे पाय दावीत वसली होती. इतक्यांत त्याला गाढ झोंप लागली. इकडे तिकडे फिरून मजा करण्याची हीच वेळ आहे, असें जाणून इतर स्त्रियांनीं आपलीं विविध वाद्यें तेथेंच ठेवून उद्यानांत प्रवेश केला. फळें फुलें तोडीत त्या पिंडोल भारद्वाज वसला होता तेथें आल्या, व त्याला पाहून अत्यंत शांत वृत्तीनें त्याजवळ येऊन त्याला नमस्कार करून एका वाजूला वसल्या. लोभ सोडावा, ईर्ष्या सोडावी, मात्सर्याचा नाश करावा इत्यादि क्रमानें पिंडोल भारद्वाजानें त्यांना उपदेश केला.

इकडे पाय दावण्याच्या वाईनें पाय हालवून हालवून राजाला जागें केलें,

१ येथें इंद्रियशब्द सामर्थ्य किंवा शक्तिव्यञ्जक आहे.

२ सिंहल द्वीपांत बहुतेक नद्यांना गंगाच म्हणण्याची वहिवाट असे.

‘ इतर वायका कोठें गेल्या, ’ असा त्यानें प्रश्न केला. तेव्हां ती म्हणाली, “ आपणाला त्या कशाला पाहिजेत ? त्या एका श्रमणाला घेऊन वसल्या आहेत. ” चूलींत टाकलेल्या मिठाप्रमाणें तडतडणारा तो राजा अत्यंत क्रोधाविष्ट होऊन उठला. जवळच्या एका अशोक वृक्षावर तांबड्या मुंग्यांचें घरटें होतें. तें काढून भारद्वाजाच्या डोक्यावर फोडण्यासाठीं त्यानें ती फांदी वांकविली. परंतु तें घरटें तुटून राजाच्याच डोक्यावर पडलें. सगळें अंग भाताच्या तुसानें भरल्यासारखें झालें, आणि अंगाला मशाली लावल्यासारखा दाह होऊं लागला.

राजा क्रोधाविष्ट झाला, हें पाहून पिंडोल भारद्वाजानें आपल्या ऋद्धिवळानें आकाशमार्गानें तेथून गमन केलें. तेथें वसलेल्या स्त्रिया राजाजवळ आल्या आणि राजाचें शरीर साफ करण्याच्या मिषानें खालीं पडलेल्या मुंग्या उचलून राजाच्या अंगावर टाकूं लागल्या. त्या म्हणाल्या, “ दुसरे राजे श्रमणांना नमस्कार करीत असतात, पण आमचे राजेसाहेब श्रमणाच्या डोक्यावर मुंग्यांचें घरटें फोडूं पहात आहेत ! ” राजाला आपला अपराध दिसून आला, आणि उद्यानपाळाला बोलावून तो म्हणाला, “ हा भिक्षु जर पुन्हां येथें आला तर मला वर्दी दे. ”

कांहीं दिवसांनीं भारद्वाज पुन्हां त्या उद्यानांत येऊन एका झाडाखालीं वसला. आपणाला वक्षीस मिळण्याची ही चांगली संधि आहे असें जाणून उद्यानपाळानें धांवत जाऊन राजाला वर्दी दिली. तेव्हां वरोवर वाद्यें वगैरे न घेतां निवडक मंत्री घेऊन उद्यन राजा तेथें आला. त्याचा भारद्वाजावरोवर संवाद झाला तो असाः—

राजा म्हणाला, “ भो भारद्वाज, कांहीं भिक्षु तरुण असतां आमरण ब्रह्मचर्य पाळतात, हें कसें ? ”

भारद्वाजः—महाराज, भगवंतानें म्हटलें आहे कीं, भिक्षुहो, ज्या स्त्रिया तुमच्या आईच्या वयाच्या असतील, त्यांना तुम्ही आई माना; ज्या वहिणीच्या वयाच्या असतील त्यांना वहिणी माना; आणि ज्या मुलीच्या वयाच्या असतील त्यांना मुली माना.

राजाः—पण, भो भारद्वाज, चित्त मोठें चंचल आहे. आईच्या वयाच्या, वहिणीच्या वयाच्या किंवा मुलीच्या वयाच्या स्त्रियांविषयींहि त्यांत कामविकार

उत्पन्न होत असतात. तेव्हां त्याच्या दमनाला दुसरा कांहीं उपाय आहे काय, कीं, ज्याच्यामुळे तरुण भिक्षु आमरण ब्रह्मचर्य पाळू शकतात ?

भारद्वाजः—महाराज, भगवंतानें म्हटलें आहे कीं, पायाच्या तळव्यापासून वर डोक्याच्या केसांखालीं त्वचेनें आच्छादलेल्या व अशुचि पदार्थांनीं भरलेल्या ह्या देहाचें तुम्ही नीट निरीक्षण करा; ह्या देहांत केंस, लोम, नखें, दांत, चामडी, मांस, स्नायु, हाडे, अस्थिमज्जा, वृक्क, हृदय, यकृत, क्लोम, प्लीहा, फुफ्फुस, आंतडें, आंतड्याच्या भोंवतालची दोरी, औदर्य [कोठ्यांतील पदार्थ], विष्टा, पित्त, श्लेष्म, पू, रक्त, स्वेद, मेद, अश्रु, वसा, थुंकी, नाकांतील मळ, लसिका, मूत्र हे पदार्थ आहेत. महाराज, ह्या भावनेमुळे, ह्या कारणास्तव तरुण भिक्षु आमरण ब्रह्मचर्य पाळतात.

राजाः—भो भारद्वाज, ज्या भिक्षूंनीं अशा रितीनें देहाची भावना, शीलाची भावना, समाधीची भावना, प्रज्ञेची भावना केली असेल, त्यांना [ब्रह्मचर्य पाळणें] हें काम सुकर आहे. परंतु ज्यांनीं अशा प्रकारें भावना केली नसेल त्यांना हें कठीण जाईल. कारण कधीं कधीं अशुचि दृष्टीनें देहाकडे पहाण्याचा प्रयत्न केला तरी सौंदर्य दिसून येतें.

भारद्वाजः— (अशा तरुण भिक्षूंना), महाराज, भगवंतानें म्हटलें आहे कीं, भिक्षुहो, तुम्ही इंद्रियांचें रक्षण करा. डोळ्यांनीं रूप पाहून चेहऱ्याचें व हावभावादिकांचें (कामासक्तिपूर्वक) ग्रहण करूं नका. नेत्रेन्द्रिय रक्षण केलें नाहीं तर विषम लोभ, दौर्मनस्य इत्यादिक पापकारक, अकुशल विचार मनांत शिरतील; म्हणून याचें नीट रक्षण करा. (त्याचप्रमाणें इतर इंद्रियांचा रक्षणविधि समजावा). महाराज, या कारणामुळे तरुण भिक्षु ब्रह्मचर्य पाळू शकतात.

राजाः— फार चांगलें ! फार चांगलें ! भो भारद्वाज, त्या भगवंताचें हें म्हणणें

१ लसिका म्हणजे अवयवांच्या संधीमध्ये असलेला ' स्नेहमय पदार्थ, ' असें बुद्धघोषाचार्याचें म्हणणें आहे. संस्कृत अर्थ ' लाल ' असा आहे.

२ कामासक्ति बळकट असली व इच्छाशक्ति दुर्बळ असली म्हणजे स्वतःच्या शरीरांतील अशुभ पदार्थांचें ध्यान करीत असतां स्त्रीला पुरुषाची व पुरुषाला स्त्रीची आठवण होऊन त्या त्या पदार्थांचें सौंदर्यच दिसून येतें, व त्यामुळे असा प्रकार घडतो.

फार चांगले आहे. ह्याच कारणामुळे तरुण भिक्षु ब्रह्मचर्य पालन करीत असले पाहिजेत. जेव्हां मी शरीर, वाचा आणि मन ह्यांजविषयीं संयम न ठेवतां, स्मृति कायम न ठेवतां असंवृत इंद्रियांनीं अंतःपुरांत प्रवेश करतो तेव्हां कामविकार माझा पूर्णपणे पराभव करतात. पण जेव्हां मी काया, वाचा आणि मन संयमित करून स्मृति कायम ठेवून संवृत इंद्रियांनीं अंतःपुरांत जातो, त्यावेळीं कामविकार माझा पराभव करू शकत नाहीत.

अशा रितीनें भारद्वाजाचा गौरव करून उदयन राजा भारद्वाजाचा उपासक झाला.

राजगृहक श्रेष्ठीनें चंदनाचें पात्र वांबूच्या टोंकाला लावून नेवले होते. तें योग-सिद्धिवळानें पिंडोल भारद्वाजानें तेथून घेतलें, ही कथा चुल्लवर्गीच्या पांचव्या खन्धकांत आहे व ती मनोरथपूरणींतहि घेतली आहे. परंतु तिचें ऐतिहासिक महत्त्व विशेष न वाटल्यामुळे ती येथें सविस्तर देण्यांत येत नाही.

९

पुण्ण मन्तानिपुत्त

“ माझ्या धर्मोपदेशक भिक्षुश्रावकांत पुण्ण मन्तानिपुत्त श्रेष्ठ आहे. ”

हा आज्ञात कौण्डिन्याचा भाचा. आईचें नांव मन्तानी; म्हणून ह्याला मन्तानिपुत्त असें म्हणत असत. कपिलवस्तूजवळ द्रोणवस्तु नांवाच्या ब्राह्मणग्रामांत ह्याचा जन्म झाला. बुद्धाचा धर्म जाणून अर्हत्पद मिळविल्यावर कौण्डिन्य स्वदेशीं आला, व त्यानें ह्या आपल्या भाच्याला प्रव्रज्या दिली; व आज्ञात कौण्डिन्य पुन्हां बुद्धाजवळ आला, आणि भगवंताची परवानगी घेऊन एकाकी रहाण्याच्या उद्देशानें षड्दन्त सरोवराच्या प्रदेशांत गेला. पुण्ण कपिलवस्तूजवळच रहात होता. भगवंताच्या धर्मांत पारंगत होऊन तो पुष्कळ शिष्यांना शिकवीत होता, तरी त्यानें भगवंताचें प्रत्यक्ष दर्शन घेतलें नव्हतें. कांहीं वर्षांनंतर आपल्या शिष्यांना पुढें पाठवून मागाहून एकटाच भगवंताच्या दर्शनाला येण्यासाठीं तो निघाला. ह्याच्या पुढील हकीगत मज्झिमनिकायांतील रथविनीत सुत्तांतच आली आहे. ती अशी:--

भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. वर्षावास संपल्यावर जातिभूमी-हून कांहीं भिक्षु भगवंताच्या दर्शनाला आले, आणि भगवंताला नमस्कार करून

एका वाजूला वसले. त्यांना भगवांन् म्हणाला, “ भिक्षुहो, स्वतः अल्पेच्छ असून भिक्षूंना अल्पेच्छकथा सांगणारा, स्वतः संतुष्ट असून भिक्षूंना संतुष्टिकथा सांगणारा, स्वतः प्रविविक्त असून भिक्षूंना प्रविवेककथा सांगणारा, स्वतः असंसृष्ट असून भिक्षूंना असंसर्ग कथा सांगणारा, स्वतः आरब्धवीर्य असून भिक्षूंना वीर्यारंभकथा सांगणारा, स्वतः शीलसंपन्न असून भिक्षूंना शीलसंपत्तिकथा सांगणारा, स्वतः समाधिसंपन्न असून भिक्षूंना समाधिसंपत्तिकथा सांगणारा, स्वतः प्रज्ञासंपन्न असून भिक्षूंना प्रज्ञासंपत्तिकथा सांगणारा, स्वतः विमुक्तिसंपन्न असून भिक्षूंना विमुक्तिसंपत्तिकथा सांगणारा, स्वतः विमुक्तिज्ञानदर्शनसंपन्न असून भिक्षूंना विमुक्तिज्ञानदर्शनसंपत्तिकथा सांगणारा उपदेशक, विज्ञापक, संदर्शक समादपक आणि समुत्तेजक अशी ज्याची संभावना केली जात आहे, असा जातिभूमींतील भिक्षूंमध्ये कोणी आहे काय?”

अशा प्रकारचा भिक्षु पुण्ण मन्तानिपुत्त आहे, असे त्यांनीं भगवंताला सांगितले. सारिपुत्त तेथे जवळच वसला होत. तो आपल्या मनाशीच म्हणाला, “ सहब्रह्मचारी ज्याची अशी स्तुति करतात, तो पुण्ण खरोखरच धन्य असला पाहिजे! आमची भेट झाली व संभाषणाचा प्रसंग आला तर फार चांगले होईल!”

भगवान् योग्य काल राजगृहांत राहून अनुक्रमे उपदेश करित करित श्रावस्तीला आला. पुण्णाला ही बातमी लागली, तेव्हां तोहि एकटाच तेथे आला, व अनाथपिंडिकाच्या आरामांत जाऊन त्यानें भगवंताची भेट घेतली. भगवंताने त्याला धर्मोपदेश केला; तेव्हां तो भगवंताला नमस्कार करून विश्रांतीसाठीं जवळच्या अंधवनांत जाण्यास निघाला. त्याला पाहून दुसरा एक भिक्षु सारिपुत्तापाशीं जाऊन त्याला म्हणाला, “ आयुष्मन्, तूं ज्या पुण्णाची स्तुति करित होतास, तो भगवंताला नमस्कार करून नुकताच अंधवनांत जाण्यास निघाला आहे. ” ते ऐकून त्वरेत्तवरेनें आपले आसन घेऊन सारिपुत्त पुण्णाचे डोकें दिसेल इतक्या अंतरावरून मागोमाग जाऊं लागला. पुण्ण अंधवनांत शिरून दुपारच्या वेळीं विश्रांति घेण्यासाठीं एका झाडाखालीं वसला. सारिपुत्तहि तेथेच दुसऱ्या एका झाडाखालीं वसला.

सायंकाळीं सारिपुत्त पुण्णाजवळ जाऊन आगतस्वागत करून एका वाजूला वसला,

१ ह्या दहा कथांना ‘दसकथावत्थु’ व त्या सांगण्याऱ्या समर्थ भिक्षूला ‘दसकथावत्थुलाभी’ म्हणतात.

आणि त्याला म्हणाला, "भगवंताच्या नेतृत्वाखालीं जें आम्ही ब्रह्मचर्य आचरीत आहों, तें शीलविशुद्धीसाठीं आहे काय ?"

‘ नाही, आयुष्मन्,’ असें पुण्णानें उत्तर दिलें.

‘ चित्तविशुद्धीसाठीं, दृष्टिविशुद्धीसाठीं, कांक्षावितरणविशुद्धीसाठीं, मार्गामार्ग-ज्ञानदर्शनविशुद्धीसाठीं, प्रतिपदाज्ञानदर्शनविशुद्धीसाठीं, ज्ञानदर्शनविशुद्धीसाठीं भगवंताच्या नेतृत्वाखालीं आम्ही ब्रह्मचर्य आचरीत आहों काय ? ’ असे सहा प्रश्न सारिपुत्तानें क्रमानें विचारले, व पुण्णानें त्या सर्वांचें नकारार्थीच उत्तर दिलें. तेव्हां सारिपुत्त ह्मणाला, “ तर मग कशासाठीं आम्ही ब्रह्मचर्य आचरीत आहों ? ”

पुण्णः—उपादानावांचून (आसक्तीवांचून) परिनिर्वाणाचा लाभ करून घ्यावा म्हणून आम्ही ब्रह्मचर्य आचरीत आहों.

ह्या प्रत्येक विशुद्धीत उपादानविरहित परिनिर्वाण आहे कीं काय ? असा सारिपुत्तानें प्रश्न विचारला, तेव्हां त्याचेंहि पुण्णानें नकारार्थी उत्तर दिलें. या सातांच्या वाहेर परिनिर्वाण आहे कीं काय, ह्या प्रश्नाचेंहि पुण्णानें नकारार्थीच उत्तर दिलें. सारिपुत्तानें त्याचें स्पष्टीकरण विचारलें, तेव्हां पुण्ण म्हणाला, “ समजा, कोसलराजाला जरूरीच्या कारणास्तव श्रावस्तीहून साकेताला जाणें भाग पडलें; व त्यानें वाटेंत सात टप्याचे रथ ठेविले. पाहिल्या रथांतून उतरून दुसऱ्या रथांत

१ या सात विशुद्धींचें सविस्तर स्पष्टीकरण विशुद्धिमार्गांत केलें आहे. त्यांचा थोडक्यांत अर्थ असाः—

(१) लाभसत्कारादिकांच्या इच्छेनें शीलानें पालन न करतां केवळ जगाच्या कल्याणासाठीं व आत्मबोधासाठीं शीलानें पालन करणें ही शीलविशुद्धि. (२) शुद्ध समाधि प्राप्त करून घेणें ही चित्तविशुद्धि. (३) बुद्धाच्या मध्यम मार्गाविषयीं दृष्टि साफ करणें, ही दृष्टिविशुद्धि. (४) त्याविषयीं येणाऱ्या शंकांचें समाधान करून घेणें, ही कांक्षावितरणविशुद्धि. (५) त्या मार्गाची भावना करीत असतां मार्ग कोणता आणि अमार्ग कोणता याचें ज्ञान करून घेणें, ही मार्गामार्ग-ज्ञानदर्शनविशुद्धि. (६) अमार्गाचें ज्ञान झाल्यावर तो सोडून ध्येयाकडे जाणाऱ्या मार्गाचें (प्रतिपदेचें) पूर्ण ज्ञान मिळविणें, ही प्रतिपदाज्ञानदर्शनविशुद्धि. (७) ध्येयाचें (निर्वाणाचें) अनुभवीक ज्ञान मिळविणें, ही ज्ञानदर्शनविशुद्धि.

व दुसऱ्यांतून तिसऱ्यांत ह्याप्रमाणें सातव्या रथांतून तो साकेताला पोहोंचला. तेथें त्याचे आप्तमित्र त्याला म्हणाले कीं, ' ह्या रथानें महाराज श्रावस्तीहून साकेताला आले काय ?' पण राजानें, 'आपण सात रथांतून कसा आलों ' हें त्यांस सांगितलें. त्याचप्रमाणें ह्या सात विशुद्धि निर्वाणाच्या पायऱ्या आहेत (म्हणजे यांच्यावांचून निर्वाण द्याहीं, पण त्या पायऱ्यांना निर्वाणहि म्हणतां येत नाहीं)."

सारिपुत्तानें पुण्याचें नांव विचारिलें, व तें त्यानें सांगितल्यावर तो म्हणाला, " फार चांगलें ! फार चांगलें ! भगवंताच्या विद्वान् श्रावकानें जशीं प्रश्नांचीं उत्तरें द्यावीं, तशीं तुम्हीं दिलीं आहेत. तुमच्यासारखा सहब्रह्मचारी ज्यांना मिळाला, ते मोठे भाग्यवान होत. तुमच्यासारख्याला डोक्यावर घेऊन फिरलें असतांहि सहब्रह्मचाऱ्यांचा फायदा आहे. तुमचें दर्शन झाल्यानें मीहि स्वतःला भाग्यवान् समजतां. "

पुण्यानें सारिपुत्ताचें नांव विचारलें, व तें समजल्यावर तो म्हणाला, "बुद्ध गुरुच्या योग्यतेच्या श्रावकाबरोबर माझा संवाद झाला, ह्याची मला कल्पना नाही. मला हें समजलें असतें, तर अशा रितीनें प्रश्नांचीं उत्तरेंहि देतां आलीं नसतीं... तुमच्या दर्शनानें मी स्वतःला मोठा भाग्यवान् समजतां. "

ह्याप्रमाणें त्या महानागांनीं (थोर अर्हतांनीं) परस्परांचें अभिनंदन केलें.

१०

महाकात्यायन

" संक्षिप्त उपदेशाचा विस्तारानें अर्थ करणाऱ्या माझ्या भिक्षुश्रावकांत महाकात्यायन श्रेष्ठ आहे. "

हा उज्जयनीच्या चंडप्रद्योत राजाच्या पुरोहिताचा मुलगा. सोन्यासारखी त्याची कांति होती म्हणून त्याचें नांव कांचन ठेवलें होतें. पण तो कात्यायन ह्या गोत्रनांवानें प्रसिद्धीला आला. वेदवेदांगांत पारंगत झाल्यामुळें पित्याच्या मरणानंतर तरुणपणींच त्याला पुरोहितस्थान मिळालें. त्याच वेळीं बुद्धाची कीर्ति सर्वत्र फैलावत चालली होती. चंडप्रद्योत बुद्धदर्शनाला अत्यंत उत्सुक होता; परंतु आपल्या राज्यमर्यादेवाहेर जाणें त्याला शक्य नव्हतें. शेवटीं सर्वानुमतें कात्यायन

पुरोहिताला पाठवून बुद्धाला उज्जयनीला आणावें, असा बेत ठरला. 'आपणाला प्रव्रज्या घेण्यास परवानगी देत असाल, तरच आपण जाईन,' असें कात्यायनाचें म्हणणें पडलें, व राजाला तें कवूल करावें लागलें. तेव्हां, बुद्धदर्शनाला जातांना मोठ्या परिवाराची आवश्यकता नाही, असें म्हणून निवडक सात असामी वरोवर घेऊन महाकात्यायन बुद्धापाशीं आला, व भगवंताचा धर्मोपदेश श्रवण करून त्या सात असामींसह अर्हत्पदाला पावला.

निर्वाणप्राप्ति झाल्यावर महाकात्यायन, उज्जयनीला जाणें चांगलें, असें भगवंताला सांगूं लागला. कात्यायन आपल्या जन्मभूमीला तंथागतानें जावें अशी इच्छा वाळगीत आहे, हें भगवंतानें जाणलें; तरी कांहीं कारणास्तव स्वतः तिकडे जाणें त्याला योग्य वाटलें नाही, व कात्यायनास त्यानें तिकडे जाण्यास परवानगी दिली. बुद्धाचा शब्द बदलणें शक्य नाही, हें कात्यायनाला माहीत असल्यामुळें जास्ती आग्रह न करतां आपल्या सात साथीदारांना घेऊन तो उज्जयनीस जाण्यास निघाला. वाटेत 'तेलप्पनाळि' नांवाचें एक लहानसें शहर होतें. तेथें ह्या भिक्षूना मुळींच भिक्षा मिळाली नाही. हें वर्तमान एका व्यापाऱ्याच्या गरीब मुलीला समजलें, व तिनें आपले केंस विकून त्या द्रव्यानें अन्न तयार करवून कात्यायनादिकांला भिक्षा दिली.

ह्या तरुण मुलीची गोष्ट येथें देणें योग्य आहे. आईवापें वाळपणींच वारल्यामुळें तिच्या दाईनें तिचें मोठ्या कष्टानें आपल्या मुलीप्रमाणें संगोपन केलें. तिच्या सौंदर्याची आणि विशेषतः लांब केसांची त्या शहरांत फार ख्याति होती. दुसऱ्या एका श्रीमंताची मुलगी अल्पकेशा होती. तिनें हजार कार्षापणांपर्यंत ह्या मुलीच्या केसांची किंमत देऊं केली. परंतु हें नैसर्गिक आभरण द्रव्य घेऊन विकण्यास ती कधींहि कवूल झाली नाही. एवढ्या शहरांत महाकात्यायनासारख्या भिक्षूला भिक्षा मिळूं नये, हें पाहून तिला अत्यंत वाईट वाटलें, आणि आपल्या शहराची अब्रू वचावण्यासाठीं तिनें आपले केंस आपल्या हातानें कापून ते दाईकडून त्याच श्रीमंत मुलीकडे विकावयाला पाठविले. ते वस्त्रानें झांकून एका हातानें आंसवें पुशीत व दुसऱ्या हातानें केंस आणि आपलें तुटून पडूं पाहणारें हृदय संभाळीत ती दाई त्या श्रीमंत मुलीकडे गेली.

केंस पाहून ती मुलगी आपल्या मत्पशीं म्हणाली, "आपण हिला किती तरी पैसे देण्याचें कवूल केलें होतें ! पण आतां ह्यांच्या खऱ्या किंमतीसच हे मला

मिळतील. ” दाईच्या हातावर आठ कार्षापण ठेवून ती म्हणाली, “तू ते कोठे जरी नेलेस, तरी ह्या केसांची किंमत आठच कार्षापण !” विचारी दाई कांहीं न बोलतां ते कार्षापण घेऊन माघारी आली; व तें सर्व द्रव्य खर्चून त्या गरीब मुलीनें महाकात्यायनादिकांना भिक्षा दिली.

महाकात्यायन उज्जयिनीला आला, तेव्हां प्रद्योतानें त्याचा चांगला आदरसत्कार केला. वाटेंत घडलेली ही गोष्ट सहजासहजीं कात्यायनानें राजाला सांगितली; तेव्हां त्यानें आपल्या मंत्र्याला पाठवून मोठ्या आदरसत्कारानें त्या गरीब मुलीला उज्जनीला आणून आपली पट्टराणी केलें. तिला जो मुलगा झाला, त्याला तिच्या बापाचें ‘ गोपाल ’ हें नांव ठेवण्यांत आलें, व त्यामुळें तिला ‘ गोपालमाता देवी ’ असें म्हणत असत. तिनें राजाकडून कांचनवनोद्यानांत महाकात्यायनासाठीं एक विहार बांधविला. ह्याप्रमाणें उज्जयिनी येथें महाकात्यायनाचा मोठा गौरव झाला. तरी त्याला गंगायमुनेच्या प्रदेशांत रहाणें अधिक आवडत असे; कां कीं, तेथें बुद्धदर्शन सुलभ होतें.

मज्झिमनिकायांतील मधुपिंडिक, महाकच्चानभद्देसकरत्त व उद्देसविभंग ह्या तीन सुत्तांत महाकात्यायनानें भगवंताच्या संक्षिप्त उपदेशाचा विस्तारानें अर्थ सांगितला आहे. मधुर किंवा मधुरिय सुत्तांत महाकात्यायनाचा मधुरराजाशीं झालेला संवाद आहे. तो बराच बोधप्रद वाटल्यावरून त्याचा सारांश येथें देतोः—

एके वेळीं महाकात्यायन मधुरा येथें गुंदावनांत रहात होता. मधुरेचा अवंतिपुत्र नांवाचा राजा महाकात्यायनाच्या दर्शनासाठीं तेथें आला, व कुशलप्रश्नादिक विचारून म्हणाला, “ भो कात्यायन, ब्राह्मणवर्णच श्रेष्ठ आहे व दुसरे वर्ण हीन आहेत; ब्राह्मणांचाच मोक्ष आहे, इतरांना नाही; ब्राह्मण ब्रह्मदेवाच्या मुखापासून झाले, असें ब्राह्मणांचें म्हणणें आहे. त्या बाबतींत आपलें मत काय ?”

कात्यायनः—महाराज, हा नुसता घोष आहे ! समजा, इतर जातीचे लोक धनाढ्य झाले तर त्यांची मोठ्या स्वामिभक्तीनें सेवा करण्यास ब्राह्मण तयार असतात कीं नाही ?

१ मधुरेला बौद्ध ग्रंथांत मधुरा हें नांव आहे, व त्याजवरून मद्रास इलाख्यांतील मधुरा शहराचें नांव घेतलें असावें अशी कित्येक प्राच्यपंडितांची समजूत आहे. गुंदा [सं. गुन्द्रा] म्हणजे भद्रमुस्तक नांवाचें गवत. स्याद्भद्रमुस्तको गुन्द्रा [अमरकोश].

राजानें 'होय' असें उत्तर दिल्यावर कात्यायन ह्मणाला, "असें आहे तर सर्व वर्ण समान ठरत नाहीत काय? व ब्राह्मण वर्ण श्रेष्ठ आहे, हा नुसता घोष आहे, असें ठरत नाही काय? जर ब्राह्मणानें पापकर्म केलें तर तो नरकांत जाणार नाही, आणि शूद्रानें केलें तर तो जाईल, असें घडेल काय? किंवा ब्राह्मणानें पुण्यकर्म केलें तर तो स्वर्गाला जाईल, आणि शूद्रानें केलें तर तो जाणार नाही, असें होणें शक्य आहे काय?"

महाराजानें, 'नाहीं' असें उत्तर दिलें तेव्हां कात्यायन पुढें म्हणाला, "तुमच्या राज्यांत ब्राह्मणानें चोरी किंवा इतर गुन्हा केला तर त्याला माफी मिळते, व शूद्रानें केला तर त्याला शिक्षा होते, अशी पद्धत आहे काय?"

राजा:— असें होणें कधींच शक्य नाही, ब्राह्मण असो कीं शूद्र असो, ज्याच्या त्याच्या गुन्ह्याप्रमाणें त्याला योग्य शिक्षा देण्यांत येत असते.

कात्यायन:—आणि ब्राह्मण भिक्षु झाला तर त्याला तेवढा मान मिळतो, व शूद्र भिक्षु झाला तर मिळत नाही काय?

राजा:— माझ्या राज्यांत सर्व जातींच्या शीलवान भिक्षूंना सारखाच मान मिळतो.

कात्यायन:—असें आहे तर सर्व वर्ण समान आहेत, असें ठरत नाही काय? आणि ब्राह्मणवर्ण श्रेष्ठ, हा केवळ घोष ठरत नाही काय?

अवंतिपुत्र राजा महाकात्यायनाच्या भाषणानें प्रसन्न झाला व त्याला शरण गेला; ह्मणजे त्याचा उपासक झाला. पण आपणाला शरण न जातां भगवंताला शरण जाणें योग्य आहे, कारण आपणहि त्याला शरण गेलों आहें, असें महाकात्यायनानें त्याला सांगितलें.

राजा:—पण तो भगवान् सध्यां कोठें आहे ?

कात्यायन:—महाराज, तो भगवान् परिनिर्वाण पावला.

हें ऐकून राजाला फार वाईट वाटलें व तो म्हणाला, "जर त्या भगवंताचें दर्शन होणें शक्य असतें तर मी दहा आणि वीस योजनें नव्हे, तर शंभर योजनेंहि प्रवास केला असता. जरी त्याचें दर्शन होणें शक्य नाही, तरी मी त्याला शरण जातां."

११ आणि १२

चूळपंथक आणि महापंथक

“मनोमय देह उत्पन्न करणाऱ्या माझ्या मिश्रुश्रावकांत चूळपंथक श्रेष्ठ आहे.”

“चेतोविवर्तकुशल मिश्रुश्रावकांत चूळपंथक श्रेष्ठ आहे.”

“संज्ञाविवर्तकुशल मिश्रुश्रावकांत महापंथक श्रेष्ठ आहे.”

राजगृहांत धनश्रेष्ठी नांवाचा एक सधन व्यापारी रहात असे. त्याच्या तरुण मुलीचें प्रेम त्याच्या एका तरुण दासावर जडलें, तें इतकें कीं, हाताला लागणारी चीजवस्त घेऊन तीं दोघें घरांतून पळून गेलीं, व दूरच्या एका गांवांत जाऊन राहिलीं. कांहीं काळानें ती तरुणी गरोदर झाली. अशा प्रसंगीं आपल्या आईवापांची आठवण येणें साहाजिक होतें. कितीहि मोठा अपराध केला असला तरी आईवाप आपणाला क्षमा करतील, असें तिला वाटे. पण गांधर्वविधीनें वरलेला तिचा नवरा राजगृहाचें नांव घेतलें कीं घाबरत असे, व तो, आज जाऊं उद्यां जाऊं असें म्हणून दिवस काढीत असे.

नवमस पूर्ण झाल्यावर एके दिवशीं नवरा कामावर गेला असतां घरांतील वस्तू जागच्याजागीं ठेवून व शेजाऱ्यापाजाऱ्यांना सांगून ती तरुणी एकाकीच राजगृहाला जाण्यास निघाली. नवरा घरीं आल्यावर शेजाऱ्यापाजाऱ्यांकडून त्याला हें वर्तमान समजलें. तेव्हां पळत जाऊन त्यानें तिला गांठलें. रस्त्यांतच एके ठिकाणीं ती पुत्र प्रसवली. आतां आईजवळ जाऊन काय करावयाचें, अशा विचारानें ती नवऱ्यावरोवर पुन्हां राहात्या गांवीं आली. हा मुलगा रस्त्यांत जन्मला म्हणून त्याला ‘पंथक’ हें नांव देण्यांत आलें. त्याच्या मागोमाग कांहीं वर्षांनीं अशाच रीतीनें प्रवास करीत असतां दुसरा एक मुलगा जन्मला. तेव्हां पहिल्याला ‘महापंथक’ व ह्याला ‘चूळपंथक’ म्हणूं लागले.

वाळपणीं हे दोघे दुसऱ्या मुलांवरोवर खेळत असतां कोणी मुलगे, आपला आज्ञा, आपली आजी, आपला चुलता, असें म्हणत. तें ऐकून महापंथक आईला

१ चार ध्यानें भराभर उल्लंघन करीत जाणाऱ्याला चेतोविवर्तकुशल, व आकाश-आनंत्यादिक आरूपावचर आयतनें भराभर उल्लंघन करीत जाणाऱ्याला संज्ञाविवर्तकुशल म्हटलें आहे.

म्हणे कीं, 'आमचे असे कोणी नातलग नाहीत काय ?' ती म्हणे, " बाळ, तुमचे पुष्कळ नातलग राजगृहांत आहेत. "

" मग तूं आम्हाला तेथें कां घेऊन जात नाहीस ? "

'तेथें जाणें योग्य नाही,' अशी त्या मुलाची समजूत घालण्याची ती खटपट करी; पण तो एकसारखा हट्ट धरून बसे. शेवटीं ती नवऱ्याला म्हणाली, " हे मुलगे मला फार त्रास देतात, व स्वतःहि त्रास करून घेतात ! काय माझे वडील माझे मांस थोडेंच खाणार आहेत ! चला, आपण ह्या मुलांना घेऊन तिकडे जाऊं. "

तोः—त्यांच्या समोर जाणें मला अगदीं अशक्य आहे. पण तुला मी राजगृहापर्यंत पोहोंचवितों.

ही गोष्ट तिला पसंत पडली, व मुलांना घेऊन तीं दोघें प्रवास करीत राजगृहाच्या नगरद्वाराजवळ असलेल्या एका धर्मशाळेंत येऊन उतरलीं. 'आपण मुलांना घेऊन आलें आहे,' असा आपल्या आईवापांला तिनें निरोप पाठविला. त्यांनीं कांहीं द्रव्य देऊन आपल्या एका मनुष्याकडून उलटा निरोप पाठविला कीं, 'तुझे तोंड आम्ही पाहूं इच्छित नाहीं. पण हें द्रव्य घेऊन जर मुलांना देत असशील, तर त्यांना ह्याच माणसाच्या स्वाधीन कर. हें द्रव्य तुमच्या दोघांच्या उपजीविकेला पुरे आहे. तुम्हाला जेथें वरें वाटेल तेथें जाऊन रहा.' मुलांचें कल्याण होत असल्यास होऊं द्या, असा विचार करून व आईवापांनीं पाठविलेलें द्रव्य घेऊन तिनें त्या दोघां मुलांना आलेल्या माणसांच्या हवालीं केलें.

ते दोघेहि आजोवाच्या घरीं उत्तम रितीनें वृद्धिगत होत होते. महापंथक आज्यावरोवर वारंवार भगवंताचा धर्मोपदेश ऐकण्यास जात असे, व त्यामुळें गृहत्याग करून भिक्षु होण्याची त्याला उत्कट इच्छा उद्भवली; आणि हा आपला विचार त्यानें आजोवाला कळविला. आजोवा भगवंताचा भक्तच होता. त्याला नातवाच्या बोलण्यानें दुःख न होतां उलटा आनंद झाला, व त्या मुलाला बुद्ध भगवंतापाशीं घेऊन जाऊन त्याला प्रव्रज्या देण्याची त्यानें विनंति केली. एका पिंडपातिक भिक्षूकडून भगवंतानें त्या मुलाला प्रव्रज्या देवविली. पुढें हा महापंथक बुद्धशासनांत व आकाशानंत्यादिक चार अरूपावचर आयतनांत पारंगत झाला.

आपल्या भावालाहि बुद्धधर्मांमृत पाजण्याची उत्कट इच्छा झाल्यामुळें आजोवाच्या परवानगीनें महापंथकानें चूलपंथकालाहि प्रव्रज्या दिली व त्याला

पद्मं यथा कोकनदं सुगन्धं ।
पातो सिया फुल्लमवीतगन्धं ॥
अंगीरसं पस्स विरोचमानं ।
तपन्तमादिच्चमिवन्तळिक्खे ॥

ही गाथा शिकविण्यास आरंभ केला. परंतु पूर्वकर्मविपाकामुळे चार महिने खटपट करूनहि चूळपंथकाच्या डोक्यांत ती शिरेना. तेव्हां महापंथक म्हणाला, “ह्या शासनांत तुझी अभिवृद्धि होणे शक्य नाही. चार महिन्यांत तुला जर एक गाथा शिकतां येत नाही तर भिक्षुकृत्यांत प्राविण्य तूं कसे संपादन करशील ?” असे म्हणून त्याने त्याला हांकून लावले.

विचारा चूळपंथक वडील भावानें विहारांतून घालवून दिल्यामुळे विहाराबाहेर रडत उभा होता. त्याला बुद्ध भगवंतानें पाहिलें, व त्याच्या रडण्याचें कारण विचारलें. घडलेलें वर्तमान समजलें, तेव्हां भगवान् म्हणाला, “तूं रडूं नकोस. मी तुला हें निर्मळ वस्त्रखंड देत आहे. त्याच्यावर, ‘हें स्वच्छ करतो, हें स्वच्छ करतो,’ असे म्हणून ध्यान कर.”

भगवंतानें सांगितलेल्या नियमानें, ‘हें स्वच्छ करतो, हें स्वच्छ करतो,’ असे म्हणत म्हणत व हातानें तें चोळीत चोळीत चूळपंथक त्यावर ध्यान करूं लागला. तें अधिकाधिक सुरकुतलेलें व मलीन झालेलें दिसूं लागलें. तेव्हां चूळपंथकाला आपोआप आत्मबोध झाला. ‘माझे अंतःकरण अत्यंत परिशुद्ध असून तें ह्या शरीराच्या तडाक्यांत सांपडल्यामुळे या वस्त्रखंडाप्रमाणें अधिकाधिक मलीन होत चाललें आहे,’ असे तो आपणाशींच म्हणाला; आणि तेथल्यातेथेंच त्यानें

१ कोसल संयुक्तांत बुद्धाचें गुणवर्णन करण्याच्या उद्देशानें चंदनंगलिक उपासकानें, व अंगुत्तरनिकायाच्या पंचक निपातांत पिंगियानी ब्राह्मणानें ही गाथा म्हटल्याचा उल्लेख आहे. कांहीं असो, बुद्धाच्या स्तुतिपर गाथांत ही फार प्राचीन असावी, असें वरील गोष्टीवरूनहि दिसून येतें. तिचा अर्थ असाः—

ज्याप्रमाणें कोकनद नांवाचें सुगंधी पद्म प्रातःकाळीं प्रफुल्लित होऊन सुगंधदायक होतें, त्याप्रमाणें शोभणाऱ्या व अंतरिक्षांत प्रकाशणाऱ्या सूर्यासारख्या अंगी रसाला (बुद्धाला) पहा.

झालें ? ” मुलगा उनाड आहे, असें म्हणून आईवापांनीं आपल्या मनाची समजूत करून घेतली. पण लग्नविधीला सुरवात होण्यापूर्वी रेवतानें आपल्या सोबत्यांना मागें टाकून असा पळ काढला कीं, पुन्हां त्याच्या आईवापांना आणि नातलग्नां तो सांपडला नाही !

एका अरण्यप्रदेशांत कांहीं भिक्षु रहात होते. तेथें येऊन रेवत त्यांजपाशीं प्रव्रज्या मागूं लागला. पण ते म्हणाले, “ मुला तूं आहेस कोण ? हा नवरदेवाचा पोशाख काय आणि प्रव्रज्या मागतोस काय ? ”

तें ऐकून, ‘ मला लुटतात, मला लुटतात ’ अशी रेवतानें आरडाओरड केली. भिक्षु म्हणाले, “ अरे सज्जन मुला, आम्हांला तुजपासून कांहीं नको आहे, आणि उगाच आरडाओरड कां करतोस ? ”

“ भदंत, माझीं वस्त्रप्रावरणें तुम्ही हिरावूं पहात नाहीं, हें मी पकें जाणून आहे. पण माझ्या वडील बंधूनें मिळविलेली संपत्ति तुम्ही मला देऊं इच्छीत नाहीं. ”

“ अरे पण तुझा वडील बंधु कोण ? त्यानें मिळविलेली संपत्ति ती काय ? आणि आमच्यापाशीं ती कशी आली ? ”

“ माझ्या वडील बंधूचें नांव उपतिष्य; पण तो सारिपुत्त ह्या नांवानेंच प्रसिद्ध आहे. त्याची मिळकत कोणती, हें तुम्हांस सांगावयास पाहिजे काय ? ”

सारिपुत्त सर्व भिक्षुसंघांत प्रसिद्धच होता, व त्याच्या धाकट्या भावाला शोभण्यासारखी हुशारी रेवताच्या आंगीं पाहून त्या भिक्षूंनीं त्याचें कौतुक केलें व त्याला श्रामणेरप्रव्रज्या दिली.

श्रामणेर झाल्यावर रेवत एका भयंकर खदिरवनांत रहात असे, व तेथेंच तो अर्हत्पदाला पावला. त्याला भेटण्याची सारिपुत्ताला इच्छा होती. पण एक दोनदां खदिरवनाला जाण्याची परवानगी मागितली असतां भगवंतानें ती दिली नाहीं, कां कीं, रेवत त्या वेळीं अर्हत्पदाला पावला नव्हता. पुन्हां सारिपुत्तानें परवानगी मागितली, तेव्हां भिक्षुसंघासह भगवान्‌हि तिकडे जाण्यास सिद्ध झाला. रेवताच्या वसतिस्थानीं जाण्याला दोन रस्ते होते. सरळ रस्ता साठ योजनांचा व जवळचा रस्ता तीस योजनांचा होता; पण हा रस्ता अडचणीचा असून वाटेंत अन्नपाण्याची टंचाई होती. कोणत्या रस्त्यानें जाऊं या, असा आनंदानें प्रश्न केला;

१ येथें ‘ सुमुहूर्त सावधान ’ म्हटल्याबरोबर पळ काढणाऱ्या नारायणाची (रामदासांची) वाचकांना आठवण झाल्यावांचून राहणार नाहीं.

तेव्हां जवळचा रस्ता पत्करण्यास भगवंतानें सांगितलें. आनंद म्हणाला, “पण भदन्त, ह्या रस्त्यांत भिक्षुसंघाला अन्नपाण्याची टंचाई पडेल.” भगवान् म्हणाला, “आनंद, त्याची तुला काळजी नको. आमच्यावरोवर सीवलि आहे, तो सर्व व्यवस्था पाहील.”

भगवान् निवासस्थानाजवळ आला, तेव्हां रेवतानें त्याची व भिक्षुसंघाची रहाण्यासवरण्याची यथाशक्ती व्यवस्था लाविली. भगवान् त्याला म्हणाला, “रेवता, हें तर हिंस्रप्राण्यांचें जंगल दिसतें. येथें सिंहव्याघ्रादिकांच्या गर्जना व हत्तींच्या किंकाळ्या ऐकून तुला काय वाटतें ?”

रेवत म्हणाला, “भदंत, अशा प्रसंगीं मला भय न वाटतां एक प्रकारचें अरण्यप्रेम वाटतें.”

हें त्याचें उत्तर ऐकून भगवान् प्रसन्न झाला, व अरण्यवासापासून, कोणकोणते फायदे आहेत, ह्या संबधानें त्यानें रेवताला सविस्तर उपदेश केला.

भिक्षुसंघासह भगवान् परत श्रावस्तीला आला तेव्हां विशाखा उपासिकेनें, हा प्रवास कसा काय झाला व रेवताचें रहाण्याचें स्थान कसें काय आहे, इत्यादिकांची भिक्षुपात्रीं चौकशी केली. जे भिक्षु अर्हत्पदाला पोहोंचले होते, त्यांनीं रेवताच्या स्थानाची स्तुति केली; पण सामान्य भिक्षूला तें अरण्यमय स्थान आवडलें नाहीं, असें त्यांच्या बोलण्यावरून विशाखेला दिसून आलें. जेव्हां तिनें त्या प्रवासासंबंधीं भगवंताला विचारलें, तेव्हां भगवंतानें ही गाथा म्हटली:—

गामे वा यदि वारञ्जे निन्ने वा यदि वा थले ।
यत्थारहन्तो विहरन्ति तं भूमिं रामणेय्यकं ॥

गांवांत काय कीं अरण्यांत काय, खोलगट प्रदेशांत काय कीं सपाट प्रदेशांत काय, जेथें अर्हन्त रहातात, तें स्थळ रमणीय होय.

अरण्यवासी पुष्कळ भिक्षु होते; पण रेवतासारखा अत्यंत विकट जागीं रहाणारा दुसरा क्वचितच होता; म्हणून आरण्यक भिक्षूंत त्याला अग्रस्थान मिळालें.

१ सीवलीनें मोठमोठाले प्रवास केले होते, व पूर्वपुण्याईमुळे त्याला कोठेंच अन्नपाण्याची ददात पडली नाहीं. सीवलीची कथा ह्या भागाच्या अठराव्या प्रकरणांत पहावी.

१५

कांक्षारेवत

“ ध्यानरत भिक्षुश्रावकांत कांक्षारेवत श्रेष्ठ आहे.”

ह्याचा जन्म श्रावस्तींतील एका धनाढ्य कुटुंबांत झाला. इतर लोकांवर तो भगवंताचा उपदेश ऐकण्यास जात असे. कांहीं काळानें प्रपंचाविषयीं वैराग्य उत्पन्न झाल्यामुळे तो भिक्षु झाला. कोणती गोष्ट करणें योग्य व कोणती अयोग्य, ह्याविषयीं त्याला फार शंका वाटे, व वृद्ध भिक्षुंपाशीं ह्यासंबंधीं तो नीट विचारपूस करी. लहानसहान गोष्टींतहि याला शंका वाटते, म्हणून भिक्षु त्याला ‘ कांक्षारेवत ’ असें म्हणूं लागले, व ह्याच नांवानें पुढें तो प्रसिद्धीला आला. तो समाधिभावनेमध्ये अत्यंत दक्ष असे व त्यांतच आनंद मानी. म्हणून ध्यानरत भिक्षुंता त्याला अग्रस्थान मिळालें.

१६

सोण कोळिविस

“ उत्साही भिक्षुश्रावकांत सोण कोळिविस श्रेष्ठ आहे ”

सोण हें त्याचें नांव व कोळिविस आडनांव. कालचंपा नगरांत त्याचा जन्म झाला. तो घरचा अत्यंत सधन होता. त्याच्या सुकुमारपणाची ख्याति त्या वेळीं सर्व मगधदेशांत पसरली होती; आणि म्हणूनच विविषार राजानें त्याला मुद्दाम बोलावून नेलें. याच्या पुढची सर्व हकिकत पहिल्या भागांत (कलम ४६-५०) आलीच आहे.

१७

सोण कुटिकर्ण

“ प्रेमळ भाषण करणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत सोण कुटिकर्ण श्रेष्ठ आहे. ”

राजगृह येथील काली नांवाची एक तरुणी अवंतीराष्ट्रांतील कुरुरघर नांवाच्या शहरांत एका मोठ्या धनाढ्य कुटुंबांत दिली होती. केवळ बुद्धाची कीर्ति ऐकून ती बुद्धोपासिका झाली. तिचा हा मुलगा. एक कोटी किंमतीचीं कुंडलें त्याच्या कानांत असत, म्हणून कोटिकर्ण म्हणण्याच्या जागीं सामान्य लोक त्याला कुटिकर्णच म्हणत; व ह्याच नांवानें तो पुढें प्रसिद्धीला आला.

महाकात्यायन कुरुरघर येथें एका पर्वतावर वारंवार रहात असे, व सोण त्याचा उपदेश ऐकण्यासाठीं त्याजपाशीं जात असे. सोणाच्या प्रपंचांत कोणत्याहि प्रकारें कमतरता नव्हती. तरी महाकात्यायनाचा उपदेश ऐकून त्याचें मन प्रपंचांत रमेनासें झालें, व त्यानें वारंवार विनंति करून महाकात्यायनाकडून प्रव्रज्या घेतली. ह्याचें वर्णन पहिल्या भागांत (कलम ५१-५४) आलेंच आहे.

१८

सीवल्लि

“ लाभी भिक्षुश्रावकांत सीवल्लि श्रेष्ठ आहे. ”

ह्याच्या आईचें नांव सुप्पवासा. ती एका कोलिय राजाची मुलगी होती. तिची गोष्ट उदानवग्गांत आहे ती अशी:—

भगवान् बुद्ध कुंडिया नांवाच्या नगराजवळ कुंडधान वनांत रहात होता. कोलियराजाची मुलगी सुप्पवासा सात वर्षेपर्यंत गरोदर असून त्या वेळीं सात दिवस प्रसववेदना भोगीत होती. (१) तो भगवान् सम्यक्संबुद्ध आहे खरा, जो अशा दुःखाच्या विनाशासाठीं धर्मोपदेश करतो; (२) त्या भगवंताचा श्रावकसंघ सन्मार्गानें चालणारा खरा, जो अशा प्रकारच्या दुःखाच्या विनाशासाठीं प्रयत्न करतो ; (३) तें निर्वाण सुखकारक खरें, ज्यांत अशा प्रकारचें दुःख आढळत नाही ; ह्या तीन साद्विचारांनीं ती आपल्या असह्य वेदना सहन करी. आपण अशा रितीनें दुःख भोगीत आहें, हें तिनें नवऱ्याकडून भगवंताला कळविलें. तें ऐकून ‘ती सुखी होवो,’ असा भगवंतानें आशीर्वाद दिला, व त्याच वेळीं सुप्पवासा प्रसववेदनांतून मुक्त होऊन पुत्र प्रसवली पुढें तिनें भिक्षुसंघासह भगवंताला आमंत्रण करून सात दिवसपर्यंत दानसमारंभ केला. त्या वेळीं सारिपुत्तानें सीवलीला ‘ प्रपंचांत कसें काय वाटतें,’ असा प्रश्न केला. तेव्हां तो ह्मणाला, “ सात वर्षे मातेच्या उदरांत काढलेल्या मला प्रपंचाचें सुख काय विचारतां ? ”

१ ह्या वेळीं सीवलीचें वय जन्मल्यापासून अठरा दिवसांचें होतें, असें उदान-अट्टकथेंत सांगितलें आहे.

सीवलि वयांत आल्यावर भिक्षु झाला. त्यानें पुष्कळ लांबलांबचे प्रवास केले होते; आणि पूर्वपुण्याईमुळे प्रवासांत त्याला चीवरपिंडपातादिकांची कधींहि टंचाई पडत नसे. त्याच्या प्रवासाची यादी ह्या दोन गाथांत आहे:—

निग्रोधं पठमं पस्सि दुतियं पण्डवपब्बतं ।
ततियं अचिरवतियं चतुत्थं वरसागरं ॥
पञ्चमं हिमवन्तं सो छट्ठं छद्दन्तमागमि ।
सत्तमं गन्धमादनं अट्ठमं अथ रेवतं ॥

अर्थ:—पहिल्यानें निग्रोधांला आला, नंतर राजगृह येथील पांडवपर्वतावर, तिसऱ्यानें श्रावस्ती येथील अचिरवती नदीवर, चवथ्यानें महासमुद्रापर्यंत, पांचव्यानें हिमालयावर, सहाव्यानें षड्दन्त सरोवराला, सातव्यानें गंधमादनाला, व आठव्यानें (भगवंताबरोवर) खदिरवनिय रेवताला भेटण्यासाठीं.

अशा विकट प्रवासांत सीवलीला त्रास पडला नाही, म्हणून त्याला लाभो भिक्षूंत अग्रस्थान मिळालें.

:१९

वक्कलि

“श्रद्धावान् भिक्षुश्रावकांत वक्कलि श्रेष्ठं आहे.”

ह्याचा जन्म श्रावस्ती येथें एका ब्राह्मणकुळांत झाला. वक्कलि हें त्याचें नांव. लहानपणींच वेदवेदांगांत तो पारंगत झाला होता, व बुद्धाला पाहिल्याबरोबरच त्याची त्याच्यावर अत्यंत श्रद्धा जडली. रोज भगवंताला पाहिल्याशिवाय त्याला चैन पडत नसे. पण श्रद्धा बलवती झाल्यामुळे व प्रज्ञेच्या कार्याला वाव न मिळाल्यामुळे निर्वाणमार्गांत वक्कलीला मोठा अंतराय झाला. त्याच्या पुढची गोष्ट खन्धसंयुक्ताच्या दुसऱ्या पण्णासाच्या चौथ्या वग्गांत वक्कलिसुत्तांत आलीच आहे. तिचा सारांश असा:—

१ तो एका निग्रोधवृक्षाजवळ आला व तेथें त्याला देवतेनें भिक्षा दिली, असें मनोरथपूरणीचें म्हणणें आहे. परंतु प्रथमतः तो कपिलवस्तु येथील निग्रोधारामांत आला, असें म्हणणें विशेष संयुक्तिक दिसतें.

“ भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या वेळीं वक्कलि एका कुंभाराच्या घरीं अत्यंत आजारी होता. एका उपस्थायकाकडून हें वर्तमान त्यानें भगवंताला कळविलें. भगवान् कुंभाराच्या घरीं आला, तेव्हां वक्कलि त्याला मान देण्यासाठीं खाटेवरून उठण्याचा प्रयत्न करूं लागला. पण भगवान् म्हणाला, “ वक्कलि, असा उठण्याचा प्रयत्न करण्याचें कांहीं कारण नाही. येथें आसनें मांडलेलीं आहेत, तेथें मी वसूं शकतो. ” भगवान् एका आसनावर बसला आणि म्हणाला, “ वक्कलि, तुला कसें काय वाटतें ? तुझे दुखणें कमी होत आहेना ? ”

वक्कलि:—तुम्हांला काय सांगूं ! मला अगदीं वरें वाटत नाही. अत्यंत तीव्र वेदना उत्पन्न होतात, पण त्यांचें पर्यवसान दिसून येत नाही.

भगवान्:—पण वक्कलि, तुझ्या मनाला एकादी शंका किंवा पश्चात्ताप जाचत नाहीना ?

वक्कलीनें होकारार्थी उत्तर दिलें. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “ ही मनाची रूखरूख तुझ्या आचरणांत कांहीं निंद्य कृत्य घडून आल्यामुळें तर नसेलना ? ”

“ नाही, ” असें वक्कलीनें उत्तर दिलें.

“ तर मग, वक्कलि, तुझ्या मनाला एवढी रूखरूख कां लागून रहावी ? ”

“ भगवंताच्या दर्शनाला जाण्यास जें बळ लागतें तें मजजवळ नाही, एवढ्याच साठीं माझ्या मनाला तळमळ लागली आहे. ”

“ वक्कलि, ह्या माझ्या सडून जाणाऱ्या (पूति) देहाकडे पाहून काय उपयोग ! जो धर्म जाणतो तो मला पहातो, व जो मला पहातो तो धर्म जाणतो. वक्कलि, मी तुला असें विचारतो कीं, रूप नित्य कीं अनित्य ? वेदना, संज्ञा, संस्कार, विज्ञान नित्य कीं अनित्य ? ” ‘ हे सर्व स्कंध अनित्य आहेत, ’ असें वक्कलीनें उत्तर दिलें.

“ असें जाणून, हे वक्कलि, विद्वान् आर्यश्रावक ह्या पांच स्कंधांविषयीं विरक्त होतो आणि वैराग्यामुळें विमुक्त होतो. ”

ह्याप्रमाणें उपदेश करून भगवान् गृध्रकूटपर्वताच्या वाजूला गेला. तेव्हां वक्कलि आपल्या उपस्थायकांना म्हणाला, “ बंधुहो, मला खाटेसह उचलून ऋषि-

१ कुंभाराच्या घरीं म्हणजे भांडीं बनवावयाच्या कारखान्यांत (शाळेंत), असें अट्टकथेचें म्हणणें आहे.

गिलीच्या पायथ्याशीं कालशिला येथें घेऊन जा. माझ्यासारख्यानें गांवांत मरणें मला योग्य वाटत नाहीं”...तेथें नेल्यावर वक्कलि विमुक्त झाला, व त्यानें शस्त्र-प्रयोग करून आत्मघात केला. कांहीं वेळानें भिक्षूसह भगवान् तेथें आला, व त्यानें वक्कलि खाटेवर लोंबकळंत पडल्याचें पाहिलें. त्या वेळीं अंधकारमय धुकें जिकडे तिकडे पसरलें होतें. तें दाखवून भगवान् भिक्षूला म्हणाला, “ भिक्षुहो, हा मार आहे. वक्कलीचें विज्ञान कोठें पैदा झालें, ह्याच्या शोधांत तो आहे. परंतु वक्कलि परिनिर्वाण पावला असल्यामुळें त्याच्या विज्ञानाला पुनर्जन्म नाहीं.”

२०

राहुल

“ नियम शिकण्याची आस्था वाळगणाच्या भिक्षुश्रावकांत राहुल श्रेष्ठ आहे. ”

राहुलाची गोष्ट पहिल्या भागांत (कलम ३२-३४) आलीच आहे. त्याला उद्देशून भगवंतानें उपदेशिलेलीं अंबलद्रिकराहुलोवाद, महाराहुलोवाद व चूकराहुलोवाद, अशीं मज्झिमनिकायांत तीन सुत्ते आहेत. तीं अनुक्रमें शील, समाधि आणि प्रज्ञा ह्या ज्या बुद्ध शासनाच्या तीन पायऱ्या आहेत, त्यासंबंधानें आहेत. शीलांत भगवंतानें सत्याला अत्यंत महत्व दिलें आहे, आणि ह्याचसंबंधानें पहिल्या सुत्तांत उपदेश आहे. अशोक राजानेंहि आपल्या बाभ्रा येथील शिलालेखांत त्या सुत्ताचा उल्लेख केला आहे. त्याचा सारांश बुद्धलीलासारसंग्रहाच्या तिसऱ्या भागांत (प्र० २१) आलाच आहे. बाकी दोन सुत्तांचा सारांश येथें देण्यांत येत आहे:—

(१) भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडकाच्या आरामांत रहात होता. एके दिवशीं आपलें पात्रचीवर घेऊन भगवान् श्रावस्तींत भिक्षेला गेला. त्याच्या मागोमाग राहुलहि जाऊं लागला. त्याला पाहून भगवान् म्हणाला, “राहुल, सर्व प्रकारचें रूप माझे नाहीं, तें मी नाहीं व तें माझा आत्मा नाहीं, हें प्रज्ञेनें यथार्थतया जाणावें.”

राहुल म्हणाला, “भगवन्, रूपच तेवढें आपला आत्मा नाहीं, असें जाणावें काय ?”

भगवान्:— राहुल, वेदना, संज्ञा, संस्कार आणि विज्ञानहि असेंच समजावें.

भगवंतानें उपदेश केला असतां, ‘आज कशाला भिक्षेला जा,’ असा विचार करून राहुल श्रावस्तींत न जातां बाहेरच एका झाडाखालीं वसला. त्याला पाहून

सारिपुत्त म्हणाला, “राहुल, आनापानस्मृतीची (प्राणायामाची) भावना वृद्धिंगत केली असतां फार फायदेशीर होते.”

संध्याकाळीं तेथून उठून राहुल भगवंतापाशीं गेला, आणि ‘आनापानस्मृतीची भावना कशी करावी?’ असा त्यानें भगवंताला प्रश्न केला. भगवान् म्हणाला, “पूर्वजन्मींच्या कर्मापूसून उत्पन्न झालेले केशलोमादिक कठीण शरीरावयव ही आध्यात्मिक पृथ्वीधातु आहे. आध्यात्मिक पृथ्वीधातु काय कीं वाहेरची पृथ्वीधातु काय, सर्व सारखीच. ती माझी नाही, ती मी नाही, ती माझा आत्मा नाही, हें प्रज्ञेनें यथार्थतया जाणावें. राहुल, पित्तश्लेष्मादिक आध्यात्मिक आपोधातु काय, कीं वाहेरची आपोधातु काय, ती सर्व सारखीच. ती माझी नाही, ती मी नाही, ती माझा आत्मा नाही, हें प्रज्ञेनें यथार्थतया जाणावें. अन्नाचें पचन करणारी, दाह करणारी इत्यादिक आध्यात्मिक तेजोधातु काय कीं वाहेरची तेजोधातु काय...श्वासोच्छ्वासादिक आध्यात्मिक वायुधातु काय कीं वाहेरची वायुधातु काय...आध्यात्मिक आकाशधातु काय, कीं वाहेरची आकाशधातु काय, ती सर्व सारखीच. ती माझी नाही, ती मी नाही, ती माझा आत्मा नाही, हें प्रज्ञेनें यथार्थतया जाणावें.

“राहुल, पृथ्वीसमान मनाची भावना कर. पृथ्वीवर लोक शुचि आणि अशुचि पदार्थ फेंकीत असतात; पण त्यायोगें पृथ्वी कंटाळत नाही. ह्याप्रमाणें मनाची भावना केली असतां तुझ्या मनावर अनिष्ट स्पर्शाचा आघात व्हावयाचा नाही. पाण्याप्रमाणें मनाची भावना कर. पाण्यांत लोक शुचि आणि अशुचि पदार्थ धूत असतात...अग्नीप्रमाणें मनाची भावना कर. शुचि आणि अशुचि पदार्थ अग्नि सारखेच जाळीत असतो...वायूसारखी मनाची भावना कर. शुचि आणि अशुचि पदार्थांवर वायु सारखाच वहात असतो; पण त्यायोगें तो कंटाळत नाही... आकाशाप्रमाणें मनाची भावना कर. आकाश कशांतच संलग्न होत नाही. ह्याप्रमाणें भावना केली असतां तुझ्या मनावर अनिष्ट स्पर्शाचा आघात व्हावयाचा नाही.

“राहुल, मैत्रीची भावना कर. मैत्रीची भावना केली असतां तुझी द्वेषवृद्धि नष्ट होईल. करुणेची भावना कर. करुणेची भावना केली असतां तुझी त्रासदायक वृद्धि नष्ट होईल. मुदितेची भावना कर. मुदितेची भावना केली असतां तुझी असंतोषवृद्धि नष्ट होईल. उपेक्षेची भावना कर. उपेक्षेची भावना केली असतां

तुझी प्रत्याघातबुद्धि नष्ट होईल. अशुभाची^१ भावना कर. अशुभाची भावना केली असतां तुझा कामविकार नष्ट होईल. अनित्यतेची भावना कर. अनित्यतेची भावना केली असतां तुझा अहंकार नष्ट होईल.

“ राहुल, आनापानस्मृतीची भावना कर. आनापानस्मृतीची भावना अत्यंत हितावह होते. ती कशी ? राहुल, एकादा भिक्षु, अरण्यांत, झाडाखालीं किंवा एकांत स्थळीं जाऊन देह सरळ ठेवून मोठ्या सावधगिरीनें वसतो. तो सावधानपणें आश्वास घेतो व सावधानपणें प्रश्वास सोडतो. दीर्घ आश्वास घेत असला तर, दीर्घ आश्वास घेत आहे असें जाणतो. दीर्घ प्रश्वास सोडित असला तर, दीर्घ प्रश्वास सोडित आहे असें जाणतो. ऱ्हस्व आश्वास घेत असला तर, ऱ्हस्व आश्वास घेत आहे असें जाणतो. ऱ्हस्व प्रश्वास सोडित असला तर, ऱ्हस्व प्रश्वास सोडित आहे असें जाणतो. सर्व देहाची स्मृति ठेवून आश्वास करण्याचा व प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. कायसंस्कार शांत करून आश्वास करण्याचा व प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. प्रीतीचा अनुभव घेऊन आश्वास करण्याचा व प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. सुखाचा अनुभव घेऊन आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्तसंस्कार जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्तसंस्कार शांत करून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्त जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्ताला प्रमुदित करून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्ताचें समाधान करून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. चित्ताला विमुक्त करून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. अनित्यता जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. वैराग्य जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. निरोध जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. त्याग जाणून आश्वास प्रश्वास करण्याचा अभ्यास करितो. अशा प्रकारें जर तूं आनापानस्मृतीची भावना करशील तर अंतकाळच्या आश्वासप्रश्वासांचीहि तुला जाणीव राहील. तुला नकळत त्यांचा निरोध होणार नाही. ”

असें भगवान् बोलला. मुदितमनानें राहुलानें भगवंताच्या उपदेशाचें अभिनंदन केलें.

१ अशुभभावना म्हणजे शरीरांतीठ अस्थिमांसादिक असंगल पदार्थांचें चिंतन करून चित्ताची एकाग्रता साधणें. बुद्ध, धर्म आणि संघ पृ. ३८ पहा.

(२) बुद्ध भगवान् श्रावस्ती येथें रहात होता. एके दिवशीं राहुलाजवळ आपलें आसन देऊन व त्याला बरोबर घेऊन तो अंधवनात गेला आणि एका झाडाखालीं बसला. राहुलहि त्याला वंदन करून एका वाजूला बसला. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “ राहुल, चक्षु नित्य आहे कीं अनित्य आहे ? ”

“ भदंत तें अनित्य आहे. ”

“ जें अनित्य आहे, तें सुखकारक आहे कीं दुःखकारक आहे ? ”

“ दुःखकारक, भदंत. ”

“ आणि जें अनित्य, दुःखकारक, विपरिणामधर्मी तें माझे आहे, तें मी आहे आणि तो माझा आत्मा आहे, असें समजणें योग्य होईल काय ? ”

“ नाही, भदंत. ”

ह्याप्रमाणें रूप, चक्षुर्विज्ञान, चक्षुःस्पर्श व त्यापासून उत्पन्न होणाऱ्या सुखदुःखादिक वेदना, संज्ञा, संस्कार, विज्ञान; श्रोत्र, शब्द...श्रोत्रविज्ञान; घ्राण गन्ध...घ्राणविज्ञान; जिह्वा, रस.. जिह्वाविज्ञान; काय, स्पर्श...कायविज्ञान; ह्या सर्वाविषयीं भगवंतानें प्रश्न विचारले व त्यांचीं वरच्याच पद्धतीनें राहुलानें यथायोग्य उत्तरे दिलीं. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “ राहुल, विद्वान् आर्यश्रावक असें जाणून ह्या सर्व पदार्थाविषयीं विरक्त होतो, आणि वैराग्यामुळे विमुक्त होतो. ”

भगवंताच्या ह्या उपदेशानें राहुल अर्हत्पद पावला.

२१

राष्ट्रपाल

“ श्रद्धेनें प्रव्रज्या घेतलेल्या भिक्षुश्रावकांत राष्ट्रपाल श्रेष्ठ आहे.”

ह्याची गोष्ट मज्झिमनिकायांतील राष्ट्रपाल सुत्तांत आली असून तिचाच अनुवाद मनोरथपूरणींत केला आहे. राष्ट्रपालसुत्ताचा सारांश असाः—

भगवान् बुद्ध कुरुराष्ट्रांत प्रवास करीत मोठ्या भिक्षुसंघासह थुल्लकोट्टित नांवाच्या कुरुंच्या शहरापाशीं आला. तेथील ब्राह्मणांनीं त्याची कीर्ति ऐकून ते सर्व त्याच्या दर्शनाला गेले. कोणी त्याला नमस्कार करून, कोणी कुशल प्रश्न विचारून, कोणी अंजलि करून, कोणी आपलें नामगोत्र सांगून व कोणी मुकाट्यानैच जाऊन एका वाजूला बसले. त्या ब्राह्मणांना भगवंतानें जेव्हां धर्मोपदेश केला तेव्हां राष्ट्रपालहि तेथें होता. त्याच्या मनावर एकदम परिणाम झाला, व प्रव्रज्या

घेण्याचा आपला विचार त्यानें भगवंताला कळविला. पण त्याच्या आईबापांची परवानगी नसल्यामुळे त्याला प्रव्रज्या देण्याचें भगवंतानें नाकारलें. तेव्हां घरीं जाऊन प्रव्रज्या घेण्यास परवानगी देण्याविषयीं आपल्या आईबापांशीं तो हट्ट धरून बसला. त्यांनीं त्याची पुष्कळ प्रकारें समजूत घातली, व आपण जिवंत असतां त्याला परवानगी देतां येणें शक्य नाहीं असें सांगितलें. 'एकतर परवानगी किंवा दुसरें मरण,' असें म्हणून राष्ट्रपाल तेथेंच जमिनीवर पडला, व अन्नग्रहण करणें त्यानें वर्ज केलें. त्याच्या सख्यासोयऱ्यांनींही त्याची समजूत घालण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. पण राष्ट्रपालाच्या दृढ निश्चयापुढें त्यांचा कांहीं इलाज चालेना. शेवटीं आईबापांनीं परवानगी देऊन कसें वसें त्याचें एकदाचें समाधान केलें; व अन्न खाऊन अंगीं थोडें बळ आल्याबरोबर भगवंतापाशीं जाऊन त्यानें प्रव्रज्या घेतली. दोन आठवड्यांनीं भगवान् त्याला बरोबर घेऊन भिक्षुसंघासह श्रावस्तीला आला.

तेथें रहात असतां एकान्तांत राहून राष्ट्रपालानें मोठ्या प्रयत्नानें अर्हत्पद मिळविलें, व भगवंताजवळ जाऊन आईबापांस भेटण्याची परवानगी मागितली. आर्य-मार्गांत त्याची झालेली उन्नति पाहून भगवंतानें त्याला स्वदेशीं जाण्यास परवानगी दिली. भिक्षाटनासाठीं जेव्हां तो थुळकोटित शहरांत शिरला, तेव्हां त्याचा पिता मधल्या दिवाणखान्यांत हजामतीला^१ बसला होता. राष्ट्रपालाला पाहून 'ह्या मुंडकांनीं ह्या श्रमणकांनीं आमच्या आवडत्या एकुलत्या एका मुलाला भिक्षु केलें' असें तो म्हणाला. अर्थात् राष्ट्रपालाला आपल्या पित्याच्या घरीं शिव्यांशिवाय दुसरा पदार्थ मिळाला नाहीं. तो परत जाण्याला निघाला तेव्हां त्याच्या घरची एक दासी कुलमाप^२ नांवाचें शिलें अन्न फेकण्यासाठीं वाहेर आली होती. तिला पाहून राष्ट्रपाल म्हणाला, "भगिनी, हें अन्न फेकावयाचें असेल तर माझ्या पात्रांतच तें घाल." तें तिनें त्याच्या पात्रांत घातलें, व इतक्यांत तिची खात्री पटली कीं, हाच आपल्या मालकाचा पुत्र आहे. ताबडतोव हें वर्तमान तिनें आपल्या यजमानिणीला सांगि-

१ मूळ शब्द 'उल्लिखापेति.' त्यावर टीका—रुग्णकेन केसे अपहरापेति. परंतु दुसरा असाहि अर्थ होऊं शकेल कीं, मधल्या दिवाणखान्यांत चित्रकर्म करवीत होता. येथें टीकेला अनुसरूनच अर्थ केला आहे. हजामतीच्या अर्थी हा शब्द वापरण्यांत आलेला दुसऱ्या कोठें आढळला नाहीं.

२ कुलमाप म्हणजे यवांचा केलेला पदार्थ.

तलें. ती म्हणाली, “हें वर्तमान जर खरें असेल तर तुला मी दास्यांतून मोकळें करीन.” असे म्हणून तिनें नवऱ्याला राष्ट्रपालाच्या शोधासाठीं पाठविलें.

राष्ट्रपाल एका भिंतीच्या सावलींत बसून तें शिळें अन्न खात होता. तें पाहून त्याचा पिता म्हणाला, “वा राष्ट्रपाला, हें शिळें अन्न; तूं कसें खातोस ? तुजें घर तुला नाहीं काय ?”

रा०—गृहपति, आम्हांला आमचें घर कुठलें ? आम्हीं तें कधींच सोडून दिलें आहे. आपल्या घरीं गेलों होतो खरा; परंतु तेथें शिव्यांशिवाय दुसरें कांहीं मला मिळालें नाहीं.

पित्यानें त्याला घरीं येण्याचा आग्रह केला; पण त्या दिवशीं जेवण झालें असल्यामुळे त्यानें आमंत्रण न स्वीकारतां तें दुसऱ्या दिवशीं स्वीकारलें. राष्ट्रपाल सकाळच्या प्रहरीं भोजनासाठीं आला, तेव्हां पित्यानें आपली सर्व धनदौलत दाखवून त्याला प्रपंचांत आणण्याचा पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला. शेवटीं त्याच्या वीयकांकडून त्याचे पाय धरावयास लावले. परंतु ह्या सर्वांचा परिणाम राष्ट्रपालाच्या मनावर मुळींच झाला नाहीं. तो म्हणाला, “मला उपद्रव कशाला देतां ? जर जेवावयाला घालावयाचें असेल तर घाला.” पित्यानें त्याला उत्तम प्रकारचें भोजन दिलें. भोजनोत्तर तो आपल्या रहाण्याच्या जागीं—कौरव्यराजाच्या उद्यानांत—गेला.

त्याच वेळीं मिगव नांवाच्या उद्यानपालाला कौरव्य राजानें उद्यान साफ करावयास हुकूम केला. त्यानें राजाला वर्दी दिली कीं, ‘उद्यानांत कांहीं भय नाहीं. तेवढा राष्ट्रपाल—ज्याची आपण वारंवार स्तुति करतां—एका झाडाखालीं बसला आहे’ तें ऐकून कौरव्यराजानें उद्यानक्रीडेचा नाद सोडून दिला, व मोठ्या परिवारासह तो राष्ट्रपालाच्या दर्शनाला आला. कुशलप्रश्नादि विचारून झाल्यावर त्यानें राष्ट्रपालाला तेथें पसरलेल्या गालिचावर बसण्यास विनंति केली. पण राष्ट्रपाल आपल्या आसनावरून उठला नाहीं. त्यानें राजालाच त्या गालिचावर बसण्यास सांगितलें.

राजा खालीं बसला व राष्ट्रपालाला म्हणाला, “जराव्यसन, व्याधिव्यसन, भोगव्यसन व ज्ञातिव्यसन, ह्या चार व्यसनांमुळे लोक प्रव्रज्या घेत असतात. कोणी

१ ह्या किती होत्या, हें मूळग्रंथांत किंवा अट्टकथेंत सांगितलें नाहीं. अट्टकथेंत पुष्कळ नर्तकी होत्या, असें दंतकथात्मक वर्णन आहे.

म्हातारा झालेला असतो, व आतां आपल्या हातून दुसरें कांहीं होणें नाहीं, असें म्हणून प्रव्रज्या घेतो. कोणी जन्माचा व्याधिग्रस्त असतो, व प्रपंच नकोसा होऊन संन्यासी होतो. कोणाची एकाएकीं सर्व संपत्ति नष्ट होते, व ह्या भोगव्यसनामुळें तो संन्यासी होतो. कोणाचे सखेसोयरे अकस्मात् मरण पावतात, व ह्या ज्ञातिव्यसनामुळें तो भिक्षु होतो. पण ह्या चारहि व्यसनांपासून तुम्ही मोकळे आहां. असें असतां ह्या वयांत भिक्षु झालांत, याचें कारण काय ?”

राष्ट्र०—महाराज, त्या सम्यक्संबुद्धानें ज्या चार गोष्टी सांगितल्या आहेत, त्या ऐकून, पाहून आणि जाणून मी भिक्षु झालों आहे. (१) जीवलोक हांकला जात आहे, त्याला थारा नाहीं; (२) त्याचें रक्षण करणारा कोणी नाहीं, त्याला सुरक्षित जागा नाहीं; (३) त्याचें स्वकीय असें कांहीं नाहीं, सगळें सोडून त्याला गेलें पाहिजे; (४) त्याची तृप्ति नाहीं, तृष्णेचा तो दास आहे. ह्या त्या चार गोष्टी आहेत, ज्या ऐकून, पाहून आणि जाणून मी भिक्षु झालों.

ह्या गोष्टींचा अर्थ राजाला बरोबर समजला नाहीं, व त्याविषयीं त्यानें प्रश्न विचारला. तेव्हां राष्ट्रपाल म्हणाला, “महाराज, वीस पंचवीस वर्षांच्या वयाच्या दरम्यान तुम्हीं जेव्हां शस्त्रास्त्रांत प्राविण्य मिळविलें, तेव्हांच्या आणि आतांच्या तुमच्या परिस्थितींत फरक आहे काय ?”

राजाः—भो राष्ट्रपाल, मी काय सांगवें ! तेव्हां मी तरुण होतों; माझ्या अंगीं विलक्षण सामर्थ्य होतें. पण आतां ऐशींच्या घरांत मी आहे. एका ठिकाणीं पाऊल टाकावयास जातों तों तें भलत्याच ठिकाणीं पडतें ! अशी माझी स्थिति आहे !

राष्ट्र०—ह्यासाठींच, महाराज, भगवंतानें म्हटलें आहे कीं, जीवलोक हांकला जात आहे, त्याला थारा नाहीं.

राजाः—किती उत्तम ! भो राष्ट्रपाल, हें त्या भगवंताचें म्हणणें अगदीं सत्य आहे.

राष्ट्र०—महाराज, तुमच्या अंगीं जडलेला एकादा चिरकालिक रोग आहे काय ?

राजाः—होय, मला संधिवाताचा विकार आहे, आणि त्यामुळें मी असा बेहोष होऊन जातों कीं, कधीं कधीं माझा प्राण जातो असें सर्वांना वाटतें.

राष्ट्र०—अशा वेळीं, महाराज, तुमचे आसमित्र तुमचें रक्षण करूं शकतात काय ? ' चला, आपण सर्व एकत्र होऊन महाराजांचें दुःख वाढून घेऊं व त्यांला सुखी करूं, ' असें ते म्हणूं शकतात काय ?

राजाः—नाहीं, भो राष्ट्रपाल.

राष्ट्र०—ह्यालाच उद्देशून भगवंतानें म्हटलें आहे कीं, जीवलोकाचें रक्षण करणारा कोणी नाहीं, त्याला सुरक्षित जागा नाहीं.

राजाः—किती उत्तम ! भो राष्ट्रपाल, हें त्या भगवंताचें म्हणणें अगदीं सत्य आहे.

राष्ट्र०—महाराज, सध्या आपण सर्व संपत्तीचा उपभोग घेत आहां. पण अंतकाळीं तिचा त्याग करून तुमच्या कर्माप्रमाणें तुम्हांला एकाकीं जावें लागणार नाहीं काय ?

राजाः—ह्यांत काय शंका ?

राष्ट्र०—ह्यालाच उद्देशून, महाराज, भगवंतानें म्हटलें आहे कीं, जीवलोकाचें स्वकीय असें कांहीं नाहीं, सर्व सोडून त्याला गेलें पाहिजे.

राजाः—किती उत्तम ! भो राष्ट्रपाल, हें त्या भगवंताचें म्हणणें अगदीं सत्य आहे.

राष्ट्र०—महाराज, अत्यंत भरभराटींत असलेल्या ह्या कुरुंच्या राष्ट्राचे तुम्ही अधिपति आहां; आणि समजा, एकादा मनुष्य येऊन तुम्हांला म्हणाला कीं, पूर्वेच्या वाजूला दुसरें असेंच एक समृद्ध राज्य आहे. तेथें धन धान्य, हत्ती घोडे वगैरे पुष्कळ आहेत. जर शक्य असेल तर तें राष्ट्र तुम्ही जिंकणार नाहीं काय ?

राजाः—ह्यांत काय शंका ?

राष्ट्र०—ह्यालाच उद्देशून, महाराज, भगवंतानें म्हटलें आहे कीं, जीवलोकाची तृप्ती नाहीं, तृष्णेचा तो दास आहे.

राजाः—किती उत्तम ! भो राष्ट्रपाल हें त्या भगवंताचें म्हणणें अगदीं सत्य आहे. ”

“पहिल्यानें शंलाका घेणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत कुण्डधान पहिला आहे.”

१ सध्या जशा आमंत्रणपत्रिका किंवा त्रिकिटें पाठवून कांहीं समारंभाला तीं घेऊन येणाऱ्यांनांच आंत घेतलें जातें, त्याप्रमाणें पूर्वीं निरनिराळ्या रंगाच्या काड्या

हा श्रावस्तींतील. एका ब्राह्मणकुळांत जन्मला. वेदाध्ययन वगैरे करून विद्वान् झाल्यावर उतारवयांत त्यानें बौद्धसंघांत प्रव्रज्या घेतली. तो भिक्षेसाठीं गांवांत जात असतां त्याच्या मागोमाग एक स्त्रीहि जात असे; व परत येतांना ती मागोमाग येत असे. त्यामुळें गांवांतील वायकापोरें त्याची थडा करूं लागलीं. 'धान्याचा कोंडा झाला, धान्याचा कोंडा झाला' असें तीं म्हणत. तेव्हां धानहि 'तुम्ही कोंडा' इत्यादि बोलून त्यांना शिव्या देई. त्यामुळें त्याला कुण्डधान हें नांव मिळालें. तो असा लोकांशीं भांडतो, हें भगवंताला समजलें, तेव्हां त्याला बोलावून आणून धम्मपदांतल्या या दोन गाथा भगवन्तानें म्हटल्याः—

मावोच फरुसं कश्चि वुत्ता पटिवदेय्युं तं ।

दुक्खा हि सारम्भकथा पटिदण्डा फुसेय्यु तं ॥

सत्ते नेरेसि अत्तानं कंसो उपहतो यथा ।

एस पत्तोसि निब्बानं सारम्भो ते न विज्जति ॥

अर्थः—दुसऱ्याला अपशब्द वोलूं नकोस. तूं बोललास तर लोकहि तुला बोलतील. ह्याप्रमाणें हमरीतुमरी दुःखदायक आहे. त्यायोगें तुझ्यावर प्रत्याघात होतील. पालथ्या घातलेल्या भांड्याप्रमाणें^१ जर तूं मनांतून आवाज वाहेर पडूं दिला नाहीस तर तूं निर्वाणाजवळच आहेस. कारण तुला प्रत्याघातबुद्धि राहिली नाही.

पुढें भगवंताच्या उपदेशाप्रमाणें वागून स्वप्रयत्नानें धानभिक्षु अर्हत् झाला. तरी कुण्डधान हेंच त्याचें नांव कायम राहिलें. त्याची अशी कांहीं पुण्याई होती

देत व त्या घेऊन येणाऱ्यांना आंत घेतलें जात असे. ह्या काव्यांना 'शलाका' म्हणत. मतदारांसाठींहि अशा काव्यांचा उपयोग करीत. पृ० १४१ पहा.

१ 'धानो कोण्डो जातो' हा मूळ पालि शब्द. संस्कृतांत 'धानाः' स्त्रीलिंगी असून बहुवचनी आहे. येथें त्याच्या मागोमाग जाणारी स्त्री खरी नसून त्याच्या पूर्वकर्मांमुळें उत्पन्न झाली होती, ही गोष्ट विस्तारपूर्वक न देतां संभवनीय तेवढाच अंश स्वीकारला आहे.

२ 'कंसो उपहतो' याचा अर्थ 'फुटलेलें पितळेचें भांडें' असा केलेला आहे. पण 'पालथें घातलेलें' असा करणें विशेष सयुक्तिक दिसतें. त्यावर आघात केला असतां आवाज निघत नाही. त्याप्रमाणें वाक्प्रहार झाले असतां आपलें मन अंतर्मुख (पालथें) झालें, तर तोंडांतून अपशब्द निघणार नाही.

कीं, उपासकांनीं आमंत्रणशलाका पाठविल्या असतां बहुधा पहिली शलाका त्याला मिळे; आणि म्हणूनच पहिल्यानें शकाला घेणाऱ्या भिक्षूंत त्याला अग्रस्थान मिळालें.

२३

वंगीस

“ प्रतिभाशाली भिक्षुश्रावकांत वंगीस श्रेष्ठ आहे. ”

मनोरथपूरणीच्या म्हणण्याप्रमाणें हा श्रावस्ती येथें ब्राह्मणकुळांत जन्मला. वंगीस हें ह्याचें नांव. तरुणपणीं सर्व वेदांत पारंगत होऊन त्यानें एक विलक्षण मंत्र संपादन केला होता. त्याच्या योगें तो मेलेल्या माणसाच्या डोक्यावर चिटक्या मारून तो मनुष्य कोठें जन्मला, हें सांगत असे. त्याचें ब्राह्मणांनीं फारच देव्हारें माजविलें. ते झांकलेल्या यानांत त्याला बसवून गांवोगांवीं घेऊन जात, व लोकांना सांगत कीं, जो वंगीसाला पाहतो, त्याला धनाचा किंवा यशाचा लाभ होतो, व मेल्यानंतर तो स्वर्गाला जातो. अशा रितीनें ते पुष्कळ पैसा गोळा करीत असत. ब्राह्मणांबरोबर चारी दिशांना फिरून वंगीस परत श्रावस्तीला आला, तेव्हां भगवंताच्या दर्शनाची त्याला उत्कट इच्छा झाली, व त्याप्रमाणें तो भगवंताच्या भेटीला गेला. आपणाला अशा अशा तऱ्हेचा मंत्र येतो, असें वंगीसानें सांगितलें, तेव्हां भगवंतानें तीन निरनिराळ्या मेलेल्या माणसांची परीक्षा करण्यास त्यास लाविलें. दोहोंची त्यानें बरोबर परीक्षा केली; पण तिसऱ्याची त्याला परीक्षा करतां येईना; कां कीं, त्याला जिवंतपणीं अर्हत्पद मिळालें होतें. आपला मंत्र फुकट गेला असें वाटून वंगीसाला फार दुःख झालें, व भगवंताकडून नवीन मंत्र शिकण्याच्या आशेनें तो भिक्षु झाला. हा मनोरथपूरणीच्या गोष्टीचा सारांश.

परंतु संयुत्तनिकायांत वंगीस संयुत्त नांवाचें एक वारा सुत्तांचें प्रकरण आहे. त्यांतील शेवटच्या सुत्ताच्या अट्टकथेंत वंगीसाची गोष्ट निराळ्याच प्रकारची आहे. तिचा सारांश असाः—

ह्याची आई वादपट्टु परिव्राजिका होती. तीला पांचशें प्रकारचे वाद येत असत, व ती साऱ्या परिव्राजकांना वादांत जिंकित असे. पण शेवटीं एका परिव्राजकानें तिला जिंकलें. तेव्हां तिनें त्याच्याबरोबर विवाह केला. त्या दोघांना जो मुलगा झाला, तो हा वंगीस. हाहि आपल्या आईबापांप्रमाणें वादपट्टु होऊन वाद करीत फिरत असे. ह्याशिवाय त्याला एक विद्या माहीत होती. तिच्या योगें मेलेल्या माण-

साच्या डोक्यावर चिटक्या मारून तो कोठें जन्मला, हें तो सांगत असे. (बाकी गोष्ट सरासरी वरच्या सारखी आहे.)

परंतु खुद्द वंगीससंयुक्ताचें आणि विशेषतः त्यांतील शेवटच्या सुक्ताचें नीट निरीक्षण केलें असतां असें दिसून येतें कीं, तो पूर्वी मोठा कवि होता; व काव्याच्या योगें लोकरंजन करीत फिरत असे (कावेद्यमत्ता विचरिम्ह पुब्बे). कवि असल्या-कारणानें भिक्षु झाला तरी त्याचे कामादिक वितर्क फार प्रबळ होते. आणि त्यांचें दमन करण्याविषयीं त्याला स्वतःच्या मनाला उपदेश करावा लागे. कधीं कधीं सभेंत बसला असतां भगवंतावर किंवा दुसऱ्या एखाद्या विषयावर काव्य रचून तें तेथल्या तेथें तो म्हणून दाखवी; आणि त्यामुळेंच त्याला प्रतिभाशाली भिक्षूंत अग्रस्थान मिळालें.

२४

उपसेन वंगंतपुत्त

“ सर्वांना प्रसन्न करणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत उपसेन वंगंतपुत्त श्रेष्ठ आहे. ”

हा सारिपुत्ताचा धाकटा भाऊ. सारिपुत्ताला जसें आईच्या नांवावरून सारिपुत्त म्हणत, तसें त्याला बापाच्या नांवावरून वंगंतपुत्त म्हणत. तरुणपणीं वेदाभ्यास पुरा झाल्याबरोबर तो भिक्षु झाला. उपसंपदेनंतर एकाच वर्षानें संघाची अभिवृद्धि करण्याच्या हेतूनें त्यानें दुसऱ्या एका तरुणाला आपल्या हाताखालीं प्रव्रज्या दिली. हें वर्तमान भगवंताला समजलें; तेव्हां त्यानें त्याचा निषेध केला, व असा नियम केला कीं, ज्याला भिक्षु होऊन दहा वर्षे झालीं नाहीत, त्यानें दुसऱ्याला आपल्या हाताखालीं उपसंपदा देऊं नये. ह्याचा परिणाम उपसेनाच्या मनावर फार चांगला झाला, व अरण्यवासादिकांच्या योगानें आपणालाच नव्हे, तर दुसऱ्या तरुण भिक्षूंनाहि त्यानें उत्तम वळण लाविलें. दहा वर्षे संघांत राहिल्यावर त्यानें नियमाप्रमाणें पुष्कळ शिष्य केले. तेहि आपल्या उपाध्यायाप्रमाणें अत्यंत साधेपणानें वागत असत. त्यांना घेऊन एकदां उपसेन बुद्धदर्शनाला आल्याची हकिगत दुसऱ्या भागांत (कलम ३४) आलीच आहे.

सळायतनसंयुक्ताच्या दुसऱ्या पण्णासकाच्या दुसऱ्या वग्गाच्या सातव्या सुक्तांत उपसेनाच्या अंतकाळची गोष्ट आली आहे. तिचा सारांश असाः—

सारिपुत्त आणि उपसेन राजगृह येथे रहात होते. त्या वेळीं उपसेनाला सर्प-दंशाची बाधा झाली. तो भिक्षूंना म्हणाला, “माझ्या शरीराला खाटेवर घालून बाहेर न्या. नाहीतर तें येथेच भुशासारखें होईल.” सारिपुत्त म्हणाला, “तुझ्या शरीरांत कांहीं व्यंग दिसत नाही, असें असतां, तें भुशासारखें होईल असें कसें म्हणतोस ?”

उपसेन म्हणाला, “ज्याला हीं इंद्रियें माझीं आहेत किंवा तीं मीच आहे, असें वाटतें त्याचींच इंद्रियें विकृत होणें संभवनीय आहे. पण मला असें वाटत नाही; तेव्हां माझ्या शरीरांत व्यंग कसें दिसेल ?”

हा संवाद झाल्यानंतर उपसेनाला खाटेवरून बाहेर नेण्यांत आले, व तेथे तो मरण पावला.

साधेपणाचें वळण लावून आपल्या शिष्यांना व त्यायोगें इतर भिक्षूंना आणि भगवंताला तो प्रसन्न करी. म्हणून प्रसाद उत्पन्न करणाऱ्या भिक्षूंत त्याला अग्र-स्थान मिळालें.

२५

दब्ब मल्लपुत्त

“शयनासनांची व्यवस्था लावणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत दब्ब मल्लपुत्त श्रेष्ठ आहे.”

हा मल्लांच्या राज्यांत अनुष्पिय येथे एका मल्लराजाच्या घरीं जन्मला. आईला नवमास पूर्ण झाल्यावर ती एकाएकीं मरण पावली. तिला चितेवर ठेवून अग्नि देण्यांत आला. तेव्हां अग्निसंतापानें पोट फुटून गर्भ खालीं एका बाजूला द्रव्यतृणावर (दूर्वावर) पडला. त्यांतून जिवंत मुलगा निघाला; व त्याला आणून आजीच्या स्वाधीन करण्यांत आले. द्रव्यतृणावर पडून बचावला म्हणून आजीनें त्याचें नांव दब्ब (द्रव्य) हेंच ठेविलें. वयांत आल्यावर आजीची परवानगी घेऊन तो भिक्षु झाला. त्याची कार्यक्षमता पाहून संघानें त्याला शयनासनांचा व्यवस्थापक नेमलें. हें काम तो उत्कृष्ट रितीनें करीत असे. पण त्यामुळे मेत्तिय आणि भुम्मजक हे दोघे भिक्षु त्याचे वैरी झाले. दुसऱ्या भागाच्या १२, १३ व ६२ कलमांत ह्याची गोष्ट आलीच आहे. दब्बाचें चीवर जीर्ण झालें असतां संघानें आपल्या मालकीचें चीवर दब्बाला दिलें व ह्यामुळे षड्वर्गीय भिक्षु संघाला दोष देऊं लागले, ही गोष्ट त्याच भागाच्या १३० व्या कलमांत आहे. ह्यावरून असें

दिसून येतें कीं, अपवादादाखल थोडे भिक्षु खेरीज करून व्यवस्थापक ह्या नात्यानें दच्च मल्लपुत्र सर्व भिक्षुसंघाला प्रिय होता, व त्यामुळेंच शयनासनांची व्यवस्था लावणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत त्याला अग्रस्थान मिळालें.

२६

पिलिंदवच्छ

“ देवतांना प्रिय असलेल्या भिक्षुश्रावकांत पिलिंदवच्छ श्रेष्ठ आहे.”

हा श्रावस्ती येथें ब्राह्मणकुळांत जन्मला. पिलिंदवच्छ हें त्याचें नांव. वयांत आल्यावर भिक्षु होऊन अनुक्रमें तो अर्हत्पदाला पावला. तरी भिक्षूंना आणि इतरांना ‘ वृषल ’ म्हणून हांक मारण्याची त्याची खोड गेली नव्हती. ह्या संबंधीं उदानवग्गांत जी गोष्ट आहे, तिचा सारांश असाः—

एके समयीं भगवान् राजगृह येथें वेळुवनांत रहात होता. त्या वेळीं पिलिंदवच्छ भिक्षूंना ‘ वृषल ’ म्हणत असे. ही गोष्ट भगवंताला समजली, तेव्हां पिलिंदवच्छाला बोलावून आणून त्यानें ह्यासंबंधीं चौकशी केली. ‘ आर्षण असें म्हणत असतो. ’ हें पिलिंदवच्छानें कबूल केलें. पण त्याच्या मनांत दुष्टबुद्धि मुळींच नाही हें जाणून भगवान् भिक्षूंना म्हणाला, “ भिक्षुहो, पांचशें जन्म हा ब्राह्मणकुळांत जन्मला असल्यामुळें वृषल शब्द ह्याच्या तोंडीं वसला आहे. पण ह्याच्या मनांत कपट किंवा मान नाही.”

२७

वाहिय दारुचीरिय

“ तत्काळ बोध करून घेणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत वाहिय दारुचीरिय श्रेष्ठ आहे.”

हा वाहिय राष्ट्रांत समुद्रकिनार्याच्या गांवीं जन्मला होता, व नौकानयनानें आपला निर्वाह करी. एके वेळीं नावेंतून सुवर्णभूमीला जात असतां नाव तुफानांत सांपडून बुडाली. पण सुदैवानें एका दारुखंडाच्या आश्रयानें तरंगत तरंगत हा सुप्पारक पट्टनाजवळ येऊन किनाऱ्याला लागला. त्याचीं वस्त्रेंप्रावरणें समुद्राच्या लाटांनीं हिरावून नेल्यामुळें नग्नस्थितींत गांवांत जाणें त्याला लज्जास्पद वाटलें, व जवळच्या तलावाच्या कांठीं पडलेलें शेवाळ^१ नेसून व एक मृत्कपाल हातांत

१ उदानअट्टकथेंत, ‘ रुईचीं फळें वाकाच्या दोऱ्यांनीं बांधून तीं नेसला, ’ असें आहे.

घेऊन तो गांवांत भिक्षेला गेला. सुप्पारक येथील लोक त्याला पाहून फार प्रसन्न झाले. हा कोणी तरी मोठा संपुरुष असावा, असें त्यांस वाटलें, व त्याचें सत्त्व पहाण्यासाठीं त्यांनीं नानाप्रकारचीं वस्त्रें देऊं केलीं. शेवाळ नेसल्यानें आपला इतका गौरव होत आहे, हें पाहून वाहियानें तीं वस्त्रें घेण्याचें साक नाकारलें. तेव्हांपासून त्याचा अधिकच गौरव होऊं लागला. शेवाळापेक्षां फलकाचा तुकडा अधिक साधा व सोईस्कर, असें जाणून फलकाच्या तुकड्यांला दोऱ्या बांधून, ते तो नेसत असे; म्हणून त्याला दारुचीरिय हें नांव पडलें. ह्या गुणामुळे लोकांनीं त्याचे फार देव्हारे माजविल्यामुळे त्यालाहि आपण अर्हन्त झालों असें वाटूं लागलें.

पूर्वजन्मीं जी वाहियाची नातलग होती, अशी एक देवता वाहियाच्या आश्रमाजवळ राहात असे. वाहियाची अशी समजूत झालेली पाहून ती म्हणाली, “बा, वाहिया, तूं अर्हन्त तर नाहीसच, पण अर्हत्वाचा मार्गहि तुला माहीत नाही.”

वाहियः—तर मग देवते, जगांत अर्हन्त किंवा अर्हत्त्वमार्गावरून चालणारे कोण आहेत ?

देवताः—वाहिय, उत्तर देशांत श्रावस्ती नांवाचें नगर आहे. तेथें सध्या सम्यक्संबुद्ध भगवान् रहात आहे. तो स्वतः अर्हन्त असून अर्हत्पदलाभासाठीं धर्मोपदेश करीत असतो.

त्या देवतेच्या बोलण्यानें वाहियाला संवेग उत्पन्न झाला, व ताबडतोव सुप्पारकाहून श्रावस्तीला जाण्याला तो निघाला. वाटेंत त्यानें कोठेंहि एका रात्रीहून जास्त मुक्काम केला नाही. तो जेतवनविहारांत आला, तेव्हां त्याला असें समजलें कीं, भगवान् नुक्ताच श्रावस्तींत भिक्षाटनाला गेला आहे. वाहियानें मागोमाग जाऊन भगवंताला एका गल्लींत गांठलें व वंदन करून उपदेश करण्यास विनंति केली. ‘ही भिक्षाचर्येची वेळ आहे, धर्मोपदेशाची नव्हे,’ असें भगवंताचें म्हणणें पडलें. पण वाहिय म्हणाला, “भदन्त, आमच्या जगण्याचा काय नेम आहे ? मला आपला उपदेश लवकर ऐकूं द्या.” त्याच्या आग्रहास्तव भगवतानें संक्षेपानें त्याला उपदेश केला तो असाः—

“वाहिय, तूं जें पहाशील तें पाहिलेंस एवढेंच होऊं दे; जें ऐकशील तें ऐकलें एवढेंच, जें अनुभवशील तें अनुभवलें एवढेंच, व जें जाणशील तें जाणलें एवढेंच होऊं दे. असा तूं अभ्यास करशील, तर दृष्ट, श्रुत, अनुभूत आणि ज्ञात

ह्यांत तूं आपणाला पहाणार नाहीस; आणि जेव्हां तूं ह्यांत आपणाला पहाणार नाहीस, तेव्हां इहलोकीं परलोकीं किंवा दुसऱ्या कोठेंहि तुला जन्म नाही; आणि हाच दुःखाचा अंत होय.”

हा उपदेश ऐकून वाहिय तेथल्या तेथें अर्हत्पदाला पावला. भगवान् तेथून निघून गेल्यावर एका व्यालेल्या गाईनें वाहियाला ठार मारलें. भिक्षाटनाहून परत येतांना भगवंतानें त्याचें प्रेत पाहिलें, व तें एका खाटेवर घालावयास लावून भिक्षूंकडून शहरावाहेर नेववून जाळावयास लाविलें; आणि त्याच्या अवशेषांवर स्तूप बांधावयास लाविला. त्याची काय गति झाली, असा जेव्हां भिक्षूंनीं प्रश्न केला, तेव्हां, तो परिनिर्वाण पावला असें भगवंतानें सांगितलें. अत्यंत अल्पावकाशांत निर्वाणपदाचा बोध झाला म्हणून तत्काळ बोध करून घेणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत त्याला अग्रस्थान मिळालें.

२८

कुमार काश्यप

“ उत्तम भाषण करणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत कुमार काश्यप श्रेष्ठ आहे. ”

राजगृह येथील एका तरुणीला भिक्षुणी होण्याची उत्कट इच्छा होती. पण आई-वापांची तिला परवानगी मिळेना. पुढें लग्न झाल्यावर आपल्या नवऱ्याचें मन वळवून त्याच्याकडून तिनें परवानगी मिळविली, व ती भिक्षुणी झाली. भिक्षुणी झाल्यावर गर्भवतीचीं लक्षणे तिच्यांत स्पष्ट दिसूं लागलीं, व त्यावद्दल गवगवा झाला. ह्या प्रकरणीं चौकशी करण्यासाठीं भगवंतानें उपालीला नेमलें. त्यानें विशाखेला व श्रावस्ती येथील इतर उपासिकांना बोलावून ह्या प्रकरणीं नीट चौकशी करून ‘ त्या तरुण भिक्षुणीचा कांहीं दोष नाही, कारण भिक्षुणी होण्यापूर्वीच ती गरोदर होती, ’ असा निकाल दिला; व तो भगवंतालाहि पसंत पडला. तिला जो मुलगा झाला त्याला पसेनदि राजाच्या स्वाधीन करण्यांत आलें. पसेनदीनें त्याचें काश्यप असें नांव ठेवलें, व तो मोठा झाल्यावर त्याला प्रव्रज्या देवविली. काश्यप नांवाचे दुसरेहि भिक्षु होते; म्हणून त्याला कुमार काश्यप म्हणण्याचा प्रघात पडला; व त्याच नांवानें तो पुढें प्रसिद्धीला आला. मज्झिम-निकायांतोल वम्मीक सुत्ताच्या अट्कथेंतहि अशाच तऱ्हेची कुमार काश्यपाची गोष्ट आली आहे.

२९

महाकोटित

“प्रतिसंभिदाज्ञान^१ झालेल्या भिक्षुश्रावकांत महाकोटित श्रेष्ठ आहे.”

हा श्रावस्त्री येथें ब्राह्मणकुळांत जन्मला. कोटित हें त्यांचें नांव. पुढें भिक्षु झाल्यावर त्याला महाकोटित म्हणूं लागले. मज्झिमनिकायांतील महावेदल्लसुत्तांत त्याचप्रमाणें संयुत आणि अंगुत्तरनिकायांतील वन्याच सुत्तांत ह्यानें सारिपुत्ताला फार महत्त्वाचे प्रश्न विचारल्याचें आढळून येतें, व त्यावरून त्याला प्रतिसंभिदाज्ञान झालें होतें, हें स्पष्ट दिसतें. परंतु दुःखाची गोष्ट ही कीं, ह्या सर्व सुत्तांतून किंवा त्यांच्या अट्टकथांतून महाकोटिताच्या चरित्रावर विशेष प्रकाश पाडणारा मजकूर सांपडत नाही.

३०

आनंद

“बहुश्रुत भिक्षुश्रावकांत आनंद श्रेष्ठ आहे.”

“स्मृतिमान् भिक्षुश्रावकांत आनंद श्रेष्ठ आहे.”

“गतिमान्^२ भिक्षुश्रावकांत आनंद श्रेष्ठ आहे.”

“धृतिमान् भिक्षुश्रावकांत आनंद श्रेष्ठ आहे.”

“उपस्थायक भिक्षुश्रावकांत आनंद श्रेष्ठ आहे.”

आतांपर्यंत आलेल्या भिक्षूंत किंवा पुढें येणाऱ्यांत दोहोंच्या पलिकडे सुतें कोणालाहि मिळालीं नाहींत; पण आनंदाला पांच देण्यांत आलीं आहेत. त्यावरून त्रिपिटकवाङ्मयांत आनंदाची केवढी योग्यता आहे, याचें अनुमान सहज करतां येईल. हा भगवंताचा चुलत भाऊ; अमितोदन शाक्याचा मुलगा; भगवंतापेक्षां

१ अर्थ, धर्म, निरुक्ति आणि प्रतिभान, अशा चार प्रतिसंभिदा आहेत. पदार्थाच्या यथार्थ ज्ञानाला अर्थप्रतिसंभिदा, कार्यकारणाच्या ज्ञानाला धर्मप्रतिसंभिदा, भाषाज्ञानाला निरुक्तिप्रतिसंभिदा व निर्वाणाच्या ज्ञानाला प्रतिभानप्रतिसंभिदा असें म्हणतात. ह्या चार प्रतिसंभिदांचा विस्तार त्रिपिटकान्तर्गत ‘पटिसंभिदामग्ग’ ह्या ग्रंथांत केला आहे. अभिधर्म पिटकाच्या विभंग प्रकरणांतहि ह्यांच्यावर टीका आहे.

२ गतिमान् म्हणजे वेगवान्; उपदेशकाचा उपदेश त्वरित लक्षांत घेणारा.

वयानें लहान. अनुरुद्धाबरोबर पांच शाक्यकुमारांनीं प्रव्रज्या घेतली, त्यांपैकीं हा एक. हा इतका बहुश्रुत होता कीं, भगवंताच्या पश्चात् त्याच्या उपदेशाचें संकलन करण्यासाठीं महाकाश्यपाला त्याची फार मदत झाली. बहुतेक सुत्ताच्या आरंभीं ' एवं मे सुतं (असें मी ऐकलें आहे) ' हें वाक्य असतें. भगवंताच्या परिनिर्वाणानंतर तीन महिन्यांनीं राजगृह येथें भरलेल्या सभेंत (संगीतींत) महाकाश्यपानें 'तूं काय ऐकलें आहेस?' असा आनंदाला प्रश्न विचारला असतां, त्यानें ' एवं मे सुतं ' असे म्हणून भगवंताकडून ऐकलेलीं उपदेशात्मक सुत्ते सांगितलीं, असा अट्टकथाकाराचा खुलासा आहे. हा जरी सर्वत्र लागू पडत नाहीं—कांकीं, असें मीं ऐकलें आहे: एके समयीं आयुष्मान् आनंद अमुक तमुक ठिकाणीं रहात होता, अशा प्रस्तावनेचींहि कांहीं सुत्ते आढळतात—तरी कांहीं निवडक सुत्ते पहिल्या सभेंत आनंदानेंच म्हटलीं असावीं, आणि तेव्हांपासून वरील वाक्य प्रत्येक सुत्ताच्या आरंभीं घालण्याचा प्रघात रूढ झाला असावा. भगवंताचा अत्यंत अमोलिक उपदेश ज्यानें शीघ्रगतीनें आपल्या अंतःकरणांत सांठवून ठेवला, त्याला बहुश्रुत, स्मृतिमान्, गतिमान्, आणि धृतिमान् भिक्षूंत अग्रस्थान मिळालें ह्यांत आश्चर्य काय ?

आनंद खरा भक्त होता. भगवंताच्या परिनिर्वाणापर्यंत त्याला अर्हत्पद मिळालें नाहीं. तो केवळ 'स्रोतआपन्न' होता. तरी भगवंतावर त्याचें निस्सीम प्रेम होतें. नागसमाल नागित, उपवाण, सुनकखत्त, चुन्दश्रामणेर, सागत, राध व मेघिय ह्या सर्वांनीं मधून मधून भगवंताची सेवा (उपस्थान) केली आहे. तरी आनंदासारखा त्या सर्वांत कोणीहि नव्हता. कोणच्या वेळीं भगवंताला काय पाहिजे असतें, कोणाची भेट कशी करून द्यावी, इत्यादि सर्व गोष्टींत आनंद कुशल आणि दक्ष असे. एक तेवढें महापरिनिव्वानसुत्त वाचलें म्हणजे आनंदाला उपस्थायकांत अग्रस्थान कां मिळालें हें सहज समजतें.

३१

उरुवेल काश्यप

“महापरिवार भिक्षुश्रावकांत उरुवेल काश्यप श्रेष्ठ आहे.”

१ ह्याचा सारांश बुद्धलीलासारग्रहाच्या तिसऱ्या भागाच्या शेवटीं आला आहे.

हा ब्राह्मणकुळांत जन्मला; वयानें भगवंतापेक्षां थोडा मोठा. वयांत आल्या-
नंतर जटिलपंथांत शिरून मोठ्या परिवारासह उरुवेल प्रदेशांत रहात होता. नदी-
काश्यप व गयाकाश्यप हे त्याचे धाकटे भाऊहि जटिलांचे पुढारी होऊन त्याच
प्रदेशांत रहात होते. ह्यांना भगवंतानें आपले शिष्य कसें केले ह्याचें वर्णन बुद्ध-
लीलासारसंग्रहांत (भाग १, प्रकरण ६) आलेच आहे.

३२

कालुदायी

“कुलप्रसादक भिक्षुश्रावकांत कालुदायी श्रेष्ठ आहे.”

आमचा बोधिसत्त्व, बोधिवृक्ष, राहुलमाता देवी, कंधक अश्व, छत्र सारथि
आणि कालुदायी हे एकाच दिवशीं जन्मले. हा बोधिसत्त्वाचा वाळमित्र होता.
उदायी त्याचें नांव; पण जरा काळा असल्यामुळे त्याला कालुदायी म्हणत असत.
बोधिसत्त्व बुद्ध होऊन जेव्हां सर्वत्र प्रसिद्धीला आला, तेव्हां शुद्धोदन राजानें
बरेच दूत त्याला कपिलवस्तूला आणण्यासाठीं राजगृहाला पाठविले. पण ते सर्व
बुद्धाचा धर्म ऐकून अर्हन्त होत असत, व त्याच सुखांत रहात असत. शेवटीं
कालुदायीची ह्या कामीं योजना करण्यांत आली. तो जरी अर्हत् ज्ञाला, तरी
बुद्धाला स्वदेशीं नेण्याचें काम करण्यास विसरला नाही.

मज्झिम निकायांतील लट्टकिकोपमसुत्तांत व संयुत्तनिकायांतील कांहीं सुत्तांत
एक उदायी भिक्षु सांपडतो; आणि अट्टकथांत जरी तो आणि हा कालुदायी एकच
आहे, असा आधार सांपडत नाही, तरी तो एकच, असें अनुमान करण्यास हर-
कत दिसत नाही. दुसरा एक उदायी भिक्षु विनयग्रंथांत वारंवार येत असतो.
परंतु तो हा नसून कालुदायी नांवाचा दुसरा एक निर्लेज्ज भिक्षु होता, असें विनय-
अट्टकथेवरून दिसून येतें.^१ गृहस्थांच्या कुटुंबांत हा सर्वांना प्रिय होत असे म्हणून
ह्याला कुलप्रसादकांत अग्रस्थान मिळालें.

१ बुद्धलीलासारसंग्रह भा. २, प्रकरण ८ वें.

२ अयं हि सेय्यसकस्स उपज्जायो कालुदायी नाम भन्तमिगसप्पटिभागो
निहारामतादिमनुयुत्तानं अज्जतरो लोलभिक्षु । (पठम संघादिसेस-अट्टकथा).
हा सेय्यसकाचा उपाध्याय, नांवानें कालुदायी, भ्रान्त मृगासारखा, निजण्यांत
बगैरे सुख मानणाऱ्या भिक्षूपैकीं एक लोभी भिक्षु.

वक्कुल.*

“निरोगी भिक्षुश्रावकांत वक्कुल पहिला आहे.”

हा भगवंतापेक्षां वयानें मोठा; कौशांबी येथें एका श्रेष्ठिकुलांत जन्मला. जन्म-
ल्यावर पांचव्या दिवशीं त्याला यमुनेवर स्नानासाठीं नेलें असतां तो दाईच्या
हातांतून निसटून नदींत पडला, व त्याला एका मोठ्या माशानें गिळून टाकलें;^१ तो
मासा तसाच तडक नदीच्या प्रवाहांतून खालीं जाऊन वाराणसी येथें कोळ्याच्या
जाळ्यांत सांपडला. त्या कोळ्यानें तो एका सावकाराच्या घरीं नेऊन विकला.
उत्तम मासा पाहून मालकीणवाई स्वतःच कापावयास बसली, व तो कापीत
असतां तिला हा मुलगा सांपडला. तिला मुळींच मूल नव्हतें. तेव्हां या पुत्रलाभानें
तिला फार आनंद होणें साहाजिक होतें. तिनें त्याचें उत्तम रितीनें संगोपन केलें.
परंतु माशाच्या पोटांत मुलगा सांपडल्याची गोष्ट चहूंकडे फैलावली. तेव्हां
कौशांबी येथील सावकाराची सर्व मंडळी वाराणसीला येऊन मुलाला परत मागूं
लागली, व त्यायोगें खटला उपस्थित झाला. शेवटीं ही फिर्याद राजाकडे नेण्यांत
आली. राजा म्हणाला, “ह्या आईनें ह्याला नवमास उदरांत वाळगिलें, तेव्हां ती
त्याची आई नव्हे, असें म्हणतां येत नाहीं. पण ह्या दुसरीनें माशाच्या पोटांतून
सुखरूपपणें बाहेर काढून ह्याचें संगोपन केलें. तेव्हां तिचीहि योग्यता आईएवढीच
आहे. आतां तुम्ही असें करा कीं, ह्या मुलाला दोन्ही कुटुंबांचा वारस समजा.”

राजाच्या निकालाप्रमाणें दोन्ही कुळांत त्याचें संगोपन होऊं लागलें. तो कधीं
कौशांबीला व कधीं वाराणसीला रहात असे; व ह्यामुळेच ह्याचें नांव वक्कुल
(द्विकुल) असें पडलें.

* वाकुल असाही पाठ सांपडतो.

१ हें मज्झिमनिकायांतील वक्कुलसुत्ताच्या अट्टकथेचें म्हणणें, व तें विशेष ग्राह्य
दिसल्यामुळे येथें स्वीकारलें आहे. मनोरथपूर्णांत जन्मल्या दिवशींच त्याला
यमुनेवर नेण्यांत आलें असें आहे.

२ Now the Lord had prepared a great fish to
swallow up Jonah. And Jonah was in the belly of
the fish three days and three nights (Jon. 1. 17.). येथें
वायबलांतील ह्या ज्योनाच्या गोष्टीची आठवण होते.

कौशांबी येथे भगवंताचा धर्म श्रवण करून तो भिक्षु झाला, असे मनोरथपूरणीचे म्हणणे; परंतु वक्कुलसुत्ताच्या अट्टकथेत वाराणसी येथे तो भिक्षु झाला, असे म्हटले आहे.

भिक्षु झाल्यानंतर त्याने आपले आयुष्य कसे घालविले, ह्याचे वर्णन वक्कुलसुत्तांतच आहे. त्याचा सारांश असा:—

आयुष्मान् वक्कुल राजगृह येथे वेळुवनांत रहात होता. त्या वेळीं वक्कुलाचा जुना मित्र अचेल (नम्र) काश्यप त्याजपाशीं आला, आणि त्याला म्हणाला, “ आयुष्मान् वक्कुल, तुला भिक्षु होऊन किती वर्षे झालीं ?”

व०:—एशीं वर्षे.^२

का०:—ह्या ऐशीं वर्षांत तूं कितीदा स्त्रीसंग केलास ?

व०:—आयुष्मान् काश्यप, तूं भलताच प्रश्न विचारलास. असें न विचारतां, असें विचार कीं, या ऐशीं वर्षांत तुझ्या मनांत किती वेळां कामविकार उत्पन्न झाला.

का०:—वरें ठीक, किती वेळां कामविकार उत्पन्न झाला हें सांग.

व०:—आयुष्मान् काश्यप, ह्या ऐशीं वर्षांत माझ्या मनांत एकदां सुद्धां कामविकार उत्पन्न झाल्याचें मला आठवत नाहीं. एवढेंच नव्हे, द्वेषबुद्धि किंवा दुसऱ्याला आणि आपणाला त्रास देण्याची बुद्धि मला कधीं उद्भवली नाही. मी गृहस्थानें दिलेलें चीवर कधीं स्वीकारलें नाही. कधीं दुसऱ्याकडून चीवर शिववून घेतलें नाही, कधीं गांवांत बसलों नाही, किंवा जेवलों नाही. कधीं भिक्षुणींच्या उपाश्रयांत गेलों नाही... कधीं मला रोग उत्पन्न झाला नाही, आणि कधीं औषधासाठीं मीं एक हरडाहि खाल्ला नाही. कधीं लोडाला टेंकून बसलों नाही, आणि कधीं

१ मज्झिमभाणकांचा पहिला आणि हा फरक मनोरथपूरणीच्या कर्त्याला माहित होता, असें दिसते. पंचम दिवसे...पेसेसीति मज्झिमभाणका । त्याचप्रमाणें ह्या ठिकाणीं, वाराणसिं ति मज्झिमभाणका.

२ वक्कुलानें प्रव्रज्या घेतली त्या वेळीं तो ऐशीं वर्षांचा होता, असें दोन्ही अट्टकथांचें म्हणणें आहे. त्या हिशोवानें मरणसमयीं त्याचें वय १६० वर्षांचें असलें पाहिजे. कदाचित् अट्टकथांची ही अतिशयोक्ति असण्याचा संभव आहे.

गांवांत चातुर्मास घालविला नाही. प्रव्रज्येनंतर मी सातच दिवस 'पृथग्जन होतो; सातच दिवस ऋणी होऊन मी राष्ट्रपिंड खाल्ला; आठव्या दिवशीं अर्हत्पद मिळविलें.”

हें वक्कुलाचें भाषण ऐकून अचेल काश्यप प्रसन्न होऊन त्याचा शिष्य झाला. नंतर आपण आज परिनिर्वाण पावणार आहें, असें सांगून वक्कुलानें सर्व विहारांत जाऊन भिक्षूंना बोलावून आणलें व भिक्षुसंघामध्ये वसला असतां तो परिनिर्वाण पावला.

३४

सोमित

“ पूर्वजन्म आठवणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत सोमित श्रेष्ठ आहे. ”

ह्याचा जन्म ब्राह्मणकुळांत झाला. ह्याचें नांव सोमित. पुढें वयांत आल्यावर तो भिक्षु झाला, व ध्यानसमाधीची भावना करून पूर्वजन्मस्मृतिज्ञानांत निपुण झाला. विनयग्रंथांत चौथ्या पाराजिकेच्या टीकेंत तेवढा ह्याचा उल्लेख आला आहे. इतर ठिकाणीं याची माहिती सांपडत नाही.

३५

उपालि

“ विनयधर भिक्षुश्रावकांत उपालि श्रेष्ठ आहे. ”

हा जातीचा न्हावी. ह्याची गोष्ट अनुरुद्धाच्या गोष्टींत (प्रकरण ५ वें) आलीच आहे. पहिल्या संगीतींत महाकाश्यपानें ह्यालाच विचारून विनयाचा संग्रह केला, असें विनयअट्टकथेंत म्हटलें आहे. त्यावरून विनयधरपरंपरेचा हा पहिला आचार्य होता, असें दिसून येतें.

३६

नंदक

“ भिक्षुणींना उपदेश करणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत नंदक श्रेष्ठ आहे. ”

१ पृथग्जन म्हणजे सामान्य जन, जो आर्यमार्गाला लागला नाही तो. असा मनुष्य भिक्षेवर निर्वाह करूं लागला तर तो राष्ट्राचा ऋणी होतो. परंतु अर्हत अनृण होऊन राष्ट्रीय अन्न खातो.

हा श्रावस्ती येथें एका चांगल्या कुटुंबांत जन्मला, व पुढें वयांत आल्यावर मिथु झाला. हा मिथुणींना अत्यंत निःस्पृहपणें उपदेश करीत असे. ह्यासंबंधानें नंदकोवाद नांवाचें एक सुत्त मज्झिमनिकायांत आहेच. ह्याशिवाय भगवान् ह्याच्या उपदेशाला किती महत्त्व देत असे, ह्याचा एक दाखला अंगुत्तरनिकायाच्या नवक निपातांत सांपडतोः—

एके वेळीं नंदक श्रावस्ती येथें अनाथपिंडिकाच्या आरामांतील उपस्थानशाळेंत मिक्षूला उपदेश करीत बसला होता. भगवान् तेथें आला, व त्याचा उपदेश संपेपर्यंत दरवाजाबाहेर उभा राहिला. नंतर त्यानें हळूच दार ठोठावलें. मिक्षूनीं दार उघडलें, तेव्हां उपस्थानशाळेंत जाऊन भगवान् तेथें मांडलेल्या आसनावर बसला आणि म्हणाला, “ नंदक, तूं मिक्षूला वराच लांब उपदेश केलास. दाराबाहेर उभा राहून माझी पाठ दुखू लागली. ”

नंदक म्हणाला, “ भदंत, आपण बाहेर उभे होतां, हें जर मला समजलें असतें, तर मला इतका वेळ उपदेश करण्यास सुचलेंच नसतें. ”

नंदकाला ओशाळलेला पाहून भगवान् म्हणाला, “ नंदक, तूं सज्जनाला शोभण्यासारखेंच आचरण केलेंस. तुझ्यासारख्या चांगल्या मिक्षूला एकत्र जमलां असतां ह्या दोनच गोष्टी शोभतात—एक तर धार्मिक संभाषण किंवा दुसरें आर्य मौन. ”

३७

नंद

“ इंद्रियांचें रक्षण करणाऱ्या मिथुश्रावकांत नंद श्रेष्ठ आहे. ”

हा महाप्रजापती गोतमीचा मुलगा; भगवंताचा सावत्र—आणि मावसभाऊ. त्रिपिटकांतच ह्याच्या संबंधानें वरीच माहिती मिळते. उदानवग्गांत ह्याची माहिती आहे तिचा सारांश असाः—

“ हा मिथु झाला होता तरी आपल्या स्त्रीचें स्मरण करून अत्यंत दुःख पावत होता. तेव्हां भगवंतानें त्याला ऋद्धिबळानें देवलोकीं नेऊन अप्सरा दाखविल्या. मेल्यावर आपणाला अप्सरांचा लाभ होईल, ह्या बुद्धिनें बायकोचा नाद सोडून तो नीटपणें ब्रह्मचर्य आचरू लागला. पण ही गोष्ट मिक्षूला समजली, तेव्हां ते म्हणूं लागले कीं, नंद केवळ चाकर आहे; वेतन मिळावें म्हणून ब्रह्मचर्य आचरतो. त्या योगें त्याला वैराग्य उत्पन्न झालें, व तो निर्वाणपदाला पावला. ”

निदानवग्गांतील भिक्खुसंयुक्तांत ह्या संबंधानें मजकूर आहे, त्याचा सारांशः—

“ भगवान् बुद्ध श्रावस्ती येथें रहात होता. त्या वेळीं आयुष्मान् नंद—भगवंताचा मावसभाऊ—चांगलीं इस्तरी केलेलीं चीवरें नेसून डोळ्यांत अंजन घालून व स्वच्छ पात्र घेऊन भगवंताजवळ गेला. त्याला भगवान् म्हणाला, “ नंद, तुला, श्रद्धापूर्वक घर सोडून प्रव्रज्या घेतलेल्या कुलपुत्राला अशु रीतीनें वागणें योग्य नाही. आरप्यक, पिंडपातिक आणि पांसुकूलिक होऊन कामोपभोगाविषयीं निःस्पृह होणें, हेंच तुला योग्य आहे. ”

ह्यानंतर नंद कसा वागूं लागला, ह्याचा उल्लेख अंगुत्तरनिकायाच्या अट्टकनिपातांत आला आहे. भगवान् म्हणतो, “ भिक्षुहो, जर कोणीला कुलपुत्र म्हणतां येईल तर तें नंदाला होय. बलवान् कोणाला म्हणावयाचें असेल, देखणा म्हणावयाचें असेल, तीव्र कामी म्हणावयाचें असेल तर नंदालाच म्हणतां येईल. नंद इंद्रियांचें रक्षण करण्यांत दक्ष, भोजनांत प्रमाण जाणणारा, अल्पनिद्रा घेणारा व स्मृतिसंप्रजन्यानें युक्त (सावधान) नसता तर दुसऱ्या कशामुळे परिपूर्ण आणि परिशुद्ध ब्रह्मचर्य आचरूं शकला असता ?

“ भिक्षुहो, ज्या ज्या दिशेला नंद पहातो, त्या त्या दिशेला आपल्या मनांत लोभदौर्मनस्यादिक पापविचार उत्पन्न होऊं नयेत, अशा निश्चयानेंच पहातो. अशा रीतीनें तो आपल्या इंद्रियांचें रक्षण करतो.

“ तो विचार करून पिंडपात ग्रहण करतो. क्रीडेसाठीं, मदासाठीं, मंडनासाठीं, किंवा विभूषणासाठीं तो आहार ग्रहण करीत नाही. केवळ ह्या शरीराचें पालन व्हावें, त्रास दूर व्हावा, ब्रह्मचर्याला मदत व्हावी, एवढ्याचसाठीं तो आहार ग्रहण करतो. ह्या आहारानें भुकेच्या वेदना नाहीशा करून, मी (जास्ती खाण्यानें) नव्या वेदना उत्पन्न करणार नाही, ह्या अन्नानें माझ्या शरीराची यात्रा सुखावह होईल, मी दोषी ठरणार नाही, व माझ्या मनाला सुख मिळेल, असा विचार करून तो पिंडपात ग्रहण करीत असतो. ह्याप्रमाणें तो आपल्या भोजनांत प्रमाण जाणतो.

“ भिक्षुहो, नंद दिवसभर चंक्रमण करून किंवा वसून आपल्या चित्ताचा आळस दूर करतो. त्याचप्रमाणें रात्रीच्या प्रथम यामीं हि वागून, मध्यमयामीं उजव्या कुशीवर, पायावर पाय ठेवून मोठ्या सावधपणें सिंहासारखा निजतो.^१

पुन्हां रात्रीच्या शेवटच्या यामीं उठून चंक्रमण करून किंवा वसून चित्ताचा आळस दूर करतो. अशा रितीनें तो अल्पनिद्रा घेत असतो.

“ नंदाला ज्या ज्या वेदना उत्पन्न होतात, त्या त्या माहीत असतात; जे जे वितर्क उत्पन्न होतात, ते ते माहीत असतात. अशा रितीनें तो स्मृतिसंप्रजन्य-युक्त रहातो. ”

३८

महाकप्पिन

“ भिक्षूंना उपदेश करणाऱ्या भिक्षुश्रावकांत महाकप्पिन श्रेष्ठ आहे. ”

हा सरहदीवरील कुक्कुटवती नांवाच्या नगरांत राजकुलांत जन्मला, व पित्याच्या मरणानंतर राजा झाला. श्रावस्तीहून आलेल्या व्यापाऱ्यांकडून भगवंताची कीर्ति ऐकून भिक्षु होण्यास तो उत्सुक झाला, व उद्यानांतून परस्पर आपल्या अमात्यांसह श्रावस्तीला जाण्याला निघाला. त्याची पट्टगणी अनोजा देवी हें वर्तमान ऐकून त्याच्या मागोमाग आपल्या परिवारासह श्रावस्तीला जाण्याला निघाली. ह्या सर्वांची आणि भगवंताची गांठ चंद्रभागा नदीच्या कांठीं पडली. कप्पिनाला आणि त्याच्या अमात्यांना भगवंतानें भिक्षु केलें, व उप्पलवणा भिक्षुणीकडून अनोजा देवीला व तिच्या स्त्रीपरिवाराला भिक्षुणी करविलें.

हा मनोरथपूरणीच्या गोष्ठीचा सारांश; व तो संयुत्तअट्ठकथेच्या गोष्ठीशीं जुळतो. संयुत्ताच्या मूळसुत्तांत^१ काप्पिनासंबंधानें मजकूर आहे, त्याचा सारांश असाः—

भगवान् श्रावस्ती येथें रहात होता. त्यानें आयुष्मान् महाकप्पिनाला दुरून येतांना पाहिलें आणि तो भिक्षूंना म्हणाला, “भिक्षुहो, ह्या इकडे येणाऱ्या गोऱ्या, सडपातळ, उंच नाकाच्या भिक्षूला तुम्ही पहात आहां काय ? ह्याला सर्व प्रकारची समाधि प्राप्त झाली आहे; आणि ज्यासाठीं कुलपुत्र गृहाचा त्याग करतात, त्या ब्रह्मचर्यपर्यवसानाचा (निर्वाणाचा) ह्यानें साक्षात्कार करून घेतला आहे.”

ह्या उताऱ्यावरून महाकप्पिन राजा होता कीं नाहीं, हें जरो सांगतां आलें नाहीं, तरी तो सरहदीवरील राजकुलांत जन्मला असावा, असा त्याच्या वर्णनावरून भास होतो.

१ निदानवग्ग, भिक्खुसंयुत्त, सुत्त ११. इतर ठिकाणीं मनोरथपूरणीचें आणि संयुत्तअट्ठकथेचें बहुधा जुळत नसतें. परंतु येथें दोहोंतील मजकूर जवळजवळ एकसारखाच आहे.

३९

सागत

“ तेजोधातुकुशल^१ मिथुश्रावकांत सागत श्रेष्ठ आहे.”

हा श्रावस्ती येथे ब्राह्मणकुळांत जन्मला, व पुढे वयांत आल्यावर मिथु झाला. अर्हत होण्यापूर्वीच ह्याला योगसिद्धि प्राप्त झाली होती. व त्यायोगे भद्रवतिका गांवांत त्यानें एका भयंकर नागाचें तेज हरण केल्याची गोष्ट दुसऱ्या भागांत (कलम १००) आलीच आहे.

४०

राध

“ वक्त्या मिथुश्रावकांत राध श्रेष्ठ आहे.”

हा राजगृहांत एका ब्राह्मणकुळांत जन्मला. राध हें त्यांचें नांव. म्हातारपणीं वायकोमुलांकडून हेळसांड होऊं लागली म्हणून त्यानें मिथु होण्याचा विचार केला. पण त्याला म्हातारा म्हणून प्रव्रज्या देण्यास कोणी तयार होईना. शेवटीं सारिपुत्त स्थविराकडून भगवंतानें त्याला प्रव्रज्या देवविली. त्याला भगवंतानें उपदेशिलेलीं पुष्कळ सुत्ते मज्झिम आणि संयुत्तनिकायांत आहेत. संयुत्तांत तर राध संयुत्त नांवाचें एक प्रकरणच आहे. त्यांत एके ठिकाणीं भगवान् म्हणतो, “ राध, लहान मुलगे आणि मुली धुळीचीं घरें करून खेळत असतात; आणि जोंपर्यंत त्या घरांत त्यांची आसक्ति असते, तोंपर्यंत ते त्या घरांवर अत्यंत प्रेम करतात. पण जेव्हां त्या घरांचा त्यांना कंटाळा येतो, तेव्हां हातांनीं आणि पायांनीं तीं मोडून टाकून धूळ जिकडे तिकडे फैलावतात. त्याचप्रमाणें, हे राध, तुम्ही रूपवेदनादिक स्कंधांचा विध्वंस करा (त्यांच्यावर आसक्ति ठेवूं नका).”

४१

मोघराज

“ रुक्ष चीवर धारण करणाऱ्या मिथुश्रावकांत मोघराज श्रेष्ठ आहे. ”

वावरी नांवाचा एक प्रसिद्ध ब्राह्मण श्रावस्तीहून दक्षिण देशांत गोदावरीच्या कांठीं जाऊन राहिला, व तेथें त्यानें एक महायज्ञ^२ केला. त्या यज्ञाच्या शेवटीं एक

१ समाधि साधल्यानंतर आपल्या तेजानें दुसऱ्याला दिपवून टाकण्याचें किंवा दुसऱ्याचें तेज हरण करण्याचें सामर्थ्य असणाऱ्याला तेजोधातुकुशल म्हणतात.

२ ही कथा सुत्तनिपातांतील पारायणवग्गाच्या आरंभीं आहे.

ब्राह्मण येऊन त्यानें बावरीजवळ पांचशें नाणीं मागितलीं. पण बावरी म्हणाला, “ जें कांहीं मजपाशीं होतें, तें यज्ञांत खर्चिलें; आतां माझ्या जवळ कांहीं राहिलें नाही.” तेव्हां त्या ब्राह्मणानें क्रोधाविष्ट होऊन, ‘सातव्या दिवशीं तुझ्या डोक्याचे सात तुकडे होवोत ’ असा शाप दिला. त्यायोगें बावरी फार घाबरला. त्याची हितचिंतक देवता तेथें प्रकट होऊन त्याला म्हणाली, “ डोकें कोणतें व तें फुटतें कसें, हें त्या ढोंगी, लोभी ब्राह्मणाला माहीत नाही !”

वा०—मग देवते, हें तूं आम्हांला सांगशील काय ?

देवता:—मलाहि हें माहीत नाही. पण कपिलवस्तूहून निघालेला व इक्ष्वाकु राजाच्या कुळांत जन्मलेला सर्वज्ञ बुद्ध हें तुला सांगूं शकेल.

बुद्ध हें नांव ऐकिल्यावरोवर बावरीला अतिशय आनंद झाला. पण वृद्धपणामुळें त्याला स्वतःला श्रावस्ती येथें जातां येणें शक्य नव्हतें. म्हणून त्यानें आपले सोळा शिष्य तिकडे पाठविले. ते सर्व बुद्धाचे शिष्य झाले. त्यांपैकीं मोघराज हा एक होता. तो अत्यंत सार्धे चीवर धारण करीत असे, म्हणून त्याला रुक्ष चीवर धारण करणाऱ्यांत अग्रस्थान मिळालें.

भिक्षुणी

४२

महाप्रजापती गोतमी

“ चिरप्रव्रजित भिक्षुणीश्राविकांत महाप्रजापती गोतमी पहिली आहे.”

हिचा जन्म देवदह नगरांत महासुप्पबुद्ध शाक्याच्या घरीं झाला. मायादेवीची ही धाकटी बहीण. ह्या दोघी उपवर झाल्यावर शुद्धोदन शाक्यानें त्यांच्याशीं विवाह केला. बोधिसत्त्व जन्मल्यानंतर कांहीं काळानें हिला नंद नांवाचा एक मुलगा झाला. मायादेवी प्रसूतीनंतर सातव्या दिवशीं मरण पावली, व तेव्हांपासून बोधिसत्त्वाचें लालनपालन करण्याचा सर्व भार हिच्यावर पडला. गोतमीनें आपल्या मुलापेक्षांहि अधिक प्रेमानें बोधिसत्त्वाचा संभाळ केला. ती भिक्षुणी कशी झाली, हा सर्व वृत्तांत चुल्लवग्गांत व अंगुत्तरनिकायाच्या अट्टकनिपातांत आला आहे. त्याचा सारांश पहिल्या भागांत (कलम ८७) पहावा. अर्हत्पदाला पावल्यावर तिनें म्हटलेल्या म्हणतात अशा सह्य गाथा थेरीगाथेंत आहेत; त्यांतील शेवटली गाथा अशी आहे:—

बहूनं वत अत्थाय माया जनयि गोतमं ।

व्याधिमरणतुन्नानं दुःखखन्धं व्यपानुदि ॥

अर्थ—खरोखर बहुजनांच्या कल्याणासाठीं मायेनें गोतमाला जन्म दिला. व्याधीनें आणि मरणानें पीडित लोकांचा त्यानें दुःखराशि नष्ट केला.

४३

खेमा (क्षेमा)

“ महाप्रज्ञ भिक्षुणीश्राविकांत खेमा श्रेष्ठ आहे. ”

हिचा जन्म मद्राष्ट्रांत सागल नांवाच्या नगरांत राजकुळांत झाला. ती अत्यंत देखणी होती, व तिचें लग्न मगध देशाच्या विंबिसार राजाविरोकर झालें होतें. राजगृहाजवळ वेळुवनांत भगवान् रहात असतां विंबिसार राजा वारंवार त्याच्या दर्शनास जात असे. परंतु ‘रूप अनित्य आहे, रूपावर आसक्त होऊं नका’ असे वैराग्यपर उपदेश भगवान् करीत असतो, असें खेमेच्या ऐकण्यांत आलें असल्यामुळे ती वेळुवनांत जाऊं इच्छीत नव्हती. तिनें त्थें जावें म्हणून राजानें आपल्या पदरच्या कवीकडून वेळुवनांतील वनश्रीवर काव्य रचवून तें तिच्या समोर म्हणावयास लाविलें. उद्यानश्रीचीं तीं रसभरित वर्णनें ऐकून खेमेला तिकडे जाण्याची उत्कट इच्छा झाली, व राजाची तिनें परवानगी मागितली. राजा म्हणाला, “ वेळुवनांत जाऊन भगवंताचें दर्शन घेतल्याशिवाय येतां कामा नये. ” ती कांहीं वोलली नाही. पण राजानें तिच्या वरोवरच्या नोकरांस सांगितलें कीं, जर खेमा भगवंताचें दर्शन घेतल्यावांचून येऊं लागली, तर माझ्या आज्ञेची तिला आठवण द्या.

खेमा वेळुवनाची शोभा पाहून बुद्धदर्शन घेतल्यावांचून माघारें येऊं लागली. तेव्हां तिला नोकरांनीं राजाज्ञेची आठवण दिली. त्यामुळे नाखुशीनेंच भगवंताच्या दर्शनाला जाणें तिला भाग पडलें. भगवंताजवळ येऊन पहाते, तर त्याच्या मागे एक अत्यंत लावण्यवती स्त्री वारा घालीत उभी होती. तिला पाहून खेमा आपल्या मनांत म्हणाली, “अशा दिव्य स्त्रिया ज्या महर्षींच्या सेवेला तत्पर असतात, त्याच्या दर्शनाची मला लाज वाटावीना ? विकार असो मला आणि माझ्या आडयतेला ! ह्या अप्सरेची मी दासी देखील शोभणार नाही !”

हे विचार खेमेच्या मनांत चालले आहेत तोंच ती सुंदर स्त्री कमाकमानें पालटत चालली. थोडक्या अवकाशांत ती प्रौढ, म्हातारी व मरून पडलेली दिसली. तें

पाहून आपल्या रूपाविषयीं खेमेचा अभिमान नाहीसा झाला. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “कोळ्याच्या जाळ्याप्रमाणे आपल्या भोवतीं जाळें विणून त्यांत कामासक्त मनुष्य बद्ध होतात. परंतु हेंहि तोडून आणि कामसुखाचा त्याग करून (सत्पुरुष) निरपेक्षपणे परिव्राजक होतात.”

हा उपदेश कानीं पडल्याबरोबर खेमा तेथल्या तेथें अर्हत्पदाला पावली. पुढें विंबिसारराजाच्या परवानगीनें ती भिक्षुणी झाली.

अव्याकृतसंयुक्ताच्या पहिल्या सुत्तांत खेमेचा आणि पसेनदि कोसल राजाचा संवाद आला आहे. त्याचा सारांश असाः—

“ भगवान् श्रावस्ती येथें जेतवनांत अनाथपिंडिकाच्या आरामांत रहात होता. त्यावेळीं खेमा भिक्षुणी कोसल देशांत प्रवास करीत श्रावस्ती आणि साकेत यांच्या दरम्यान तोरणवत्थु गांवीं वर्षावासासाठीं राहिली होती. पसेनदि कोसल राजा साकेताहून श्रावस्तीला येत असतां एक रात्र मुक्कामाला तोरणवत्थूजवळ राहिला. त्या रात्री कोणातरी श्रमणाचा किंवा ब्राह्मणाचा उपदेश ऐकण्याची त्याला इच्छा झाली; व गांवांत चौकशी करण्यासाठीं त्यानें मनुष्य पाठविला. पण खेमेशिवाय दुसरा कोणी विद्वान् श्रमण किंवा ब्राह्मण तेथें नव्हता. खेमेच्या पांडित्याचें जेव्हां त्या मनुष्यानें वर्णन केलें, तेव्हां राजानें तिचीच भेट घेण्याचा निश्चय केला, व ती होती तेथें जाऊन तिला नमस्कार करून तो एका बाजूला बसला आणि म्हणाला, “ आर्ये, तथागत मरणोत्तर होतो कीं नाहीं.”

खेमाः—महाराज, हें भगवंतानें सांगितलें नाहीं.

राजाः—ह्याचें कारण काय वरें ?

खेमाः—महाराज, येथें तुम्हांला मी असा प्रश्न करतें कीं, तुमच्या पदरीं असा एकादा गणक आहे काय, कीं जो ह्या गंगेंतील वाळूची गणना करूं शकेल, किंवा जो महासमुद्रांतील उदक मापूं शकेल ?

राजाः—आर्ये, असें करणें कसें शक्य होईल ? महासमुद्र गंभीर असून अप्रमाण आहे.

खेमाः—त्याचप्रमाणें, महाराज, ज्या रूपानें तथागताला मोजतां येईल तें तथागताचें रूप नष्ट झालें आहे. ज्या वेदनेनें... ज्या संज्ञेनें... ज्या संस्कारांनीं...

ज्या विज्ञानानें तथागताला मोजतां येईल तें तथागताचें विज्ञान नष्ट झालें आहे. म्हणून मरणोत्तर तथागत होतो किंवा नाही, इत्यादि प्रश्नांचीं सरळ उत्तरे देतां येणें शक्य नाही. ”

पसेनदि राजा खेमेचें अभिनंदन करून श्रावस्तीला आला, व तेथें त्यानें भगवंताला हेच प्रश्न विचारले. भगवंतानेंहि खेमेप्रमाणेंच त्यांचीं उत्तरे दिलीं. तेव्हां तो म्हणाला, “ ही मोठी आश्चर्याची गोष्ट आहे. खेमा भिक्षुणीनेंहि ह्या प्रश्नांचीं अशींच उत्तरे दिलीं. ”

ह्यावरून खेमेला प्रज्ञावती भिक्षुणींत अग्रस्थान कां मिळालें होतें, हें सहज लक्ष्यांत येण्याजोगें आहे.

४४

उप्पलवण्णा

“ ऋद्धिमती भिक्षुणीश्राविकांत उप्पलवण्णा श्रेष्ठ आहे. ”

ही श्रावस्ती येथें एका श्रेष्ठीच्या कुळांत जन्मली. कमलासारखी तिची कांति होती म्हणून उप्पलवण्णा (उत्पलवर्णा) असें तिचें नांव ठेवण्यांत आलें. ती वयांत आल्यावर तिच्या सौंदर्याची कीर्ति ऐकून पुष्कळ राजकुमारांनीं आणि श्रेष्ठी-कुमारांनीं तिची मागणी केली. तिच्या बापावर हें एक मोठें संकटच ओढवलें. मुलीनें प्रव्रज्या घेतली तर ह्यांतून आपण सुटेन, असें वाटून तो तिला म्हणाला, “ तूं भिक्षुणी होऊं शकशील काय ? ” हें ऐकून तिला अतिशय आनंद झाला, व ती भिक्षुणी होण्यास तेव्हांच तयार झाली. त्याप्रमाणें तिला भिक्षुणी करण्यांत आलें. भिक्षुणीसंयुक्तांत हिचा मारावरोवर संवाद आहे, त्याचा सारांश असा:—

उप्पलवण्णा सकाळच्या प्रहरीं एका प्रफुल्लित शालवृक्षाखालीं उभी होती. त्या वेळीं पापी मार उप्पलवण्णा भिक्षुणीला भय आणि लोमहर्ष उत्पन्न करण्याच्या आणि समाधीपासून भ्रष्ट करण्याच्या उद्देशानें तिकडे आला आणि म्हणाला, “ या सुपुष्पित शालवृक्षाखालीं तूं एकटी उभी आहेस. तुझ्यासारखी दुसरी सुंदर स्त्री मिळणें कठीण; हे वेडे तुला धूर्तांचें भय वाटत नाही काय ? ”

उप्पलवण्णा म्हणाली, “ येथें शंभर आणि हजार जरी धूर्त आले, तरी ते माझा एक लोमहि वाकवूं शकणार नाहीत. हे मार, मी जरी एकटी आहे, तरी मी तुला भीत नाहीं...माझे चित्त माझ्या स्वाधीन आहे. ऋद्धिपाद मला पूर्णपणें अव-

१ छंद, वीर्य, चित्त आणि मीमांसा हे चार ऋद्धिपाद आहेत. यांच्या योगें सिद्धि प्राप्त होतात.

गत आहेत, व मी सर्व वंधनांपासून मुक्त झालें आहे. वा मारा, मी तुला घाबरत नाही. ”

४५

पटाचारा

“ विनयधर भिक्षुणीश्राविकांत पटाचारा श्रेष्ठ आहे. ”

ही श्रावस्ती येथें एका सावकाराच्या कुटुंबांत जन्मली. वयांत आल्यावर आपल्या बापाच्या एका नोकरावर तिचें मन जडलें. अर्थातच ही गोष्ट घरांत कोणास माहीत नव्हती. पुढें समानजातीच्या तरुणावरोवर तिचें लग्न ठरलें असतां ह्या नोकराला बरोबर घेऊन, व बरोबर नेण्याजोगे दागदागिने घेऊन ती घरांतून पळून गेली. तीं दोघें श्रावस्तीहून तीन चार योजनांच्या अंतरावर एका खेडेगांवीं जाऊन राहिलीं. कांहीं काळानें ती गरोदर झाली, व नवमास पूर्ण झाल्यावर आपल्या बापाच्या घरीं जाण्यास सिद्ध झाली. नवऱ्याला ही गोष्ट इष्ट नव्हती. म्हणून तो आजउद्यां करीत राहिला. शेवटीं ती एकटीच निघाली. नवऱ्यानें मागोमाग, येऊन तिला गांठलें. वाटेंतच तिला मुलगा झाल्यामुळें श्रावस्तीला जाण्याचा वेत रहित करून तीं आपल्या राहत्या गांवीं आलीं. पुन्हां कांहीं वर्षांनीं ती गरोदर झाली, व नवमास पूर्ण झाल्यावर नवरा टंगळमंगळ करीत असतां एकटीच श्रावस्तीला जाण्यास निघाली^१.

वाटेंत एका निर्जन प्रदेशांत तिला नवऱ्यानें गांठलें. तेथेंच तिला प्रसववेदना होऊं लागल्या. इतक्यांत अकालमेघ उद्भवून जिकडे तिकडे पाणीच पाणी होऊन गेलें. अशा स्थितींत आपणावर कांहीं तरी आच्छादन असावयास, पाहिजे, असें ती नवऱ्यास म्हणाली. त्यानें खुंट वगरे गाडून एक झोंपडी बनविण्यास आरंभ केला. ती शाकारण्यासाठीं एका वारुळाजवळ असलेलें गवत कापीत असतां, तेथील भयंकर कृष्णसर्प त्याच्या पायाला चावला, व तो मरून खाली पडला. इकडे त्याची स्त्री प्रसूत होऊन पुत्र प्रसवली, व ती सारी रात्र दोन्ही मुलांना उराशीं घेऊन तिनें मोठ्या संकटांत घालविली. ‘ मी अनाथ झालेली पाहून मला माझा पति सोडून तर गेला नसेल ना ? ’ असें तिला वारंवार वाटे.

१ येथपर्यंत ही गोष्ट चूळपंथक आणि महीपंथक ह्यांच्या आईच्या गोष्टीसारखीच आहे.

पण दुसऱ्या दिवशीं इकडे तिकडे हिंडत असतां तिला त्याची गत काय झाली हें समजलें. तेव्हां मुलांना घेऊन कोठें तरी गांवाच्या जवळ जाण्याच्या उद्देशानें ती तशीच पुढें चालली. लहान मुलाला ओटींत, व मोठ्या मुलाला तिनें हातांत धरलें होतें. वाटेंत पावसामुळें एका ओढ्याला बरेंच पाणी आलें होतें. तेव्हां मोठ्या मुलाला अलीकडच्या तीरावर ठेवून व धाकट्याला पलीकडच्या तीराला घेऊन जाऊन त्याला तेथें चिंध्यांच्या विछान्यावर निजविलें, व ती परत येऊं लागली. ती त्या ओढ्याच्या मध्यभागीं आल्यावर एक ससाणा धाकट्या मुलाला पकडण्यासाठीं येत असलेला तिनें पाहिला. जोरानें हात हालवून ती त्या ससाण्याला पळवूं लागली. पण त्यामुळें, आई आपणास बोलावदे आहे असें वाहून मोठ्या मुलानें ओढ्यांत उडी टाकली व तो वाहून गेला !

इकडे धाकट्या मुलाला वचावण्यासाठीं ती धांवत आहे, तोंच ससाणा त्याला घेऊन पळून गेला. त्यायोगें अत्यंत शोकाकुल होऊन,—

दोधे पुत्र मेले, मला माझा पति ।

असें म्हणत म्हणत ती श्रावस्तीला आली. तेथें तिचे आईवाप व भाऊ घराला आग लागून एकाच ठिकाणीं जळून मेल्याचें तिला वर्तमान समजलें. तेव्हां ती अगदींच वेडी होऊन गेली, व म्हणूं लागली कीं,

दोधे पुत्र मेले, मेला माझा पति ।
आईवाप जळती, बंधूसह ॥

अशा स्थितींत ती नागडीउडी भटकत असे, व कोणी कपडा दिला तर तो फाडून फाडून त्याच्या चिंध्या करी; म्हणून तिला पटाचारा हें नांव पडलें. एके दिवशीं भगवान् बुद्ध जेतवनांत पुष्कळ लोकांना धर्मोपदेश करीत असतां ती तेथें येऊन एका वाजूला उभी राहिली. तेव्हां भगवंतानें मैत्रीभावनेनें तिच्याकडे पाहिलें, आणि तो म्हणाला, “भगिनी ताळ्यावर ये, भगिनी ताळ्यावर ये.”

१ मूळ गाथा थैरी अपदानांत आहे. ती अशीः—

उभो पुत्ता कालकता पन्थे मय्हं पति मतो ।

माता पिता च भाता च एकचितकरिंम डय्हरे ॥

दोन्ही पुत्र मेले. मार्गांत माझा पति मेला. आईवाप आणि भाऊ एकाच चितेवर जळाले.

हे शब्द कानीं पडल्यावरोवर तिच्या मनांत अत्यंत लज्जा उद्भवली, व ती मटकन् खालीं वसली. जवळ उभा असलेल्या एका मनुष्यानें आपलें उपरणें तिच्या अंगावर फेकलें. तें नेसून ती धर्मश्रवण करूं लागली. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “पुत्र, पिता किंवा बांधव आपलें रक्षण करूं शकत नाहींत. ज्याच्यावर काळाचा घाला आला असेल, त्याचें आप्तांकडून संरक्षण होत नसतें. हें जाणून शीलसंवृत होऊन शहाण्या माणसानें त्वरित निर्वाणगामी मार्गाला लागवें.”

नंतर तिनें भिक्षुणांच्या संघांत प्रवेश केला व क्रमानें अर्हत्पद मिळविलें. भिक्षुसंघांत जसा उपालि स्थविर विनयाच्या नियमांत कुशल होता, तशी ही भिक्षुणीसंघांत होती. म्हणून विनयधर भिक्षुणींत तिला अग्रस्थान मिळालें.

४६

धम्मदिना

“धर्मोपदेशक भिक्षुणीश्राविकांत धम्मदिना श्रेष्ठ आहे.”

राजगृहांत विशाख नांवाचा एक श्रेष्ठी विंबिसार राजाचा मित्र होता. राजाच्या सहवासानेंच तो भगवंताच्या उपदेशाकडे वळला, व क्रमानें अनागामी झाला. धम्मदिना ही त्याची आवडती वायको होती. पण ज्या दिवशीं त्याला अनागामिफळ मिळालें, त्या दिवशीं रोजच्या प्रमाणें त्याचें स्वागत करण्यासाठीं धम्मदिनेनें पुढें केलेला हात त्यानें स्वीकारला नाहीं. जेवण्याच्या वेळींही तो मुकाट्यानें जेवला. तेव्हां आपला कांहीं दोष असावा असें वाटून त्याविषयीं धम्मदिनेनें त्याला प्रश्न केला. त्यानें घडलेला प्रकार सांगितला, व तो म्हणाला, “आजपासून माझ्याजवळ वसणें किंवा जेवणें तुला योग्य नाहीं. ह्या घरांत असलेली सर्व संपत्ति घेऊन तूं तिचा यथारुचि विनियोग कर; पाहिजे तर येथें रहा, पाहिजे तर आपल्या आईच्या घरीं जा.” धम्मदिनेला ही गोष्ट पसंत पडली नाहीं, व नवऱ्याची परवानगी घेऊन ती भिक्षुणी झाली. कांहीं काळ खेडेगांवांत

१ मूळ गाथा धम्मपदांतील आहेत त्या अशाः—

न सन्ति पुत्ता ताणाय, न पिता न पि बन्धवा ।
अन्तकेनाधिपन्नस्स नत्थि जार्तीसु ताणता ॥
एतमत्थवसं जत्वा पण्डितो सीलसंबुतो ।
निब्बानगमनं मगं खिप्पमेव विसोधये ॥

एकांतवासांत घालवून तिनें अर्हत्पद मिळविलें व ती पुन्हां राजगृहाला आली. विशाखश्रेष्ठीला तिच्या आगमनाची बातमी लागली, तेव्हां तिची परीक्षा पहाण्यासाठी ती होती तेथें जाऊन त्यानें तिला धर्मविषयक अनेक प्रश्न विचारले. त्यांचीं धम्म-दिनेनें यथायोग्य उत्तरे दिल्यावर विशाखानें तें सर्व वर्तमान भगवंताला निवेदित केलें. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “ हे विशाख, धम्मदिना मिश्रुणी पंडीता आहे, महाप्रज्ञावती आहे. मला जर तूं हे प्रश्न विचारले असतेस, तर मीहि तुला अशींच उत्तरे दिलीं असतीं.”

४७

नंदा

“ ध्यानरत मिश्रुणीश्राविकांत नंदा श्रेष्ठ आहे. ”

ही महाप्रजापती गोतमीची मुलगी. भगवंतापेक्षां जरा वयानें मोठी. तिच्या सौंदर्यावरून तिला रूपनंदा असेंहि म्हणत. तिचें लग्न झालें होतें कीं नाहीं, व झालें असल्यास तिच्या नवऱ्याचें नांव काय, ह्याची माहिती संपडत नाहीं. महाप्रजापतीच्या प्रव्रज्येनंतर हीहि मिश्रुणी झाली. परंतु रूपाचा गर्व वहात असल्यामुळें ती भगवंताच्या दर्शनाला जात नव्हती. पण एके दिवशीं मिश्रुणी ह्या नात्यानें तिला स्वतःच बुद्धदर्शनाला जाणें भाग पडलें; व भगवंतानें खेमेप्रमाणें हिलाहि क्षणोक्षणीं पालटत जाणारी स्त्री दाखवून हिचा रूपगर्व हरण केला.

थेरीगाथेंत एक दुकनिपातांत व दुसरी पंचक निपातांत अशा दोन नंदा आहेत. त्यांच्या गाथांच्या अट्टकथेंत थेरीअपदानाला अनुसरून पहिलीचें अभिरूपनंदा व दुसरीचें सुंदरीनंदा अशीं नांवें दिलीं आहेत. पहिली खेमक शाक्याची मुलगी व दुसरी शुद्धोदनाची आणि महाप्रजापती गोतमीची मुलगी. दोघींनाहि रूपाचा गर्व होता, व तो खेमेप्रमाणेंच भगवंतानें हरण केला, असें अपदानावरून दिसून येतें. मनोरथपूरणीकारानें सुंदरीनंदेला रूपनंदा म्हटलें आहे, असें दिसून येतें. ह्या दोघांना भगवंतानें उपदेशिलेल्या अशा ज्या गाथा थेरीगाथेंत आहेत, त्यांत पहिली दोन्ही ठिकाणीं सारखीच आहे. ती अशीः—

आतुरं असुचिं पूर्तिं पस्स नन्दे समुस्सयं ।

असुभाय चित्तं भावेहि एकग्गं सुसमाहितं ॥

१ विशाख आणि धम्मादिना ह्यांचा संवाद व हें भगवंताचें भाषण मज्झिम-निकायांतील चूलवेदल्ल सुत्तांत आहे.

अर्थ:—हे नंदे, हा देह पीडित, अशुचि आणि घाणेरडा आहे, असे जाण; आणि एकाग्रतेने ह्याच्या घाणेरडेपणाची भावना करा.

४८

सोणा

“उत्साही भिक्षुणीश्राविकांत सोणा श्रेष्ठ आहे.”

ही श्रावस्ती येथे एका कुटुंबांत जन्मली. पुढे वयांत आल्यावर लग्न होऊन तिला पुष्कळ मुले झालीं; व ती वयांत आल्यावर आपापला प्रपंच थाडून राहू लागली. पण ह्या म्हातारीला कोणीच पुसत नसे. त्यामुळे वैराग्य उत्पन्न होऊन सोणा भिक्षुणी झाली. पुष्कळ मुले होती म्हणून तिला बहुपुत्रिका सोणा असेंहि म्हणत असत. वृद्धपणीं भिक्षुणी झाली असतांही तिनें मोठ्या उत्साहानें बुद्धोपदेशाचें अनुकरण करून अर्हत्पद मिळविलें. तिच्या थेरीगाथेंत गाथा आहेत, त्यापैकीं दोन येथे देतो:—

दस पुत्ते विजायित्वा अस्मि रूपसमुस्सये ।
ततो हं दुब्बला जिण्णा भिक्खुनिं उपसंकांमिं ॥
सा मे धम्ममदेसेसि खन्धायतनधातुयो ।
तस्सा धम्मं सुणित्वान केसे छेत्वान पब्बजिं ॥

अर्थ:—ह्या जन्मीं दहा मुलांना जन्म देऊन म्हातारी झाली असतां मी भिक्षुणीजवळ आलों. तिनें मला धर्मापदेश केला; स्कन्ध, आयतन आणि धातु काय आहेत, हें सांगितलें. तिचा धर्म ऐकून केशवपन करून मी भिक्षुणी झालें.

४९

सकुला

“दिव्यचक्षु प्राप्त झालेल्या भिक्षुणीश्राविकांत सकुला श्रेष्ठ आहे.”

हिची फारशी माहिती सांपडत नाही. श्रावस्तींतील एका कुटुंबांत ती जन्मली व पुढे वयांत आल्यावर भिक्षुणी होऊन ध्यानसमाधीच्या योगें तिनें दिव्यदृष्टि संपादन केली, एवढीच माहिती मनोरथपूरणींत आहे. परंतु थेरीगाथेच्या अट्टकथेंत ही ब्राह्मणकुळांत जन्मली, असा उल्लेख आहे. खुद्द थेरीगाथेंत स्वतःच्या संबधानें तिच्या दोन गाथा आहेत त्या अशा:—

१ थेरी अपदानांतहि ‘पच्छिमे च भवे ज्ञानि । जाता विप्पकुले अहं ॥’ असे सकुलेचें म्हणणें आहे.

अगारस्मिं वसन्तीहं धम्मं सुत्वानं भिक्खुतो ।
अहसं विरजं धम्मं निब्बानं पदमच्चुतं ॥
साहं पुत्तधीतरञ्च धनधञ्जं च छड्डिय ।
केसे छेदापयित्वान पव्वजिं अनगारिय ॥

अर्थः—मी गृहस्थाश्रमांत रहात असतां एका भिक्षुकद्वय धर्म ऐकून विशुद्ध अच्युतस्थान निर्वाण जाणलें; आणि मुलामुलींना आणि धनधान्याला सोडून केशवपन करून भिक्षुणी झालें.

५०

भद्रा कुण्डलकेसा

“तत्काळ बोध प्राप्त झालेल्या भिक्षुणीश्राविकांत भद्रा कुण्डलकेसा श्रेष्ठ आहे.” ही राजगृहांत एका श्रेष्ठिकुळांत जन्मली. भद्रा हें तिचें नांव होतें. त्याच दिवशीं राजपुरोहिताला एक मुलगा झाला. त्याच्या जन्माच्या वेळीं नगरांतील आयुधें प्रज्वलित झालीं. त्यामुळें राजा घाबरून गेला, व दुसऱ्या दिवशीं पुरोहिताला म्हणाला, “रात्रीं आयुधें प्रज्वलित झाल्यामुळें माझे लोक भिऊन गेले.” पुरोहित म्हणाला, “हें आपल्याच महालांत घडलें असें नाहीं; सर्व नगरांत असाच प्रकार घडला. माझ्या घरीं जो मुलगा जन्मला तो सर्वांचा शत्रु होणार, त्याचें हें पूर्वचिन्ह आहे. पण त्यामुळें तुमच्या जिवाला कांहीं धोका नाहीं. जर तुमची इच्छा असेल, तर त्या मुलाला येथून मी बाहेर पाठवून देतो.”

आपणाला कांहीं वाधा नाहीं, असें पाहून राजानें त्या मुलाला पुरोहिताच्याच घरीं राहूं दिलें. पुरोहितानें त्याचें नांव शत्रुक हेंच ठेविलें. तो इकडे तिकडे धावप्यापळण्यास समर्थ झाल्याबरोबर चोऱ्या करूं लागला. बापानें त्याचें नियमन करण्याची हद्द करून पाहिली ! पण कांहीं उपाय चालेना ! तेव्हां वयांत आल्याबरोबर काळीं वस्त्रें नेसावयास देऊन, व चोरीला लागणारीं आउतें त्याच्या हवालीं करून बापानें त्याला घरांतून हांकून दिलें. त्या दिवसापासून चोऱ्यांवर तो निर्वाह करूं लागला.

राजा नगरसंचाराला निघाला असतां, ज्या त्या घराच्या भिंतीला पडलेलीं भोकें पाहून, आपल्या सारथ्याला म्हणाला, “भिंतीला भोकें कां पाडण्यांत आलीं असावीं ?” सारथी म्हणाला, “महासज, शत्रुक नांवाचा एक चोर अशीं भोकें पाहून चोऱ्या करीत असतो.” तें ऐकून राजानें कोतवालाला बोलावून आणलें;

आणि तो म्हणाला, “ आमच्या शहरांत जो चोर चोऱ्या करीत आहे, त्याला तूं कां पकडीत नाहीस ?”

को०:—महाराज, चोरी करतांना तो दिसत नाही, म्हणून त्याला आम्ही पकडू शकत नाही.

राजा:—आजच्या आज जर तूं त्या चोराला पकडशील, तरच जगशील, नाही तर तुला योग्य शिक्षा करण्यांत येईल.

हा राजाचा प्रयोग लागू पडला. त्याच रात्रीं कोतवालानें जिकडे तिकडे गुप्त हेर ठेवून शत्रुकाला चोरीच्या मालासह पकडलें, व दुसऱ्या दिवशीं राजाजवळ नेलें. त्याला दक्षिणद्वारांतून शहरावाहेर नेऊन ठार करावें, असा राजानें हुकूम केला. शहराच्या प्रत्येक चौकांत त्याची धिंड काढून त्याला घेऊन जात असतां भद्देनें पाहिलें व ती त्याच्यावर इतकी आसक्त झाली कीं, जर शत्रुक नवरा मिळाला नाही तर प्राण देणार, असं तिनें आपल्या आईवापांना स्पष्ट सांगितलें. एकुलती एक मुलगी, तिची पुष्कळ समजूत घालण्यांत आली; परंतु कांहीं इलाज चालेना. तेव्हां बाप धांवत कोतवालापाशीं गेला आणि एक हजार कार्पापण लांच देऊन म्हणाला, ‘कसेंहि करून ह्या चोराला माझ्या हवालीं करा.’ कोतवालानें शत्रुकाली संध्याकाळ होईपर्यंत इकडे तिकडे फिरविलें, व संध्याकाळीं फांशीची शिक्षा झालेल्या दुसऱ्याच एका चोराला त्याच्या ऐवजीं ठार मारून शत्रुकाला श्रेष्ठीच्या दासांच्या हवालीं करण्यांत आलें. त्यांनीं त्याला घरीं आणलें; तेव्हां श्रेष्ठीनें त्याला गंधोदकानें स्नान घालावयास लावून व सर्व आभरणांनीं मंडित करून भद्देच्या महालांत पाठविलें. तिनें अत्यंत प्रमुदित होऊन त्याचें आगतस्वागत केलें.

परंतु शत्रुकाचें मन त्या महालांत रमेना. कांहीं तरी युक्ति करून भद्देचे अलंकार घेऊन पळून जाण्याची त्याला फार इच्छा झाली, व तो भद्देला म्हणाला, “मला तुला कांहीं सांगावयाचें आहे.” जणुं काय आपणाला हजार कार्पापण मिळाले आहेत इतका त्या त्याच्या एका शब्दानें भद्देला आनंद झाला, व ती म्हणाली, “आर्य, तुम्हांला जें सांगावयाचें असेल तें सांगा.”

श०—तुझ्यामुळें मी जगलों असें तुला वाटतें. परंतु तें खरें नाही. ज्या वेळीं मला पकडण्यांत आलें, त्याच वेळीं चोरांच्या कड्यावर राहणाऱ्या देवतेला मीं नवस केला होता. त्यामुळें मी सुटलों. तेव्हां चल, आपण तो नवस पुरा करूं.

भद्देनें त्याच्या सांगण्याप्रमाणें नवसाची सर्व सिद्धता केली, व सर्व दागदागिने अंगावर घालून ती त्याबरोबर त्या कड्यावर गेली. तेथें पोचल्यावर तो

तिला म्हणाला, “ आतां तुझी साडी सोडून सगळे दागिने काढून त्यांचें गांठोडें कर. ”

भद्रा:—पण आर्य, माझा अपराध तरी कोणता ?

श०—अग, मी नवस फेडण्यासाठीं आलों, हें तुला खरें वाटलें तरी कसें ? मी ह्या देवतेचें काळीजसुद्धां फाडून खाईन. केवळ तुझे दागिने घेऊन निघून जावें येवढ्याच उद्देशानें मी तुला येथें आणलें.

भद्रा:—पण आर्य, हे दागिने आणि मीहि तुमचीच नाहीं काय ?

श०—आम्हांला ही प्रेमाची भाषा समजत नाहीं ! तुझे दागिने हे तुझे दागिने आणि माझे ते माझे !”

भद्रा:—आतां एवढेंच जर करावयाचें असेल तर मला एवढें तरी करूं द्या कीं, अशी अलंकृत असतांनाच तुम्हांला पुढून आणि मागून एकदां आलिंगन देऊं द्या.”

शत्रुक म्हणाला, “ ठीक आहे !”

तिनें पुढून आलिंगन दिलें व मागून आलिंगन देत असतां एकदम धक्का देऊन त्याला त्या कड्यावरून खालीं लोटलें. खालीं पडतां पडतांच शत्रुकाचा चुराडा झाला. तेव्हां तेथील वनदेवता म्हणाली, “सर्वच ठिकाणीं पुरुष शहार्णां होतो, असें नाहीं. त्या त्या प्रसंगीं चाणाक्ष स्त्रीहि आपलें शहाणपण दाखविते.”

भद्रा, अशा स्थितींत घरीं जाणें योग्य नाहीं, असें वाटून एका निर्ग्रथांच्या^१ आश्रमांत गेली, व तेथें तिनें प्रव्रज्येची याचना केली. त्यांनीं ताडफळाच्या बा-
ट्यानें केंस उपटून तिला प्रव्रज्या दिली. पुन्हां केंस वाहूं लागले तेव्हां ते कुण्ड-
लाकार झाले. त्यामुळें लोक तिला ‘ कुंडलकेसा ’ म्हणूं लागले.

निर्ग्रथांच्या पंथांत निष्णात होऊन ती वादविवाद करीत फिरत असे. कोण-
त्याहि गांवाजवळ आल्यावर तेथें एक वाळूची रास करून त्याच्यावर जांभळीची
फांदी रोवीत असे; व, जो कोणी श्रमण किंवा ब्राह्मण माझ्याशीं वाद करण्यास
सिद्ध असेल त्यानें ही फांदी तुडवावी, असें म्हणत असे. श्रावस्ती येथें अशा

१ न सो सव्वेसु ठानेसु पुरिसो होति पण्डितो ।

इत्थी पि पण्डिता होति, तत्थ तत्थ विचक्खणा ॥

ही गाथा थेरी अपदानांत आहे, व ती मनोरथपूरणींतहि घेतली आहे.

२ जैनसंप्रदायाला पूर्वी निर्ग्रथसंप्रदाय म्हणत अम्ब.

रिंतीनें फांदी रोवून ती नगरांत गेली असतां सारिपुत्तानें मुलांकडून ती फांदी तुडवावयास लाविली, व भद्रेच्या आव्हानावरून सर्व लोकांसमोर वाद करून तिला वादांत जिंकलें. त्यामुळें निर्ग्रथांचा पंथ सोडून ती भिक्षुणी झाली.

वरील कथा मनोरथपूर्णीत आणि थेरीगाथाअष्टकथेंत सांपडते. परंतु खुद्द थेरीगाथेंत तिच्या पांच गाथा आहेत. त्यांपैकीं पहिल्या चार अशा,—

लूनकेसी पङ्कधरी एकसाटी पुरे चरिं ।

अवज्जे वज्जमतिनी वज्जे चावज्जदस्सिनी ॥ १ ॥

दिवाविहारा निक्खम्म गिज्झकूटम्हि पब्बते ।

अहंसं विरजं बुद्धं भिक्खुसङ्घपुरक्खतं ॥ २ ॥

निहच्च जानुं वंदित्वा सम्मुखा पञ्जलि अहं ।

एहि भदेति अवच सा मे आसूपसम्पदा ॥ ३ ॥

चिण्णा अङ्गा च मगधा वज्जी कासी च कोसला ।

अनणा पञ्जास वस्सानि रट्टपिण्डं अभुञ्जिहं ॥ ४ ॥

(१) केंस उपटलेली, दांतावर मळ धारण करणारी व एकच वस्त्र वापरणारी अशी म्ही (निर्ग्रथभिक्षुणी) होतें. अयोग्य तें मला योग्य वाटत असे, व योग्य तें मी अयोग्य समजत असें. (२) दिवसा गृध्रकूटपर्वतावर गेलें असतां भिक्षुसंघानें पुरस्कृत केलेल्या विमल बुद्धाला मी पाहिलें. (३) गुढगे टेकून नमस्कार करून हात जोडून मी समोर उभी राहिलें; ' भद्रे, ह्या धर्मांत ये, ' असें भगवान् म्हणाला व तीच माझी उपसंपदा झाली. (४) अंग, मगध, वज्जी, काशी आणि कोसल ह्या देशांत मी (उपदेश करीत) प्रवास केला आहे. आज पन्नास वर्षे ऋणमुक्त होऊन मी राष्ट्रपिंड खात आहे.^१

५१

भद्रा कापिलानी^२

“ पूर्वजन्माची आठवण करणाऱ्या भिक्षुणीश्राविकांत भद्रा कापिलानी श्रेष्ठ आहे. ”

१ ह्या गाथांचें आणि अपदानांतील भद्रेच्या गोष्टीचें जुळतें. परंतु सारिपुत्तानें तिला भिक्षुणी केलें ही गोष्ट अपदानांत सांपडत नाही.

२ कपिलानी असाहि पाठ आढळतो.

हिची हकिगत महाकाश्यपाच्या गोष्टींत (प्र. ४) आलीच आहे. महाकाश्य-पाला उजव्या रस्त्यानें पाठवून भद्दा डाव्या रस्त्यानें थेट भिक्षुणींच्या उपाश्रयांत गेली व भिक्षुणी झाली. थेरीगाथेंत सांपडणाऱ्या तिच्या चार गाथांपैकीं शेवटली गाथा आहे ती अशीः—

दिस्वा आदीनवं लोके उभो पव्वजिता मयं ।

त्यम्ह खीणासवा दन्ता सीतिभूतम्ह निव्वुता ॥

अर्थः—ह्या प्रपंचांत दोष दिसून आल्यावरून आम्हीं उभयतांनीं प्रव्रज्या घेतली. आतां आमच्या वासनेचा क्षय झाला आहे, आम्ही दान्त झालों आहों, शांत झालों आहों; आम्ही निर्वाणाप्रत पांचलों आहों.

५२

भद्दा कच्चाना

अभिज्ञालामिनी^१ भिक्षुणीश्राविकांत भद्दा कच्चाना श्रेष्ठ आहे.”

ही आमच्या बोधिसत्त्वाची पत्नी; राहुलाची आई. महाप्रजापती गोतमी वरोवर हिनेंही प्रव्रज्या घेतली. थेरी गाथेंत हिच्या गाथा सांपडत नाहींत. पण थेरी अपदानांत यशोधरेचें एक मोठें अपदान आहे. त्यावरून यशोधरा हीच असली पाहिजे, असें वाटतें. तें सर्व अपदान येथें देण्यास सवड नाहीं. हिच्या चरित्राशीं जुळणाऱ्या कांहीं वाक्यांचा सारांश मात्र येथें देतो.

पुष्कळ भिक्षुणींना वरोवर घेऊन ती ऋद्धिमती (यशोधरा) संवुद्धाजवळ आली, व त्याला नमस्कार करून म्हणाली, “ आतां माझे वय ७८ वर्षांचें आहे. आतां जीवित थोडें राहिलें आहे. तुम्हांला सोडून मी जाणार आहे, माझा मोक्ष मी मिळविलेला आहे. ह्या संसारांत जर माझ्याकडून तुमचा कांहीं अपराध झाला असेल तर त्याची क्षमा करा... ‘उपकार करणारी, सुखदुःखांमध्ये समानतेनें वागणारी, सदर्थ दाखविणारी व अनुकंपा करणारी अशी जी तीच खरी नारी होय, ’ अशी तुम्हीं जिची स्तुति केली, ती मी तुमची पूर्वाश्रमांतील स्त्री आहे. ”

कालुदायीच्या गोष्टींत (प्र. ३२) राहुलमाता व बोधिसत्त्व एकाच दिवशीं जन्मल्याचें सांगितलें आहे. तें जर गृहीत धरलें, तर भगवंताच्या परिनिर्वाणापूर्वीं दोन वर्षे तिनें हें अपदान म्हटलें असावें, असें म्हणावें लागतें. त्याच वर्षी ती परिनिर्वाण पावली.

१ नानातन्हेच्या सिद्धि दाखविणें, दिव्यश्रोत्र, दुसऱ्याचें चित्त जाणणें, पूर्वजन्म आठवणें, दिव्यचक्षु व आर्यसत्यांचें ज्ञान अशा सहा अभिज्ञा आहेत.

५३

किसा गोतमी

“रुक्षचीवर धारण करणाऱ्या भिक्षुणीश्राविकांत किसा गोतमी श्रेष्ठ आहे.”

ही श्रावस्ती येथे एका गरीब कुटुंबांत जन्मली. वयांत आल्यावर तिचे लग्न झाले, पण ती गरीब कुळांतील मुलगी म्हणून तिची सासरीं अवहेलना होत असे. कांहीं काळाने तिला एक मुलगा झाला, व त्यामुळे तिची प्रतिष्ठा होऊ लागली. मुलगा मोठा होऊन इकडे तिकडे नाचू उडू लागला, तोंच एकाएकी कांहीं रोग होऊन मरण पावला. तेव्हां ती अत्यंत शोकाकुल होऊन, ‘ह्याला कांहीं औषध द्या, ह्याला कांहीं औषध द्या’ असे म्हणत इकडे तिकडे फिरू लागली; व ‘मेलेल्याला औषध कोणते’ असे म्हणून लोक तिची थट्टा करू लागले. पण त्यामुळे ती ताळ्यावर न येतां अधिकाधिकच वेडी होत गेली. तेव्हां एक शहाणा मनुष्य तिला म्हणाला, ‘ह्या समोरच्या विहारांत भगवान् बुद्ध रहात आहे. त्याजकडे जाऊन तूं तुझ्या मुलाला औषध विचार.’ तिला तें खरें वाटून ती भगवंतापाशीं गेली व औषध मागू लागली.

भगवान् म्हणाला, “औषधासाठीं मजपाशीं आलीस, हें तूं चांगलें केलेंस. तूं शहरांत जा, आणि ज्या घरांत कोणाचा आप्तइष्ट मरण पावला नसेल, त्यांच्याकडून थोडे मोहोरीचे दाणे घेऊन ये.” ती संतुष्ट होऊन शहरांत गेली, व ज्याच्या त्याच्याकडे मोहोरीचे दाणे मागू लागली. लोक तिला दाणे देऊं लागले. पण ती म्हणे, “तुमच्या घरच्या माणसांचा कोणी आप्तइष्ट मेला नाही ना?” अग गोतमी, हें तूं काय वोलतेस ? येथे जिवंतांपेक्षां मेलेलींच माणसें ज्यास्ती, असें लोक म्हणत. तेव्हां ती दाणे न घेतां दुसऱ्या घरीं जाई. ह्याप्रमाणें पुष्कळ घरे फिरल्यावर ‘हाच जगाचा नियम आहे’ असें जाणून व मुलाचे प्रेत स्मशानांत फेंकून देऊन ती आपणाशींच म्हणाली, “अनित्यता (मरण) हा गांवाचा किंवा शहराचा स्वभाव नव्हे, किंवा एका कुळाचाहि नव्हे. देवलकासह सर्व जगताचा हाच धर्म आहे.”

१ मूळ गाथा अपदानांत आहे व ती मनोरथपूरणींत घेतली आहे. ती अशी:—

न गामधम्मो नो निगमस्स धम्मो ।

न चापयं एककुलस्स धम्मो ॥

सव्वस्स लोकस्स सदेवकस्स ।

एसो व धम्मो यदिदं अनिच्चता ॥

भगवंतापार्शीं आल्यावर त्यानें तिला धर्मोपदेश केला, व ती भिक्षुणी झाली. भिक्षुनीसंयुक्तांत माराबरोबर झालेल्या तिच्या संवादाची हकीकत आहे. तिचा सारांश असाः—

सकाळच्या प्रहरीं किंसा गोतमी श्रावस्तींत भिक्षाटन करून जेवण झाल्यावर विश्रांतीसाठीं अंधवनांत जाऊन एका झाडाखालीं बसली. तिला भय आणि लोम-हर्ष उत्पन्न करण्याच्या उद्देशानें आणि समाधीपासून च्युत करण्याच्या उद्देशानें मार तेथें आला आणि म्हणाला, “ काय ग, मेलेल्या पुत्राच्या आईसारखी दिस-तेस. तुझे तोंड रडवें दिसतें. येथें अरण्यांत एकटी कशाला बसतेस ? कोणी पुरु-षाला कशाला शोधीत नाहीस ? ”

किंसा गोतमी म्हणाली, “ खात्रीनें माझा मुलगा मेला आहे. सर्व पुरुषांची गति हीच होणार आहे. म्हणून मी शोकहि करीत नाहीं आणि रडतहि नाहीं; आणि, बा मारा, तुला घाबरतहि नाहीं. सर्व ठिकाणीं माझ्या तृष्णेचा नाश झाला आहे, अंधकारराशीचा विध्वंस झाला आहे, मृत्यूच्या सेनेवर जय मिळवून मी अर्हत्पद मिळविलें आहे. ”

आपणाला किंसा गोतमीनें ओळखलें, असें जाणून दुःखित अंतःकरणानें मार तेथेंच अंतर्धान पावला.

५४

सिगाल माता

“ श्रद्धालु भिक्षुणीश्राविकांत सिगालमाता श्रेष्ठ आहे. ”

ही राजगृह नगरांत एका श्रेष्ठिकुलांत जन्मली. वयांत आल्यावर समानजाति तरुणाशीं तिचें लग्न झालें. तिला जो मुलगा झाला, त्याचें नांव ‘ सिगाल ’ असें ठेवण्यांत आलें, व त्यावरूनच तिला ‘ सिगालमाता ’ असें म्हणत. थेरीगाथेंत हिच्या गाथा सांपडत नाहींत. परंतु थेरी-अपदानांत हिचें एक अपदान आहे. त्यावरून असें दिसून येतें कीं, ज्या सिगालाला दिशांची पूजा करीत असतां भग-वंतानें उपदेश करून सन्मार्गाला लावलें, त्याचीच ही आई होती. ती म्हणते—

पच्छिमे च भवे दानि गिरिव्वजपुरुत्तमे ।

जाता सेट्टिकुले फीते महारतनसंचये ॥ १ ॥

पुत्तो सिगालको नाम ममासि विपथे रतो ।

दिट्ठिगहनपक्खन्दो दिसापूजनतप्परो ॥ २ ॥

नानादिसा नमस्सन्तं पिण्डायं नगरं वजं ।

तं दिस्वा ओवदी बुद्धो मग्गे ठत्वा विनायको ॥ ३ ॥

अर्थः—(१) ह्या •शेवटल्या जन्मीं मी गिरिव्रज (राजगृह) नांवाच्या श्रेष्ठ नगरांत अत्यंत सधन व भरभराटीला चढलेल्या श्रेष्ठिकुळांत जन्मलें. (२) खोट्या मार्गाला लागलेला, मिथ्यादृष्टीच्या जंगलांत शिरलेला, दिशांच्या पूजेंत तत्पर असा माझा सिगालक नांवाचा मुलगा होता. (३) तो दिशांची पूजा करीत असनां विनायक बुद्धानें नगरांत पिण्डपाताला जाण्याच्या वेळीं त्याला पाहिलें, व मार्गांत थांबून उपदेश केला.

उपासक

५५ आणि ५६

तपुस्स आणि भल्लिक

“ प्रथम शरण गेलेल्या उपासकांत तपुस्स आणि भल्लिक हे पहिले आहेत. ”

हे उत्कलदेशांत एका कुटुंबिकाच्या घरीं जन्मले. तपुस्स हा वडील भाऊ, आणि भल्लिक धाकटा भाऊ होता. ते वयांत आल्यावर मध्यदेशांत व्यापार करून आपला चरितार्थ चालवीत असत. भगवंताला संबोधिज्ञान झाल्यानंतर तिसऱ्या आठवड्यांत बोधिवृक्षापासून कांहीं अंतरावर तो राजायतन वृक्षाखालीं वसला असतां हे दोघे भाऊ व्यापारासाठीं त्या मार्गानें चालले होते. तेथें त्यांना एका देवतेनें भगवंताला दान देण्यासाठीं उपदेश केला. त्याप्रमाणें भगवंतापाशीं जाऊन त्यांनीं त्याला साधा सत्तु, व मधुशर्करादिमिश्रित सत्तु दिला; व ते भगवंताचे उपासक झाले. त्या वेळीं संघाची स्थापना झाली नव्हती. म्हणून ‘ भगवंताला शरण जातो, धर्माला शरण जातो, ’ ह्या दोन वचनांनींच ते शरण गेले. यास्तव त्यांना ‘ द्विवाचिक ’ उपासक म्हणतात. येथपर्यंतची कथा महावग्गाच्या आरंभीं सांपडते.

ह्यापुढें, भगवंतानें त्या दोघांना आपल्या डोक्याचे आठ केस दिले व स्वदेशीं जाऊन त्यांनीं त्या केसांवर मोठा चैत्य बांधला आणि त्यांतून उपोसथाच्या दिवशीं नीलरश्मि निघत असत, अशी दंत-कथा मनोरथपूरणींत आली आहे. ह्यापैकीं

एक केस अशोकाच्या वेळीं मोगगलिपुत्ततिस्स महास्थविरानें सुवर्णभूमीला पाठविलेल्या सोण आणि उत्तर ह्या दोन स्थविरांनीं ब्रह्मदेशाला नेला व त्याच्यावरच रंगूनला असलेला अत्यंत भव्य सुवर्णचेत्य (स्वे-दगून फया) उभारला आहे, अशी ब्रह्मी लोकांची समजूत आहे.

५७

अनाथपिंडिक

“ दायक उपासकांत गृहपति सुदत्त अनाथपिंडिक श्रेष्ठ आहे.”

ह्याचा जन्म श्रावस्ती येथें सुमनश्रेष्ठीच्या कुळांत झाला. सुदत्त हें त्याचें नांव. तो गरिबांना पिंड देत असे, म्हणून त्याला अनाथपिंडिक असें म्हणत, व ह्याच नांवानें पुढें तो प्रसिद्धीस आला. राजगृह येथें त्यानें भगवंताची भेट कशी घेतली व पुढें श्रावस्तीला जाऊन जेतवनविहार कसा बांधला, हा सर्व वृत्तांत चुल्लवग्गांत आला आहे. त्याचा सारांश बुद्धलीलासारसंग्रहाच्या दुसऱ्या भागांत (प्र. ९) दिला असल्यामुळे येथें देण्यांत येत नाही. भगवंतानें उपदेशाला आरंभ काशीला केला असला तरी त्याची प्रसिद्धि विंविसारराजाच्या हयातींत राजगृह येथें विशेष झाली, व तेथूनच अनाथपिंडिकानें त्याला आमंत्रण करून श्रावस्तीला नेले.

अजातशत्रूनें विंविसाराला मारून गादी वळकावल्यावर, व तो देवदत्ताच्या नादीं लागल्यावर भगवान् बुद्ध बहुधा वर्षावासासाठीं श्रावस्तीलाच रहात असे. येथें जेतवनाप्रमाणेंच विशाखेनें बांधलेला दुसरा एक प्रासाद होता. या दोन्ही ठिकाणीं भगवान् बुद्ध आळीपाळीनें राही. पसेनदि कोसलराजानें भगवन्तासाठीं निराळा विहार बांधला नव्हता; तरी भगवंतावर त्याचें फार प्रेम होतें, व तो वारंवार जेतवनांत जाऊन भगवंताची भेट घेत असे. त्यामुळे भगवंताला श्रावस्ती येथें कोणाचाहि फारसा उपसर्ग पोंचत नसावा, व उत्तरवयांत चातुर्मासासाठीं येथेंच रहाणें, त्याला इष्ट वाटत असावें. अर्थात्, अनाथपिंडिकाच्या आरामांत राहून भगवंतानें केलेल्या उपदेशाची संख्या फारच मोठी आहे.

अनाथपिंडिकोवाद नांवाचें मज्झिमनिकायांत एक सुत्त आहे. त्यावरून व संयुत्तनिकायांतील सोतापत्तिसंयुत्तांतील कांहीं सुत्तांवरून सारिपुत्तानें अंतकाळीं अनाथपिंडिकाला उपदेश केला व त्यायोगें अत्यंत वेदना भोगित असतां हि शांतपणें त्याला मरण आलें, असें दिसून येतें. म्हणजे बुद्ध भगवंताच्या परिनिर्वाणापूर्वीं बरींच वर्षे अनाथपिंडिक निवर्तला असावा. कारण भगवंताच्या परिनिर्वाण-

समयीं सारिपुत्त हयात नव्हता. अनाथपिंडिक मोठा पंडित नव्हता; केवळ दाता होता. तरी बौद्ध वाङ्मयांत त्याचें नांव अजरामर होऊन वसलें आहे.

५८

चित्र (चित्त) गृहपति

“धर्मोपदेश करणाऱ्या उपासकश्रावकांत चित्र गृहपति श्रेष्ठ आहे.”

हा मगधराष्ट्रांत मक्षिकाशंड नगरांत एका श्रेष्ठिकुलांत जन्मला, व वापाच्या मरणानंतर स्वतः नगरश्रेष्ठी झाला. पंचवर्गीय भिक्षूपैकीं महानाम स्थविर मक्षिकाशंडाला आला असतां त्याचा उपदेश ऐकून चित्र प्रसन्न झाला; व या स्थविरासाठीं त्यानें अंबाटकाराम नांवाच्या उद्यानांत विहार बांधून दिला. त्या उद्यानाजवळ चित्राचा मिगपथक नांवाचा एक गांव होता, व तेथें तो वारंवार येत असे, व अशा वेळीं अंबाटकारामांत वस्तीला राहिलेल्या भिक्षुंचीहि भेट घेत असे. सुधर्म नांवाच्या भिक्षुकडून तो इतर भिक्षूंना आमंत्रण पाठवीत असे; परंतु सारिपुत्त-मोग्गल्लनासारख्या प्रसिद्ध भिक्षूंना त्यानें स्वतःच आमंत्रण दिल्याची हकिगत पहिल्या भागांत (कलम ७५) आलीच आहे. तो उपासक झाला होता तरी पुष्कळ काळपर्यंत बुद्धदर्शनाचा त्याला लाभ झाला नाहीं. नंतर मुद्दाम राजगृहाला जाऊन त्यानें भगवंताची भेट घेतली, असें मनोरथपूरणींत म्हटलें आहे.

संयुत्तनिकायांत चित्तसंयुत्त नांवाचें ह्याच्यासंबंधानें एक प्रकरण आहे. त्यांत व्दहा सुत्ते आहेत. पैकीं कांहीं सुत्तांत चित्रानें भिक्षूला विचारलेले प्रश्न आहेत, व कांहींत स्वतःच भगवंताच्या उपदेशाचें त्यानें विवेचन केलें आहे. शेवटल्या तीन सूत्तांचा त्याच्या चरित्राशीं विशेष संबंध दिसतो; म्हणून त्यांचा सारांश येथें देतो.

(१) त्यावेळीं निगण्ठ नाथपुत्त मोठ्या निगण्ठसमुदायासह मक्षिकाशंडाला आला होता. कांहीं उपासकांना बरोबर घेऊन चित्र गृहपति त्याजपाशीं गेला, आणि कुशल प्रश्नादिक विचारून एका बाजूला बसला. तेव्हां नाथपुत्त त्याला म्हणाला, “हे गृहपति, अवितर्कअविचार समाधि आहे, ह्या श्रमण गोतमाच्या म्हणण्यावर तुझा विश्वास आहे काय?”

चित्रः—भदंत, ह्या वावतींत भगवंतावर श्रद्धा ठेवण्याचें कारण वाटत नाहीं.

१ जैन तीर्थंकर महावीरस्वामीला निगण्ठ नाथपुत्त (निर्ग्रन्थ ज्ञातपुत्र) म्हणत असत.

हैं चित्राचें भाषण ऐकून नाथपुत्र आपल्या समुदायाकडे वळून म्हणाला, “ हा चित्र गृहपति किती साधा आणि सरळ आहे पहा ! वितर्क विचारांचा निरोध करणारा म्हणजे वाऱ्याला जाळ्यांत बांधूं पहाणारा मनुष्य असला पाहिजे, किंवा गंगेचा ओघ आपल्या मुठीनें थांबवूं पहाणारा मनुष्य असला पाहिजे.”

चित्र म्हणाला, “ भदंत, तुम्हीं अनुभव-ज्ञानाला महत्त्व देतां कीं श्रद्धेला ?”

नाथ०:—हे गृहपति, श्रद्धेपेक्षां अनुभवज्ञानच श्रेष्ठ आहे.

चित्र:—भदंत, जेव्हां जेव्हां माझी इच्छा असते, तेव्हां तेव्हां सवितर्क सविचार एकांतापासून प्राप्त झालेलें प्रीतिसुख ज्यांत आहे, अशा प्रथम ध्यानांत मी मग्न होतो. जेव्हां इच्छा असेल, तेव्हां वितर्कस्विरांची शांति करून वितर्कविचारविरहित द्वितीय ध्यानांत मग्न होतो...तृतीय...चतुर्थ ध्यानांत मग्न होतो. अर्थात् अवितर्कअविचार समाधि आहे, हें जाणण्याला कोणत्याहि श्रमणावर किंवा ब्राह्मणावर श्रद्धा ठेवण्याची मला गरज नाही.”

हें ऐकून नाथपुत्र पुन्हां आपल्या शिष्यसमूहाकडे वळून म्हणाला, “ हा चित्रगृहपति कसा द्राड आणि शठ आहे पहा !”

चित्र:—भदंत, इतक्यांत तुम्हीं मला साधा आणि सरळ म्हणत होतां, आणि इतक्यांत द्राड आणि शठ म्हणतां ! एक तर तुमचें पहिलें भाषण खोटें असलें पाहिजे किंवा शेवटचें खोटें असलें पाहिजे. नंतर नाथपुत्राला दहा^१ प्रश्न विचारून त्यांच्या उत्तरांची वाट न पहातां चित्रगृहपति तेथून निघून गेला.

(२) एके वेळीं चित्राचा पूर्वीचा मित्र अचेल (नम्र) काश्यप मक्षिकाशंडाला आला होता चित्रगृहपति तो होता तेथें जाऊन त्याला कुशल प्रश्नादिक विचारून एका वाजूला बसला, व म्हणाला, “ भदंत काश्यप, परिव्राजक होऊन तुला किती वर्षे झालीं ? ”

का०:—हे गृहपति, परिव्राजक होऊन मला तीस वर्षे झालीं.

चित्र:—पण भदंत, ह्या तीस वर्षांत सामान्य लोकांपेक्षां कांहीं विशेष ज्ञान मिळविलें आहे कीं नाही ?

का०:—शरीराचा नागवेपणा, शिरोमुंडण आणि केसांची चवरी ह्याशिवाय दुसरें कांहीं प्राप्त झालें नाही.

१ ह्या प्रश्नांचा चित्राच्या चरित्राशीं कांहीं संबंध नसल्यामुळे ते येथें दिले नाहीत.

चित्रः—वाहवा रे वाहवा ! हा तुमचा पंथ फारच चांगला म्हटला पाहिजे ! ज्यांत तीस वर्षे राहून नागवैपणा, शिसेमुंडण आणि चवरी ह्यांशिवाय दुसरें कांहीं प्राप्त होत नाही !

का०ः—पण गृहपति, हें सांग कीं, तुला बुद्धोपासक होऊन किती वर्षे झालीं ?

चित्रः—मलाहि उपासक होऊन तीस वर्षे झालीं.

का०ः—वरें ह्या तीस वर्षांत तूं तरी कांहीं मिळविलें आहेस काय ?

चित्रः—ह्यांत काय संशय ? मी वाटेल तेव्हां चारहि ध्यानें मिळवूं शकतो. (येथें चित्रानें चार ध्यानें कशीं मिळवितां येतात हें सांगितलें.)

चित्र गृहपतीचें भाषण ऐकून अचेल काश्यप प्रसन्न झाला; व बुद्धधर्मांत प्रज्या मागूं लागला. चित्रानें त्याला स्थविरभिक्षूंजवळ नेऊन उपसंपदा देवविली. कांहीं काळानें काश्यप अर्हत्पदाला पावला.

(३) चित्रगृहपति पराकाष्ठेचा आजारी होता. तेव्हां पुष्कळ देवता एकत्र जमून त्याला म्हणाल्या, “ गृहपति, पुढच्या जन्मीं चक्रवर्ती राजा होईन, अशी इच्छा धर. ”

चित्र त्यांना म्हणाला, “ तेंहि (चक्रवर्तिपदहि) अनित्य आहे, तेंहि टाकून जावें लागतें. ”

तो बडबडतो आहे, असें वाटून चित्राचे आप्तइष्ट म्हणाले, “ आर्यपुत्र, ताळ्यावर ये. बडबड करूं नकोस. ”

चित्रः—असें तुम्ही कां म्हणतां ?

तेः—तूं म्हणतोस कीं, तेंहि अनित्य आहे, तेंहि टाकून जावें लागतें.

जेव्हां चित्रानें आपल्या नातलगाना देवतांशीं झालेलें आपलें संभाषण समजावून सांगितलें, तेव्हां आपणालाहि उपदेश करण्याची त्यांनीं चित्राला विनंति केली. बुद्ध, धर्म आणि संघ ह्यांच्यावर श्रद्धा ठेवण्यासाठीं व यथाशक्ति सत्पुरुषांना दान देण्यासाठीं सर्वांना उपदेश करून चित्रगृहपतीनें प्राण सोडला.

हथक आळवक

“चार संग्रहांनीं लोकसंग्रह करणाऱ्या उपासकांत हथक आळवक श्रेष्ठ आहे.”

ह्याची चमत्कारिक गोष्ट आहे ती अशीः—आळवक राजा एक दिवस मृग-येला गेला असतां मृगाला मारून धनुष्याला टांगून परत येत होता. मार्गांत

थकल्यामुळें तो एका वडाच्या झाडाखालीं वसला. थकवा गेल्यावर तो पुन्हां जाण्याच्या वेतांत होता. इतक्यांत तेथें रहाणाऱ्या यक्षानें त्याला पकडलें. त्याच्या हातांतून सुटण्याचा दुसरा मार्ग नसल्यामुळें रोजचा एक मनुष्य व हांडाभर अन्न देण्याचें कबूल करून त्यानें आपली सुटका करून घेतली. त्या दिवसापासून यक्षाला दररोज एक मनुष्य व हांडाभर अन्न मिळत असे; कांहीं दिवसांनीं बंधनागारांतील कैदी खलास झाले, व आतां पुढें काय करावें, असा प्रश्न उपस्थित झाला. वयांत आलेल्या नागरिकांला पकडून यक्षाकडे पाठविलें तर राष्ट्रक्षोभ होईल असें जाणून नुकत्याच जन्मलेल्या बालकांना यक्षाकडे पाठविण्यास राजानें सुरुवात केली. त्यामुळें नवमास पूर्ण होण्यापूर्वी गर्भिणी स्त्रिया दुसऱ्या देशांत जात, व प्रसूति-काळानंतर कांहीं महिने तेथेंच रहात. एके दिवशीं दुसरा मुलगा न मिळाल्यामुळें त्याच दिवशीं जन्मलेल्या आपल्या मुलाला राजानें यक्षाकडे पाठवून दिलें.

पूर्वरात्रीं भगवान् बुद्ध आळवक यक्षाच्या वसतिस्थानांत येऊन राहिला होता. आळवक त्याला म्हणाला, “श्रमणा, येथून बाहेर हो.” ठीक आहे, असें म्हणून भगवान् तेथून बाहेर निघाला. यक्ष म्हणाला, “श्रमणा, आंत ये.” ‘ठीक आहे’ असें म्हणून भगवान् आंत गेला. असा प्रकार तीनदां घडला. चौथ्यांदा जेव्हां यक्षानें भगवंताला बाहेर जाण्यास सांगितलें, तेव्हां भगवान् म्हणाला, “आयुष्मन्, मी येथून बाहेर निघणार नाहीं. तुला जें कर्तव्य असेल तें कर.”

यक्षः—श्रमणा, तुला मी प्रश्न विचारतो. त्याचें जर तूं उत्तर दिलें नाहींस तर तुला मी वेड लावीन, तुझे काळीज फाडून टाकीन किंवा पायांना धरून तुला गंगेच्या पार फेंकीन.

भ०ः—आयुष्मन्, मला वेड लावणारा, माझे काळीज फाडणारा किंवा पायांना धरून मला गंगेच्या पार फेंकणारा ह्या सर्व जगांत कोणी नाहीं. तथापि तुझी इच्छा असेल तर तूं खुशाल प्रश्न विचार.

नंतर यक्षानें भगवंताला बरेच प्रश्न विचारले, व त्यांचीं समर्पक उत्तरें मिळाल्यावर तो भगवंताचा उपासक झाला.

१ ‘पूर्वरात्रीं’ येथपासून ‘उपासक झाला’ येथपर्यंत मजकूर सुत्तनिपातांतील आळवक सुत्ताच्या आधारें लिहिला आहे; मनोरथपूरणींत ह्याचा थोडक्यांत उल्लेख करून आळवकसुत्ताच्या अट्टकथेवर हवाला दिला आहे.

दुसऱ्या दिवशीं राजपुरुष राजाच्या मुलाला घेऊन आळवक यक्षाच्या भवनांत आले, आणि त्यांनीं 'त्या मुलाला त्याच्या पुढें केले. परंतु आळवक लज्जित होऊन खालीं मान घालून चूप बसला. तेव्हां भगवान् म्हणाला, " आळवका, लाजू नकोस. त्या मुलाला घेऊन माझ्या स्वाधीन कर. " त्याप्रमाणें आळवकानें मुलाला आपल्या हातांत घेऊन भगवंताच्या हातीं दिलें. भगवंतानें पुन्हां आळवकाच्या हातावर ठेविलें, व आळवकानें राजपुरुषांच्या हवालीं केले. ह्याप्रमाणें एकाच्या हातून दुसऱ्याच्या हातीं गेल्यामुळे त्याला हथक (हस्तक) हेंच नांव देण्यांत आले. १

तो चार संग्रहांनीं लोकसंग्रह कसा करीत होता, ह्याची माहिती अंगुत्तरनिकायाच्या अठ्ठक निपाताच्या चोविसाव्या सुत्तांत सांपडते. त्या सुत्ताचा सारांश असाः—

एके काळीं भगवान् आळवी येथें अग्गाळव चैत्यांत रहात होता. त्या समयीं हथक आळवक पांचशें उपासकांचा समुदाय बरोबर घेऊन भगवंतापशीं आला, आणि भगवंताला नमस्कार करून एका वाजूला बसला. तेव्हां भगवान् म्हणाला, " हथक, हा तुझा समुदाय मोठा दिसतो. ह्या समुदायाचा संग्रह तूं कसा करतोस ? "

ह०ः— भदन्त, आपण चार लोकसंग्रहांचा^२ उपदेश केला आहे. त्यांहींकरून मी ह्या उपासकसमुदायाचा संग्रह करीत असतो. ज्याचा दानानें संग्रह करणें योग्य त्याचा दानानें, ज्याचा प्रियवचनानें करणें योग्य त्याचा प्रियवचनानें, ज्याचा

१ ' हस्तक ' ह्या नांवाची व्युत्पत्ति लावण्यासाठीं अठ्ठकथाकारानें आळवकाची दंतकथा येथें घेतली आहे, हें स्पष्ट दिसतें. तथापि या दंतकथेचें महत्त्व फार आहे. महाभारतांतील यक्षप्रश्नाचा आणि वकासूरआख्यानाचा हिच्याशीं संबंध आहे. बुद्ध भगवान् आळवकाच्या भवनांत गेला, व आपल्या योगसामर्थ्यानें त्याला त्यानें आपला शिष्य केले, ही गोष्ट अतिप्राचीन असल्याची साक्ष दौद्ध वाङ्मय व कोरीव कामें देत आहेत. ह्यावरूनच वकासुराची व यक्षप्रश्नाची गोष्ट रचली असावी. आणि वकासुराच्या गोष्टीवरून हस्तकाची गोष्ट रचली असावी.

२ दान, प्रियवचन, अर्थचर्या आणि समानात्मता हीं चार लोकसंग्रहाचीं साधनें आहेत. त्यांना पालिभाषेंत संगहवत्थु म्हणतात. येथें लोकसंग्रह असेंच त्यांचें भाषांतर केले आहे.

अर्थचर्येने (उपयोगी पडण्याने) करणे योग्य त्याचा अर्थचर्येने, व ज्याचा समानात्मतेने (आपणासारखे वागविण्याने) करणे योग्य त्याचा समानात्मतेने मी संग्रह करीत असतो. माझ्या घरी संपत्ति आहे; दरिद्री असतो तर कदाचित् हे मला शक्य झाले नसते. ”

भ०:—हत्थका, फार चांगले ! फार चांगले ! समुर्दायाचा संग्रह करण्याचा हाच योग्य उपाय आहे. अतीत काळी, भविष्यत्काली व सांप्रत, ज्यांनी लोकसंग्रह केला असेल, जे करतील किंवा करतात त्या सर्वांनी ह्याच उपायांनी लोकसंग्रह केला असेल, ते सर्व ह्याच उपायांनी करतील, व सांप्रत करतात. ”

एवढा संवाद झाल्यावर हत्थक भगवंताला नमस्कार व प्रदक्षिणा करून तेथून निघून गेला. तेव्हां भगवान् भिक्षूंना म्हणाला, “ भिक्षुहो, हत्थक आळवक, श्रद्धा, शील, ऱ्ही (लज्जा), अवत्रप्य (लोकोपवादभय), बहुश्रुतता, त्याग, प्रज्ञा आणि अल्पेच्छता ह्या आठ गुणांनी युक्त आहे. हे उत्तम आठ गुण हत्थकाच्या अंगी वसत आहेत असे समजा. ”

६०

महानाम शाक्य

“ उत्तम दान देणाऱ्या उपासकांत महानामशाक्य श्रेष्ठ आहे. ”

ह्याची माहिती अनुरुद्धाच्या गोष्ठींत (प्रकरण ५) आलीच आहे. भगवान् भिक्षुसंघासह कपिलवस्तूला जात असे, तेव्हां त्याची व भिक्षुसंघाची तरतूद लावण्याच्या कामी हाच पुढाकार घेत असे. एका चातुर्मासांत त्याने भिक्षुसंघाला औषधी पदार्थ पुरविण्याची जबाबदारी आपल्या शिरावर घेतली होती, ही हकिगत दुसऱ्या भागांत (कलम ९६) आलीच आहे. ह्याला उद्देशून भगवंताने उपदेशिलेली पुष्कळ सुने सुत्तपिटकांत आहेत. उपदेशाच्या दृष्टीने त्यांचे महत्त्व फार आहे. परंतु त्यामुळे महानामाच्या चरित्रावर विशेष प्रकाश पडत नाही.

६१

उग्ग गृहपति वैशालिक

“ आवडते पदार्थ देणाऱ्या उपासकांत उग्ग गृहपति वैशालिक श्रेष्ठ आहे. ”

हा वैशाली येथे श्रेष्ठिकुलांत जन्मला. हा गुणांनी व शरीराने उद्भूत (उंच) होता, म्हणून त्याला उग्ग असेच म्हणत असत. त्याची आणि भगवंताची गांठ

कशी पडली, व तो कशा प्रकारचा उपासक झाला, ह्याचें वर्णन अंगुत्तर निका-
याच्या अट्टकनिपाताच्या एकविंशत्या सुत्तांत सांपडतें. त्याचा सारांश असाः—

एके समयीं भगवान् बुद्ध वैशाली येथें महावनांत कूटागारशालेंत रहात होता.
तेथें तो भिक्षूंना उद्देशून म्हणाला, “ भिक्षुहो, वैशालिक उगग गृहपति आठ
उत्तम गुणांनीं समन्वित आहे, असें समजा. ” असें बोलून तो विहारांत गेला.

तेथें हजर असलेला एक भिक्षु सकाळच्या प्रहरीं वैशालींत पिंडपाताला गेला
असतां उगगगृहपतीच्या घरीं येऊन तेथें त्याच्यासाठीं मांडलेल्या आसनावर वसला,
व त्याला नमस्कार करून उगग एका वाजूला वसला. तेव्हां त्या भिक्षूनें त्याला
प्रश्न केला कीं, तूं आठ गुणांनीं समन्वित आहेस, असें भगवान् म्हणाला. ते
आठ गुण कोणते वरें ?

उगग म्हणाला, “ भदन्त, ते आठ गुण कोणते, तें मला माहीत नाहीं. तरी
माझ्या अंगीं कोणते कोणते गुण आहेत, हें मी तुम्हाला सांगतो. (१) जेव्हां
मीं भगवंताला प्रथमतः पाहिलें, तेव्हांच माझी त्याजवर भक्ति जडली. हा
पहिला उत्तम गुण माझ्यामध्ये आहे. (२) भगवंतानें मला धर्मोपदेश केला,
आणि त्याचें तत्त्व मीं जाणलें. आतां मला त्याच्या धर्माविषयीं शंका राहिली
नाहीं. बुद्धाला, धर्माला आणि संघाला मी शरण गेलों आहे, आणि ब्रह्मचर्यासहित
पांच शिक्षापदें^१ मीं अंगीकारिलीं आहेत. हा दुसरा उत्तम गुण माझ्या अंगीं आहे.
(३) मला चार कौमारिक स्त्रिया^२ होत्या. मी त्यांजकडे जाऊन त्यांना म्हणालों,
“ भगिनीनों, मी ब्रह्मचर्यासह पांच शिक्षापदें अंगीकारिलीं आहेत. तेव्हां

१ प्राणघात न करणें, चोरी न करणें, व्यभिचार न करणें. खोटें न बोलणें व
मादक पदार्थांचें सेवन न करणें, हे पांच नियम (शिक्षापदें) प्रत्येक बौद्ध गृह-
स्थाला पाळावे लागतात. त्यांत व्यभिचार न करणें, ह्याच्या ऐवजीं पूर्ण ब्रह्मचर्य
पालन करणें, असा नियम उगगगृहपतीनें केला होता. म्हणून ब्रह्मचर्यासहित पांच
शिक्षापदें असें म्हटलें आहे. ‘ब्रह्मचरियपञ्चमानि च शिक्षापदानि समादियिं’ असें
मूळ वाक्य आहे. ‘अहिंसा सत्यमस्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः’ ह्या पतंजलीनें
सांगितलेल्या यमांत ‘अपरिग्रह’ ह्याचा अर्थ मादक पदार्थांचें सेवन न करणें, असा
जर केला, तर उगगाच्या शिक्षापदांत आणि पतंजलीच्या यमांत मुळींच फरक
रहात नाहीं.

२ कौमारिक स्त्रिया म्हणजे पुनर्विवाहाच्या नव्हेत.

तुमच्यापैकीं जिची इच्छा असेल, तिनें येथें राहून धर्माचरण करावें. जिची इच्छा असेल तिनें आपल्या माहेरीं जावें, व पुनर्विवाह करण्याची जिची इच्छा असेल^१, तिनें आपणाला कोणता पति आवडतो, हें मला सांगावें. तेव्हां जी माझी ज्येष्ठ भार्या होती, ती म्हणालीं, “मला अमुक गृहस्थाला द्या.” त्या गृहस्थाला मी बोलावून आणलें, आणि डाव्या हातांत वायकोला व उजव्या हातांत पाण्याची झारी घेऊन तिला त्याच्या स्वाधीन करून त्याच्या हातावर पाणी सोडलें. अशा प्रसंगींही माझ्या चित्तांत यत्किंचित् विकृति उत्पन्न झाली नाही. हा माझ्या अंगीं तिसरा उत्तम गुण आहे. (४) माझ्या घरीं जी संपत्ति आहे, ती केवळ माझीच नव्हे तर साधु संतांचीही आहे, असें मी समजतां. हा माझ्या अंगीं चौथा उत्तम गुण आहे. (५) ज्या ज्या भिक्षूची मी उपासना करतां, त्या त्याची मोठ्या आदरानें उपासना करतां, हा माझ्या अंगीं पांचवा उत्तम गुण आहे. (६) त्या भिक्षूनें जर मला धर्मोपदेश केला तर मी तो आदरानें ऐकतां. त्यानें जर धर्मोपदेश केला नाही, तर मी त्याला धर्मोपदेश करतां. हा माझ्या अंगीं सहावा उत्तम गुण आहे. (७) भगवंतानें उत्तम प्रकारें धर्म उपदेशिला आहे, असें देवता मला सांगतात, ह्यांत कांहीं आश्चर्य नाही. पण मी त्यांना म्हणतां कीं, तुम्ही असें म्हणा किंवा न म्हणा, भगवंतानें उत्तम प्रकारें धर्म उपदेशिला आहे, ह्यांत मला शंका नाही. देवतांशीं माझा संवाद होतो, ह्या कारणास्तव माझ्या मनाला गर्वाची बाधा कधींच झाली नाही. हा माझ्या अंगीं सातवा उत्तम गुण आहे. (८) इहलोकाला आणणारीं जीं पांच संयोजनें, भगवंतानें सांगितलीं त्याचा माझ्या मनांत लेशहि राहिला नाही. हा माझ्या अंगीं आठवा उत्तम गुण आहे. ”

हें उगग गृहपतीचें भाषण ऐकून तो भिक्षु तेथून निघाला, व भिक्षाटन आटपून भगवंताजवळ आला. उगगाची गोष्ट त्यानें भगवंताला सांगितली, तेव्हां भगवान् म्हणाला, “ जें उगग गृहपति बोलला, तें ठीकच बोलला. ”

१ नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीवे च पतिते पतौ ।

पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥

या पराशरस्मृतींतील श्लोकाची येथें आठवण होते.

२ येथें साँक्रेटिसावद्दल Oracle of Delphi ने दिलेलें मत व त्यासंबंधी साँक्रेटिसाचें वर्तन यांची आठवण होले.

३ ‘ बुद्ध, धर्म आणि संघ ’ परिशिष्ट २ पहा.

उगगत गृहपति हस्तिग्रामक

“ संघाच्या उपस्थायक उपासकांत उगगत गृहपति हस्तिग्रामक श्रेष्ठ आहे. ”

त्याचा जन्म हस्तिग्रामांतील एका श्रेष्ठिकुलांत झाला. उगगत हें त्याचें नांव. ह्याच्या आणि वैशीलिक उगग गृहपतीच्या गोष्टींत फार थोडा फरक आहे. ह्याची गोष्ट अद्रकनिपाताच्या वाविसाव्या सुत्तांत आली आहे. त्या सुत्ताचा सारांश असाः—

भगवान् वज्जींच्या देशांत प्रवास करीत हस्तिग्रामाला आला. तेथें भिक्षूंना उद्देशून तो म्हणाला, “ भिक्षुहो, उगग गृहपति हस्तिग्रामक आठ उत्तम गुणांनीं समन्वित आहे. ” एवढें बोलून भगवंतानें विहारांत प्रवेश केला. एका भिक्षूनें उगगाच्या घरीं जाऊन त्याला हें वर्तमान सांगितलें व तो कोणत्या आठ गुणांनीं समन्वित आहे, ह्याची चौकशी केली, उगग म्हणाला, “ भगवंतानें कोणते गुण सांगितले असतील, हें मला माहित नाहीं. तरी माझ्या अंगीं असलेले आठ चांगले गुण सांगतो. (१) मी जेव्हां भगवंताला नागवनांत प्रथमतः पाहिलें, तेव्हां एकदम माझी त्याच्यावर श्रद्धा जडली, व माझी दारूची धुंदी उतरली. हा पहिला चांगला गुण माझ्यामध्ये आहे. (२ ते ५ गुण वरच्या सूत्रांतल्या प्रमाणेंच आहेत.) (६) मी जेव्हां संघाला आमंत्रण करतो, तेव्हां अमूक भिक्षु समाधिप्रज्ञापारंगत, अमूकप्रज्ञाविमुक्त, अमूक समाधिकुशल, अमूक दृष्टि-प्राप्त, अमूक श्रद्धाविमुक्त, अमूक धर्मानुसारी, अमूक श्रद्धानुसारी, अमूक शीलवान् व अमूक दुःशील, पापी आहे^१ असें देवता मला सांगतात. पण संघाला अन्नदान

१ येथें उगगतालाच उगग म्हटलें आहे, असें मनोरथपूरणीवरून दिसून येतें.

२ हें उद्यान त्याच्या स्वतःच्या मालकीचें होतें, असें अद्रकथाकाराचें म्हणणें आहे.

३ येथें नऊ प्रकारचे भिक्षु सांगितले आहेत. त्यांत शीलवान् व दुःशील (दुराचारी) हे स्पष्टच आहेत. श्रद्धानुसारी येथपर्यंत पहिल्या सातांची सविस्तर माहिती मज्झिमनिकायांतील कीटागिरिसुत्तांत सांपडते. Call the labourers and give them their hire, beginning from the last unto the first. (Matthew. 20. 8.) ह्या वायवलांतील गोष्टीची थेंबे आठ वण होते.

देत असतां त्यांच्या मध्ये मी भेदभाव ठेवीत नाही. सगळ्यांना समानतेने वाग-
वितों. हा माझा सहावा उत्तम गुण आहे. (७ वा पूर्वी प्रमाणेंच.) (८) जर
मी भगवंतापूर्वी मरण पावलों, तर ' उगग गृहपति हस्तिग्रामक पुन्हां या
लोकाला येणार नाही, ' असें भगवन्तानें म्हटल्यास नवल नाही. हा माझा आठवा
उत्तम गुण आहे. ”

नंतर तो भिक्षु भगवंताजवळ गेला व उगगाचें म्हणणें त्यानें भगवंताला
कळविलें. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “ जें उगग गृहपति बोलला तें ठीकच बोलला. ”

उगग वैशालिक आणि उगग हस्तिग्रामक हे दोन निराळे गृहस्थ होते, यांत
शंका नाही. परंतु ह्या दोन सूत्रांत सांगितलेले त्यांच्या आंगचें गुण जवळ जवळ
एकसारखेच आहेत. तेव्हां ते यांपैकीं दोघांच्याहि अंगीं होते किंवा एकाच्याच
अंगीं होते हें सांगणें कठीण आहे. कोणी ह्या उगगासंबंधानें तर कोणी त्या उगगा-
संबंधानें ही गोष्ट थोड्यावहुत फेरफारानें ऐकिली असावी; व दोघांच्या बोलण्यांत
फरक झाल्या कारणानें पहिल्याला पहिली गोष्ट, व दुसऱ्याला दुसरी गोष्ट लागू
करण्यांत आली असल्याचाहि संभव आहे.

६३

शूर अंबट्ट

“ ज्ञानयुक्त श्रद्धा ठेवणाऱ्या उपासकांत शूर अंबट्ट श्रेष्ठ आहे. ”

ह्याचा जन्म श्रावस्तीतील एका श्रेष्ठिकुलांत झाला. वयांत आल्यावर तो
दुसऱ्या पंथाच्या श्रमणाच्या नाहीं लागला होता; पण पुढें भगवंताचा धर्म ऐकून
बुद्धोपासक झाला. तेव्हां हा आपल्या हातचा सुट्टन जातो, असें वाटून बुद्धाचें
रूप घेऊन मार तेथें आला. बुद्ध भगवान् परत आला असें वाटून शूरानें त्याचा
आदरसत्कार केला, व येण्याचें कारण विचारलें. बुद्धरूपी मार म्हणाला, “ मी
तुला पंचस्कंध अनित्य आहेत असें सांगितलें. पण तें बरोबर नाही, हें माझ्या
लक्ष्यांत आल्यामुळे मी पुन्हां येथें आलों. कांहीं स्कंध अनित्य आहेत, हें खरें;
पण कांहीं स्कंध नित्यहि आहेत, हें विसरतां कामा नये. ”

बुद्धवचनांत असा फेरफार होणें शक्य नाही, हें जाणून शूर म्हणाला,
“ तूं बुद्ध नाहीस; पण मार आहेस. ”

आर्यश्रावकाचे हे शब्द कानीं पडतांच माराला आपणावर जणूं काय परशुप्रहार
झाल्यासारखें वाटलें. आणि भयभीत होऊन तो म्हणाला, “ होय, मी मार आहे. ”

शूरः—अरे मारा, तुझ्यासारखे शेकडो आणि हजारो मार आले तरी माझे मन चलविचल करू शकणार नाहीत. तेव्हां तूं येथें उभा राहूं नकोस.

असे म्हणून अंबट्टानें चिटकी वाजविली, व मार स्तब्ध होऊन तेथेंच अन्तर्धान पावला.

ही गोष्ट केवळ मनोरथपूरणींत सांपडते. ही काल्पनिक असली तरी मनो-वेधक आहे, एवढ्याचसाठीं येथें दिली आहे.

६४

जीवक कौमारभृत्य

“ वैयक्तिक श्रद्धा ठेवणाऱ्या उपासकांत जीवक कौमारभृत्य श्रेष्ठ आहे. ”

ह्याची समग्र गोष्ट पहिल्या भागांत (कलम ६०-६२) आलीच आहे. राजगृह येथें यानें एक आम्रवन बुद्ध भगवंताला आणि भिक्षुसंघाला राहण्यासाठीं दिलें होतें. परिनिर्वाणापूर्वीं भगवान् राजगृहाला आला असतां अजातशत्रु राजाला त्याच्या भेटीला आणण्याचा प्रयत्न जीवकानेंच केल्याचें सामञ्जस्यफलसुत्तावरून दिसून येतें. परंतु जीवकाची सारी श्रद्धा व्यक्तिगत होती, म्हणजे धर्म किंवा संघ ह्याविषयीं त्याचें निस्सीम प्रेम नव्हतें. म्हणून वैयक्तिक श्रद्धा ठेवणाऱ्या उपासकांत त्याला अग्रस्थान देण्यांत आलें.

६५

नकुलपिता गृहपति

“ दुसऱ्याचें समाधान करणाऱ्या उपासकांत नकुलपिता गृहपति श्रेष्ठ आहे. ”

याचा जन्म भर्गदेशांत सुंसुमार नगरांत एका श्रेष्ठीच्या कुळांत झाला. भगवान् त्या नगराला गेला असतां नकुलपित्याची आणि त्याच्या स्त्रीची त्यावर अत्यंत श्रद्धा जडली. तीं दोघें भगवंताला आपला पुत्र म्हणत असत, व तसेंच त्याच्यावर प्रेम करीत असत. तरी बुद्ध भगवंतानें आरंभीं धर्मोपदेश करून त्यांचा स्नेह नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला नाही. हळु हळु त्यांच्या त्यानांच विचार करूं देऊन ताळ्यावर येऊं दिलें; व नंतर धर्मोपदेशानें त्यांना स्रोतआपत्तिफल मिळवून देण्यास मदत केली.

नकुलपिता आणि नकुलमाता ह्या दोघांचें परस्परांवर इतकें प्रेम होतें कीं, त्यांचीं चरित्रें अलगअलग लिहितां येणें शक्य नाहीं. त्यांचीं शरीरें भिन्न होतीं, तरी प्रपंचांतील राहणी एक होती, असें म्हटलें पाहिजे. अंगुत्तरनिकायाच्या चतुक्क निपातांत त्यांच्या संबंधानें एक सुत्त (नं. ५५) आहे, त्याचा सारांश असा:—

एके समयीं भगवान् भर्गदेशांत सुंसुमारगिर येथें भेसकळावनांती रहात होता. एके दिवशीं सकाळीं भगवान् नकुलपित्याच्या घरीं जाऊन तेथें त्याच्यासाठीं मांडलेल्या आसनावर बसला. नकुलपिता आणि नकुलमाता हीं दोघें भगवंताला नमस्कार करून एका वाजूला बसलीं. आणि नकुलपिता भगवंताला म्हणाला, “भदंत, नकुलमातेचें लग्न माझ्यावरोवर अत्यंत तरुणपणीं झालें; आणि तेव्हांपासून तिला सोडून माझे मन कधींहि दुसऱ्या ठिकाणीं गेल्याचें मला आठवत नाहीं. मग शरीरानें व्यभिचार घडल्याची गोष्ट सांगावयासच नको. आतां आमची अशी इच्छा आहे कीं, याच जन्मीं नव्हे, तर पुढल्या जन्मींहि आमचें असेंच सख्य कायम रहावें.”

नकुलमाता ह्मणाली, “ भदंत, माझे नकुलपित्यांशीं अत्यंत तरुणपणीं लग्न झालें; आणि तेव्हांपासून त्याला सोडून माझे मन कधींहि दुसऱ्या ठिकाणीं गेल्याचें मला आठवत नाहीं. मग शरीरानें व्यभिचार घडल्याची गोष्टच सांगावयास नको. आतां आमची अशी इच्छा आहे कीं, याच जन्मीं नव्हे तर पुढल्या जन्मींहि आमचें असेंच सख्य कायम रहावें. ”

भगवान् ह्मणाला, “ अशी जर तुमची इच्छा आहे, तर तुम्हीं दोघांनीं समानश्रद्ध, समानशील, समानत्याग व समानप्रज्ञ होण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. असें केल्यास इहलोकीं आणि परलोकीं तुमचें सख्य कायम राहील.”

दुसऱ्या एका वेळीं बुद्ध भगवान् सुंसुमारगिर येथें रहात असतां नकुलपिता फार आजारी पडला. तेव्हां नकुलमाता त्याला म्हणाली, “ वा गृहपति, तुला जर मरण यावयाचें असेल तर तें प्रपंचासक्त होऊन येऊं देऊं नकोस. अशा रितीनें मरण येणें निव्व आहे, असें भगवंतानें म्हटलें आहे. कदाचित् तुला अशी शंका येई कीं, तुझ्या पश्चात् मी मुलांचें संगोपन करूं शकणार नाहीं, प्रपंचाचा गाडा हांकूं शकणार नाहीं. पण तूं असें समजूं नकोस. मला सूत कांततां येतें व लोंकर तयार करतां येते. ह्यायोगें मी आमच्या मुलांचें पालन करूं शकेन. म्हणून प्रपंचाच्या तळमळीनें तुला मरण येऊं देऊं नकोस.

“ दुसरी तुला अशी शंका येईल कीं, तुझ्या पश्चात् मी पुनर्विवाह करीन. परंतु तीहि ठीक नाही. आज सोळा वर्षे मी गृहस्थब्रह्मचर्य पाळीत आहे, हें तुला ठाऊक आहेच. तेव्हां ही शंका सोडून शांतपणें तुला मरण येऊं दे.

“ तिसरी शंका तुला येण्याचा संभव आहे कीं, तुझ्या मरणानंतर भगवंताचें आणि भिक्षुसंघाचें मी दर्शन घेणार नाही. पण तूं हें पकें लक्ष्यांत ठेव कीं, मी तुझ्या पश्चात् भगवंताची आणि भिक्षुसंघाची भेट घेण्यांत विशेष तत्परता दाखवीन. तेव्हां मनांतली ही शंका दूर करून तुला शांतीनें मरण येऊं दे.

“ चवथी एक तुला अशी शंका येईल कीं, नकुलमाता आपल्या पश्चात् परिपूर्णपणें शील पाळणार नाही. पण हें तूं ध्यानांत ठेव कीं, भगवंताच्या ज्या श्वेतवस्त्र धारण करणाऱ्या व परिपूर्णपणें शील पाळणाऱ्या गृहिणी श्राविका आहेत; त्यांपैकीं मी एक आहे. तेव्हां हीहि शंका सोडून तुझा अंतकाळ शांतीनें होऊं दे.

“ पांचवी तुला अशी एक शंका येईल कीं, नकुलमातेला अद्यापि समाधि मिळाली नाही. पण तें असें नाही. भगवंताच्या गृहिणीश्राविकांत ज्या ध्यानलाभिनी आहेत, त्यांपैकीं मी एक आहे. ह्याविषयीं ज्या कोणाला शंका असेल त्यानें पाहिजे तर भगवंताला विचारावें. तेव्हां हीहि शंका सोडून तुला शांतपणें मरण येऊं दे.

“ आणखी एक तुला शंका येण्याचा संभव आहे, ती ही कीं, नकुलमाता भगवंताच्या धर्मविनयांत अद्यापि स्थिर झाली नाही, तिला ह्या धर्माचें तत्त्व समजलें नाही. परंतु तूं हें लक्ष्यांत ठेव कीं, ज्या भगवंताच्या तत्त्ववेत्त्या गृहिणीश्राविका आहेत, त्यांपैकीं मी एक आहे. ह्याविषयीं कोणाला संशय वाटत असल्यास त्यानें भगवंताला विचारावें. तेव्हां ही शंका सोडून देऊन प्रपंचाच्या तळमळीवांचून तुला शांतपणें मरण येऊं दे. ”

या नकुलमातेच्या उपदेशानें नकुलपित्याचा आजार औषधावांचून ताबडतोब बरा झाला. कांहीं काळानें त्याच्या अंगांत थोडें वळ आल्यावर तो भगवान् रहात होता. तेथें—भेसकलावनांत—आला; आणि भगवंताला अभिवंदन करून एका

१ गृहस्थब्रह्मचर्य म्हणजे उपोसथाच्या दिवशीं ब्रह्मचर्यव्रतानें राहून सर्व नियम पाळणें.

वाजूला वसला. तेव्हां भगवान् त्याला म्हणाला, “ हे गृहपति, तूं मोठा भाग्यवान् आहेस. नकुलमातेसारखी प्रेम करणारी, अनुकम्पा करणारी, व उपदेश करणारी भार्या तुला मिळाली आहे. सफेत वस्त्र धारण करणाऱ्या माझ्या गृहिणी-श्राविकांत ज्या शीलसंपन्न, समाधिसंपन्न आणि तत्त्वज्ञानी श्राविका आहेत, त्यांपैकीं नकुलमाता ही एक आहे. अशी पत्नी तुला मिळाली, हें तुझें भाग्य होय.”

नकुलमाता आणि नकुलपिता हीं नांवे त्यांच्या पहिल्या मुलावरून पडलीं असावीं. अशा आणीवाणीच्या प्रसंगीं नवऱ्याचें समाधान करण्यांत जर नकुलमातेनें एवढें कौशल्य दाखविलें, तर तिचा समानशील पतीहि त्या कामीं तसाच कुशल असला पाहिजे. तेव्हां इतरांचें समाधान करणाऱ्या उफासकांत त्याला अग्रस्थान मिळालें, ह्यांत नवल नाही.

उपासिका

६६

सुजाता सेनानीदुहिता

“ प्रथम शरण गेलेल्या उपासिकांत सुजाता सेनानीदुहिता पहिली आहे. ”

ही उरुवेलाप्रदेशांत सेनानीच्या घरीं जन्मली. तरुणपणीं एका वडाच्या झाडावर रहाणाऱ्या देवतेला तिनें असा नवस केला होता कीं, जर आपणाला योग्य वर मिळून पहिल्यानें मुलगा झाला तर त्या देवतेला दरवर्षीं योग्य उपहार देण्यांत येईल. तिचा संकल्प परिपूर्ण झाला. तेव्हां आपला नवस फेडण्यासाठीं तिनें निवळ दुधाचा उत्तम पायस तयार केला, व त्या वडाच्या झाडाखालीं साफ-सूफ करण्यास आपल्या दासीला तेथें पाठविली. आमचा बोधिसत्त्व त्या दिवशीं सकाळीं त्या झाडाखालीं वसला होता. त्याला पाहून दासीला वाटलें कीं, सुजातेचा नवस स्वीकारण्यासाठीं साक्षात् वृक्षदेवता अवतरली असावी. तिनें धांवत जाऊन ही गोष्ट आपल्या मालकिणीला सांगितली. ती दासीबरोबर दुधाचा पायस घेऊन तेथें आली, व वृक्षाखालीं वसलेली देवता नसून परमतपस्वी बोधिसत्त्व आहे, हें तिला समजलें. तरी मोठ्या भक्तिभावानें तिनें बोधिसत्त्वाला दुधाचा पायस अर्पण केला. ही भिक्षा ग्रहण करून बोधिसत्त्व त्याच रात्रीं बुद्धपदाला पावला. त्यामुळें बौद्ध वाङ्मयांत आणि चित्रकलेंत सुजातेच्या दानाला फार महत्त्व आलें आहे, व तिचें नांव अजरामर होऊन वसलें आहे.

६७

विशाखा मिगारमाता

“दायिका उपासिकांत विशाखा मिगारमाता श्रेष्ठ आहे.”

हिची समग्र गोष्ट बुद्धलीलासारसंग्रहाच्या दुसऱ्या भागांत (प्र० १०) दिलीच आहे. तेथें ती धम्मपदअङ्कथेच्या आधारेणें लिहिली आहे. तरी मनोरथपूरणीच्या गोष्टींत आणि त्या गोष्टींत फरक नाहीं. अनाथपिंडिक जसा दायकउपासकांत श्रेष्ठ, तशी ही दायिकाउपासिकांत होती, याचें एक उदाहरण पहिल्या भागांत (कलम ६४) आलेच आहे.

६८ आणि ६९

खुज्जुत्तरा आणि सामावती

“ बहुश्रुत उपासिकांत खुज्जुत्तरा श्रेष्ठ आहे. ”

“ मैत्रीध्यान करणाऱ्या उपासिकांत सामावती श्रेष्ठ आहे. ”

ह्यांपैकीं पहिली घोसित श्रेष्ठीच्या दासीच्या पोटीं जन्मली. तिचें नांव उत्तरा होतें. परंतु ती जरा कुब्जा असल्यामुळें तिला खुज्जुत्तरा म्हणत. सामावती भद्रियनगरांत भद्रवतिय श्रेष्ठीच्या घरीं जन्मली. ह्या दोघीहि एका ठिकाणीं कशा आल्या, हें खालील गोष्टीवरून दिसून येईल.

एके वेळीं भद्रिय नगराच्या आसपास भयंकर दुष्काळ पडला. भुकेच्या भयानें लोक व्याकुळ होऊन इतस्ततः जाऊं लागले. तेव्हां भद्रवतिय श्रेष्ठी आपल्या पत्नीला म्हणाला, “ भद्रे, ह्या दुष्काळाचा अंत दिसत नाहीं. कौशांबी येथें आमचा घोसित श्रेष्ठी हा एक मित्र रहातो. तिकडे गेलों तर तो आम्हांला विसरणार नाहीं.”

घोसित श्रेष्ठीची आणि त्याची भेट झाली होती, अस नाहीं. तरी परस्परांचा व्यवहार चालू असल्यामुळें त्यांची मैत्री जडली होती. भद्रवतिय श्रेष्ठी आपल्या बायकोला आणि एकुलत्या एक मुलीला घेऊन कौशांबीला जाण्यास निघाला. जिकडे तिकडे दुष्काळ असल्यामुळें वाटेंत त्यांचे फार हाल झाले. मोठ्या प्रयासानें कौशांबी गांठून तीं तिघेंहि एका धर्मशाळेंत उतरलीं. ‘ अशा मलिन वेशानें

१ ‘ कुब्जा ’ शब्दाचें ‘ खुज्जा ’ असें पाल्लिरूप होतें.

२ सामावती असाहि पाठ सांपडतो.

घोसित श्रष्टीची भेट घेणें योग्य नाहीं, एक दोन दिवस विश्रांति घेऊन मग तिकडे जावें, ' अशा विचारानें भद्रवतिय तेथेंच राहिला; पण जेवणाचें कसें करणार ?

त्या वेळीं घोसित श्रष्टीनें दुष्काळपीडित लोकांसाठीं अन्नछत्र सुरू केलें होतें. आपल्या बायकोला तिकडे न पाठवितां भद्रवतियानें पिंड आणण्यासाठीं मुलीला पाठविलें. ती एक भांडें घेऊन अन्नछत्राजवळ जाऊन भिडेंनें एका वाजूला उभी राहिली. तिला पाहून छत्राच्या व्यवस्थापकाच्या मनांत असा विचार आला कीं, दुसरीं स्त्रीपुरुषें मासे पकडणाऱ्या कोळ्यांसारखीं मोठमोठ्यानें आरडाओरड करून पुढेंपुढें होण्याचा प्रयत्न करतात. पण ही मुलगी खालीं मान घालून मुकाट्यानें उभी आहे. ही कोणी तरी कुलीन मुलगी असली पाहिजे. तो तिला म्हणाला, " मुली, तूं पुढें कां येत नाहीस ?" ती म्हणाली, " गर्दीत माझ्यासारख्या मुलीनें कसें घुसावें ?"

तोः—वरें मुली, तुझ्या घरीं किती माणसें आहेत ?

तीः—आम्ही तीन माणसें आहोंत.

त्यानें तिला तावडतोव तीन पिंड दिले; व ते घेऊन ती धर्मशाळेंत आली. मार्गातील श्रमांनीं आणि उपवासांनीं भद्रवतिय अत्यंत अशक्त झाला होता. त्यांत हें अन्न त्यानें प्रमाणावाहेर खाल्लें, व त्यामुळें तो त्याच रात्रीं मरण पावला. दुसऱ्या दिवशीं सामावतीनें अन्नछत्रांत येऊन दोनच पिंड मागून घेतले. पण पतिशोकामुळें आणि शरीराला अत्यंत क्लेश झाल्यामुळें तिची आईहि त्या दिवशीं मरण पावली. तरी भूक राहीना, ह्मणून तिसऱ्या दिवशीं अन्नछत्राच्या व्यवस्थापकाकडे जाऊन तिनें एकच पिंड मागितला. तेव्हां तो ह्मणाला, " पहिल्या दिवशीं तीन, काल दोन, व आज एकच पिंड मागतेस हें काय ? " तिनें त्याला इत्थंभूत वर्तमान सांगितलें. तेव्हां तो ह्मणाला, " असें आहे तर तूं माझ्या मालकाचीच मुलगी आहेस, असें समजलें पाहिजे. मलाहि मुलगी नाहीं. चल, आजपासून तूं माझी मुलगी हो. "

पोरक्या सामावतीला कोणीतरी वडील पाहिजेच होता. तेव्हां तिनें ही गोष्ट तावडतोव कवूल केली, व त्या दिवसापासून ती आपल्या दत्तक बापाच्या घरीं राहूं लागली. दुसऱ्याच दिवशीं ती त्याला ह्मणाली, " ह्या अन्नछत्राच्या जागीं एवढी गडबड आणि आरडाओरड होतू आहे, ती तुझाला बंद करतां येत नाहीं काय ? "

तो:—अग मुली, एवढा मोठा जमाव असतो, तेथे गडबड आणि आरडा-ओरड वंद करणे कसे शक्य आहे ?

सा०—मी तुम्हांला एक उपाय सांगते. ह्या जागी एक मोठे कुंपण तयार करा, व त्याला दोनच दरवाजे ठेवा. मध्ये वाढणाऱ्यांनी अन्नाची भांडी भरून ठेवावी, व तेथे बसें रद्दावे. जे पिंडासाठी येतील, त्यांपकीं प्रत्येकाला एका दरवाजांतून आंत सोडावे, व पिंड घेऊन दुसऱ्या दरवाजाने बाहेर जाण्यास सांगावे. असें केलें असतां आरडाओरड आणि मारामारी न होतां सर्व काम पार पडेल.

व्यवस्थापकाला तिची कल्पना फार आवडली, व ती त्यानें दुसऱ्याच दिवशीं अमलांत आणली. तेव्हांपासून आरडाओरड आणि मारामारी होईनाशी झाली. कांहीं दिवसांनीं घोसित श्रेष्ठीनें त्या व्यवस्थापकाला बोलावून विचारलें कीं, 'अलि-कडे अन्नछत्र चालू आहे कीं नाही.' तो ह्मणाला, "सर्व कांहीं पूर्वीप्रमाणें चालू आहे." घोसित म्हणाला, "मग पूर्वीप्रमाणें गडबड आणि आरडाओरड ऐकू येत नाही, हें कसे ?".

तो:—आर्य, माझी एक मुलगी आहे. तिनें मला ही युक्ती सुचविली. त्या-प्रमाणें व्यवस्था केल्यामुळे आज अन्नछत्राच्या जागी शांतता नांदत आहे.

घोसित:—अरे, पण तुला मुलगी कुठली ?

मालकाला ठकविणें शक्य नसल्यामुळे आपणाला मुलगी कशी मिळाली, हें सांगणें व्यवस्थापकाला भाग पडलें. तेव्हां घोसित म्हणाला, "हा तुझा मोठा अपराध समजला पाहिजे. इतके दिवस माझ्या मुलीला तूं आपल्या घरीं ठेवून घेतलेंस, आणि हें वर्तमान मला कळू दिलें नाहीस. तेव्हां त्वरेनें जाऊन तिला इकडे घेऊन ये."

तिला सोडण्याची व्यवस्थापकाची इच्छा नव्हती. परंतु धन्याच्या मर्जीखातर सामावतीला त्यानें धन्याच्या घरीं नेलें. त्या दिवसापासून घोसित श्रेष्ठीनें तिचे आपल्या एकुलत्या एका मुलीप्रमाणें संगोपन केलें. शहरांतील पांचशें कुमारिका तिच्यावरोबर क्रीडा करण्यासाठीं देण्यांत आल्या होत्या; व एकाद्या राजकुमारी-प्रमाणें तिची वरदास्त ठेवण्यांत येत असे.

कौशांबीच्या उदयनराजानें सामावतीला सखींसह क्रीडा करीत असतां पाहिलें, व घोसित श्रेष्ठीजवळ तिच्याबद्दल मागणी केली. 'माझ्या मुलीला सापत्न कुळांत

देण्याची माझी इच्छा नाही, असें म्हणून श्रेष्ठीनें राजाची मागणी नाकारली. तेव्हां एके दिवशीं सामावती आपल्या सखींसह उद्यानांत गेली असतां उदयनानें श्रेष्ठीच्या घरीं येऊन त्याला, त्याच्या वायकोला व नोकराचाकरांना घरांतून बाहेर काढवून, दरवाजे बंद करून त्यावर मोहोर (राजमुद्रा) करविली; व खडा पहारा ठेवून तो निघून गेला. सामावती उद्यानक्रीडा करून घरीं येऊन पहाते, तों आपले आई-वाप बाहेर बसलेले ! ती म्हणाली, “ हें काय वरें ? ” त्यांनीं घडलेलें सर्व वर्तमान सांगितलें. तेव्हां ती म्हणाली, “ तुम्हीं असें कां केले ? जर माझ्या परिवा-रासह राजा मला राणी करण्यास तयार असला, तर माझी कांहीं हरकत नाही, असें तुम्हीं सांगावें कीं नाही ? ”

“ अग मुली, तुला राणी होणें आवडेल, हें आम्हांला कसें ठाऊक ? ”

नंतर श्रेष्ठीनें राजाला तसा निरोप कळविला. त्यानें सामावतीसाठीं मोठा महाल बांधून त्यांत तिच्या सखींचीहि सोय करविली, व तिला पट्टराणीपद दिलें.

घोसित श्रेष्ठीचे कुक्कुट श्रेष्ठी आणि पावारिक श्रेष्ठी असे दोघे सधन मित्र कौशांबी येथें रहात असत. बुद्ध भगवंताची कीर्ति ऐकून हे तिघेजण त्याच्या दर्शनाला श्रावस्तीला गेले; आणि आपल्या शहरीं येण्यास त्यांनीं भगवंताला आमंत्रण केलें. तथागत गांवांत राहात नसतात, असें भगवंतानें त्यांना सांगितलें. ही सूचना त्यांना पुरे झाली; व कौशांबीला येऊन त्यांनीं शहराबाहेर फार दूर किंवा फार जवळ नव्हत, अशा रम्य ठिकाणीं तीन आराम (विहार) बांधले. घोसिताराम, कुक्कुटाराम आणि पावारिकाराम अशीं त्या आरामांचीं नांवें होती.

‘ आपणाला आणि भिक्षुसंघाला रहाण्यासाठीं आराम तयार झाले आहेत,’ हें वर्तमान कळवून श्रेष्ठींनीं भगवंताला कौशांबीला येण्यास आमंत्रण पाठविलें. परंतु भगवान् त्या वेळीं उपदेश करीत कुरुदेशांत फिरत होता. प्रवास करीत तो कम्मासदम्म (कल्माषदम्म) शहरीं आला. तेथें मागंदिय ब्राह्मणानें त्याला पाहिलें, आणि त्याची लक्षणसंपत्ति पाहून आपल्या अद्वितीय सुंदर कन्येला हाच वर योग्य आहे, अशी त्याची खात्री झाली; व ताबडतोव घरीं जाऊन तो आपल्या पत्नीला म्हणाला, “ भद्रे मुलीला शृंगारून तयार कर; आज तिच्यासाठीं मी योग्य वर पाहिला आहे. ”

ब्राह्मणाच्या घरीं ही गडबड चालली असतां भगवान् बुद्ध त्या घरावरून गांवांत भिक्षेला गेला. लवकर मुलीला शृंगारून तयार केली नाही, ह्मणून ब्राह्मण

बायकोवर रागावूं लागला. ती ह्मणाला, “ हें पहा, तो या रस्त्यानें नुकताच निघून गेला. हीं येथें त्यांचीं पावलें उमटलीं आहेत. ” ब्राह्मणी बुद्धाच्या उमटलेल्या पावलांकडे पाहून हंसत हंसत ह्मणाली, “ तुम्ही अगदीं वेडे दिसतां ! हीं कामी मनुष्याचीं पावलें दिसत नाहीत. हीं अत्यंत विरक्त, सर्वज्ञ मनुष्याचीं पावलें आहेत. अशा मनुष्याला मुलगी देऊं पहातां, हा शुद्ध वेडेपणा आहे. ” तिचें बोलणें लक्ष्यांत न घेतां ब्राह्मण म्हणाला, “ अग तूं मोठी तोंडाळ आहेस ! ”

असा त्या दोघांचा वादविवाद चालला असतां बुद्ध भगवान् भिक्षाटन करून जेवण झाल्यावर पुन्हां त्या वाजूनें चालला. त्याला दुरून पाहून ब्राह्मण आपल्या मुलीला घेऊन त्याच्याजवळ आला आणि ह्मणाला, “ भो प्रव्रजित, सकाळपासून मी तुमच्या शोधांत आहे. सर्वलक्षणसंपन्न अशा माझ्या मुलीला वर तूंच योग्य आहेस. तेव्हां आजपासून तूं हिचा सांभाळ कर. ”

भ०:—वा ब्राह्मणा, तृष्णा, असंतोष आणि कामविकार पाहून स्त्रियांच्या संगतींत मला सुख वाटत नाही. हें अमेध्य पदार्थांनीं भरलेलें शरीर पायानेंहि स्पर्श करण्यास योग्य नाही, असें मला वाटतें.

हें बुद्धाचें भाषण ऐकून मागंदियेला (मागंदिय ब्राह्मणाच्या कन्येला) अत्यंत त्वेष आला. ती आपल्याशींच म्हणाली, “ याला जर मी नको असेन, तर नको असें सरळपणें बोलावें. पण ‘अमेध्य पदार्थांनीं भरलेलें शरीर’ असें बोलून माझा अपमान कां करावा ? ” तेव्हांपासून तिनें बुद्धाचा सूड उगविण्याचा निश्चय केला; भगवंताचा धर्मोपदेश ऐकून तिची आई भिक्षुणी झाली व बाप भिक्षु झाला. आणि त्यानें मुलीला आपल्या धाकट्या भावाच्या स्वाधीन केलें.

मागंदियेच्या सौंदर्याची कीर्ति ऐकून उदयनराजानें तिच्या चुलत्याची समजूत घातली व तिच्याशीं लग्न केलें. सामावतीप्रमाणेंच तिलाहि एक महाल बांधून दिला होता; व तिचा मानमरातवहि तसाच ठेवण्यांत आला होता. बुद्ध भगवान् कौशांबीला आला, तेव्हां त्याचा सूड उगविण्याची ही संधि चांगली आहे असें जाणून मागंदियेनें आपल्या चुलत्यामार्फत गांवांतील टवाळ लोकांना एकत्र करून त्यांच्याकडून बुद्धाला शिव्यागाळी देविल्या. तेव्हां आनंद म्हणाला, “भदंत, या शहरांतील लोक असे दुष्ट आहेत. तेव्हां आपण येथून दुसरीकडे जाऊं. ” भगवान् म्हणाला, “ अशा प्रसंगीं तथागत घाबरत नसतात. एक आठवडाभर हे लोक

शिव्यागाळी देतील; मग स्वस्थ वसतील. त्यांची शिवीगाळ त्यांजपाशींच राहिल. तूं आपल्या जीवाला विनाकारण त्रास करून घेऊं नकोस. ”

अर्थात् मागंदियेचा हा प्रयोग साधला नाही, व दुसऱ्या कोणत्या मार्गानें सूड उगवितां येईल या विचारांत ती पडली.

एके दिवशीं भगवंताला कौशांबी नगरांतील मुख्य माळ्याच्या घरीं आमंत्रण होतें. सामावतीच्या परिवारांत खुज्जुतरा दासीहि होती, व ती रोज त्या माळ्याकडून आठ कार्पापणांचीं फुलें घेऊन जात असे. नियमाप्रमाणें फुलांसाठीं आली असतां माळी तिला ह्मणाला, “ अग उत्तरे, आज तुला फुलें देण्यास मला अवकाश नाही. भगवंताला आणि भिक्षुसंघाला मला वाढावयांचें आहे. तूंहि वाढण्याच्या कामीं जरा मदत कर. ” त्याप्रमाणें खुज्जुत्तरेनें माळ्याला मदत केली. भोजनोत्तर भगवंतानें केलेला उपदेश तिनें ऐकला, व माळ्याकडून फुलें घेऊन ती सामावतीकडे गेली. फुलें पाहून सामावती तिला म्हणाली, “ अग हीं तर फुलें दुप्पट दिसतात. राजानें प्रसन्न होऊन फुलांचे पैसे दुप्पट तर केले नाहीत ना ? ” खुज्जुतरा म्हणाली, “ वाईसाहेब, खरें सांगूं, मी रोज चार कार्पापणांचीं फुलें आणीत असें व चार कार्पापण पदरीं ठेवीत असे; पण आज आठहि कार्पापणांचीं आणलीं. ”

सा०—अग, पण आजच असें कां केलेंस ?

उ०—वाईसाहेब, आज मी अमृतप्राय धर्म जाणला; आणि यापुढें माझ्याकडून असत्य कर्म होणें शक्य नाही.

सा०—अग उत्तरे, जो तूं अमृतधर्म जाणलास, तो आम्हांलाहि दे ना ?

असें म्हणून सामावतीनें आणि तिच्या सखींनीं हात पुढें केले.

खुज्जुतरा ह्मणाली, “ वाईसाहेब, हा धर्म आपल्या हातावर ठेवतां येत नाही. बुद्धगुरूनें सांगितल्याप्रमाणें त्याचा मी तुझांस उपदेश करीन. पण तुमच्या कर्मांत असेल, तरच तुझाला त्याचा लाभ होईल. ”

खुज्जुत्तरेच्या सांगण्याप्रमाणें तिला वसण्यासाठीं एक उत्तम आसन देण्यांत आलें, आणि सामावती आणि तिच्या सख्या हलक्या आसनांवर बसून धर्मोपदेश ऐकूं लागल्या. त्यांना तो इतका आवडला कीं, त्या दिवसापासून खुज्जुत्तरेला पाठवून बुद्धाचा नवा नवा उपदेश त्या एकावयास लावीत, व तिच्याकडून आपण स्वतः ऐकत. त्याशिवाय खुज्जुत्तरेला महालांत दुसरें कोणतेंहि काम सांगण्यांत येत नसे.

सामावतीच्या सख्या बुद्ध भगवंताच्या धर्मावर अत्यंत प्रसन्न झाल्या होत्या खऱ्या; तरी राजाच्या भयामुळे भगवंताची भेट घेणे त्यांना शक्य नव्हते. पण जेव्हा भगवान् रस्त्यांतून जाई, तेव्हा त्याला पहाण्यासाठी महालाच्या खिडक्यांतून त्यांची एकच गर्दी होत असे. खिडक्या पुरत नसल्यामुळे त्या तोडून मोठ्या कराव्या लागल्या. त्यांची श्रद्धा पाहून मागंदियेचा मत्सर आणखीहि वाढला, व तिखटमीट लावून हे वर्तमान तिने राजाला सांगितले. राजाने सामावतीच्या महालाच्या खिडक्या बुजवावयास लावून वरच्या वाजूला खिडक्या करविल्या ज्यांतून महालांत प्रकाश येई, पण रस्त्यांतील कोणतीच वस्तू दिसत नसे.

परंतु एवढ्याने मागंदियेची तृप्ति झाली नाही. राजा आपण सांगितलेले ऐकतो, असे पाहून तिने आणखीहि तरकटे रचण्यास सुरवात केली. राजा तिच्या महालांत गेला असता ती त्याला म्हणाली, “ महाराज, सामावतीचे तुमच्यावर प्रेम आहे, असे तुम्हांला वाटते पण ते अगदी खोटे आहे ! याचा तुम्हांला अनुभव घ्यावयाचा असेल तर हे आठ कोंबडे तिच्याकडे पाठवा, व त्यांचे मांस तयार करून आणावयास सांगा. ”

राजाने त्याप्रमाणे केले. पण सामावती म्हणाली, “ भगवंताचा धर्म जाणल्यामुळे ह्या जिवंत प्राण्याला मारणे मला शक्य नाही. ” अर्थात् तो मनुष्य परत कोंबडे घेऊन मागंदियेच्या महालांत आला. तेव्हा मागंदिया म्हणाली, “ पाहिलेला सामावतीचे आपल्यावरचे प्रेम ! आता हेच कोंबडे मारून भिक्षुसंघाला मांस तयार करून पाठवा, असे मी तुमच्यातर्फे तिला सांगून पाठविते; आणि मला खात्री आहे की, हे काम ती तेव्हाच करील. ”

मागंदियेने राजाला न कळत ते कोंबडे आपल्या माणसाकडून मारविले व त्यांचे मांस तयार करून भिक्षुसंघाला द्यावे, असा सामावतीला निरोप पाठविला. त्याप्रमाणे सामावतीने केले. मागंदियेने आल्हाळपाल्हाळ करून ही गोष्ट राजाला सांगितली; तरी राजाच्या मनावर तिच्या बोलण्याचा फारसा परिणाम झाला नाही.

एके दिवशी सामावतीच्या महालांतून राजा थेट मागंदियेच्या महालांत आला. उदयन राजा आपणाबरोबर एक लहानसा वीणा ठेवीत असे. हा वीणा त्याला हत्ती पकडण्याच्या कामी फार उपयोगी पडे, आणि हा घेतल्याशिवाय तो कोठेहि जात नसे. संधि साधून मागंदियेने त्या विण्याला नाजूक शस्त्राने भोक पाडले, व कांहीं दिवसांपूर्वी महालांत आणून वेळूच्या नळकांड्यांत ठेवलेले कृष्णसर्पाचे

पिल्लं हळूच त्या भोकांत सोडून देऊन तें भोंक बंद करविलें. नंतर राजापाशीं येऊन ती त्याला म्हणाली, “ महाराज, सामावती तुमचा कधीं घात करील, याचा नेम नाही. ह्यासाठीं तुम्ही सावध असा. ” राजा आपला वीणा वाजविण्याच्या वेतांत होता, तो लाडीगोडीनें त्याच्या हातांतून घेऊन मार्गंदिया स्वतः वाजवूं लागली, आणि एकाएकीं तें भोंक खुलें करून ह्मणाली, “ महाराज, येथें कांहीं तरी भयंकर आहे, आणि वीणा खालीं टाकून ती पळत सुटली. इतक्यांत तो सर्प त्या भोंकावाटे बाहेर पडला. त्याला पाहून राजाचा क्रोध गगनांत मावेना. त्यानें एकदम सामावतीला आणि तिच्या सख्यांना आपणासमोर आणण्याचा हुकूम केला.

राजपुरुष जेव्हां सामावतीला आणण्यास गेले होते तेव्हांच, राजा अत्यंत संतप्त झाला आहे, हें सामावतीनें ताडलें, व ती सख्यांना म्हणाली, “ आज राजा आह्मांला मारूं इच्छीत आहे. तेव्हां त्यावर निस्सीम मैत्रीभावना करणें आमचें कर्तव्य आहे. ”

राजपुरुषांनीं त्या सर्वांना आणून राजासमोर रांगेनें उभें केलें. राजानें विषारी बाण धनुष्याला लावून आकर्ण दोरी ओढली. पण सामावतीच्या आणि तिच्या सखींच्या मैत्रीभावनेचा प्रभाव एवढा झाला कीं, राजाचा हात दोरीला आणि वाणाला चिकटून राहिला, अंगांतून घामाच्या धारा वाहूं लागल्या, शरीर कांपूं लागलें, तोंडांतून लाळ गळूं लागली, डोळे भ्रमूं लागले. तेव्हां सामावती ह्मणाली, “ महाराज, आपणाला त्रास होत आहे काय ? ”

राजा:—होय देवी, मी अगदीं भ्रान्त झालों आहे. मला मदत कर.

सा०—असें जर आहे तर महाराज, बाण जमिनीवर धरा.

राजानें तसें केल्यावर बाण त्याच्या हातून आपोआप खालीं पडला. राजा त्याच वेळीं सचेल स्नान करून आला, व सामावतीच्या पायां पडला, आणि म्हणाला, “ देवी, माझ्या अपराधाची मला क्षमा कर. ”

सा०—देव, मीं तुम्हांला क्षमा केली आहे.

राजा:—देवी, तूं मला क्षमा करतेस, हें फार चांगलें. आजपासून बुद्धदर्शनाला जाण्याला मी तुम्हांला मोकळीक देतो.

एवढें मोठें कुभांड रचूनहि कांहीं फूलनिष्पत्ति झाली नाही, असें पाहून मार्गंदिया अत्यंत खिन्न झाली, व तिच्या मत्सरानीं आणखीहि पेट घेतला.

एके दिवशीं मोठ्या शिताफीने राजाला घेऊन ती उद्यानक्रीडेला गेली; व इकडे आपल्या चुलत्याकडून सामावतीच्या महालाचे सर्व दरवाजे बंद करून त्याला आग लावून देवविली. सामावती आणि तिच्या सख्या त्या आगींत जळून मेल्या. चौकशी अंतीं मागंदियेच्या चुलत्याचें हें कृत्य राजाला समजलें, व त्यांत मागंदियेचें अंग अस्त्रवयासु पाहिजे, अशी त्याची खात्री झाली. पण तिला कांहीं संशय येऊं न देतां तो म्हणाला, “ हें फार चांगलें झालें ! माझ्या वधासाठीं ती जेव्हां तेव्हां खटपट करीत होती ! ती आणि तिच्या सख्या जळून मेल्या, हें उत्तम झालें ! ” मागंदिया म्हणाली, “ महाराज, हें काम माझ्याशिवाय झालें नाही.”

राजानें, ‘ आण प्रसन्न झालों आहे, ’ असें म्हणून तिच्या सर्व आप्तेष्टांस गोळा केलें, आणि तिच्या समोर त्यांचा, व नंतर तिचाहि वध करविला.

उदयन राजाच्या अंतःपुराला (ज्ञानानखान्याला) आग लागून सामावती आणि तिच्या पांचशें सख्या जळून मेल्याची हकीगत उदानाच्या सातव्या वर्गाच्या दहाव्या सुत्तांत आली आहे. ‘ त्यांची गति काय झाली, ’ असा भिक्षुंनीं प्रश्न केला असतां भगवान् म्हणाला, “ त्यांपैकीं कांहीं स्रोतआपन्न, कांहीं सकृदागामी व कांहीं अनागामी होत्या. त्यांचें मरण निष्फळ नव्हे. ” ह्यावरून असें दिसून येतें कीं पिंडोल भारद्वाजानें उदयनाला बुद्धोपासक करण्यापूर्वीं पुष्कळ वर्षे त्याच्या अंतःपुरांतील स्त्रियांत बौद्ध धर्माचा चांगला प्रसार झाला होता.

बुद्धानें कन्यादान घेण्याचें नाकारलें, ह्याचा उल्लेख सुत्तनिपातांतील मागंदिय सुत्तांत आला आहे. उदानांतील सुत्ताच्या आणि मागंदिय सुत्ताच्या अट्टकथांच्या आधारेणें मनोरथपूरणीकारानें वरील गोष्ट रचली असावी. तींत इतिहासाचा अंश वराच असला पाहिजे. हीच गोष्ट धम्मपदअट्टकथेंत थोडीशी खुलवून लिहिली आहे; पण मनोरथपूरणीची गोष्ट तिच्याहून प्राचीनतर असली पाहिजे.

७०

उत्तरा नंदमाता

“ ध्यानरत उपासिकांत उत्तरा नंदमाता श्रेष्ठ आहे. ”

राजगृह येथें सुमनश्रेष्ठी नांवाचा एक धनाढ्य व्यापारी होता. पूर्ण नांवाचा एक त्याच्या पदरीं नोकर असे, त्याची ही मुलगी. एके दिवशीं राजगृहांत उत्सव चालला

होता. त्या वेळीं सुमनश्रेष्ठी पूर्णाला झणाला, “ पूर्णा, आज तूं उत्सवांत मजा करणार, कीं चांगले बैल आणि नांगर घेऊन शेत नांगरावयास जाणार ? ” पूर्णाला झणाला, “ आर्य, मी माझ्या बायकोला विचारून काय तें सांगतो. ” त्यानें आपल्या बायकोला विचारलें, तेव्हां ती झणाली, “ हें काय ! मला काय विचारतां ? मालकाची इच्छा तुम्हीं शेत नांगरावें, अशी दिसते, तेव्हां तें काम सोडून उत्सवांत जाऊं नका. ” बायकोचें बोलणें ऐकून पूर्ण शेतीचीं आउतें घेऊन शेत नांगरावयास गेला.

त्याच दिवशीं सारिपुत्त निरोधसमाधीपासून उठून त्याचें मार्गानें येत होता. पूर्णाला पाहून, ‘ येथें पाणी कोठें मिळेल,’ असा त्यानें प्रश्न केला. पूर्णानें त्याला दंतकाष्ठ व तोंड धुण्यासाठीं पाणी आणून दिलें; आणि त्याच्या मनांत असा विचार आला कीं, आज अशा सत्पुरुषाला कांहीं भिक्षा देतां आली असती तर वरें झालें असतें. पूर्णाची बायको नवऱ्यासाठीं त्या उत्सवाच्या दिवशीं पक्वान्न तयार करून तें घेऊन त्या मार्गानें येत होती. सारिपुत्ताला पाहून तिनें मनांत विचार केला कीं, आमच्या सारख्या दरिद्रांच्या घरीं अशा सत्पुरुषाला देण्यास भिक्षा कोठून असणार ? आज हें अन्न याला देऊन पुन्हां घरीं जाऊन नवऱ्यासाठीं आणखी धाणतां येणें शक्य आहे. अशा विचारानें तें सर्व अन्न सारिपुत्ताच्या पात्रांत ओतून तीं म्हणाली, “ भदन्त, अशा ह्या दरिद्रापासून आम्हांला मुक्त होऊं द्या. ” सारिपुत्तानें, ‘ तुझे मनोरथ पूर्ण होवोत ’ असा आशीर्वाद दिला, व तो तेथूनच विहारांत गेला.

पूर्णाची बायको परत घरीं गेली; व नवऱ्यासाठीं तिनें आणखी पक्वान्न तयार केलें व तें पूर्ण नांगरीत होता तेथें नेलें. आपणाला उशीर झाला असल्यामुळे पूर्णाला राग आला असला पाहिजे, असें तिला वाटलें व ती म्हणाली, “ स्वामी, आज एक दिवस मला क्षमा करा. तुमच्यासाठीं तयार केलेलें पक्वान्न वाटेंत मी स्थविराला दिलें, आणि हें दुसरें तयार करून घेऊन आलें. ह्याच कारणास्तव मला उशीर झाला.”

पूर्ण—भद्रे, हें तूं फार चांगलें केलेंस. आज सकाळीं मी स्थविराला दंतकाष्ठ व तोंड धुण्यास पाणी दिलें, आणि त्याच वेळीं माझ्या मनांत त्याला कांहीं भिक्षा द्यावी असा विचार आला होता. जणूं काय माझे मन जाणूनच तूं हें वर्तन केलेंस.

वायकोनें आणलेलें पक्कान्न खाऊन तिच्या सांडीवर डोकें ठेवून पूर्ण थोडा वेळ निजला, व उठून पहातो तों नांगरलेल्या एका ठिकाणी ज्याला सोन्याचीच माती दिसली. तो म्हणाला, “ भद्रे, आज मी नांगरलेल्या ठिकाणी हें सोनें दिसत आहे, पाहिलेंस काय ? ”

ती—आर्य, आज तुम्हांला फार मेहनत पडल्यामुळें तुमचे डोळे विघडले असले पाहिजेत.

पूर्ण—अग, जर तुझा माझ्यावर विश्वास नाही, तर तूं स्वतःच जाऊन पहा.

तें सोनेंच आहे, अशी तिचीहि खात्री झाली. तेव्हां पूर्ण म्हणाला, “ हें आपण चोरून नेलें तर अपराधी ठरूं. तूं येथेंच रहा. मी राजाला ह्याची वदों देतो. ”

एका ताटांत तेथील सोन्याची माती भरून पूर्ण राजद्वारीं गेला, व राजाला घडलेलें सर्व वर्तमान त्यानें निवेदित केलें. राजानें तें सर्व सोनें राजवाड्यांत आणलें, व पूर्णाला ‘धनश्रेष्ठी’ हें नांव देऊन श्रेष्ठिपदाला चढविलें.

उत्तरा सुस्वरूप होतीच. त्यांत तिच्या वापाची मोठी योग्यता झाल्यामुळें खुद्द पूर्णाच्या मालकानें—सुमन श्रेष्ठीनें—आपल्या मुलासाठीं तिची मागणी केली. पण पूर्ण म्हणाला, “मला तुमच्या घरीं मुलगी द्यावयाची नाही.” तें ऐकून सुमन श्रेष्ठीला वाईट वाटलें व त्यानें सांगून पाठविलें कीं, ‘इतकीं वर्षे माझ्या पदरीं राहून अधिकार मिळाल्यावरोबर मला विसरलास कीं काय ?’ तेव्हां पूर्ण म्हणाला, “मी तुम्हांला विसरलों नाहीं तुमच्या कुळाची आणि गोत्राची मला पर्वा नाही. पण तुम्ही पडलां इतर पंथाचे, आणि माझी मुलगी बुद्धानुयायिनी ! तेव्हां तिचें तुमच्या घरीं कसें जमणार ?” त्यावर सुमन श्रेष्ठीनें लिहिलें कीं, ‘आमचा जुना संबंध तोडणें चांगलें नाहीं. मी जरी अन्यपंथी असलों, तरी माझ्या सुनेच्या वहिवाटींत कांहीं अंतर पडूं देणार नाहीं. बुद्धाचा सत्कार करण्यासाठीं जो तिला खर्च येईल, तो देण्यांत येईल.’

त्यानंतर उत्तरेचें सुमनश्रेष्ठीच्या मुलाशीं लग्न करण्यांत आलें. कांहीं काळानें ती आपल्या नवऱ्याला म्हणाली, “मी माझ्या माहेरीं असतां दरमहिन्याला आठ

१ ती बुद्धपूजेसाठीं एका कार्पापणाचीं फुलें पाठवीत असे, असें मनोरथपूरणींत आहे. पण विहारांत रोज फुलें पाठविण्याची चाल बुद्धाच्या वेळची नसून बुद्धघोषाच्या वेळची होती. म्हणून मूळच्या वाक्याचें रूपांतर करतांना थोडा फेरफार केला आहे.

दिवस उपोसथव्रत पाळीत असं. तेव्हां येथेंहि तसें करण्यास परवानगी द्या.” पण त्याला ही गोष्ट पसंत पडली नाही. चातुर्मास आला तरी उत्तरेला उपोसथ करण्याला परवानगी मिळना. चातुर्मासाचा शेवटचा पंधरवडा येण्यापूर्वी तिने आपल्या बापास पत्र लिहिलें कीं, ‘तुम्ही येथें मला तुरुंगांत टाकून दिलें आहे. इतक्या काळांत मला एक दिवसहि उपोसथ पाळतां आल्यु नाहीं. तेव्हां आतां माझ्यासाठीं एकदम पंधरा हजार कार्षापण पाठवा.’

तिच्या आईबापांनीं ही एवढे पैसे कां मागते ह्याची चौकशी करण्याच्या भरीस न पडतां एकदम पंधरा हजार कार्षापण पाठवून दिले. त्या वेळीं राजगृहांत सिरिमा नांवाची एक गणिका असे. तिला बोलावून आणून उत्तरा म्हणाली, ‘सिरिमावाई, मी पंधरा दिवस उपोसथव्रत पाळूं इच्छित आहे. तेव्हां हे पंधरा हजार कार्षापण घेऊन ह्या पंधरवड्यांत माझ्या जागीं तूं माझ्या नवऱ्याची सेवा कर.’

सिरिमेनें ही गोष्ट कबूल केली. तिच्या वरोवर मजा करण्यास मिळणार आहे, हें पाहून उत्तरेच्या नवऱ्यानें उत्तरेला उपोसथ पाळण्यास तेव्हांच परवानगी दिली. त्या दिवसापासून उत्तरा दासींना वरोवर घेऊन खाण्यापिण्याचे पदार्थ तयार करून संधाला दान देत असे, व राहिलेला वेळ धर्मचिंतनांत घालवीत असे. ह्या-प्रमाणें पंधरवडा संपत आला.

पंधराव्या दिवशीं सकाळीं उत्तरा स्वयंपाकांत गुंतली होती. आणि तिचा नवरा सिरिमेवरोवर गप्पागोष्टी करीत गच्चीवर बसला होता. उत्तरेनें खिडकींतून त्याच्या-कडे पाहिलें. ‘अशा संपत्तीचा त्याग करून स्वयंपाकाच्या धुरानें आपलें तोंड काळें करून घेणारी व दासींवरोवर काम करणारी ही स्त्री मोठी अभागी असली पाहिजे,’ असा विचार मनांत येऊन तिचा नवरा जरासा हंसला. ‘हा आपल्या संपत्तिमदानें मत्त होऊन राहिला आहे,’ हें पाहून उत्तराहि हांसली. तें पाहून, ‘ही चेटिका मी येथें असतांना माझ्या पतीवरोवर हंसते खिदळते काय,’ असें म्हणत कोपानें आणि त्वरेनें सिरिमा खालीं उतरली ! तिच्या त्या चालीवरूनच उत्तरेनें ताडलें कीं, ह्या पंधरवड्यांत हिला, ‘आपण मालकीणच आहे’ असें वादूं लागलें असलें पाहिजे ! आणि त्याच वेळीं सिरिमेवर मैत्रीचें ध्यान करून ती तेथें उभी राहिली.

दासीगणांत शिरून मोठ्या पळ्यानें कढईतील तापलेलें तेल घेऊन सिरिमेनें तें उत्तरेच्या डोक्यावर ओतलें ! परंतु मैत्रीध्यानाच्या प्रभावानें उत्तरेला त्याची

बांधा न होतां पद्मपत्रावरील भाण्याच्या विंदूप्रमाणें तें निसदून खालीं पडलें. तेव्हां जवळ असलेल्या दासी सिरिमेला म्हणाल्या, “ वा ग वा ! आमच्या माल-किणीकडून पैसे घेऊन ह्या घरांत आलीस, आणि आतां स्वतःच मालकीण होऊं पहातेस काय ?”

असें म्हणत एका मागून एकीनें येऊन त्यांनीं सिरिमेवर यथेच्छ प्रहार चालविले. त्या वेळीं सिरिमेनें आपला दर्जा ओळखला, व जाऊन उत्तरेच्या पायाशीं उडी टाकली, व पायां पडून तिची क्षमा मागितली. उत्तरा म्हणाली, “सिरिमावाई, ह्या बावतींत मी तुला क्षमा करणार नाहीं. मी कुलीन स्त्री आहे, हें तूं लक्षांत ठेव. जर भगवंतानें तुला क्षमा केली तर मी करीन.”

इतक्यांत भगवान्.भिक्षुसंघासह भिक्षेसाठीं तेथें आला. त्याच्या पायां पडून सिरिमेनें घडलेली हकीगत त्याला निवेदित केली, व त्याची क्षमा मागितली. त्यानें क्षमा केल्यावर उत्तरेनेंहि तिच्या अपराधांची क्षमा केली. तेव्हां भगवान् म्हणाला, “क्षमेनें क्रोधाला जिंकावें; दुर्जनाला साधुत्वानें जिंकावें; कृपणाला दानानें जिंकावें, व सत्यानें लबाडाला जिंकावें.”^१

दुसरी एक वेळुकंटक शहरांत रहाणारी वेळुकंटकी नंदमाता नांवाची ऋद्धिमती उपासिका होती, असें अंगुत्तर निकायांतील कित्येक सुत्तांवरून दिसून येतें. तिला आणि खुज्जुत्तरेला उपासिका वर्गांत भगवंतानें अग्रस्थान दिलें आहे. तेव्हां ती व उत्तरा नंदमाता ह्या दोघी एकच असाव्या, अशी वळकट शंका येते. अट्टकथांच्या वेळीं मूळ गोष्टींत वरेच फेरफार होऊन वरील गोष्ट रचण्यांत आली असावी.

७१

सुप्पवासा कोलियदुहिता

“ उत्तम अन्न देणाऱ्या उपासिकांत सुप्पवासा कोलियदुहिता श्रेष्ठ आहे. ”

ही सीवलि स्थविराची आई. हिची गोष्ट ह्या भागाच्या अठराव्या प्रकरणांत आलीच आहे. तेव्हां ती तेथें पहावी.

१ मूळ गाथा धम्मपदांत आहे ती अशी:—

अक्रोधेन जिने कोधं, असाधुं साधुना जिने ।
जिने कदरियं दानेन, सच्चनालिकवादिनं ॥

सुप्पिया उपासिका

“ आजान्यांची शुश्रूषा करणाऱ्या उपासिकांत सुप्पिया श्रेष्ठ आहे. ”

ही वाराणसींत जन्मली, आणि तिचें लग्नहि त्याच शहरांतील एका तरुणाशीं झालें. एके दिवशीं धर्मश्रवणासाठीं विहारांत गेली असतां, तेथें अत्यंत आजारी पडलेल्या एका भिक्षूला तिनें पाहिलें, व त्याला औषधासाठीं काय पाहिजे आहे ह्याची चौकशी केली. त्याच्या रोगाला मांसाचा काढा पाहिजे होता. तिनें मांस आणण्याचा प्रयत्न केला. पण अशा अवेळीं मांस मिळणें शक्य नव्हतें. ती बुद्धोपासिका असल्यामुळें प्राण्याला मारून मांस तयार करणेंहि तिला पसंत नव्हतें. तेव्हां आपल्या खोलींत जाऊन शस्त्रानें आपल्या मांडीचें मांस कापून त्याचा आपल्या दासीकडून काढा बनवून तिनें तो त्या भिक्षूकडे पाठविला; व ती त्यायोगें आजारी पडली.

सुप्पियेच्या नवऱ्याचें नांव सुप्पिय असें होतें. तोहि अत्यंत श्रद्धालु उपासक होता. घरीं येऊन चौकशी केल्यावर तिच्या आजाराचें कारण जेव्हां समजलें, तेव्हां त्याला सानंद आश्चर्य वाटलें. आजारी भिक्षूला गुण पाडण्यासाठीं आपल्या मांडीचेंहि मांस कापून देण्यास ही तयार झाली, हें हिचें औदार्य फारच थोर आहे, असें तो आपल्या मनाशींच म्हणाला. त्या दिवशीं विहारांत जाऊन भगवंताला त्यानें आमंत्रण केलें. दुसऱ्या दिवशीं ठरलेल्या वेळीं भगवान् भिक्षुसंघासह त्याच्या घरीं येऊन तेथें मांडलेल्या आसनावर बसला. सुप्पिय भगवंताला नमस्कार करून एका बाजूला उभा राहिला. तेव्हां भगवंतानें सुप्पियेची चौकशी केली. सुप्पियानें, ‘ती आजारी आहे,’ असें सांगितलें. भगवान् म्हणाला, “तिला इकडे बोलवा.”

सु०:—पण भदन्त, तिच्यानें उठवत नाहीं.

भ:०—जर उठवत नसेल, तर तिला उचलून आणा.

त्याप्रमाणें तिला उचलून भगवंतासमोर आणून बसविलें. तेव्हां तिची जखम आपोआप बरी झाली. भोजनोत्तर भगवंतानें विहारांत जाऊन, विचार न करतां मनुष्यमांसाचा काढा घेतल्याबद्दल त्या भिक्षूचा निषेध केला, व तेव्हांपासून औषधासाठींहि मनुष्यमांसाचा उपयोग करतां कामा नये, असा नियम केला.

१ मूळ गोष्ट महावग्गाच्या सहाव्या भागांत आहे, व तीच कांहीं फेरफार करून मनोरथपूरणीकारानें घेतली आहे.

ह्या गोष्टीवरून सुप्पियेची आज्ञांच्याविषयीं अत्यंत कळकळ स्पष्टच दिसून येता आहे.

७३

कातियानी

“ज्ञानयुक्त श्रद्धा ठेवणाऱ्या उपासिकांत कातियानी श्रेष्ठ आहे.”

ही अवंती राष्ट्रांत कुररघर शहरांत जन्मली, व तेथेंच ती रहात असे. वयांत आल्यावर तिची आणि सोण कुटिकर्णाची आई काळी उपासिका हिची दृढ मैत्री जडली. कुररघराहून सोण श्राध्दस्तीला गेला, व तेथून भगवंताचा धर्म उत्तमप्रकारें शिकून परत आला; तेव्हां काळीनें त्याला आपल्या घरीं उपदेश करण्यास बोलाविलें. त्याचा उपदेश ऐकण्यास पुष्कळ लोक आले होते. त्यांत कातियानीहि होती.

कातियानीच्या घरीं दरवडा घालण्यासाठीं शहराच्या भिंतीबाहेरून चोरांनीं भुयार खणण्यास आरंभ केला होता, व तें त्याच रात्रीं पुरें झालें. चोरांच्या पुढाऱ्यानें शेजारीं चाललेला धर्मोपदेश ऐकला, आणि तेथें जाऊन तो कातियानीच्या मार्गे उभा राहिला. त्याच वेळीं दिव्यासाठीं तेल आणण्यास कातियानीनें आपल्या दासीस घरीं पाठविलें. ती दासी तेल न घेतांच, चोर आल्याची बातमी घेऊन आली. त्या वेळीं चोरांच्या पुढाऱ्यानें असा विचार केला कीं, जर ह्या गडवडीनें कातियानी येथून उठून जाऊं लागली, तर तिचे येथल्या येथेंच दोन तुकडे करीन. पण कातियानी दासीला म्हणाली, “अग, गडवड करूं नकोस. चोरांच्या हाताला लागेल तें चोर घेऊन जातील. पण मी जो आज उपदेश ऐकत आहे, तो कोणाच्या हाताला लागण्यासारखा नाही. अशा कामीं तूं विघ्न करूं नकोस.”

तिचें हें भाषण ऐकून चोरांचा पुढारी अत्यंत खजील झाला, व आपल्या मनाशींच म्हणाला, “अशा वाईच्या घरीं दरवडा घालणाऱ्या आम्हांला ह्या महापृथ्वीनें दुभंग होऊन आपल्या पोटांत गडप करून टाकणेंच योग्य होईल.” तो तडक कातियानीच्या घरीं गेला व आपल्या साथ्यांना तिची चीजवस्त जागच्या जागीं ठेवण्यास लावून त्यांना घेऊन काळीच्या घरीं आला. ते सर्व चोर तेथें जमलेल्या लोकांच्या मार्गे उभे राहिले होते. जेव्हां उपदेश संपला, तेव्हां कातियानीच्या पायां पडून त्या पुढाऱ्यानें आपणास व आपल्या साथ्यांस क्षमा करण्यास

विनंति केली. ' तो क्षमा कां सागतो, ' हें कातियानीला समजेना. ती म्हणांली, " तुम्हीं माझा कोणता अपराध केलात ? " त्यानें घडलेलें सर्व वर्तमान तिला सांगितलें. तेव्हां तिनें त्यांच्या अपराधांची क्षमा केली. पण तेवढ्यानें त्यांचें समाधान झालें नाहीं. तिच्याच मार्फत आपणांला प्रव्रज्या देण्यासाठीं त्यांनीं सोणाला विनंति केली, व ते सर्व मिश्रु झाले.

७४

नकुलमाता गृहपत्नी

" दुसऱ्याचें समाधान करणाऱ्या उपासिकांत नकुलमाता गृहपत्नी श्रेष्ठ आहे." हिची सर्व गोष्ट नकुलपित्याच्या गोष्टींत (प्र. ६५) आलीच आहे. ती तेथें पहावी.

७५

काळी उपासिका कुरवरिका

" केवळ ऐकून (न भेटतां) भक्त झालेल्या उपासिकांत काळी श्रेष्ठ आहे."

ही राजगृह येथें एका चांगल्या कुळांत जन्मली. तिचें लग्न अवंती राष्ट्रांतील कुररघर शहरीं एका कुटुंबांत झालें होतें. गरोदरावस्थेंत असतांना ती माहेरीं आली व तेथेंच तिनें प्रथमतः भगवंताची कीर्ति ऐकली. आणि तेव्हांपासून ती उपासिका झाली. तिला जो मुलगा झाला, त्याचें नांव सोण असें ठेवलें होतें. त्याची कथा ह्या भागाच्या सतराव्या प्रकरणांत आलीच आहे. भगवंताची कीर्ति तिनें सातागिर व हेमवत ह्या दोन यक्षांच्या संवादावरून ऐकली, असें मनोरथपूरणींत म्हटलें आहे. कांहीं कां असेना, भगवंताचें दर्शन झाल्यावांचून इतरांकडून त्याची कीर्ति आणि धर्मोपदेश ऐकून ही उपासिका झाली, एवढी गोष्ट खरी आहे.

[बुद्धाच्या मिश्रुसंवांत अंत्यज जातीचेहि मिश्रु असत. पण त्यांपैकीं कोणाचाहि वरील यादींत समावेश झालेला नाहीं. म्हणून नमुन्यादाखल सोपाक (श्वपाक) व सुनीत ह्या दोन अंत्यज जातीच्या स्थविरांचीं चरित्रें थेरगाथा-अद्वकथेच्या आधारें येथें देतो.]

सोपाक (श्वपाक)

हा राजगृहांत श्वपाककुळांत जन्मला व त्याच नांवानें पुढें प्रसिद्धीला आला. चार महिन्यांचा असतांनाच त्याचा बाप मरण पावला, व त्याच्या पालनपोषणाचा भार त्याच्या चुलत्यांवर पडला. तो सात वर्षांचा झाला तेव्हां 'हा आपल्या मुलांबरोबर भांडत असतो,' असें म्हणून त्याच्या चुलत्यानें त्याला स्मशानांत नेलें, व त्याचे दोन्ही हात पाठीशीं बांधून त्याच दोरीनें त्याला तेथें पडलेल्या एका प्रेताशीं जखडून टाकलें. आणि 'कोल्हे ह्याला खावोत' असें म्हणून तो तेथून निघून गेला. तेव्हां सोपाक, 'माझी येथें गति काय होणार, माझा येथें बांधव कोण, मला ह्या भयापांसून कोण तारील ?' असें म्हणून मोठमोठ्यानें आक्रोश करूं लागला. रात्रिसमयीं सोपाकाचा आक्रोश ऐकून भगवान् तेथें आला, व बंधनापासून मुक्त करून त्यानें त्याला आपणाबरोबर नेलें. सोपाकाच्या आईनें दिराला मुलाची प्रवृत्ति विचारली; पण त्यानें कांहीं दाद लागूं न दिल्यामुळे दुसऱ्या दिवशीं शोध करित करित ती भगवंतापाशीं आली, व तिनें आपल्या मुलाची वस्तमी विचारली. भगवंतानें तिला धर्मोपदेश केला. तो ऐकून ती स्रोतआपन्न झाली, व मुलाला विहारांत नेल्याबद्दल तिला वाईट न वाटतां आनंदच झाला. पुढें सोपाक अर्हत्पदाला पावला. थेर गाथेंत त्याच्या ज्या सात गाथा गाथा आहेत त्या अशाः—

दिस्वा पासादछायायं चंकमन्तं नरुत्तमं ।

तत्थ नं उपसंकम्म वन्दिस्सं पुरिसुत्तमं ॥ १ ॥

एकंसं चीवरं कत्वा संहरित्वान पाणियो ।

अनुचंकमिस्सं विरजं सब्वसत्तानमुत्तमं ॥ २ ॥

ततो पञ्हे अपुच्छि मं पञ्हानं कोविदो विदू ।

अच्छम्भी च अभीतो च व्याकासिं सत्थुनो अहं ॥ ३ ॥

विसज्जितेसु पञ्हेसु अनुमोदि तथागतो ।

भिकखुसंघं विलोकेत्वा इममत्थं अभासथ ॥ ४ ॥

लाभा अङ्गान मगधानं येसायं परिभुञ्जति ।

चीवरं पिण्डपातञ्च पच्चयं सयनासनं ।

पञ्चुट्टानञ्च सामीचिं, तेसं लाभा ति चब्रवी ॥ ५ ॥

अज्जद्गगे मं सोपाक दस्सनायोपसंक्रम ।

एसा चेव ते सोपाक भवतु उपसम्पदा ॥ ६ ॥

जातिया सत्तवस्सोहं लद्धान उपसम्पदं ।

धारेमि अन्तिमं देहं अहो धम्मसुधम्मता ॥ ७ ॥

(१) प्रासादाच्या छायेंत चंक्रमण करीत असताना नरोत्तमाला पाहून मी तिकडे गेलों, आणि त्याला वंदन केलें. (२) चीवर एका खांद्यावर करून व हात जोडून त्या विशुद्ध, सर्वसत्त्वोत्तमाच्या मागोमाग मीहि चंक्रमण करूं लागलों. (३) तेव्हां त्या कुशल प्रश्न विचारणाऱ्यानें मला प्रश्न विचारले आणि न घाबरतां आणि न भितां मी त्या गुरूला उत्तरें दिलीं. (४) प्रश्नांचीं उत्तरें दिल्यावद्दल तथागतानें माझे अभिनंदन केलें, व भिक्षुसंघाकडे वळून तो म्हणाला, (५) “ ज्या अंगाचें आणि मगधांचें चीवर, पिण्डपात, भैषज्य आणि शयनासन हा स्वीकारतो, तो त्यांचा मोठाच फायदा समजला पाहिजे. जे याचा मानमतराव राखतात, त्यांनाहि फायदा होतो. (६) सोपाक, तूं आजपासून माझ्या भेटीला येत जा; व हीच तुझी उपसंपदा झाली असें समज. ” (७) सात वर्षांचा असतांना मला उपसंपदा मिळाली. आणि आतां मी हें अंतिम शरीर धारण करीत आहे. धन्य धर्माचें सामर्थ्य !

७७

सुनीत

हा भंग्याच्या कुळांत जन्मला. थेर गाथेच्या बाराव्या निपातांत ह्याच्या गाथा आहेत, त्यांतच ह्याचें चरित्र आलें आहे. त्या गाथा अशाः—

नीचे कुलमिह जातो हं, दळिदो अप्पभोजनो ।

हीनं कम्मं ममं आसि अहोसिं पुप्फच्छड्डुको ॥ १ ॥

जिगुच्छितो मनुस्सानं परिभूतो च वाम्भितो ।

नीचं मनं करित्वान वन्दिसं बहुकं जनं ॥ २ ॥

अथद्दसासिं सम्बुद्धं भिक्खुसंघपुरक्खतं ।

पविसन्तं महावीरं मगधानं पुरुत्तमं ॥ ३ ॥

निक्खित्वान व्याधङ्गि वन्दितुं उपसंक्रमिं ।

ममेव अनुकम्पाय अट्ठासि पुरिसुत्तमो ॥ ४ ॥

वन्दित्वा सत्थुनो पादे एकमन्तं ठितो तदा ।
 पब्बज्जं अहमायाचिं सब्बसत्तानमुत्तमं ॥ ५ ॥
 ततो कारुणिको सत्था सब्बलोकानुकम्पको ।
 एहि भिविखूति मं आह सा मे आसूपसम्पदा ॥ ६ ॥
 सोहं एको अरज्जस्मिं विहरन्तो अतन्दितो ।
 अकासिं सत्थु वचनं यथा मं ओवदी जिनो ॥ ७ ॥
 रत्तिया पठमं यामं पुब्बजातिं अनुस्सरिं ।
 रत्तिया मज्झिमं यामं दिब्बचक्खुं विसोधितं ।
 रत्तिया पच्छिमं यामं तमोखन्धं पदालयिं ॥ ८ ॥
 ततो रत्यां विवसने सुरियस्सुग्गमनं पति ।
 इन्दो ब्रह्मा च आगन्त्वा मं नमस्सिसु पञ्जली ॥ ९ ॥
 नमो ते पुरिसाजज्ज, नमो ते पुरिसुत्तम ।
 यस्स ते आसवा खीणा दक्खिण्योसि मारिस ॥ १० ॥
 ततो दिस्वान मं सत्था देवसंघपुरक्खतं ।
 सितं पातुकरित्वान इमं अत्थं अभासथ ॥ ११ ॥
 तपेन ब्रह्मचरियेन संयमेन दमेन च ।
 एतेन ब्राह्मणो होति एतं ब्राह्मणमुत्तमं ॥ १२ ॥

(१) मी नीच कुळांत जन्मलों, मी दरिद्री होतों आणि खाण्यापिण्याचे माझे हाल होत असत. माझा धंदा हलकट होता; मी भंगी होतों. (२) लोक माझा कंटाळा करीत, तिरस्कार करीत व निंदा करीत. तरी मीं नम्र मनानें किती तरी लोकांना नमस्कार करीत असें. (३) अशा स्थितींत भिक्षुसंघासहवर्तमान मगधांच्या श्रेष्ठ नगरांत प्रवेश करणाऱ्या महावीर संबुद्धाला मीं पाहिलें. (४) मी कावड खाली टाकली, आणि नमस्कार करण्यास पुढें सरसावलों. केवळ माझ्या अनुकंपेनें तो पुरुषश्रेष्ठ उभा राहिला. (५) त्या गुरुच्या पायां पडून एका बाजूला उभा राहून त्या सर्व सत्त्वोत्तमाजवळ मीं प्रव्रज्या मागितली. (६) तेव्हां

१ प्राचीन काळीं शहरांतील घाण भंगी लोक कावडींत भरून नेत असत. ही पद्धत अद्यापि नेपाळांत चालू आहे. चिनी लोकहि मैला नेण्यासाठीं कावडीचाच उपयोग करतात.

सर्व लोकांवर अनुकंपा करणारा तो कारुणिक गुरु 'मिक्षु इकडे ये,' असें मला म्हणाला, तीच माझी उपसंपदा झाली. (७) तो मी एंकाकी सावधानपणें अरण्यांत राहिलों, व जसा त्या जिनानें मला उपदेश केला, त्याप्रमाणें त्या गुरुच्या वचनाला अनुसरून वागलों. (८) रात्रीच्या पहिल्या यामांत पूर्वजन्माची आठवण करण्यास मी समर्थ झालों. रात्रीच्या मध्यमयामांत मला दिव्यदृष्टि प्राप्त झाली, व रात्रीच्या पश्चिमयामांत मीं तमोराशीचा (अविद्येचा) नाश केला. (९) तदनंतर रात्र संपत आली असतां व सूर्योदय जवळ आला असतां इंद्र आणि ब्रह्मा येऊन मला नमस्कार करून हात जोडून उभे राहिले. (१०) (ते म्हणाले,) "हे दान्त पुरुषा, तुला नमस्कार असो. हे पुरुषोत्तमा, तुला नमस्कार असो. ज्या तुझे आसव क्षीण झाले आहेत, तो तूं, हे मित्रा, दक्षिणार्ह आहेस. (११) नंतर देवसंधानें माझा आदरसत्कार केलेला त्या गुरुनें पाहिला, आणि स्मित करून तो असें वोलला. (१२) "तपानें, ब्रह्मचर्यानें, संयमानें आणि दमानें—ह्यायोगें ब्राह्मण होतो, हेंच ब्राह्मण्य उत्तम आहे.

